

Козич І. В.

**КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВА ПОЛІТИКА:
ФУНКЦІЇ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ**

монографія

Івано-Франківськ – 2020

УДК 343.2.01

K59

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 04 від 27 квітня 2020 року)

Рецензенти:

В. Б. Харченко – завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

М. В. Карчевський – т. в. о. ректора Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, полковник поліції, доктор юридичних наук, професор;

Ю. В. Кернякевич-Танасійчук – завідувач кафедри судочинства навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», доктор юридичних наук, доцент.

Науковий редактор:

П. Л. Фріс, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри кримінального права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», доктор юридичних наук, професор.

K59 Козич І. В.

Кримінально-правова політика: функції та функціонування :
монографія / Ігор Васильович Козич. Івано-Франківськ, ВИДАВЕЦЬ, 2020.
299 с.

Монографія присвячена дослідженню кримінально-правової політики, її функцій та функціонування. Проведено аналіз місця кримінально-правової політики в політиці у сфері протидії злочинності, окреслено її систему. Визначено поняття функцій кримінально-правової політики, розкрито співвідношення із суміжними теоретичними питаннями. Особливу увагу приділено становленню та розвитку вчень про кримінально-правову політику та її функції. Розкрито змістове наповнення функцій кримінально-правової політики, їхні взаємозв'язки та взаємодії.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного спрямування, широкого кола читачів, які цікавляться питаннями кримінально-правової політики.

ISBN

УДК 43.2.01

© Козич І. В., 2020

© Навчально-науковий юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2020

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Останні роки у юридичній науковій літературі все більша увага присвячується питанням як правової політики в цілому, так і правової політики в контексті окремих галузей права. І цьому не можна не радіти. Тривалий час усі питання пов'язані тією чи іншою мірою з політикою (зокрема, правовою), були фактично під забороною. Політика була прерогативою виключно КПРС, як єдиної структури, яка мала право її визначати та аналізувати. Єдине що дозволялось поодиноким, перевіреним кадрам, це коментування політичних рішень прийнятих ЦК і Політбюро ЦК КПРС, зрозуміло, з позицій їхнього повного схвалення. Єдиним напрямком, який можна було розробляти, була кримінально-правова політика; і то ми пам'ятаємо часи, коли її поруч із кримінологією, генетикою та кібернетикою відносили до псевдонаук і фактично забороняли, а тих, хто займався її дослідженнями, піддавали репресіям. Становище дещо змінилось із середини 60-х років ХХ ст., коли керівництво країни зрозуміло, що марксистсько-ленінські гасла про побудову безкласового суспільства, про відмирання держави, про повне зникнення злочинності та злочинців, так і залишаються лише гаслами, а драконівська кримінальна репресія не здатна позитивно вплинути на показники злочинності. Наслідком цього стало створення відповідної кафедри в системі Академії МВС СРСР і розгортання досліджень як політики у сфері боротьби зі злочинністю взагалі, так і кримінально-правової політики зокрема, як її системоутворюючої складової.

В результаті, 80-ті – 90-ті роки ХХ сторіччя ознаменувалися виходом низки фундаментальних наукових праць, присвячених основним, фундаментальним засадам кримінально-правової політики; було захищено декілька кандидатських і докторських дисертацій з цієї проблематики. Однак, на превеликий жаль і з незрозумілих причин, ці дослідження практично оминули Українську кримінально-правову науку. Навіть більше – у вітчизняній науці взагалі тривалий час дискутувалося питання про існування кримінальної політики¹. Практично єдиним, хто беззаперечно визнавав її існування і викладав курс «Кримінальна політика» у Київській вищій школі міліції МВС СРСР, був знаний український вчений, професор П. П. Михайленко. І все це є дуже дивним, оскільки на теренах Російської імперії наука «кримінальна політика» була сформована і відповідним чином оформлена ще на рубежі ХІХ-ХХ ст. у працях видатного українського вченого, професора М. П. Чубинського.

¹ Згадаємо дискусійну статтю І. М. Даньшина та А. Ф. Зелінського Кримінальна політика: за і проти. *Право України*. 1992. № 8. С. 29-31.

Інтерес до кримінально-правової політики в Україні, можна сказати, «відродився» на початку нового тисячоліття – з'явилися публікації, присвячені її поняттю, задачам, системі, типам, історії та т. ін. За минулі фактично двадцять років було досліджено низку фундаментальних її проблем, проаналізовані її методи, шляхи вдосконалення тощо. Можна з переконливістю стверджувати, що в Українській правовій науці кримінально-правова політика оформилась у якості самостійної науки кримінально-правового циклу². Під впливом розробок її фундаментальних проблем в українській науці здійснені і продовжуються дослідження питань кримінально-процесуальної політики, кримінально-виконавчої політики, кримінологічної політики, адміністративної, цивільно-правової та політики інших галузей системи національного права.

За минулі роки зроблено чимало кроків у напрямку розроблення теорії політики в сфері боротьби зі злочинністю та її підсистем, їх доктрини, завдань та тенденцій розвитку. Над проблемами, власне, кримінально-правової політики та окремих її проявів активно працює група вчених, серед яких варто зазначити В. І. Борисова, Е. М. Гануляка, Н. О. Гуторову, З. А. Загинею-Заболотенку, К. Б. Марисюка, Н. А. Савінову, О. М. Смушак, О. С. Тубілець, В. Б. Харченка, В. В. Шпіляревич та багато інших³. До цієї групи належить й І. В. Козич, праця якого пропонується увазі читача.

Одразу хотілось би зазначити, що автор не випадково обрав темою свого дослідження одну з фундаментальних проблем кримінально-правової політики. Ще у 2012 році ним була успішно захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук⁴, яка була присвячена дослідженню питань кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства. Проблематика кримінально-правової політики проходить «червоною лінією» через усі його подальші дослідження.

² Див. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 31. НАПрНУ, НДІ Вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса. 2016. С. 3-27.

³ Деякі аспекти кримінально-правової політики розглядаються під час аналізу проблем інших підсистем політики у сфері боротьби зі злочинністю. Зокрема, питаннями взаємозв'язку кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики активно займалися та займаються О. Б. Загурський, М. О. Красій, Ю. І. Микитин та ін., кримінально-правової та кримінально-виконавчої – Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, І. С. Яковець та ін., кримінально-правової та кримінологічної (профілактичної) – В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, М. В. Карчевський, І. Б. Медицький та ін.

⁴ Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 214 с.

Якщо вести мову про дослідження, результати якого подані в цій рекомендованій читачеві монографії, то треба акцентувати увагу на наступних моментах.

Формування та реалізація політики у сфері боротьби зі злочинністю як такої та кримінально-правової політики як однієї з її складових, можливі виключно в процесі реалізації їх функцій. Кожна з цих функцій має власний зміст і власне навантаження. За такої умови недооцінка ролі й можливостей тієї чи іншої функції може призвести до викривлення кримінально-правової політики, її формування й реалізацію в напрямках, які будуть суперечити інтересам суспільного розвитку. При цьому ми не маємо зараз на увазі кримінально-правову політику тоталітарної країни – у таких країнах вона є явно антисуспільною, як це відбувалося в СРСР у період диктатури Й. Сталіна (щоправда, історія знає й окремі винятки, як це було, наприклад, у Чилі за часів диктатури Піночета, коли кримінально-правова політика слугувала інтересам суспільства). Помилки в кримінально-правовій політиці ми спостерігаємо й у нашому сьогоденні. Прикладом є ситуація з чинним Кримінальним кодексом, який за роки свого існування перетворився на незрозумілий документ не тільки для пересічного громадянина, а і для фахівця-криміналіста. І це сталося здебільшого тому, що абсолютно антинауково на етапі формування запиту на кримінально-правове регулювання чи охорону здійснювалася його оцінка у якості загальносуспільного, у той час, коли фактично він був запитом окремих соціальних груп або навіть окремих осіб.

Цікавою є запропонована автором структура функцій кримінально-правової політики, яка являє собою складну взаємозалежну систему, спрямовану на максимальне забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів та оптимальне кримінально-правове регулювання.

Звертає на себе увагу проведений уперше у вітчизняній науці ґрунтовний аналіз історії розвитку вчень про кримінально-правову політику та її функції. Фактично, а ні у вітчизняній, а ні у зарубіжній науковій літературі такий аналіз не здійснювався.

Уперше у науковій літературі на монографічному рівні автором проаналізовано усі існуючі (за його схемою) функції кримінально-правової політики. Водночас досліджені як нормативне забезпечення реалізації кожної з аналізованих функцій, так і проблеми, які існують і вимагають свого нагального вирішення.

Глибоко переконаний, що ця праця є потрібною для розроблення концепції вітчизняної кримінально-правової політики, особливо в умовах проведення робіт над новим кримінальним законодавством України, які здійснюються саме у наші дні.

Варто зазначити, що монографія, яка представляється на розсуд читачу, є авторським баченням проблеми й не претендує на істину в останній інстанції. Звичайно, що в інших дослідників можуть виникнути

власні ідеї, можуть бути застосовані інші підходи до аналізу проблеми, піднятої І. В. Козичем. Але дозволю собі зауважити – складніше всього першовідкривачам, складніше всього сказати перше слово, а автору це вдалось. Переконаний, що ця його праця не залишиться непоміченою вітчизняними науковцями, тими, хто цікавиться проблематикою кримінально-правової політики й політики у сфері боротьби зі злочинністю. Цікавою буде вона і для фахівців у сфері теорії права, тим, хто досліджує проблеми законотворчої та правореалізаційної діяльності, суміжні з ними проблеми. Хотілося би порекомендувати цю роботу й законодавцям – вони віднайдуть у ній багато цікавого й повчального для себе.

П. Л. Фріс

*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Створення в Україні громадянського суспільства та розбудова демократичної правової держави із ринковою економікою вимагають ефективної протидії одному із негативних супутніх соціальних феноменів – злочинності. Воно може бути використане для досягнення ряду завдань, не останніми з яких є перегляд кримінального законодавства з тим, щоб скоротити існуючий розрив між ним та соціальною дійсністю. Положення монографії перспективні до використання у ході вдосконалення чинного законодавства, подальших наукових пошуках та конструктивній полеміці, викладанні дисциплін кримінального циклу, насамперед кримінології у вищих навчальних закладах юридичного профілю.

Слова щирої подяки за всебічну професійну підтримку упродовж тривалого часу своєму Учителю – доктору юридичних наук, професору, Заслуженому діячеві науки і техніки України *Фрісу Павлові Львовичу*; за доброзичливість та високу оцінку виконаної праці її рецензентам – доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту Національної академії правових наук України, Заслуженому діячеві науки і техніки України *Дрьоміну Вікторові Миколайовичу*, доктору юридичних наук, професору *Бабенку Андрієві Миколайовичу*, доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику *Мозолу Станіславі Анатолійовичу*. Окрему вдячність за розуміння та максимальне сприяння адресую керівництву Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в особі ректора – доктора політичних наук, професора *Цепенди Ігоря Євгеновича*, навчально-наукового юридичного інституту університету в особі директора – доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України *Васильєвої Валентини Антонівни*, колегам з навчально-наукового юридичного інституту, а також *Хоробу Степанові Івановичу* – доктору філологічних наук, професору, Заслуженому діячеві науки і техніки України, за допомогу у літературному редагуванні роботи.

І насамкінець, вдячний до глибини душі моїм Дорогим батькам – *Богдану Дмитровичу* та *Галині Василівні Медицьким*, дружині *Світлані* та діткам – *Софійці* і *Маркові*, моїм рідним та близьким, за любов, терпіння та з вибаченнями за «запозичений» від сімейних цінностей на науку час.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Стан досліджень політики у сфері протидії злочинності, її підсистем та функцій

Питання політики у сфері протидії злочинності⁵ як напряму державної політики⁶ та кримінально-правової політики як її підсистеми на сьогодні викликають жвавий інтерес серед науковців-криміналістів. Зазвичай, дослідники розмежовують дані категорії. Ще в минулому столітті Г. М. Міньковський запропонував розглядати кримінальну політику у двох аспектах – широкому (який «...охоплює систему боротьби зі злочинністю в цілому, комплексно характеризує науково обґрунтовану лінію цієї боротьби, стратегію ... держави в цій сфері, місце і значення боротьби зі злочинністю в забезпечення потреб соціального розвитку, характеризує систему цієї боротьби й тенденції її розвитку ..., проблемні ситуації і шляхи їх вирішення»⁷) та вузькому (який характеризує «концепцію використання в боротьбі зі злочинністю саме кримінально-правових засобів (кримінального

⁵ Розробник сучасних доктринальних засад кримінально-правової політики П. Л. Фріс називає її «політика в сфері боротьби зі злочинністю». Питання щодо можливого використання в назві цього напряму державної політики слова «протидія» на противагу іншим, існуючим в науці («запобігання», «боротьба з»), було розглянуто в попередніх дослідженнях автора (Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства. дис. ... канд. юрид. наук: Львів: ЛьвДУВС, 2012. С. 20-23.).

⁶ Варто зазначити, що є й інші поодинокі підходи до розуміння ролі кримінально-правової політики та політики в сфері протидії злочинності, які не визначають їх як напрямки. Наприклад, В. В. Федусик розглядає кримінальну політику як форму реалізації соціальної політики в суспільстві: Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми). автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Одеса: ОНЮА, 2001. С. 3.

⁷ Міньковский Г. М. О предмете и задачах курса уголовной политики. Труды Академии МВД СССР. Уголовная политика Советского государства в свете решений XXVI съезда КПСС. М.: Академия МВД СССР, 1982. С. 61.

покарання, замінюючих та підкріплюючих заходів); їх взаємодію з системами інших засобів боротьби зі злочинністю»⁸).

В багатьох сучасних публікаціях зустрічаємо аналогічне виділення поняття кримінально-правової (чи кримінальної) політики в широкому та у вузькому значенні⁹. Автори під кримінально-правовою політикою (кримінальною) у широкому значенні теж, загалом, розуміють політику в сфері протидії злочинності, а у вузькому – власне, кримінально-правову політику як підсистему політики у сфері протидії злочинності. До речі, проти виділення кримінально-правової політики у вузькому та широкому розумінні цього слова свого часу виступив ще М. О. Беляєв, який вважав, що «наявність цих двох термінів» може лише ввести плутанину в розуміння змісту кримінальної політики»¹⁰.

Варто повністю підтримати такий підхід, адже, зважаючи на вкладене різними авторами змістове наповнення цих явищ, можна стверджувати, що в тому, що політика у сфері протидії злочинності є напрямом державної політики, вчені здебільшого одностайні. Як слушно зауважив Г. М. Миньковський, «як би не називались напрями діяльності держави та суспільства, пов'язані з боротьбою зі злочинністю ... мова йде про важливу складову частину внутрішньої політики, що забезпечує активне функціонування економічної, ідеологічної та соціальної політики»¹¹.

Стосовно змістових значень терміну «кримінально-правова політика» останнім часом також фактично сформувалася більш-менш стійка єдність підходів: науковці, завдяки старанням В. І. Борисова, А. А. Митрофанова,

⁸ Миньковский Г. М. О предмете и задачах курса уголовной политики. *Труды Академии МВД СССР. Уголовная политика Советского государства в свете решений XXVI съезда КПСС*. М.: Академия МВД СССР, 1982. С. 61.

⁹ Балобанова Д.О. Теорія криміналізації. Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: ОНЮА, 2007. С. 7; Загородников Н. И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел : Учебное пособие. Московская высшая школа милиции МВД СССР. М., 1979. 100 с.; Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2005. С. 6; Туляков В. О. Тенденції кримінальної політики України та деякі інститути сучасного законодавства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відпов. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2013. Т. 13. С. 92-102; Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: ОНЮА, 2005. С. 7 та ін.

¹⁰ Беляєв Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. С. 22.

¹¹ Миньковский Г. М. Политология борьбы с преступностью (вместо предисловия). Исмаилов И. А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью): монография. Азербайджанское государственное издательство, 1990. С. 7.

Н. А. Савінової, П. Л. Фріса та представників його школи¹², та ін., підтверджують існування принаймні чотирьох значень словосполучення «кримінально-правова політика», однак здебільшого говорять про неї як про діяльність держави щодо протидії злочинності кримінально-правовими засобами¹³.

Але питання такого змістового розуміння терміну «кримінально-правова політика», як і визнання політики у сфері протидії злочинності напрямом державної політики, найімовірніше, виступають чи не єдиними, у яких вчені більш-менш є одностайними. Структура, складові, принципи, мета, цілі, завдання, рівні, джерела, суб'єкти та інші категорії, що мають відношення до політики у сфері протидії злочинності та її підсистем, викликають у науковій спільноті жваві дискусії.

Чимало дискусій спричиняє вже навіть назва досліджуваної підсистеми. Найбільше прихильників має словосполучення «кримінально-правова політика»¹⁴. Так, саме цей термін використовують у своїх дослідженнях П. П. Андрушко¹⁵, Д. О. Балобанова¹⁶, Ю. В. Баулін¹⁷, В. І. Борисов¹⁸, Л. П. Брич¹⁹, В. М. Бурдін²⁰, Е. М. Гануляк²¹, О. П. Горох²²,

¹² <https://kkp.pnu.edu.ua/наукова-робота/наукові-школи/>. Дата звернення: 12. 12. 2019 р.

¹³ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін., під загальною редакцією академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 194-195.

¹⁴ Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики : у кн. *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку* / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Х.: Право, 2013. С. 56-71.

¹⁵ Андрушко П. П. Особливості кримінально-правової політики в Україні після набрання чинності КК України 2001 року. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 97-105.

¹⁶ Балобанова Д. О. Рівні кримінально-правової політики. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 153-156.

¹⁷ Баулін Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 62-64; Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р.* (упоряд.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко). Харків : Право, 2018. С. 11-15.

Б. М. Грек та Т. Б. Грек²³, Н. О. Гуторова²⁴, Л. М. Демидова²⁵, О. О. Дудоров²⁶, О. Б. Загурський²⁷, Г. М. Зеленов²⁸, Г. А. Карелова²⁹, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук³⁰, М. І. Колос³¹, М. О. Красій³², І. В. Красницький³³, В. В. Кузнецов³⁴, В. М. Куц³⁵, Є. В. Лащук³⁶, Т. Є. Леоненко³⁷, К. Б. Марисюк³⁸, Ю. І. Микитин³⁹, В. А. Мисливий⁴⁰, А. А. Митрофанов⁴¹, І. І. Митрофанов⁴², О. Р. Мовчан⁴³, А. А. Музика⁴⁴, Н. А. Орловська⁴⁵, О. В. Острогляд⁴⁶, Є. О. Письменський⁴⁷, Ю. А. Пономаренко⁴⁸, О. Е. Радутний⁴⁹, О. П. Рябчинська⁵⁰, Н. А. Савінова⁵¹, О. М. Смушак⁵², В. Я. Тацій⁵³, Л. Ю. Тимофєєва⁵⁴, В. П. Тихий⁵⁵,

¹⁸ Борисов В. І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 178-182; Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 232; Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 15-31; Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 30-38 та ін.

¹⁹ Брич Л. П. Про недоліки кримінально-правової політики, здійснюваної Верховним Судом України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 22-26.

²⁰ Бурдін В. М. Кримінальний кодекс України як засіб протидії корупції. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 469-474.

²¹ Гануляк Е. М. Співвідношення «методу» і «способу» реалізації кримінально-правової політики. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (18-19 грудня 2015 року)*. Івано-Франківськ, 2016. С. 99-101.

²² Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері оптимізації інститутів Загальної частини КК України: новий погляд на усталені доктринальні положення. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 104-107.

²³ Грек Б. М., Грек Т. Б. Гуманізація кримінальної відповідальності як напрям кримінально-правової політики в Україні. *Адвокат*. № 7(142). 2012. С. 45.

²⁴ Гуторова Н. О. Методологічні проблеми пеналізації злочинів. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 217-221.

²⁵ Демидова Л. Н. Уголовно-правовая политика и уголовное законодательство. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи*

Я. О. Триньова⁵⁶, О. С. Тубелець⁵⁷, О. В. Ус⁵⁸, Г. О. Усатий⁵⁹, П. Л. Фріс⁶⁰, В. Б. Харченко⁶¹, С. В. Черкасов⁶², В. В. Черней⁶³, Г. Л. Шведова⁶⁴, В. Д. Швець⁶⁵, В. В. Шпілярович⁶⁶, К. В. Юртаєва⁶⁷ та ін.

Спрощене словосполучення «кримінальна політика» (тут йдеться про його вузьке значення, про що вже йшла мова вище) використовують у своїх працях М. М. Бабаєв⁶⁸, В. К. Грищук⁶⁹, Т. А. Денисова⁷⁰, Ю. Ю. Коломієць⁷¹, Б. М. Телефанко⁷², В. А. Тимошенко⁷³, М. М. Яцишин⁷⁴ та ін.

вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 148-152.

²⁶ Дудоров О. О., Титаренко С. С. Проблеми кримінально-правової оцінки реєстраційних зловживань. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р. / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 144.*

²⁷ Загурський О. Б. Кримінальна процесуальна політика України: історико-правовий аспект: *монографія*. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 216 с.; Загурський О. Б. Взаємозв'язок кримінальної процесуальної та кримінально-правової політики України на концептуальному рівні. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=380:101012-22&catid=51:5-1012&Itemid=63&lang=ru. Дата звернення (19.07.2019).

²⁸ Зеленов Г. М. Окремі питання забезпечення єдності судової практики з урахуванням кримінально-процесуальних змін, спрямованих на її забезпечення. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю. Становлення та перспективи розвитку державної системи захисту критичної інфраструктури в Україні. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз» (26-28 квітня 2018 року)*. Івано-Франківськ, 2018. С. 31-34.

²⁹ Карелова Г. А. Кримінальна відповідальність в контексті політики в сфері боротьби зі злочинністю. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 174-178.

³⁰ Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: *монографія*. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.; Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Взаємозв'язок кримінально-виконавчої політики України з іншими елементами правової політики держави: постановка питання. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 183-185; Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про поняття й роль кримінально-правової політики в системі політики України у сфері боротьби зі злочинністю. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 6. С 235-237; Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Взаємозв'язок кримінально-виконавчої та кримінально-правової політики України. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 218-223 та ін.

³¹ Колос М. І. Кримінально-правова політика в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Правова політика України: концептуальні засади та*

О. О. Житний⁷⁵, Є. Ю. Полянський⁷⁶, М. І. Панов⁷⁷, В. Ф. Примаченко⁷⁸, В. О. Туляков⁷⁹, М. В. Шепітько⁸⁰ та ін. у своїх дослідженнях використовують одночасно обидва терміни, вочевидь, розуміючи їх як синоніми.

Про «каральну політику» говорять Г. С. Крайник⁸¹, В. В. Федусик⁸², О. І. Шинальський⁸³ та ін. Є. М. Блажівський вказує на існування «антикриміногенної політики»⁸⁴.

механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). За ред. О. М. Рудневої. К. : НІСД, 2013. С. 114-121.

³² Красій М. О. Про зарахування строку попереднього ув'язнення у строк покарання: кримінально-правова та кримінальна процесуальна політика. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 531-535; Красій М. О. До питання взаємозв'язку напрямів кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2017. Вип. 44. С. 137-147 та ін.**

³³ Красницький І. В. Роль сучасної кримінально-правової науки у формуванні кримінально-правової політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ).* Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 116-119.

³⁴ Кузнецов В. В. Принципи кримінально-правової охорони. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 129-133.*

³⁵ Куц В. М. Деякі аспекти вдосконалення національної кримінально-правової політики. *Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (28 лютого 2008 р.).* Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 47.

³⁶ Лащук Є. В. До питання про напрями кримінально-правової політики України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 149-153.*

³⁷ Леоненко Т. Є. До питання про концепцію запобігання злочинності на релігійному ґрунті. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року).* Івано-Франківськ, 2017. С. 66-70.

³⁸ Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні: *монографія.* Львів : Тріада плюс, 2013. 404 с.; Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні: поняття, суть, історичні етапи. *Форум права.* 2012. № 1. С. 601-605.

Представники непрофільних галузей взагалі інколи використовують цілком незрозумілі формулювання, на кшталт «державна політика у сфері боротьби з кримінальною злочинністю»⁸⁵.

Немає остаточної погодженості і стосовно підсистем політики у сфері боротьби зі злочинністю, дискусія щодо яких була розпочата ще в минулому столітті. М. І. Загородніков писав, що у межах єдиної кримінальної політики розрізняють кримінальну політику у вузькому сенсі слова, судову політику і виправно-трудова політику. Він звертає увагу на те, що «... кримінально-правова політика передбачає закріплення в нормах

³⁹ Микитин Ю. І. Кримінально-правова і кримінально-процесуальна політика у сфері примирення за новим КПК України як підґрунтя для застосування медіації. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 225-226; Микитин Ю. І., Козич І. В. (у співавторстві). Договір як універсальна форма правого регулювання. *Монографія* : за ред. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. (Розділ 4.5. Договір у кримінально-правових відносинах, С. 352-375) та ін.

⁴⁰ Мисливий В. А. Структура кримінального кодексу України: пошук нової моделі. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 353-356.

⁴¹ Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2005. 186 с.

⁴² Митрофанов І. І. Правозастосування як форма реалізації кримінально-правової політики. *Матеріали Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення» (23-30 квітня 2012 року)*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. С. 108-111.

⁴³ Мовчан О. Р. Удосконалення законодавчого закріплення поняття «інші тяжкі наслідки» як актуальний напрямок розвитку кримінально-правової політики. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-13 березня 2015 року)*. Івано-Франківськ, 2015. С. 35-39.

⁴⁴ Музика А. А. Чи існує в Україні кримінально-правова політика? Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 56-61; Музика А. А. Про міжнародну кримінально-правову політику як новий та перспективний напрям наукових досліджень. *Наука і правоохорона*. 2008. № 2 (8). С. 21-33.

⁴⁵ Орловська Н. А. Питання заохочувальних санкцій у контексті кримінально-правової політики. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 66-69.

кримінального права загальних питань кримінальної відповідальності, відповідальність за конкретні злочини в цілях боротьби зі злочинністю та попередження злочинів. Натомість судова політика, спрямовує законотворчу діяльність, визначальну структуру і форми роботи органів розшуку, дізнання, слідства й суду та практичну діяльність цих органів і громадських організацій із боротьби зі злочинністю та попередження злочинів. Виправно-трудова (або кримінально-виконавча) політика спрямовує законотворчу діяльність і практичну роботу відповідних органів держави та громадськості щодо застосування покарання»⁸⁶. С. В. Бородін у якості складових виділяв кримінально-правову політику, кримінально-

⁴⁶ Острогляд О. В. Способи реалізації кримінально-правової політики. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 194-196; Острогляд О. В. Суб'єкти кримінально-правової політики: поняття та загальна характеристика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 10. С. 151-155; Острогляд О. В. Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 8. С.182-186; Острогляд О. В. Ефективність реалізації кримінально-правової політики: вплив окремих факторів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія : Право. 2017. № 3. С. 221-228 та ін.

⁴⁷ Письменський Є. О. Проблеми вдосконалення законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 294-297.

⁴⁸ Пономаренко Ю. А. Деякі перспективи розвитку кримінально-правової політики України на основі Доської декларації 2015 року. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 142-146.

⁴⁹ Радутний О. Е. Справедливість як принцип кримінального права. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 116-121.

⁵⁰ Рябчинська О. П. Система покарань серед засобів кримінальноправового впливу. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 259-262.

⁵¹ Савінова Н. А. Кримінально-правове прогнозування. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 624-627; Савінова Н. А. До питання про доктрину кримінально-правової політики забезпечення інформаційного суспільства в

процесуальну політику, судову політику, виправно-трудова політику⁸⁷. Попереджувальну, кримінально-судову і виправно-трудова підсистеми окреслював І. А. Ісмаїлов⁸⁸.

М. О. Беляєв, натомість, наполягав, що видається теоретично і практично виправданим виходити з того, що існує єдина політика в галузі боротьби зі злочинністю, яка здійснюється за допомогою трьох її підвидів (підсистем, складових частин): кримінально-правової політики, кримінальної процесуальної політики і кримінально-виправної політики⁸⁹.

На сьогодні, більшість науковців притримуються позиції, висловленої П. Л. Фрісом, який зазначив, що як «магістральний напрямок діяльності

Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 152-155.

⁵² Смушак О. М. Особливості кримінальної відповідальності за причетність до злочину в Запорізькій Січі. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 210-212.

⁵³ Тацій В. Я. Переднє слово. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 3-4.

⁵⁴ Тимофеева Л. Ю. Гуманізм у кримінальноправовій доктрині: визначення та застосування в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2017 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 503-506.

⁵⁵ Тихий В. П. Кримінальне право України і міжнародне право. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2014. С. 59-62.

⁵⁶ Триньова Я. О. Біоетичні засади кримінально-правової політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 161-163.

⁵⁷ Тубелець О. С. Кримінально-правова політика України у сфері звільнення від кримінальної відповідальності: законодавчий та правозастосовний аспекти. *Матеріали Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення» (23-30 квітня 2012 року)*. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. С. 171-173.

⁵⁸ Ус О. В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 213-217.

держави по боротьбі із злочинністю вона складається з кількох елементів – кримінально-правової політики, кримінально-процесуальної політики, кримінально-виконавчої політики та кримінологічної (профілактичної) політики»⁹⁰.

Однак, є інші погляди. Зокрема, С. В. Черкасов обґрунтовує виділення в системі загальної політики держави у сфері боротьби зі злочинністю у якості самостійних складових частин кримінальної і кримінологічної (профілактичної) політики. Далі вчений стверджує, що в структурі єдиної кримінальної політики, яку не варто ототожнювати з політикою у сфері боротьби зі злочинністю, виділяються три основні напрями: кримінально-

⁵⁹ Усатий Г.О. Компромiс як засiб вирiшення кримiнально-правового конфлiкту: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 1999. С. 8.

⁶⁰ Фрiс П. Л. Кримiнально-правова полiтика Української держави: теоретичнi, iсторичнi та правовi проблеми: *монографiя*. К.: АТКА, 2005. 332 с.

⁶¹ Харченко В. Б. Основнi засади полiтики в сферi боротьби iз злочиннiстю через уявлення людей про справедливiсть та її вiдновлення. Полiтика в сферi боротьби iз злочиннiстю : *Матерiали Всеукраїнської науково-практичної конференцiї (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 78-81.

⁶² Черкасов С. В. Кримiнологiчна концепцiя альтернативних мiр покарання: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса. ОНЮА, 2005. 19 с.

⁶³ Черней В. В. Сучасна кримiнально-правова полiтика України на законодавчому рiвнi. *Актуальнi проблеми кримiнального права (пам'ятi професора П. П. Михайленка) : тези доп. V мiжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014 р.)* / ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та iн. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 10.

⁶⁴ Шведова Г.Л. Кримiнально-правове регулювання у сферi запобiгання корупцiйній злочиннiстi в Україні. *Соцiальна функцiя кримiнального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матерiали мiжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р.* / редкол.: В. Я. Тацiй (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та iн. Х. : Право, 2016. С. 433-436.

⁶⁵ Швець В. Д. Законодавча реалiзацiя кримiнально-правової полiтики: аналіз законопроектної дiяльностi Верховної Ради України V скликання з питань кримiнального права / В. Д. Швець, В. М. Грицак, Я. І. Василькевич та iн. / вступ. слово М. І. Мельника. К. : АТiка, 2008. 244 с.

⁶⁶ Шпiляревич В. В. До питання про iсторичнi етапи становлення та розвитку кримiнально-правової полiтики України у сферi застосування заходiв безпеки. *Основнi напрями розвитку кримiнального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримiнальну вiдповiдальнiсть : матерiали мiжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацiй (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та iн. Х. : Право, 2012. С. 523-526.

⁶⁷ Юртаєва К. В. Кримiнально-правова полiтика України в умовах глокалізацiї. *Кримiнально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалiзацiї : матерiали мiжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2017 р.* / редкол.: В. Я. Тацiй (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та iн. Харків : Право, 2017. С. 343-345.

⁶⁸ Бабаев М. М. Роль государства в снижении тяжести социальных последствий преступности. Современные проблемы уголовной политики: V

правова політика (або кримінальна політика у вузькому розумінні цього слова); кримінально-процесуальна (судова) політика; кримінально-виконавча (пенітенціарна) політика⁹¹. Є. С. Назимко, не виключаючи існування кримінально-правової політики⁹², говорить про те, що «весь комплекс питань, пов'язаний з інститутом покарання, є предметом регулювання пенальної політики, під якою пропонується розуміти інституційний вимір правової політики держави у сфері протидії злочинності»⁹³. Автор наполягає на тому, що пенальна політика охоплює лише пов'язані з покаранням інститути, тому він, фактично виділяє

Международная научно-практическая конференция. Под редакцией А. Н. Ильяшенко. 2014. С. 40–54. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_23377744_44103982.pdf (дата звернення: 04.12.2019).

⁶⁹ Гришук В. К. Питання якості кримінально-правового забезпечення господарської діяльності. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 33-37.

⁷⁰ Денисова Т. А. Традиційні підходи до розуміння покарання, його функцій і цілей та доцільність їх врахування у умовах реформування кримінального законодавства. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 120.

⁷¹ Коломієць Ю. Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 47. Одеса, 2009. С. 40.

⁷² Телефанко Б. М. Призначення покарання і рівень рецидивної злочинності. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м. Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 282-284.

⁷³ Тимошенко В. А. Шляхи вдосконалення кримінального законодавства України у сфері боротьби з наркозлочинами. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 51-54.

⁷⁴ Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: автореф. дис... докт. юрид. наук. К. 2010. 32 с.

⁷⁵ Житний О. О. Кримінальне право України у контексті викликів глобалізації: готовність до виконання соціальних завдань та перспективи розвитку. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м. Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 107-110; Житний О. О. Кримінальний закон: засіб захисту безпеки суспільства чи джерело небезпек для нього? *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10*

пенальну політику як інституційну складову кримінально-правової, яка, вочевидь, за своїм обсягом є більш широким поняттям.

Деякі автори намагаються розширити перелік підсистем політики у сфері протидії злочинності, включаючи до її складу деякі інші підсистеми. Мова йде, насамперед, про інструментальні галузі, які навряд чи претендують на статус підсистеми нарівні з кримінально-правовою, кримінально-процесуальною, кримінально-виконавчою та кримінологічною (профілактичною): криміналістичні заходи, судова політика, оперативно-розшукові заходи тощо. Ці питання вже досліджувалися в попередніх

червня 2017 року). Івано-Франківськ, 2017. С. 51-53.

⁷⁶ Полянський Є. Ю. Щодо векторів сучасної кримінальної політики України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 97-100. (варто врахувати, що у даній публікації вживається і термін «кримінально-правова політика», вочевидь у якості синоніму до терміну «кримінальна політика»).

⁷⁷ Панов М. І. Принципи кримінального права і їх реалізація у кримінальному правотворенні. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 жовт. 2015 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2015. С. 11-18; Панов М. І. Диференціація кримінальної відповідальності як принцип кримінально-правової політики. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 69-74.

⁷⁸ Примаченко В. Ф. Вплив диференціації кримінальної відповідальності на кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2017 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 229-231.

⁷⁹ Туляков В. О. Кримінально-неправова політика України: до методології питання. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 107-110; Туляков В. О. Кримінальна політика в період метамодерну. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 94-98.

⁸⁰ Шепітько М. В. Українська національна група міжнародної асоціації карного права: обмін досвідом чи інтеграція до міжнародного співтовариства? *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 429-433.

⁸¹ Крайник Г. С. Гуманізація санкцій як напрям каральної політики соціальної держави. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового*

публікаціях автора⁹⁴. Стосовно включення до системи політики у сфері протидії злочинності судової політики варто зазначити, що формування й забезпечення діяльності судів – органів, що здійснюють правосуддя в різних сферах (а не лише в кримінальній) – відноситься до завдань правової політики держави взагалі, тому переносити питання судової політики на нижчий, більш конкретний рівень, не вбачається за необхідне. Інша справа, якщо мова йде про процесуальний статус і процесуальну діяльність суду. Ці аспекти діяльності судів беззаперечно стосуються політики у сфері протидії злочинності, однак за своїм змістом вони входять до інших підсистем: кримінально-процесуальної чи кримінально-правової. Аналогічно,

забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 299-301.

⁸² Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Одеса: ОНЮА, 2001. 17 с.

⁸³ Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2003. 20 с.

⁸⁴ Блажівський Є.М. Криміногенний вплив політики на протидію злочинності: досвід кримінологічного моніторингу. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 258-261.

⁸⁵ Сливенко В. А. Державна політика у сфері боротьби з кримінальною злочинністю на півдні України в 1921-1928 рр. автореф. дис. ... канд. іст. наук: Дніпропетровськ, 2010. 24 с.

⁸⁶ Загородников Н. И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел : Учебное пособие. Московская высшая школа милиции МВД СССР. М., 1979. С.14.

⁸⁷ Бородин С. В. Теоретические проблемы советской уголовной политики. XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. М., 1977. С. 26-27.

⁸⁸ Исмаилов И. А. Уголовная политика как сложная система. Учен. зап. МВ и ССО Азербайджанской ССР, Сер. Юридические науки, 1975, № 1. С. 12.

⁸⁹ Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. С. 23.

⁹⁰ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 83.

⁹¹ Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса. ОНЮА, 2005. С. 7

⁹² Назимко Є. С. Аналіз чинників трансформації сучасної кримінально-правової політики у сфері покарання неповнолітніх на законодавчому рівні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 136-138.

інструментальну функцію стосовно розслідування злочинів виконують криміналістичні засоби та заходи оперативно-розшукової діяльності. Причому перші з них цілком охоплюються кримінально-процесуальною політикою, а другі в залежності від конкретної діяльності уповноважених органів можуть торкатись окремих проявів кожної з підсистем політики у сфері протидії злочинності.

Ще однією дискусійною темою є внутрішня диференціація кримінально-правової політики. В науці існує декілька підходів щодо виділення окремих напрямків (сфер) кримінально-правової політики⁹⁵. П. Л. Фріс зазначає, що «напрями кримінально-правової політики визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, у свою чергу, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, благ та інтересів»⁹⁶. В цілому погоджуючись із вказаною позицією, варто зазначити, що поза межами такої класифікації залишаються сфери, що кореспондують відповідним інститутам Загальної частини кримінального права, наприклад, такі напрями кримінально-правової політики, як кримінально-правова політика у сфері протидії множинності злочинів чи у сфері протидії злочинам, вчиненим у співучасті тощо. Відтак, в одній із публікацій автором даного дослідження було запропоновано у якості критерію використати загальноприйнятий поділ галузі права (як і науки, що вивчає цю галузь) на Загальну та Особливу (спеціальну) частину. У цьому контексті можна виділяти загально-кримінальні та спеціальні сфери кримінально-правової політики у сфері протидії злочинності⁹⁷.

⁹³ Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2011. С. 11.

⁹⁴ Козич І. В. Місце кримінально-правової політики в сфері боротьби зі злочинами, що вчиняються із застосуванням насильства, у політиці в сфері боротьби зі злочинністю. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2011. № 2. С. 279–284; Козич І. В. Місце політики в сфері боротьби зі злочинністю в державній політиці *Матеріали науково-практичної інтернет-конференції з питань правового регулювання суспільства та проблем теорії держави і права (м. Івано-Франківськ, 29 листопада – 3 грудня 2010 р.)*. Івано-Франківськ: ПЮІ ЛьвДУВС, 2010. С. 115–120 та ін.

⁹⁵ В інших підсистемах політики в сфері протидії злочинності застосовуються різноманітні класифікаційні критерії. Наприклад, у кримінологічній (профілактичній) політиці виділення її напрямків відбувається зазвичай за характером злочинності (корислива злочинність, насильницька злочинність і т. п.) або суб'єктом (жіноча злочинність, злочинність неповнолітніх тощо). Дані критерії, як і критерії кримінально-процесуальної чи кримінально-виконавчої політики, виходять за межі даного дослідження і вимагають окремих розвідок в межах вивчення відповідних підсистем політики в сфері протидії злочинності.

⁹⁶ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 84.

⁹⁷ Козич І. В. Класифікація кримінально-правової політики. *Дев'яті осінні юридичні читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: в*

Схожу позицію займає О. П. Горох, який стверджує, що зазвичай напрями кримінально-правової політики визначаються юристами на підставі групування об'єктів злочинних посягань – таким чином, виділяючи напрями кримінально-правової політики юристи, як правило, мають на увазі державну політику у сфері боротьби з конкретними протиправними діяннями, передбаченими нормами Особливої частини Кримінального кодексу⁹⁸. На підставі цього вчений резюмує, що постає питання про існування окремих напрямів кримінально-правової політики у сферах законодавчої побудови та застосування на практиці інститутів Загальної частини Кримінального кодексу України⁹⁹.

Отож, серед загальних сфер кримінально-правової політики відокремлюють політику у сфері визначення інституту множинності злочинів¹⁰⁰, заохочення особи до суспільно-корисної посткримінальної поведінки¹⁰¹, звільнення від покарань¹⁰², майнових покарань¹⁰³,

4 т. Том 4. (Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р.). Хмельницький, 2010. С. 30-31.

⁹⁸ Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері оптимізації інститутів Загальної частини КК України: новий погляд на усталені доктринальні положення. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 104-105.

⁹⁹ Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері оптимізації інститутів Загальної частини КК України: новий погляд на усталені доктринальні положення. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 104-106.

¹⁰⁰ Федорак Л. М. Кримінально-правова політика України у сфері визначення інституту множинності злочинів. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 164-165.

¹⁰¹ Хряпінський П. В. Кримінально-правова політика у сфері заохочення особи до суспільно-корисної посткримінальної поведінки. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 130-135.

¹⁰² Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія / за наук. ред. А. А. Музики. Київ: ВД «Дакор», 2019. 676 с.; Горох О. П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 263-266.

відповідальності за причетність до злочину¹⁰⁴, застосування заходів безпеки¹⁰⁵, щодо дітей у конфлікті з законом¹⁰⁶ та ін.

Серед спеціальних сфер зустрічаємо кримінально-правову політику в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства¹⁰⁷, охорони власності¹⁰⁸, забезпечення охорони прав пацієнтів¹⁰⁹, забезпечення воєнної безпеки України¹¹⁰, охорони навколишнього природного середовища¹¹¹, у сфері протидії нелегальній міграції¹¹², охорони медіа-простору¹¹³, боротьби зі злочинами проти сім'ї, прав та законних інтересів неповнолітніх¹¹⁴, права на освіту¹¹⁵, боротьби з незаконним поводженням із спеціальним технічними засобами негласного отримання інформації¹¹⁶,

¹⁰³ Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні: поняття, суть, історичні етапи. *Форум права*. 2012. № 1. С. 601-605.

¹⁰⁴ Смушак О. М. Реалізація кримінально-правової політики у сфері відповідальності за причетність до злочину. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. Вип. 41. С. 119-131.

¹⁰⁵ Шпіляревич В. В. Джерела кримінально-правової політики у сфері застосування заходів безпеки. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 264-269.

¹⁰⁶ Автор говорить про таку сферу в контексті специфіки кримінальної відповідальності неповнолітніх. Див.: Орловська Н. А. Концептуальні питання кримінальної політики України щодо дітей у конфлікті із законом. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-16 березня 2014 року)*. Івано-Франківськ, 2014. С. 36-41.

¹⁰⁷ Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 214 с.

¹⁰⁸ Глушков В. О., Дорохіна Ю. А. Окремі аспекти кримінально-правової політики щодо охорони власності. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2017 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 292-295; Дорохіна Ю. А. Рівні кримінально-правової політики щодо охорони власності. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 166-169.

¹⁰⁹ Дутчак С. Р. Особливості кримінально-правової політики у сфері забезпечення охорони прав пацієнтів. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 285.

¹¹⁰ Луценко Ю. В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 138, 2019. С. 86.

¹¹¹ Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: К., 2008. С. 6.

боротьби з тероризмом¹¹⁷, антинаркотичну політику¹¹⁸, антикорупційну політику (чи у сфері протидії корупції)¹¹⁹, щодо посягань на честь та гідність особи¹²⁰, щодо протидії національній, расовій та релігійній нетерпимості в Україні¹²¹, пов'язану з невиконанням рішення суду¹²² та ін.

В. І. Борисов звертає увагу й на те, що в рамках напрямків кримінально-правової політики, всередині, існує більш детальна диференціація. Так, напрям кримінально-правової політики, спрямований на боротьбу зі злочинами у сфері господарської діяльності, у свою чергу, складається із піднапрямів: кримінально-правова політика у сфері боротьби

¹¹² Притула А. М. Кримінально-правова політика України в сфері протидії нелегальній міграції. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 241-245.

¹¹³ Розенфельд Н. А. До питання кримінально-правової політики у сфері охорони медіа-простору України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей*. 2009. Випуск ХХІ. С. 211-217.

¹¹⁴ Гальцова В. В. Проблеми кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинами проти сім'ї, прав та законних інтересів неповнолітніх. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 98-101.

¹¹⁵ Мнищенко Є. С. До питання підстав посилення заходів кримінально-правової політики в сфері права на освіту в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 188-192; Харитоновна О. В. Кримінально-правова політика у сфері права на отримання освіти: деякі методологічні питання дослідження. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (18-19 грудня 2015 року)*. Івано-Франківськ, 2016. С. 79-84.

¹¹⁶ Лутак Т. В. Деякі проблеми кримінально-правової політики у сфері боротьби з незаконним поводженням із спеціальним технічними засобами негласного отримання інформації. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-13 березня 2015 року)*. Івано-Франківськ, 2015. С. 114-118; Лутак Т. В. Про деякі проблемні питання кримінально-правової політики у сфері боротьби з незаконним поводженням із спеціальним технічними засобами негласного отримання інформації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 37. С. 231-249; . Lutak T. Criminal law policy infight against illegal handling of special technical means of surreptitious obtaining of information: important emphases. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 1 (17). S. 173–181 та ін.

¹¹⁷ Бантишев О. Ф., Титула Д. В. Кримінально–правова політика держави в сфері боротьби з тероризмом. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*.

із посяганнями на фінансову та банківську системи України; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинними посяганнями на встановлений порядок господарської діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із посяганнями на встановлений порядок приватизації та ін.¹²³

Вказані класифікаційні підходи, безумовно, відіграють важливу роль у дослідженнях кримінально-правової політики. Але вони мають прикладне значення для вивчення функцій та функціонування кримінально-правової політики як системи, що, очевидно, повинна «видавати» ефективний

Івано-Франківськ, 2017. С. 17-20.

¹¹⁸ Тацій В. Я. Стабільність та динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 6-13.

¹¹⁹ Костенко О. М. Про концептуальні засади антикорупційної політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 46-50; Андрушко П. П. Реформування антикорупційного законодавства України: процес продовжується. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 481-485; Шведова Г. Л. Інститут політичної відповідальності в системі заходів протидії корупції в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 204-207; Однолько І. В. Політика держави у сфері запобігання корупції. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (9-10 грудня 2016 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 223-226.

¹²⁰ Підгородинський В. М. Честь та гідність особи як об'єкти правової охорони в сучасній кримінально-правовій політиці: до постановки проблеми. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-16 березня 2014 року)*. Івано-Франківськ, 2014. С. 96-100.

¹²¹ Косіченко А. С. Кримінально-правова політика протидії національній, расовій та релігійній нетерпимості в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-16 березня 2014 року)*. Івано-Франківськ, 2014. С. 139-143.

¹²² Волошина К. В. Кримінально-правова політика, направлена на вдосконалення сфери, пов'язаної з невиконанням рішення суду. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-16 березня 2014 року)*. Івано-Франківськ, 2014. С. 125-129.

результат незалежно від загального чи спеціального напрямку (піднапрямку).

Питання функцій кримінально-правової політики являється малодослідженим у сучасній науці. Здебільшого, мова йде про правохоронну функцію держави чи окремих суб'єктів¹²⁴; автори, які досліджували загальні питання кримінально-правової політики, не зосереджуються на переліку і змістовому наповненню її функцій, вирішуючи свої особні наукові завдання і, зазвичай, говорячи про функції лише в контексті власних досліджень. Наприклад, Я. О. Триньова зазначає, що «...кримінально-правова політика держави буде відповідати сучасним вимогам суспільства, а відтак зможе якісно виконувати основну свою функцію – протидіяти злочинності»¹²⁵; І. В. Красницький говорить про функцію впливу науки на кримінально-правову політику¹²⁶; К. М. Осмоналієв використовує функціональний підхід для класифікації суб'єктів кримінально-правової політики¹²⁷ тощо. В деяких випадках автори ведуть мову не про функції, а про функціонування певної сфери кримінально-правової політики¹²⁸ (в цьому аспекті варто пригадати вже згадуване твердження Г. М. Міньковського про те, що «... мова йде про важливу складову частину внутрішньої політики, що забезпечує активне

¹²³ Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 232.

¹²⁴ Див., напр.: Литвинов О. М. Поріг криміналізації суспільства: роздуми на тему вітчизняних реалій протидії злочинності : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 51-56.

¹²⁵ Триньова Я. О. Біоетичні засади кримінально-правової політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 161-163.

¹²⁶ Красницький І. В. Роль сучасної кримінально-правової науки у формуванні кримінально-правової політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 116-119.

¹²⁷ Осмоналієв К. М. Уголовная политика современного Кыргызстана: становление и развитие : диссертация ... доктора юридических наук : 12.00.08. Москва. 2005. С.137-138.

¹²⁸ Савінова Н. А. До питання про доктрину кримінально-правової політики забезпечення інформаційного суспільства в Україні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 152-155.

функціонування економічної, ідеологічної та соціальної політики»¹²⁹). В багатьох публікаціях дослідники прирівнюють функції кримінального права та кримінально-правової політики (детальніше про це у наступних підрозділах).

Фактично на сьогодні є лише одна публікація П. Л. Фріса, яка безпосередньо присвячена цьому питанню¹³⁰. Вчений справедливо вважає, що система функцій кримінально-правової політики є похідною від системи функцій правової політики держави в цілому й системи функцій політики у сфері боротьби зі злочинністю зокрема. Можливо, вперше в кримінально-правовій науці, в даній публікації на основі співвідношення загального та спеціального, П. Л. Фріс називає та коротко характеризує зміст функцій політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики. Безумовно, не применшуючи значення такого дослідження, слід, на превеликий жаль, констатувати, що його в сучасних умовах явно недостатньо, тому питання функцій кримінально-правової політики залишається фактично у постановочному варіанті.

П. Л. Фріс вважає, що до функцій політики в сфері боротьби зі злочинністю належать:

1) консолідаційна функція (забезпечення єдності підходів кримінально-правової, кримінальної процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної) політик);

2) доктринально-концептуальна функція (забезпечення єдності політики у сфері боротьби зі злочинністю на підставі розробки єдиної доктрини та концепції боротьби зі злочинністю як у цілому, так і в розрізі окремих її видів);

3) аналітична функція (забезпечення наявності вихідних даних для розробки доктрини і концепції боротьби зі злочинністю);

4) координаційна функція (забезпечення єдності нормативного регулювання боротьби зі злочинністю);

5) міждержавна функція (забезпечення єдності політики у сфері боротьби зі злочинністю в Україні з політикою у сфері боротьби зі злочинністю, яка здійснюється світовим співтовариством);

6) виховна функція (забезпечення розуміння політики у сфері боротьби зі злочинністю громадянами та виконання ними норм галузей права, що входять до так званого кримінального блоку)¹³¹.

¹²⁹ Миньковский Г. М. Политология борьбы с преступностью (вместо предисловия). Исмаилов И. А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью): монография. Азербайджанское государственное издательство, 1990. С. 7.

¹³⁰ Фріс П. Л. До питання про функції кримінально-правової політики. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матер. міжн. наук.-практ. конф. 9-10 жовтня 2014 р.* Харків, 2014. С. 75-76.

¹³¹ Фріс П. Л. До питання про функції кримінально-правової політики. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матер. міжн. наук.-практ. конф. 9-10 жовтня 2014 р.* Харків, 2014. С. 76-77.

Водночас, на його думку, функціями кримінально-правової політики є:

1) реалізація інтересів соціальних груп у питаннях забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин (функція кримінально-правової охорони);

2) забезпечення урегульованості кримінальних правовідносин (регулятивна функція);

3) забезпечення наступності та інноваційних підходів у питаннях кримінально-правового забезпечення охорони суспільних відносин (історико-інноваційна функція);

4) раціоналізація механізмів забезпечення кримінально-правового захисту, подолання існуючих суперечностей, спрямування законодавця на пошук зважених рішень (доктринально-концептуальна функція);

5) раціоналізація та інтенсифікація застосування закону про кримінальну відповідальність із метою досягнення максимальної ефективності та забезпечення єдності правозастосування (раціоналізаційно-інтенсифікаційна функція);

6) узгодження забезпечення основ єдності боротьби зі злочинністю з іншими елементами політики у сфері боротьби зі злочинністю (інтеграційно-регулятивна функція);

7) узгодження основ єдності забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин із міжнародними підходами до цього питання (міжнародна функція)¹³².

Отож, бачимо, що з окремих питань кримінально-правової політики науковці фактично дотримуються єдності; однак є й велика кількість дискусійних проблем, які ще неодноразово будуть привертати увагу дослідників. Питання функцій кримінально-правової політики є майже не дослідженим.

1.2. Методологія дослідження функцій кримінально-правової політики

Будь-яка наукова розвідка в галузі юриспруденції, зазвичай, розпочинається із формулювання та окреслення наукової проблеми, яка підлягає вирішенню в процесі дослідження. Проте самого розуміння проблеми, визначення її об'єкта та предмета, явно недостатньо, адже кожен науковець, усвідомивши ці питання та визначивши для себе відповідну мету й завдання, стикається з необхідністю вибору методів дослідження¹³³,

¹³² Фріс П. Л. До питання про функції кримінально-правової політики. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матер. міжн. наук.-практ. конф. 9-10 жовтня 2014 р.* Харків, 2014. С. 77-78.

¹³³ Аналіз самого поняття «методи дослідження» не входить у завдання даного дослідження, тому під ним вважається загальноприйняте його розуміння як системи способів дослідження, спрямованих на вирішення конкретного

які, на його погляд, є найбільш ефективними для вирішення того чи іншого завдання.

У сучасній науці, як слушно зазначає Ю. Ю. Коломієць, через велику кількість методологічних підходів достатнього поширення набули методологічний анархізм або методологічний нігілізм методологічного анархізму або методологічного нігілізму. Наслідком методологічного анархізму авторка вважає те, що дослідження у сфері методологічних основ кримінального права носять мозаїчний, безсистемний характер, розкривають, зазвичай, одну з численних проблем методології і не створюють загального уявлення. Методологічний нігілізм же, на її думку, призводить до того, що методологія в роботах з кримінально-правової спеціалізації виступає або прикрасою наукових текстів, або необхідною її частиною при написанні кандидатських і докторських дисертацій¹³⁴. Звичайно, варто підтримати таку позицію, адже методологія не може бути лише формальною частиною вступу дисертації чи підрозділом монографії. Це обов'язкова складова сучасного наукового дослідження, яка визначає подальші способи отримання емпіричного матеріалу та його обробки для досягнення виправданих та науково обґрунтованих результатів.

Разом із цим, розглядати методологію у якості лише арифметичної сукупності методів наукових досліджень також є науково некоректним. За твердженням Д. А. Безбородова, методологічні основи як результат з'єднання рекомендованих нею способів пізнавальної діяльності з наявним предметним (онтологічним) знанням являються єдністю предметної теорії і методів її розвитку і впровадження. Таким чином, в дану систему в якості обов'язкового елемента входять принципові теоретичні положення світоглядного характеру. Саме вони визначають напрямок вивчення кримінально-правових явищ, їхні межі та взаємозв'язки із суміжними

наукового завдання (Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3. С. 618). Детельне визначення методології в контексті кримінально-правових досліджень дає М. І. Панов: під методологією науки взагалі й кримінального права зокрема слід розуміти систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, що являє собою комплекс історично обумовлених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного, від явища до сутності, від одиничного до узагальненого (Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048> (дата звернення 10.01.2020)).

¹³⁴ Коломієць Ю. Ю. Методологія науки уголовного права. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). С.1-9. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/172926/173281> (дата звернення 3.05.2018)

правовими явищами¹³⁵, що видається особливо актуальним у контексті вивчення проблем кримінально-правової політики.

Д. А. Безбородов висловлює ще одну беззаперечну, виходячи з цілей даного дослідження, позицію. Він вважає, що правильного розуміння сутності й ролі будь-яких кримінально-правових теорій при вивченні кримінально-правових явищ можна досягти тільки з врахуванням безлічі взаємопов'язаних факторів, серед них визначальними є: а) особливості відображення в теорії дійсного стану речей; б) зв'язок кримінально-правової теорії з правозастосуванням; в) особливості виникнення теорії та її динаміка. Це передбачає широке використання засобів і методів логіки й методології науки для аналізу структури кримінально-правових теорій, ролі емпіричних і теоретичних понять в процесі систематизації наукового знання з досліджуваної проблеми, а також для теоретичного пояснення й передбачення розвитку кримінально-правових явищ¹³⁶. Дійсно, досліджувати питання функцій кримінально-правової політики без визначення теоретичного розуміння її функціональної моделі з виходом на її реальне функціонування є фактично неможливим.

У вітчизняній юриспруденції методологію юридичної науки складає система підходів, методів і способів наукового дослідження, а також теоретичні засади їх використання. Автори юридичної енциклопедії виділяють три групи методів дослідження в правовій сфері. До першої групи відносяться матеріалістичний та ідеалістичний, діалектичний та метафізичний підходи до вирішення наукових завдань. До другої – загальнонаукові методи, які використовуються фактично в усіх або в більшості наук (структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного, аналіз, синтез). Також, що є особливо важливим для даного дослідження, до цієї ж групи належать т.зв. групові методи, які застосовуються в певних групах наук. І, нарешті, до третьої групи відносяться методи, прийнятні для дослідження в межах конкретної науки, по-іншому – спеціально-наукові методи¹³⁷. За іншим критерієм методи поділяють на емпіричні (ті, що спрямовані на отримання вхідних даних) та теоретичні (які базуються на всебічному вивченні, поясненні, узагальненні

¹³⁵ Безбородов Д. А. Организация и проведение уголовно-правовых исследований : учебное пособие для факультета подготовки научно-педагогических кадров и магистратуры Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016. С. 11.

¹³⁶ Безбородов Д. А. Организация и проведение уголовно-правовых исследований : учебное пособие для факультета подготовки научно-педагогических кадров и магистратуры Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016. С. 13.

¹³⁷ Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998.). Т. 3. С. 618.

зібраних даних і вироблення на цій основі певних нових висновків, понять, концепцій, прогнозів тощо).

Автори енциклопедії з кримінального права аргументовано стверджують, що наукові дослідження у науці кримінального права проводяться на серйозній методологічній основі з використанням достатньо ефективних наукових методів пізнання, до яких вони відносять: діалектичний, системно-структурний, формально-логічний (догматичний), соціологічний, історико-правовий та порівняльно-правовий методи. У сукупності вони утворюють специфічну методологію науки кримінального права, яка за обсягом є явищем досить широким та за змістом – інтегральним, і, крім методів, включає в себе також систему ін. компонентів: загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, закони і правила форм, логіки, моделювання, приватні методики дослідження злочину й покарання як об'єктів соціально-правової реальності. Однак домінуюче значення в методології науки кримінального права займають наукові методи пізнання¹³⁸.

Повністю підтримуючи вказані енциклопедичні класифікаційні підходи до методології правових та кримінально-правових досліджень, варто зазначити, що вони, звичайно, повинні бути застосовані до даного дослідження, але з наведеними нижче певними особливостями, зумовленими специфікою кримінально-правової політики та її функцій як досліджуваного явища. Тому варто розглянути особливості застосування загально-наукових, групових та спеціально-наукових методів, виходячи із предмету, об'єкту, мети та завдання даного дослідження.

В ідеалі ланцюжок «предмет та об'єкт дослідження»–«мета та завдання дослідження»–«методологія дослідження» мав би завершуватися вирішенням конкретного наукового завдання або встановленням можливих варіантів чи напрямків вирішення досліджуваної проблеми. Однак, як слушно зауважує М. І. Колос, у правовій науці часто трапляється так, що вирішення окремих проблем не завжди завершується абсолютним успіхом. Вчений визначає такі ситуації як проблемні, такі, що потребують додаткового осмислення: нерідко для досягнення успіху вимагається не тільки видозміна вектору наукового пошуку, висунення нових гіпотез, але й можливе переосмислення та розширення його методології¹³⁹.

Дослідження питань кримінально-правової політики як складової такого напрямку державної політики, як політика в сфері протидії злочинності, володіє низкою специфічних характеристик, які вимагають саме такої зміни кута наукового погляду, як зі сторони визначення

¹³⁸ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право. 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова). В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав, наук України : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 540.

¹³⁹ Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія. У 2. т. Т. 1. : Освіта. Наука. Законодавство. К.; Острог, 2011. С. 36.

предмета, об'єкта, мети та завдань дослідження, так і з методологічних позицій.

По-перше, як слушно зазначають дослідники методології державної політики, в літературі відбулося розмежування між «дослідженням політики» й «аналізом політики»¹⁴⁰. Дослідження стосується власне політики (*та її напрямків – І.К.*) як соціально-державного феномену, ці дослідження політики, які здебільшого проводяться академічними й університетськими вченими, належать до метаполітики і спрямовані на розуміння процесів державної політики. Водночас аналіз політики, яким займаються урядові та спеціальні політичні комітети, загалом спрямований на планування реальної політики. Перше є концептуальним пояснюючим описом у порівнянні з директивним характером другого¹⁴¹. В цьому контексті варто зазначити, що на виконання статутних завдань відділеннями Національної академії правових наук України були розроблені та обговорені на загальних зборах Академії перспективні напрями кандидатських і докторських дисертацій за фахом юридичних наук. Рішенням президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 року за №86/11 був затверджений Перелік перспективних напрямів кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями¹⁴². Серед таких напрямків виділено «Теоретичні основи кримінально-правової політики». Власне, саме з цих міркувань у даній роботі мова йде, очевидно, про дослідження кримінально-правової політики та її функцій, хоча для розкриття тих чи інших взаємодій функцій чи їхнього взаємовпливу чи взаємодій між собою не виключеним є застосування результатів аналізу політики. При цьому, слід пам'ятати про різноманітне змістове спрямування та методологічне наповнення діяльності щодо «дослідження кримінально-правової політики» та «відстоювання кримінально-правової політики», адже дослідження має видати ефективну модель, яка діє при всіх можливих варіантах побудови форми держави та її ідеології (від державних утворень Стародавнього Світу до сучасності), а відстоювання кримінально-правової політики полягає в аргументуванні конкретних кримінально-правових засобів, притаманних для конкретної форми держави (з визначеними формами правління, устрою та режиму) в

¹⁴⁰ Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. С. 15-16.

¹⁴¹ Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. С. 16.

¹⁴² Перелік перспективних напрямів кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями : затверджений рішенням президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 року за №86/11. URL: http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/Perelik_persp_napryamiv_dysert_doslidg.pdf (дата звернення 8.04.2017).

певний історичний період із певною панівною ідеологією. Про змінність стратегій боротьби зі злочинністю говорив В. М. Кудрявцев, який називав три взаємопов'язаних між собою процеси: «...а) поступова зміна стратегій боротьби зі злочинністю на різних етапах соціально-політичного, економічного й культурного розвитку країн і народів; б) пошуки оптимальної стратегії і звідси – велика їх різноманітність у сучасному світі; в) комбінація стратегій у кожній окремій країні з урахуванням характеру скоєних злочинів і кримінальної обстановки в цілому»¹⁴³. Автор, без сумніву, мав на увазі кримінально-правову політику у її змінних характеристиках – кримінально-правова політика як програмне відображення певної ідеології (умовно можна визначити як генеральна лінія правлячої на конкретний момент політичної сили) чи кримінально-правова політика як доктрина (умовно – сукупність на певному етапі розвитку держави наукових уявлень щодо кримінально-правових засобів протидії злочинності). Водночас, як уже стверджувалося, незважаючи на змінність ідеологічної та доктринальної складових кримінально-правової політики, її статична функціональна складова, яка, власне, «працює» і «видає» бажаний для конкретної панівної сили результат шляхом реалізації функцій, повинна залишатися незмінною, незалежно від обраної стратегії, владної політичної сили, існуючої ідеології чи досягнень у доктрині, етапу соціально-політичного, економічного чи культурного розвитку і т. п.¹⁴⁴.

По-друге, поширений для абсолютної більшості кримінально-правових досліджень¹⁴⁵ догматичний метод (або як дослідники ще його називають та уточнюють для власних потреб, юридичний, формально-логічний, граматичний, синтаксичний, герменевтичний, логічно-структурний, логіко-семантичний, логіко-юридичний і т. п.), даючи хороші

¹⁴³ Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / РАН. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Наука, 2005. С. 42.

¹⁴⁴ Тут ще слід зауважити наступне. Саме у наявності статичної функціональної складової кримінально-правової політики полягає одна з важливих відмінностей її дослідження у порівнянні з дослідженнями позитивного кримінального права, яке є, очевидно, динамічним явищем. Як вказував А. Е. Жалінський, юридичний постмодернізм наполягає на тому, що право повинне вивчатися в контексті його історичної і культурної специфіки, яка теж має бути відображена, бо воно не може існувати поза сучасним культурно-історичним контекстом (див.: Жалинский А. Э. О методологических основаниях уголовного права. *Уголовное право*. 200. № 3. С. 16.). У такому ж аспекті, будучи також динамічними складниками, повинна досліджуватися і кримінально-правова політика у розумінні програмного відображення ідеології, і кримінально-правова політика у розумінні сформованої доктрини.

¹⁴⁵ Детальніше про сучасну методологію кримінально-правових досліджень див., напр.: Рябчинська О. П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і Безпека*. 2013. № 1. С. 157-163; Демидова Л. М. Кримінальне право в загальній системі наукових знань: методологічний аспект кримінально-правових досліджень. *Юридичний вісник*. № 3 (36), 2015. С. 139-143 та ін.

результати при аналізі чинного кримінального законодавства та варіантів його удосконалення, виявляється майже не дієвим для досліджень загально-функціональних особливостей будь-якого напрямку державної політики, в т.ч кримінально-правової як підсистеми політики у сфері протидії злочинності. Дійсно, в основу цього методу покладені застосовні до конкретної аналізованої кримінально-правової норми закони формальної логіки, а також сучасні досягнення у сфері граматичного тлумачення нормативно-правових актів. Він є чудовий для усвідомлення та роз'яснення тексту кримінально-правової норми, тлумачення її змісту в контексті правильного нормозастосування; результативним буде і для вирішення питань удосконалення та систематизації законодавства. Однак дослідження загально-наукових та теоретико-прикладних проблем кримінально-правової політики надзвичайно рідко стикається з проблемами вивчення логіко-граматичного змісту конкретних норм, хіба що з питань окреслення якихось тенденцій чи розвитку окремих інститутів. Інша річ – вивчення конкретних загальних чи спеціальних сфер кримінально-правової політики. Наприклад, цей метод активно використовувався у попередніх дослідженнях автора, при вивченні кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства¹⁴⁶.

По-третє, кримінально-правова політика, з огляду на свою природу, вимагає міждисциплінарного підходу. Будучи комплексним явищем, яке втілює в собі досягнення, фактично, всіх наук кримінально-правового циклу, вона хоч-не-хоч базується й на надбаннях багатьох інших наук, зокрема таких, як політологія, соціологія, історія політико-правових вчень, філософія, державне управління тощо. І саме через це її дослідження не може не враховувати, окрім широкого емпіричного матеріалу вказаних наук, ще і специфічної методології, яка виявляється вкрай необхідною для дослідження ефективної реалізації функцій кримінально-правової політики.

По-четверте, існуючі на сьогодні доктринальні дослідження кримінально-правової політики дали певні, досить глибокі, уявлення щодо завдань, принципів, суб'єктів, джерел, типів та інших її складових. Однак жоден дослідник не аналізував кримінально-правову політику як самоорганізовану, постійно діючу систему, яка має власні функції, які, зрештою, і вирішують поставлені перед нею завдання. У зв'язку з цим варто враховувати й необхідність використання методології, насамперед, щодо вивчення функціонування систем, в тому числі і в політичній сфері. Адже ніхто не піддає сумніву того факту, що політика в сфері протидії злочинності являє собою певну функціональну систему, яка спрямована на забезпечення суспільства шляхом мінімізації злочинності.

І, п'ятий, надзвичайно важливий, організаційно-методологічний аспект. Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження слід

¹⁴⁶ Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 214 с.

обирати метод або їх поєднання, які б дали змогу отримувати відповідні знання чи результати¹⁴⁷. Наприклад, як стверджують дослідники методології вивчення державних політик, не можна дослідити державну політику у сфері оподаткування населення на підставі публікацій та повідомлень у ЗМІ чи заяв партійних лідерів та громадських активістів – тут потрібно використовувати сполучення методів (кількісні, якісні, системний, порівняльний тощо), придатних до аналізу та виміру стану загальної соціально-економічної ситуації в країні, спроможності/неспроможності бюджету, ринку праці, якості й тривалості життя людей¹⁴⁸. Отже, для вивчення окремих аспектів функцій кримінально-правової політики застосування релевантних методів є єдино можливим варіантом для отримання результатів, бо застосування інших приведе до їх спотворення. З іншого боку, постійно слід враховувати той момент, що кожен дослідник займає певну наукову позицію, має певну базу знань, вмінь та навичок, що індивідуалізує дослідження питань функцій кримінально-правової політики. Адже на таку складну систему як політика в сфері протидії злочинності можна дивитися з багатьох точок зору, що веде не лише до диференціювання об'єкту та предмету досліджень, а й до застосування дослідниками різноманітних методів. Звичайно, результати внаслідок цього можуть бути дещо відмінними. Однак це завжди залишає поле для подальших дискусій, спрямованих на побудову ефективно функціонуючої моделі кримінально-правової політики, яка буде виконувати своє основне призначення: забезпечення суспільства шляхом мінімізації злочинності та запобігання їй кримінально-правовими засобами.

Отож, при виборі методів дослідження функцій кримінально-правової політики, слід виходити із загально-наукової методології, з урахуванням вищезазначеної специфіки даного дослідження.

Як слушно зауважив М. І. Панов, наука кримінального права, як і кожна юридична наука, не створює й не може створювати деякої «самостійної» чи «відокремленої» методології. Вона має спиратися на загальнотеоретичні положення методології теорії пізнання як філософської науки (чи теорії пізнання як її розділу), використовувати їх із метою здійснення досліджень свого власного і специфічного об'єкта (предмета)

¹⁴⁷ Л. М. Демидова вважає, що ефективний вибір методології повинен базуватися на оптимальності і композиційності в організації пізнавального процесу, які досягаються шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й межі його використання. Оптимальний композиційний підхід сприяє всебічному кримінально-правовому дослідженню і віддзеркалюється упорядкованою структурою наукової роботи та її змістом. Див.: Демидова Л. М. Кримінальне право в загальній системі наукових знань: методологічний аспект кримінально-правових досліджень. *Юридичний вісник*. № 3 (36), 2015. С. 139-143.

¹⁴⁸ Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018.с. 20.

пізнання¹⁴⁹. Тому не викликає сумнівів застосування при проведенні будь-якого дослідження, у т. ч. і даного, використання загальнологічних методів **аналізу, синтезу, узагальнення, індукції та дедукції**. Адже при вивченні функціонування кримінально-правової політики необхідним, уявляється, є виділення (аналіз) кожної її функції, а також вивчення їх реалізації у притаманних для них взаємозв'язках та взаємовпливах (синтез та узагальнення).

На основі дослідження якогось окремо взятого типового прикладу реалізації однієї чи декількох функцій кримінально-правової політики можна робити висновок про постійне таке ж саме функціонування всієї системи (індукція). Специфіка застосування даного методу щодо вивчення функцій кримінально-правової політики, таким чином, полягає в тому, що на основі існуючих фактів чи результатів реалізації кримінально-правової політики, можна зробити аргументоване припущення про те, як це буде працювати взагалі, при інших вихідних даних і в іншій ситуації (для прикладу, при зміні керівництва держави, чи, навіть, зміні в державній політиці, зумовленій, зокрема, переходом влади до іншої політичної сили). Такий висновок впливає з індуктивних закономірностей: в основі всіх подій та взаємозв'язків у сфері протидії злочинності повинна лежати постійно функціонуюча модель кримінально-правової політики.

Метод дедукції (сходження від загального до конкретного) в сукупності, з, наприклад, історико-правовим методом, є незамінним при вивченні становлення та розвитку політико-правових вчень про кримінально-правову політику та її функціонування. Адже видатні мислителі минулого нерідко розглядали політику в сфері протидії злочинності як складову всієї державної політики. Досліджуючи у такий спосіб особливості функціонування державної політики (загальне) і описуючи її функції, вони, зазвичай, не виділяли окремо функції кримінально-правової політики (конкретне). Але їх судження щодо політики в цілому, будуть справедливими і для її напрямків, у даному випадку – політики у сфері протидії злочинності. Бо, якщо якесь твердження є справедливим для всієї системи, то воно буде справджуватися і для її частини – саме в цьому полягає сутність дедуктивного методу.

Серед особливих методів, які мають свою специфіку при дослідженні функцій кримінально-правової політики чільне місце займає **метод структурно-функціонального аналізу**. Як вказує В. С. Горбань, в історії політико-правової думки першим правознавцем, хто використовував цей гносеологічний принцип у якості основного у своїй науково-дослідницькій програмі, був Єрінг, який обґрунтував його застосування до аналізу права¹⁵⁰. Дійсно, у Єрінга ключовими були два методи: структурний (аналіз правових понять як структури соціальної правової дійсності) і

¹⁴⁹ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048> (дата звернення 10.01.2020).

функціональний (аналіз конкретних функцій права і правових інститутів у соціальній дійсності). Слід зазначити, що структурно-функціональний аналіз пізніше в ХХ ст. став одним з найбільш розвинених і детально розроблених підходів дослідження соціокультурних явищ і процесів. Він виник в соціології, і, зазвичай, передісторію структурно-функціонального аналізу пов'язують з соціологією Спенсера, зокрема з його ідеями організму. Дійсно, Г. Спенсер надав нового забарвлення структурно-функціональному методу, який порівняв суспільство із живим організмом, де кожен орган виконує свою специфічну функцію. Мислитель вказував, що чим більша специфіка та відмінність функцій, тим важче їх замінити¹⁵¹. Однак не слід забувати, що ще раніше Спенсера, на прикладі дослідження права Рудольф фон Єрінг обґрунтував використання структурно-функціонального аналізу як принципу дослідження¹⁵². Згодом, як уже було вказано, він став повноцінним науковим методом.

З позицій вивчення функцій кримінально-правової політики, цей метод безапеляційно є одним із основних, оскільки саме за його допомогою можна встановити роль і значення окремих функцій в роботі усієї системи кримінально-правової політики, яка, свою чергу, є підсистемою політики у сфері протидії злочинності.

А. В. Пехник слушно зауважив, що вивчення політики та її проявів вимагає звернення і до теорії систем тому, що процеси управління й політики невіддільні від принципів функціонування систем управління й політичних систем¹⁵³. Виходячи з того, що кримінально-правова політика являє собою певну систему, то не викликає сумнівів і застосування досягнень теорії систем та її методології, основою якої є **системний підхід** (системний метод, метод системного аналізу і т. п.). У багатьох дослідженнях науковці в загальному цей метод представляють як такий, при якому досліджувані явища розглядаються як частини або елементи єдиного, цілісного утворення – системи. Слід також враховувати, що політична система як функціонуючий організм (як будь-яка система згідно теорії систем) є результатом погодженої дії двох механізмів – управління і самоорганізації, що також підтверджує необхідність застосування вказаного методу при вивченні кримінально-правової політики та її складових.

Д. А. Безбородов виділяє складові частини цього методу, що є особливо цінними для дослідження функцій кримінально-правової

¹⁵⁰ Горбань В. С. Влияние философии Гегеля на формирование и развитие учения о праве Иеринга (начало). *Право и политика*. 2017. № 5. С. 77-97. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22214.

¹⁵¹ Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. С. 43.

¹⁵² Там же

¹⁵³ Пехник А.В. Теоретико-методологічні основи дослідження політичного управління як системи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22 (82). С. 423.

політики. До найбільш значущих складових проявів системного підходу при дослідженні кримінально-правових явищ вчений відносить предметний, функціональний та історичний аспекти. При цьому, зміст предметного компонента він виводить із того, що цей компонент має виявити найбільш важливі ознаки кримінально-правових явищ, а також способи їх взаємодії і зв'язку між ними. Функціональний компонент орієнтований на встановлення як специфічних функцій досліджуваного явища в механізмі кримінально-правової протидії злочинності, так і його зв'язків з іншими інститутами і нормами кримінального права в цілому. Історичний компонент надає змогу простежити еволюцію певного кримінально-правового явища¹⁵⁴. Всі ці компоненти (навіть не виділяючи окремо найбільш значущий з них - функціональний) є надзвичайно актуальними для дослідження функцій кримінально-правової політики й активно використовуються в подальших підрозділах даного дослідження.

Вивчення за допомогою вищеназваних методів структурно-функціонального та системного аналізу зумовлює використання ще й методів *моделювання* та *прогнозування*. Щодо цього П. Л. Фріс вказує, що модель являє собою спрощене відображення реальності – це менш детальне, менш складне, менш докладне відтворення реально існуючого об'єкта або феномена. Вчений вважає, що, коли ми говоримо про моделювання такого соціального феномену як злочинність, модель, по суті, представляє собою не просто спрощення реальності, а відображення реальності через призму певного теоретичного підходу, або думки експерта. У цьому сенсі моделювання можна розглядати як більш точне і формалізоване (у порівнянні з традиційною текстуальною формою) описання теоретичної концепції, висновків експертного аналізу, результатів первинного дослідження. Класичним результатом застосування методу моделювання є розроблення прогнозу. На підставі наведеного П. Л. Фріс резюмує: «прогнозування можна вважати одним з найбільш цінних інструментаріїв моделювання політики в сфері боротьби зі злочинністю»¹⁵⁵. Щоправда вчений веде мову про моделювання у якості «т.зв.» кримінологічної експертизи законопроекту (в пізніших публікаціях – «моделювання кримінального закону»¹⁵⁶), оскільки дає відповідь на питання про можливі негативні наслідки його застосування, про його ефективність¹⁵⁷. Цілком погоджуючись з цим положенням, варто відмітити, що у даному

¹⁵⁴ Безбородов Д. А. Организация и проведение уголовно-правовых исследований : учебное пособие для факультета подготовки научно-педагогических кадров и магистратуры Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2016. С. 22.

¹⁵⁵ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 606.

¹⁵⁶ Фріс П. Л., Савінова Н. А. Моделювання у кримінально-правовій політиці. *Наше право*. 2017. № 2. С. 113-118.

¹⁵⁷ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 607.

дослідженні, крім питань конкретної реалізації нормотворчої функції (в аспекті вказаної експертизи) метод моделювання застосовується і для побудови моделі кримінально-правової політики, яка відображає її функції та функціонування як системи.

Специфіка дослідження функцій кримінально-правової політики полягає ще й у тому, що ці функції та результати їх реалізації відображаються в реальному житті, що, зі свого боку, зумовлює необхідність використання соціологічного підходу, адже саме **соціологічні методи** можуть відобразити сприйняття і оцінку кримінально-правової політики суспільством, а також вести мову про ефективність реалізації її функцій, наприклад, через правозастосування. Про це вів мову В. М. Кудрявцев, говорячи про те, що співвідношення, взаємозв'язок і взаємодія права, його інститутів і норм з соціальною дійсністю є центральною проблемою соціології права, адже вона розкривається за двома напрямками: соціальна обумовленість права і соціальна ефективність права¹⁵⁸. Цілком зрозуміло, що питання взаємодії кримінально-правової політики з суспільством, проблеми соціальної обумовленості та соціальної ефективності функцій кримінально-правової політики входять до об'єкту даного дослідження, тому використання соціологічних методів є неминучим.

Як стверджують автори монографії щодо методології дослідження державної політики та її сфер, застосування нових методологічних підходів у дослідженні державних політик створює можливості для усвідомлення (чи розкриття) нових, раніше прихованих його властивостей, характерних особливостей тощо, що і є подальшим кроком у науковому пізнанні¹⁵⁹. Серед таких методів вони виділяють **інституціональний метод**¹⁶⁰, який є відносно новим у науці, і, очевидно, абсолютно новим у дослідженні функцій кримінально-правової політики. Як вказує Н. М. Ільченко, класичний інституціоналізм як новий підхід до аналізу економічних процесів зародився на початку ХХ ст. у США. Його основоположником вважається Т. Веблен. Послідовники інституціоналізму прагнули розширити рамки економічного аналізу, застосовуючи підходи та методи суміжних наук¹⁶¹. Згодом інституціоналізм вийшов за межі економічного аналізу й набув популярності у міжгалузевих дослідженнях у сфері права, політології, соціології, державного управління тощо.

¹⁵⁸ Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В сб.: Проблемы социологии права. Вильнюс, 1970. Вып. 1. С. 7-14.

¹⁵⁹ Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018.с. 10-11.

¹⁶⁰ Там же. С. 11.

¹⁶¹ Ільченко Н. М. Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 1(39). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/06.pdf>. (дата звернення: 7.06.2018).

Інституціональний підхід концентрується на описі формальних та юридичних аспектів діяльності суб'єктів кримінально-правової політики. Саме за допомогою цього методу досліджується інституційне (суб'єктне) та нормативне (в плані визначення компетенції) наповнення функціонування кримінально-правової політики як механізму. Як зазначають у літературі, інституціональна теорія в методологічному плані допомагає зрозуміти процес політики через систему контролю і врівноваження та розмежування гілок влади згідно з Конституцією. Державним інститутам надаються певні повноваження і функції, які допомагають визначити майбутні дії кожного інституту¹⁶². Інституціональний підхід надає можливість вести мову про кримінально-правову політику як політичну систему, що володіє певними функціями. У межах цієї системи і відбувається процес прийняття владно-політичних рішень, результатом яких є відповідні кримінально-правові норми. Важливість цього підходу зумовлена тим, що владні структури є структурованими моделями індивідуальної та групової поведінки, які тією чи іншою мірою впливають на зміст державної політики¹⁶³, а особливо – політики у сфері протидії злочинності. Дослідники методології вивчення державних політик наводять цікавий приклад застосування інституційного методу для визначення впливу суб'єкта на формування чи реалізацію функцій державної політики: «...іншим оригінальним інститутом, крізь призму якого можна осмислити феномен радянського тоталітаризму, є «Ради». Завдяки оригінальному погляду на ідею поділу влади партія зберігала політичну владу, але не брала на себе відповідальність за поточні справи. Водночас через систему рад диктатура заглиблювалася в народні низи»¹⁶⁴. На дещо інші аспекти інституційного методу, а саме в контексті інституціоналізації нормативності кримінального права, вказує Є. М. Вечерова¹⁶⁵. І хоча вчена говорить про «позитивне кримінальне право», що, звичайно, лише дотично торкається питань функціонування кримінально-правової політики, однак її розвідки свідчать про все частіше застосування пропонованого (раніше не притаманного для кримінально-правових досліджень) методу.

Не можна не згадати також специфіку *порівняльно-правового (компаративістського)* методу. Запозичення світового досвіду протидії злочинності без сумнівів має надзвичайно важливе значення для побудови національних стратегій у рамках кримінально-правової політики. Однак, до такого запозичення слід ставитися дуже обережно, адже не все те, що добре

¹⁶² Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. С. 39.

¹⁶³ Там же.

¹⁶⁴ Там же. С. 66.

¹⁶⁵ Вечерова Є. М. Інституціоналізація нормативності кримінального права: окремі теоретико-методологічні аспекти питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 27. С. 90-92.

працює «там», буде ефективно працювати «тут». Як зазначає А. Ф. Степанюк, наприклад, «іноземна форма (в'язниці мінімального, середнього і максимального рівня безпеки) була приєднана до вітчизняного змісту діяльності системи виправних колоній у результаті політичного рішення. Помилковість такого рішення визначається тим, що форма не може бути приєднана до змісту якимось зовнішнім чином, а має бути продуктом саморозвитку змісту. ... Запозичення лише іноземної назви, без врахування того, що за кордоном функціонують саме в'язниці, а не виправні колонії радянського зразка, без зміни змісту (створення в'язниць як установ, де поводження із засудженими має метою надання їм соціальної допомоги для полегшення реінтеграції у суспільство після закінчення строку покарання) виявилось безплідним через свою схоластичність, відірваність від практики»¹⁶⁶.

Отож, незважаючи на плюралізм методів у сучасній кримінально-правовій науці, дослідження функцій кримінально-правової політики має обумовлену вище специфіку, що зумовлює необхідність обрання для отримання позитивних результатів належних загальнонаукових та спеціально-галузевих методів наукових досліджень.

1.3. Кримінально-правова політика як підсистема політики у сфері протидії злочинності

1.3.1. «Політика» як системоутворююча категорія

У сучасних наукових дослідженнях можна зустріти чималу кількість формулювань поняття «політика» та його змістового навантаження. У цьому немає нічого дивного, адже в процесі розвитку політико-правової думки сформувалося безліч політичних теорій, ідей, вчень, які в багатьох випадках містять взаємосуперечливі і взаємовиключні положення.

Окрім того, сучасне розуміння «політики» вже давно вийшло за межі, власне, політичної сфери і політичних процесів. М. Вебер свого часу писав: «...Кажуть про валютну політику банків, про дисконтну політику Імперського банку, про політику профспілки під час страйку; можна говорити про шкільну політику міської або сільської громади, про політику правління, керуючого корпорацією, нарешті, навіть про політику розумної дружини, яка прагне управляти своїм чоловіком...»¹⁶⁷. Сьогодні ми нерідко можемо почути, наприклад, про політику конкретного господарюючого

¹⁶⁶ Степанюк А. Ф. Рівні безпеки виправних колоній. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 358.

¹⁶⁷ Вебер М. Политика как призвание и профессия. / Вебер М. Избранные произведения: Перевод с немецкого. М., «Прогресс», 1990. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6064>. Дата звернення: 05.12.2019.

суб'єкта, політику конфіденційності певного онлайн-ресурсу, політику освітнього закладу щодо забезпечення принципів академічної доброчесності, політику громадської організації, редакційну політику (в друкованих виданнях), кадрову політику, депозитну політику банку тощо. Діяльність вказаних суб'єктів, зрозуміло, знаходиться доволі далеко від політики як державної управлінської діяльності, але вони все ж реалізують певні свої рішення і кроки, обумовлені власними потребами та інтересами, з метою забезпечення власної життєдіяльності та подальшого розвитку¹⁶⁸. У кожній із цих та в багатьох інших неперерахованих сферах виникає своя «політика». Але не варто забувати, що всі ці «політики» виникають і функціонують у різних умовах, з різноманітними суб'єктами, щодо різноманітних відносин, які, звичайно, мають певне відношення до поняття «управління» (бо саме, з ним, в першу чергу, пов'язують розуміння політики), але тільки цим вони й схожі. Як справедливо зауважив О. О. Борисенков, кожен з таких видів «... жодним чином не утворює з нею (іншим видом політики – *І.К.*) ніякої підсистеми. ... Це просто різні «політики»»¹⁶⁹. У даному дослідженні кримінально-правова політика буде розумітись як один із напрямків державної політики.

Дослідники досить вільно оперують поняттям «політика», використовуючи його в потрібній для своїх наукових розробок формі, в т.ч з врахуванням сфери наукових інтересів, методології досліджень, наявного інструментарію та інших параметрів. Навіть поверхневий огляд як публікацій політологічного спрямування, так і публікацій, що безпосередньо стосуються політики у сфері протидії злочинності чи кримінально-правової політики, лише підтверджує вищевказані тези щодо різноманітності підходів до розуміння поняття «політика».

Так, стосовно загального розуміння політики зустрічаємо терміни «державна політика»¹⁷⁰ чи «публічна політика»¹⁷¹. Зважаючи на те, що, вочевидь, державна політика не є монолітом, у галузевому розумінні виділяють численні напрями політики (як правило, автори ведуть мову про

¹⁶⁸ Борисенков А. А. Многообразие видов и сущность политики. *Социум и власть*. 2007. № 2. С. 38.

¹⁶⁹ Там же.

¹⁷⁰ Колодяжний М. Г. Запобігання злочинності в умовах глобалізації. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 190; Лазько О. М. Етнополітичний вимір державної політики: основні категорії та поняття. *Державне будівництво*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_2_8.

¹⁷¹ Нагорянський Є. Публічна політика: деякі підходи до витлумачення поняття. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 445-447.

різновид державної політики): «правова політика»¹⁷², «економічна політика»¹⁷³, «соціальна політика»¹⁷⁴, «гендерна політика»¹⁷⁵, «молодіжна політика»¹⁷⁶, «боргова політика»¹⁷⁷, «політика розвитку інформаційного суспільства»¹⁷⁸, «інформаційна політика»¹⁷⁹, «культурна політика»¹⁸⁰, «освітня політика»¹⁸¹, «антикорупційна політика»¹⁸² і т.п.

Іншим проявом такого галузевого розподілу є використання словосполучення «політика у сфері...»: «політика у сфері боротьби зі злочинністю»¹⁸³, «державна політика у сфері охорони здоров'я»¹⁸⁴, «політика у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та

¹⁷² Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д.ю.н., проф. К.: НІСД, 2013. 160 С.

¹⁷³ Апарова О. В. Теоретичні підходи до визначення поняття економічної політики. *Наука й економіка*. 2014. Вип. 1. С. 218-224.

¹⁷⁴ Дєдов Є. Г. Поняття, цілі та основні завдання соціальної політики держави. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 11(2). С. 77-82.

¹⁷⁵ Воронько Л. О. Гендерна політика в системі державної служби: поняття і сутність. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_10.

¹⁷⁶ Панасюк В. М. Молодіжна політика: поняття, структура та суб'єктний склад відносин в сфері її реалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. - 2003. - Вип. 21. С. 166-170.

¹⁷⁷ Данилюк В. О. Боргова політика держави: поняття, види, особливості реалізації. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2013. Т. 18, Вип. 3(1). С. 115-118.

¹⁷⁸ Мельник М. В. Сутність поняття «державна політика розвитку інформаційного суспільства»: узагальнення європейських та вітчизняних трактувань. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_9_13.

¹⁷⁹ Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Кримінальне право в еру соціальних мереж. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новачії : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 221.

¹⁸⁰ Худолій М. В. Культурна політика: основні підходи до визначення поняття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 4. С. 132-136.

¹⁸¹ Малярчик К. М. Поняття та сутнісні характеристики державної освітньої політики. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 1. С. 134-144.

¹⁸² Костенко О. М. Про концептуальні засади антикорупційної політики в Україні. Політика в сфері боротьби зі злочинністю : *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року, м.Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя

психотропних речовин»¹⁸⁵, «політика держави у сфері науки та освіти»¹⁸⁶, «політика у сфері розвитку громадянського суспільства»¹⁸⁷, «політика в сфері забезпечення конкуренції»¹⁸⁸ тощо.

Широкого застосування набула і практика виділення умовних піднапрямів у конкретних галузях (сферах, підсистемах): «кримінально-правова політика в сфері боротьби зі злочинами, що вчиняються із застосуванням насильства»¹⁸⁹, «кримінально-правова політика забезпечення розвитку інформаційного суспільства»¹⁹⁰, «державна освітня політика з

Стефаніка, 2013. С. 46-50; Заброда Д. Г. Поняття державної антикорупційної політики. *Право і Безпека*. 2012. № 2. С. 98-105.

¹⁸³ Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 3-27.

¹⁸⁴ Гуторова Н. О., Пашков В. М. Діяння, пов'язане з ризиком, при лікуванні COVID-19: світовий досвід та його запровадження в Україні. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 101; Дунаєва Т. Є. COVID-19: ціна службової недбалості в умовах глобалізації суспільних процесів. Там же. С. 148.

¹⁸⁵ Осипенко А. І. Поняття та зміст державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(1). С. 172-174.

¹⁸⁶ Савіщенко В. М. Поняття та мета політики держави у сфері освіти та науки в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 55-61.

¹⁸⁷ Орцева О. С. Поняття та основні види механізмів формування та реалізації державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Державне управління. 2014. Т. 235, Вип. 223. С. 71-75.

¹⁸⁸ Кожевніков В. О. Еволюція кримінальної відповідальності за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства в Україні. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 180.

¹⁸⁹ Козич І. В. Класифікація кримінально-правової політики. *Дев'ять осінніх юридичних читань: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: в 4 т.* Том 4. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р. Хмельницький, 2010. С. 30-31.

¹⁹⁰ Савінова Н. Основні завдання кримінально-правової політики забезпечення розвитку інформаційного суспільства України. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 98-101.

питань забезпечення здорового способу життя молоді»¹⁹¹, «політику держави щодо легалізації підприємницької діяльності з видобування бурштину»¹⁹² і т.д. Зустрічаються і комбінації напрямів чи рівнів: наприклад, «правова політика держави у сфері застосування амністії»¹⁹³, «екологічна політика Європейського Союзу»¹⁹⁴ тощо.

Традиційного підходу щодо спрямування державної політики та її напрямків притримується абсолютна більшість наукової спільноти. Так, П. Л. Фріс виділяє «внутрішню» і «зовнішню» політику в сфері боротьби зі злочинністю¹⁹⁵. Аналогічно, М. І. Панов та Л. М. Герасіна вважають, що «переважна частина внутрішньої й зовнішньої політики держави регулюється з допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, втілюється у нормативні форми і спирається на міжнародно-правові принципи»¹⁹⁶. Деякі дослідники виділяють «міжнародну» та «національну» політику¹⁹⁷, інколи ведучи мову про синоніми до «зовнішньої» та «внутрішньої» політики, а в деяких випадках – наділяючи окремим змістовим та функціональним наповненням.

Наведене різноманіття висуває питання про те, чи має будь-який із наведених класифікаційних видів політики свою власну, чимось відмінну від інших, сутність? Чи є «політика» універсальним поняттям і чи варто взагалі це поняття уніфікувати по відношенню до будь-якого її виду? Саме відповідь на ці питання дозволить визначити місце кримінально-правової політики в державній політиці та окреслити сутність поняття «кримінально-правова політика» як окремого різновиду політики.

¹⁹¹ Шиян О. Поняттєво-категоріальний апарат дослідження державної освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя молоді. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 4. С. 269-275.

¹⁹² Поліщук Г. С. Щодо криміналізації контрабанди бурштину. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 312-315.

¹⁹³ Малишев В. С. Правова політика держави у сфері застосування амністії: поняття, рівні формування та реалізації. *Форум права*. 2012. № 4. С. 626-631.

¹⁹⁴ Колесник В. Ю. Поняття та загальна характеристика принципів екологічної політики Європейського Союзу. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Вип. 1. С. 130-141.

¹⁹⁵ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 77.

¹⁹⁶ Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 36.

¹⁹⁷ Сидоренко А. С. Кримінально-правова норма охорони праці медичних працівників: окремі аспекти. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 347.

Спроби уніфікації поняття політики найбільш вдало можна показати на прикладі словникових чи енциклопедичних визначень.

Академічний тлумачний словник української мови окреслює 4 значення терміну «політика»:

«1. Цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань...

2. Загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії...

3. Напрямок діяльності держави або політичної партії у тій чи іншій галузі у певний період...

4. Події і питання внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя»¹⁹⁸.

Укладачі енциклопедичного словника з державного управління теж вбачають декілька значень поняття «політика»: «...1) цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, яка пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади як знаряддя регулювання і формування цих взаємовідносин; певна частина, програма або напрям такої діяльності; 2) сукупність засобів (інструментів) та методів (технік) для реалізації певних інтересів, тобто для досягнення певних цілей (звичайно, в певному соціальному середовищі); 3) сфера боротьби за владу з метою реалізації певних інтересів та цілей...»¹⁹⁹, у кінцевому резюмуючи, що політика являє собою особливу діяльність з управління державою, суспільством, організаційну і регулятивно-контролюючу сферу суспільства, що здійснює управління економічною, правовою, соціальною, культурною, релігійною сферами, та ін.²⁰⁰

Різноманітні підходи вбачаються і в англійській літературі. Зокрема, у відомому юридичному тлумачному словнику Black's Law Dictionary зустрічаємо декілька визначень, які з того чи іншого боку пояснюють термін «політика»:

1) policy – загальні принципи, якими носії публічної влади (government) керуються в їхньому управлінні суспільними відносинами (public affairs)²⁰¹;

2) public policy – державна політика. Це загалом, принципи та стандарти, які розглядаються законодавчою владою або судами як повноцінні віддзеркалення відносин між державою та усім суспільством. Що цікаво, в англійській юриспруденції термін «public policy» також

¹⁹⁸ <http://sum.in.ua/s/polityka>

¹⁹⁹ Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. С. 531.

²⁰⁰ Там же. С. 532.

²⁰¹ Black's Law Dictionary. Ninth Edition. Editor in Chief: Bryan A. Garner. Thomson Reuters, 2009. P. 1276.

використовується судами для виправдання своїх рішень, оскільки щось «суперечить державній політиці»; інколи ним обґрунтовують заборону людині вчиняти якісь дії, оскільки це може призвести до заподіяння шкоди суспільству в цілому²⁰².

3) politics – наука про організацію та управління державою; в іншому значенні – діяльність (в т. ч. професійна), пов'язана із залученням суб'єкта до політичних справ²⁰³.

4) polity – урядова організація (уряд у цілому), діяльність якої базується на певних цілях і політиці. Цим терміном позначають також будь-який політично організований орган чи об'єднання²⁰⁴. До речі, більш точне пояснення цього терміну дано ще в одному відомому тлумачному словнику Merriam-Webster: щось (наприклад, країна чи держава), що має уряд як політично організовану одиницю²⁰⁵.

На основі аналізу вищенаведених визначень можна резюмувати, що термін «політика» використовується в чотирьох найбільш поширених змістових значеннях. По-перше, під політикою розуміють сукупність наукових положень, теорій, розробок щодо організації управління державою. По-друге, політика розглядається як сукупність принципів, загальних ідей, стандартів, які визначають, яким чином носії публічної влади повинні взаємодіяти із суспільством, вирішуючи ті чи інші питання державно-політичної діяльності. По-третє, під політикою розглядається певна діяльність відповідних владних суб'єктів, спрямована на реалізацію тих чи інших функцій держави. І, по-четверте, політика – це система певним чином організованих інституцій, що є носіями публічної влади. Однак тут варто відмітити, що третє і четверте значення фактично говорять про одне і те ж, але з позицій функціонального та інституційного підходів. Тому **політику** можна розглядати в об'єднаному інституційно-функціональному значенні як діяльність відповідним чином організованих суб'єктів (носіїв публічної влади) щодо реалізації тих чи інших функцій держави, спрямовану на виконання відповідних завдань²⁰⁶.

Подібного висновку щодо багатозначного розуміння словосполучення «кримінально-правова політика» приходять дослідники сучасної кримінально-правової системи України. Вони слушно вказують, що терміном «кримінально-правова політика» можуть рівною мірою позначатися чотири хоч і споріднених, проте відмінних між собою явища:

1) діяльність держави з протидії злочинності засобами кримінального права;

²⁰² Black's Law Dictionary. Ninth Edition. Editor in Chief: Bryan A. Garner. Thomson Reuters, 2009. P. 1351.

²⁰³ Там же. P. 1277.

²⁰⁴ Там же.

²⁰⁵ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/polity>

²⁰⁶ Дане дослідження не має на меті дати авторське визначення «політики». У спеціалізованій політико-правовій літературі цьому питанню присвячено дуже багато уваги, тому наводиться тільки узагальнене визначення..

- 2) державна концепція здійснення такої діяльності;
- 3) сукупність наукових знань (наука), що вивчає закономірності та перспективи здійснення цієї діяльності;
- 4) відповідна навчальна дисципліна (курс, спецкурс тощо) для студентів вищих юридичних навчальних закладів²⁰⁷.

Також варто погодитися з позицією вказаних авторів щодо того, що таке «...полісемічне розуміння кримінально-правової політики обумовлює необхідність кожного разу при використанні відповідного терміна у наукових дослідженнях визначати, про яке саме її розуміння йдеться. Думається, що в гносеологічному плані немає ні теоретичної, ні практичної необхідності визначати, яке із наведених вище значень є «головним», а які «другорядними», оскільки усі вони є рівно важливими як окремі аспекти розуміння кримінально-правової політики. Разом з тим, цілком очевидним є те, що в онтологічному аспекті кримінально-правова політика – це, перш за все, особливий вид діяльності держави з протидії злочинності кримінально-правовими засобами, а вже потім – відповідна теоретична модель (якої може і не бути), галузь науки, що покликана вивчати цю діяльність та виробляти модель її здійснення, і навіть навчальна дисципліна, в межах якої це все може вивчатися студентами»²⁰⁸.

Так, дійсно, немає очевидної потреби визначати «пануюче» значення словосполучення «кримінально-правова політика», адже це, фактично, те ж саме, що оглядати будь-який предмет з різних сторін. У першому з вказаних значень йдеться про інституційно-функціональний підхід (політика як система інституцій, що здійснюють відповідну діяльність), у другому – концептуально-ідеологічний (умовно – «генеральна лінія» конкретної політичної організації влади у певній державі на певному історичному етапі), у третьому та четвертому – відповідно, доктринальний погляд на кримінально-правову політику (сукупність наявних та продукованих знань та уявлень про кримінально-правову політику), а також підготовка фахівців відповідного профілю (вироблення на основі доктринальних положень певних вмінь та навиків (компетентностей)). Однак, доволі дискусійною є висловлена теза про «другорядність» теоретичної моделі кримінально-правової політики в онтологічному плані. Будь-яка діяльність у найширшому розумінні проявляється як втілення в реальному житті, в реальних відносинах певної моделі, певного розуміння принаймні цілей та завдань такої діяльності. Наприклад, діяльність людини з погляду того ж кримінального права розглядається з позицій інтелектуально-вольової (суб'єктивна сторона) та дієвої (об'єктивна сторона) складової. Кожен поведінковий акт людини, будь-то похід у магазин чи вчинення злочину (навіть необережного чи зумовленого раптовим умислом), знаходить

²⁰⁷ Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін., під загальною редакцією академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. С. 194-195.

²⁰⁸ Там же. С. 195.

миттєве чи довготривале «модельне» відображення у свідомості, а вже потім реалізується в житті. Так само, будь-який поведінковий акт політичної діяльності повинен пройти всі «кола» кримінально-правової політики, починаючи від його теоретичного обґрунтування чи моделі й закінчуючи нормозастосуванням і контролем. Тому варто наголосити на рівнозначності наведених розумінь кримінально-правової політики як різносторонніх характеристик одного і того ж явища.

Крім того, як уже було сказано, у кожному випадку може виникнути потреба уточнити, яке саме розуміння кримінально-правової політики мається на увазі. Виходячи з того, що вивченням ідеологічно-концептуального розуміння кримінально-правової політики на монографічному рівні активно займається проф. П. Л. Фріс²⁰⁹, а доктринальне обґрунтування кримінально-правова політика вже отримала²¹⁰, то у даному дослідженні, з урахуванням його завдань **кримінально-правова політика** (якщо не буде спеціального обумовлення в тексті) вживається у інституційно-функціональному значенні розуміння політики, себто як функціональна діяльність конкретних суб'єктів щодо реалізації державних завдань з протидії злочинності.

З позицій подальшого розуміння змістового наповнення функцій кримінально-правової політики варто окреслити її місце в політиці у сфері протидії злочинності та в державній політиці в цілому. Для побудови відповідної структури варто зробити декілька загальних зауважень, що стосуються влади в цілому та політичної системи зокрема.

1.3.2. Кримінально-правова політика і владні відносини

Цілком зрозумілим є той факт, що політика, у тому числі і кримінально-правова, у першу чергу пов'язана з категорією «влада», під якою в найзагальнішому слід розуміти відносини «влада»-«підпорядкування» (т.зв. «вертикальні» відносини). Визнаючи хоча

²⁰⁹ Фріс П. Л. Кримінальна ідеологія і кримінально-правова політика. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2019 р.* С. 164-168; Фріс П. Л. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика. *Право України.* 2020. № 2. С. 52-66; Фріс П. Л. Кримінально-правова правосвідомість і кримінально-правовий менталітет (вироблення підходів). *Новітні кримінально-правові дослідження. Альманах наукових праць.* Миколаївський інститут права ОНЮА, ВГО «АУП». 2020. С. 22-31 та ін.

²¹⁰ Зокрема, див.: *Правова доктрина України. У 5 т. Том 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку.* За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 С. Крім того, не варто забувати, що кримінально-правова політика була предметом наукових досліджень багатьох науковців – детальніше про це йшлося у пп. 1. 1.

і неповну²¹¹, але майже абсолютну, монополію держави на протидію злочинності, слід відмітити, що така політика від давніх часів базувалася на визнанні «права на насильство» держави. Але тут насильство не варто розуміти в його прямому значенні – як заподіяння фізичної шкоди іншій людині. Звичайно, йдеться про застосування примусу до осіб, які вчинили діяння, що визнані в даній державі як примус. Як справедливо зазначає Ю. Я. Друк, політичну систему характеризує застосування владного примусу в суспільстві (цим визначається її структура, функції, загальний механізм функціонування, класифікація політичних систем)²¹².

Дуже влучне розуміння влади міститься у вищеназваному Black's Law Dictionary: влада (power) – це законне право чи дозвіл діяти чи не діяти; здатність особи чи організації змінювати вольовим актом права, обов'язки, зобов'язання чи інші правові відносини будь-якої особи чи інших організацій. І коментар: «Влада – це здатність змінювати правовідносини»²¹³. Тому кримінально-правова політика є, у першу, чергу, проявом владної діяльності, що зумовлена можливістю держави реагувати відповідними рішеннями, що в подальшому втілюються в кримінальному законі як певні кримінально-правові засоби реагування на вчинення злочинів, в т. ч. й шляхом обмеження відповідних прав особи, як-от свободи вибору місця проживання, свободи волі та ін. Звідси впливає особливість вивчення питань кримінально-правової політики в співвідношенні з вивченням проблем кримінального права. Кримінальне право – це галузь права, це сукупність норм. Але ці норми не виникли самі по собі, вони були запроваджені у результаті певного політичного рішення, певної діяльності відповідних суб'єктів. Тому вивчення функцій кримінально-правової політики повинне бути відмежоване від вивчення кримінально-правових норм в принципі, а зосереджуватися на пошуку оптимальних взаємодій владних суб'єктів та інших складових кримінально-правової політики з метою забезпечити найбільш ефективно її функціонування як системи, спрямованої на протидію злочинності.

Політична влада, виходячи із розуміння відносин «влада»-«підпорядкування» проявляється у двох аспектах. Перший з них стосується так званої суверенної влади або, як ще її частіше називають,

²¹¹ Мова йде про протидію злочинності силами самого суспільства, громадянами чи їх об'єднаннями. Але діяльність цих суб'єктів не має ознак чітких ознак політичної (в даному випадку – владної) діяльності.

²¹² Друк Ю. Я. Зміст та основні складові модернізації політичної системи України. *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2008. № 2 (34). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/1/06.pdf>.

²¹³ Black's Law Dictionary. Ninth Edition. Editor in Chief: Bryan A. Garner. Thomson Reuters, 2009. P. 1288.

верховної влади (в іноземній літературі – supreme power). Це установча влада, яка є абсолютною та неконтрольованою у власній сфері. Суб'єкти верховної влади не залежать від волі будь-якої іншої людини чи організації й не підлягають їй, і жодні інші визнані суб'єкти влади не можуть перешкоджати її діяльності чи анулювати її рішення (окрім механізму взаємного стримування та противаг, передбаченого теорією розподілу влади). Це та влада, яка приймає управлінсько-політичні рішення «на верхівці», це влада, яка встановлює правила гри – для кримінально-правової політики вона встановлює загальні стратегії, програми, концепції протидії злочинності, які є обов'язкові для всіх підпорядкованих суб'єктів; саме ця влада визначає внутрішню і зовнішню політику в сфері протидії злочинності. Зазвичай до суб'єктів верховної влади відносять найвищі органи держави. З точки зору функціонування кримінально-правової політики – це суб'єкти **творення кримінально-правової політики**.

Другий аспект – субординаційна (підпорядкована) політична влада. Це влада, суб'єкти якої в межах своєї сфери діяльності певною мірою підлягають зовнішньому контролю, оскільки існує якась вища інстанція, яка може впливати, обмежувати, спрямовувати її діяльність або скасувати її рішення²¹⁴. Ці органи відносяться до суб'єктів **реалізації кримінально-правової політики** (див. схему 1).

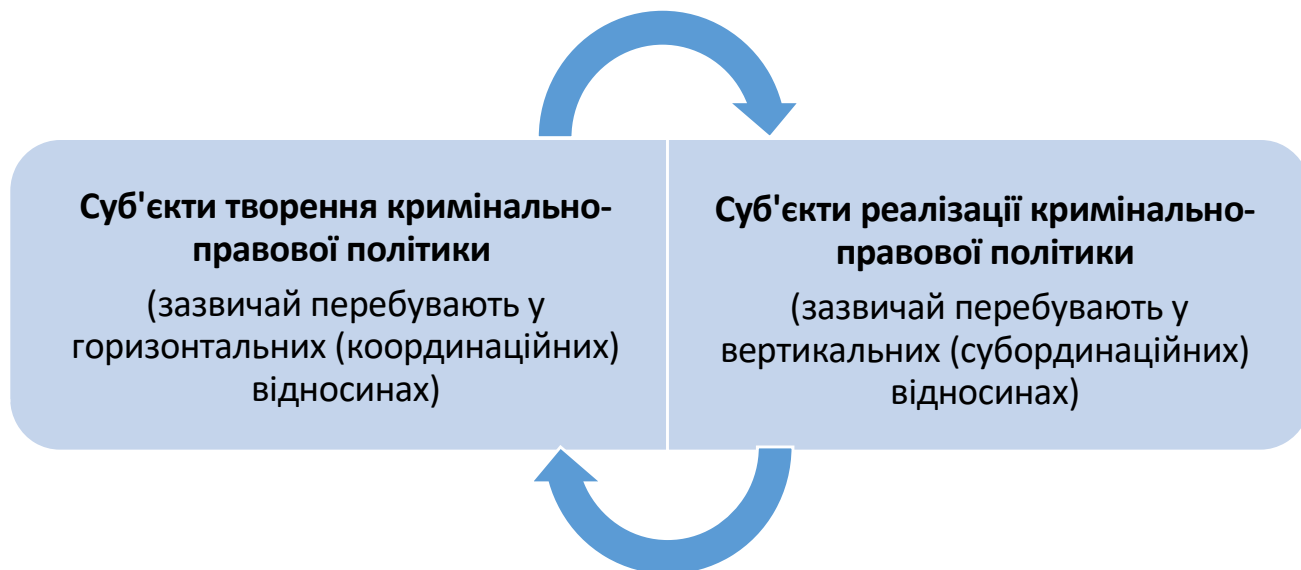
Приміром, на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII²¹⁵, Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року²¹⁶. Серед основних напрямів

²¹⁴ Black's Law Dictionary. Ninth Edition. Editor in Chief: Bryan A. Garner. Thomson Reuters, 2009. P. 1277.

²¹⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. Офіційний вісник України, офіційне видання від 26.09.2014, № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.

²¹⁶ Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 570-р. Офіційний вісник України, офіційне видання від 08.09.2017, № 70, стор. 420, стаття 2129, код акта 87060/2017.

Схема 1. Суб'єкти кримінально-правової політики у владних відносинах

реалізації даної Стратегії було виділено нормативно-правове регулювання у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів, а саме:

«... - усунення прогалин у законодавстві у сфері регулювання відносин, пов'язаних з виробництвом та обігом тютюнових виробів, що на даний час надають можливість правопорушникам ухилятися від відповідальності;

- чітке розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері незаконного виробництва та обігу тютюнових виробів, уніфікація понятійного апарату, що використовується у законодавстві про кримінальну відповідальність та законодавстві про адміністративні правопорушення;

- запровадження кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України...»²¹⁷.

Також у Стратегії, що зазвичай є притаманним для такого роду нормативно-правових актів, були окреслені очікувані результати, а також критерії для контролю результативності. За реалізацію Стратегії

²¹⁷ Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 570-р. Офіційний вісник України, офіційне видання від 08.09.2017, № 70, стор.420, стаття 2129, код акта 87060/2017.

відповідальними були визначені Державна фіскальна служба України та Міністерство охорони здоров'я України²¹⁸.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 січня 2020 р. № 128-р був затверджений план заходів з реалізації Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року²¹⁹.

У даному плані серед інших заходів на виконання такого завдання, як «...3. Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне переміщення тютюнових виробів через митний кордон України» на Міністерство фінансів України та Державну митну службу в Україні покладено обов'язок розроблення та внесення на розгляд Кабінету Міністрів України законопроекту про криміналізацію відповідальності за переміщення через митний кордон України тютюнових виробів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю²²⁰. Орієнтований термін виконання – II квартал 2020 року.

Як бачимо, Кабінет Міністрів України, будучи у даному випадку суб'єктом верховної влади (*суб'єктом творення кримінально-правової політики*), в напрямку виконання завдань кримінально-правової політики установив для підпорядкованих суб'єктів в межах загальнообов'язкової Стратегії певні обов'язки щодо її реалізації. Згодом після виконання частини Стратегії (а саме – затвердження плану заходів), знову установив нові зобов'язання для інших підпорядкованих суб'єктів. І все це супроводжується обов'язковим визначенням особливостей контролю та строків виконання рішення.

Таким чином, як бачимо, кримінально-правова політика підкоряється загальним законам і принципам політичного управління і функціонує з врахуванням горизонтальних (координаційних) та вертикальних (судординаційних) відносин «влада»–«підпорядкування».

1.3.3. Кримінально-правова політика та політична система

Як слушно зазначив засновник сучасної вітчизняної школи кримінально-правової політики П. Л. Фріс, «кримінально-правова політика – системоутворюючий елемент загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка, своєю чергою, є частиною соціальної політики Української держави. Її місце у сфері правової політики, а якщо конкретніше, в тій її частині, що визначається як правоохоронна політика і є нерозривною складовою всієї державної політики»²²¹. Саме тому кримінально-правова політика та її функції не можуть розглядатися

²¹⁸ Там же.

²¹⁹ План заходів з реалізації Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 січня 2020 р. № 128-р. Урядовий кур'єр, офіційне видання від 10.04.2020. № 69.

²²⁰ Там же.

відокремлено від сучасної політичної системи, яка обумовлює і визначає всю державну політику України²²². Не ставлячи перед собою мети детального аналізу політичної системи, оскільки це предмет окремих спеціалізованих політологічних досліджень, варто окреслити лише окремі її принципи та складові, які впливають на функціонування кримінально-правової політики в цілому.

Вчені по-різному підходять до визначення і застосування концепції політичної системи, її складових та функцій. Зокрема, політичну систему суспільства можна розглядати у широкому та у вузькому розумінні. У широкому сенсі її визначають як сукупність політичних інститутів, відносин, норм і феноменів політичної свідомості, культури та ідеології, що існують у цьому суспільстві (умовно поєднання всіх політичних інституцій та всіх інших можливих складників). У вузькому сенсі – лишень як сукупність державних органів, політичних партій та організацій, через які в конкретному суспільстві реалізовується влада²²³.

Як слушно зазначає С. А. Скриль, поняття «політична система», що відбиває стан політичного життя суспільства, політичних явищ і процесів у певній цілісності та усталеності, було введено в політичну науку в середині ХХ ст. – на той час у більшості держав Європи формувались нові політичні системи, які створювались «під прапором» боротьби з тоталітаризмом²²⁴.

Термін «політична система суспільства» в енциклопедичній літературі трактується як «інтегрована сукупність політичної влади, суб'єктів, відносин, політичних організацій і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і яка має певну соціально-політичну орієнтацію»²²⁵. Дуже схоже висловлюється Ф. М. Кирилюк, який зазначає, що це «цілісна, впорядкована

²²¹ Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ] (30 вересня 2005 р.)*. Львів, 2005. С. 17-18.; детальніше, див: Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2005. 440 с.

²²² Козич І. В. Кримінально-правова політика як результат функціонування політичної системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 4(29). С. 120-123.

²²³ Політична система суспільства: сутність, структура, функції. Бібліографічний покажчик. Х.: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, 2001. С. 4-5.

²²⁴ Скриль С. А. Правове регулювання інститутів політичної системи в умовах глобалізації (на прикладі держав ЄС та України). *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 99.

²²⁵ Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. Для студентів вищ. навч. закладів / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкін. К.: Генеза, 1997. С. 267.

сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культурних норм, історичним традиціям і настановам політичного режиму конкретного суспільства»²²⁶. Інші вчені вважають, що під політичною системою слід розуміти сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють відносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому²²⁷. Але, незважаючи на множинність визначень, слід відмітити, що кримінально-правова політика, вочевидь, є невід'ємною частиною політичної системи і, виконуючи свої завдання, вносить свою частку в ефективне функціонування всієї політичної системи.

Як бачимо, існує велика різноманітність підходів до розуміння політичної системи та її змісту, які також можна зустріти в працях таких відомих західних політологів, як Д. Істона, Г. Алмонда, М. Дюверже та ін. Зокрема, Н. Смелзер з Каліфорнійського університету вважає можливим визначати політичний устрій держави як «сукупність ідеологій та інститутів, які формують політичну діяльність всередині суспільства». Він також вважає, що «в основі політичної системи лежить поняття влади. Влада припускає здатність нав'язувати свою волю іншим і мобілізувати ресурси для досягнення поставленої мети»²²⁸. Таким чином, резюмує П. В. Бовсунівський, саме поняття політичної системи пов'язується з політичною владою, політичними інститутами, політичним режимом, особистістю правителя і здійснюваною ним політикою, політичною соціалізацією і мобілізацією, політичними процесами, розвитком і модернізацією, громадськими елітами, економікою і політикою, а також політичною культурою²²⁹. Ю. А. Друк підтверджує існуюче положення про те, що, «як і будь-яка інша «підсистема» соціуму, політична система є нестатичною: по суті, її риси, зміст, структура, ступінь внутрішньої стабільності в кожний конкретний момент визначаються комбінацією і взаємодією цілої низки констант та перемінних: традиціями політичного життя даного суспільства, історично притаманними йому формами державності, характером поточних соціально-економічних,

²²⁶ Основи політології: Навч. посібник / Кер. авт. кол. Ф. М. Кирилук. К., 1995. С. 127.

²²⁷ Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посіб. для студентів вищ. закладів освіти. К.: Парламент. вид-во, 2002. С. 8.

²²⁸ Политические системы и политические культуры Востока. Под ред. профессора А. Д. Воскресенского. 2-е изд. перераб. и доп. М: АСТ: Восток-Запад, 2007. С. 87.

²²⁹ Бовсунівський П. В. Особливості формування політичних систем та тенденцій політичного розвитку держав арабського світу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 111 (Частина I), 2012. С. 80.

політикоідеологічних і соціокультурних відносин, політико-правовим статусом держави, соціальним устроєм, формою правління та політичним режимом тощо»²³⁰.

Отже, кримінально-правова політика не розвивається самостійно, «у власному соці». Вона однозначно залежить від існуючої політичної системи та її складових: зокрема, від режиму, від правлячої партії, характеру поточних відносин, історико-культурних традицій та багатьох інших констант і змінних.

Зазвичай українські, і зарубіжні політологи виділяють чотири головні групи елементів політичної системи:

- політичну організацію (включає державу, її апарат та механізм, політичні партії, громадські організації та рухи тощо);
- політичні відносини (розпочинаються із виникнення певного інтересу і завершуються його реалізацією, включають динамічні суб'єкти та об'єкти, а також зміст);
- політичні і правові норми (виробляються «правила гри», на законодавчому рівні формуються норми, що підлягають реалізації відповідними суб'єктами);
- політичну свідомість та політичну культуру²³¹.

А кримінально-правова політика, як складова політичної системи, пронизується, відповідно, всіма цими елементами (див. схему 2), які отримують своє виявлення в змістовому наповненні тієї чи іншої функції. І політична організація, і норми, і політичні відносини, як і свідомість, і культура, безумовно втілюються у функціонуванні будь-якого напрямку державної політики, в т.ч. і кримінально-правової політики, як підсистеми політики у сфері протидії злочинності.

Крім того, не варто забувати, що у вітчизняній науці найбільш поширеною є думка про те, що структура політичної системи суспільства складається з трьох взаємодіючих підсистем: інституціональної, нормативно-регулятивної та інформаційно-комунікативної²³². Інституціональна підсистема являє собою сукупність суб'єктів політичної діяльності, які формують або тим чи іншим чином беруть участь у формуванні чи

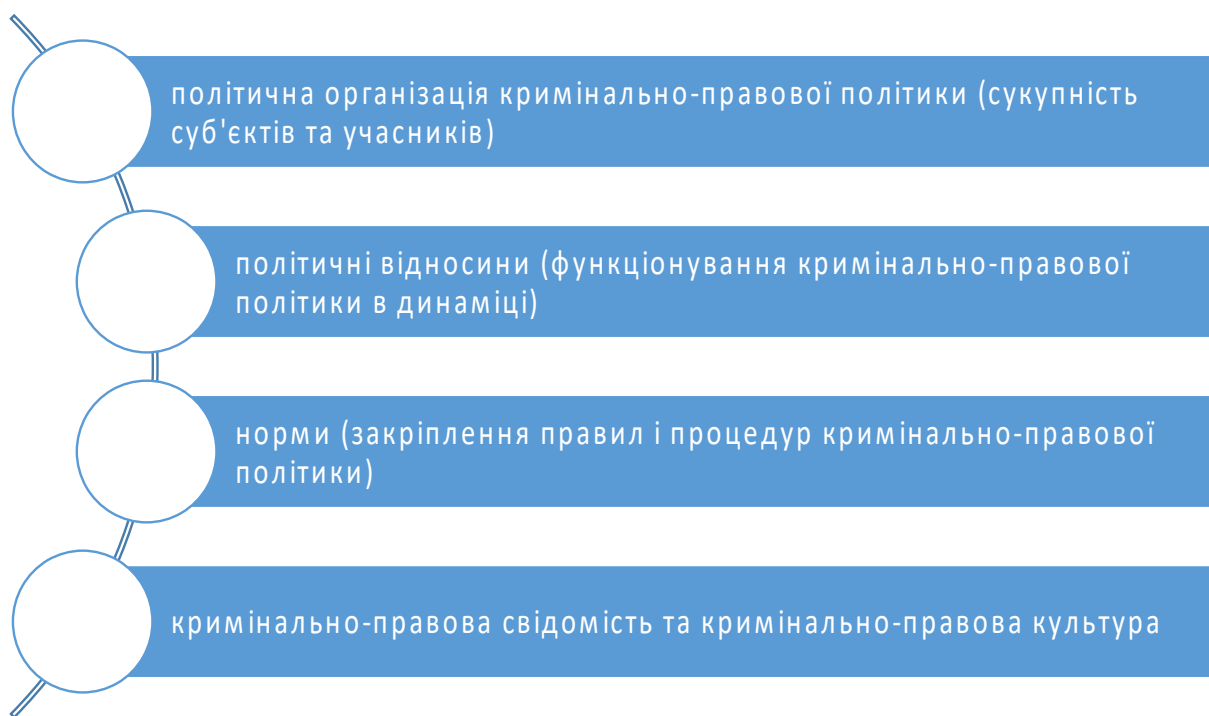
²³⁰ Друк Ю. Я. Зміст та основні складові модернізації політичної системи України. *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України*. 2008. № 2 (34). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/1/06.pdf>

²³¹ Детальніше див.: Кириченко В. М. Політичні системи світу: кредитно-модульний курс. К.: Центр учбової літератури, 2013. 218 с.

²³² Див., напр.: Рудич Ф. М. Політологія. Курс лекцій: Навч. посіб. для студентів вищ. закладів освіти. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 200 с.; Політологія: Підруч. для вищ. навч. закладів. За заг. ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуріза. К.: Альтерпрес, 2002. 612 С. та ін.

реалізації політики у відповідній сфері (очевидно, що провідним інститутом, ядром політичної системи є держава)²³³. Вочевидь саме від цього підходу залежить коло суб'єктів кримінально-правової політики, які виконують її функції.

Схема 2. Структура кримінально-правової політики як складової політичної системи

І ще одна характеристика політичної системи, яка може безпосередньо впливати на визначення ефективності кримінально-правової політики. Наприклад, класична модель Д. Істона побудована на принципі «динамічної рівноваги»: якщо рішення і дії відповідають вимогам та очікуванням суспільства, то підтримка політичної системи посилюється. З іншого боку, якщо влада ігнорує вимоги членів суспільства і приділяє увагу тільки своїм власним вимогам і побажанням (новомодне обґрунтування – «з мотивів політичної доцільності»), то рішення і дії не зустрічають підтримку і розуміння. Такі політичні рішення можуть привести до повної або часткової кризи. Виходячи з цього, саме підтримку стабільності,

²³³ Друк Ю. Я. Зміст та основні складові модернізації політичної системи України. *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України*. 2008. № 2 (34). Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/1/06.pdf>

самозбереження політичної системи Д. Істон виокремив як основу при побудові своєї моделі²³⁴.

Повернемося до вищезгаданої Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів. Одними із критеріїв визначення результативності її реалізації визначалися, зокрема, кількість вилучених та/або конфіскованих, а також знищених незаконно вироблених тютюнових виробів чи кількість вилучених та/або конфіскованих, а також знищених незаконно ввезених на митну територію України тютюнових виробів²³⁵. Однак основою ефективності будуть не тільки зазначені статистичні показники. Ефективність суттєво підсилиться, якщо такі рішення відповідатимуть запитам суспільства і, таким чином, отримують його підтримку. Адже не факт, що криміналізація цих діянь, як це запропоновано у Стратегії, є найбільш вдалим виходом у цій ситуації.

1.3.4. Векторно-рівнева система кримінально-правової політики

Г. М. Міньковський вважав, що політика протидії злочинності існує на трьох рівнях: концептуальному, законодавчому і правозастосовчому²³⁶. П. Л. Фріс, продовжуючи запропонований Г. М. Міньковським ряд, виділяє наступні рівні кримінально-правової політики: доктринальний (науковий), концептуальний, законодавчий, правореалізаційний (який складається з двох підрівнів правозастосовного та правовиконавчого)²³⁷. Л. І. Беляєва, вважаючи кримінально-правову політику багаторівневим та багатоаспектним явищем, виділяє п'ять рівнів кримінально-правової політики: концептуальний, законодавчий, нормативний, управлінський, правозастосовчий²³⁸. Про різні рівні кримінально-правової політики говорять також С. С. Босхолов, А. А. Митрофанов та ін. Критерієм такої класифікації вказані автори визначають функціонально-організаційну складову кримінально-правової політики, що не зовсім точно

²³⁴ Easton D. A. Framework for Political Analysis. NY, 1965. P. 112

²³⁵ Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 570-р. Офіційний вісник України, офіційне видання від 08.09.2017, № 70, стор. 420, стаття 2129, код акта 87060/2017.

²³⁶ Миньковский Г. М. Политология борьбы с преступностью (вместо предисловия) Исмаилов И. А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью). Азейбаджанское государственное издательство, 1990. С. 17-19.

²³⁷ Фріс П. Л. До питання про рівні кримінально-правової політики. *Право і суспільство. Міжнародний журнал*. 2015, № 2. С. 157-166.

²³⁸ Беляева Л. И. Уголовная политика и ее реализация органами внутренних дел. М., 2003. URL: http://adhdportal.com/book_1818_chapter_3_1_Ponjatie_soderzhanie_i_urovni_ugolovnoj_politiki.html (дата звернення 04.06.2019).

співвідноситься з терміном «рівень», який, в першу чергу, пов'язується із певним ступенем розвитку чогось, і, по-друге, неодмінно викликає асоціацію щодо знаходження одного рівня вище чи нижче від іншого. Зазначені авторами рівні не можна розглядати як вищий чи нижчий, оскільки вони є проявом реалізації тієї чи іншої функції кримінально-правової політики. За важливістю вони є рівноцінними, адже не можна, наприклад, згадуючи Г. Спенсера, який прирівнював суспільно-політичні процеси до біологічного організму, вказувати, що функція печінки є більш важливою, аніж функція нирки чи легень.

Дійсно, академічний тлумачний словник української мови визначає термін «рівень» як «ступінь якості, величина і т.п., досягнуті у чому-небудь»²³⁹. Інший тлумачний словник української мови, окрім названого значення, визначає рівнем «шар ієрархічної структури»²⁴⁰. Виходячи з цього, слід зауважити, що вживаючи термін «рівень кримінально-правової політики», ми неодмінно зіткнемося з проблемами: 1) ступеня якості кожного з вказаних рівнів по відношенню до інших; 2) визначення місця кожного рівня в ієрархічній структурі всіх рівнів вказаної підсистеми політики в сфері боротьби зі злочинністю. Звичайно, у цьому випадку, як вже зазначалося, не зовсім коректно говорити про кращу якість або більш вагомий досягнення кримінально-правової політики, приміром, на законодавчому рівні, по відношенню до доктринального чи правозастосовчого рівнів, і навпаки. Тому, як уже зазначалося у попередніх дослідженнях, термінологічно поняття «рівень» більш підходить, наприклад, до адміністративно-територіального критерію поширення кримінально-правової політики²⁴¹, як-от, наприклад, кримінально-правова політика на міжнародному, загальнодержавному, регіональному чи локальному рівнях. Саме в такому розумінні словосполучення «рівень кримінально-правової політики» застосовується в даному дослідженні.

Для визначення співвідношення термінів «напря́м» і «напрямо́к» стосовно їх виділення у політиці в цілому, та в кримінально-правовій, зокрема, слід звернутися за допомогою до філологів. Зокрема, Г. Сюта вказує, що «... колись просто близькі, але не тотожні за значенням слова напрям і напрямок за сучасною мовною нормою є взаємозамінними. Інша річ, що інколи логіка, чуття підказує мовцям, яке слово доречніше вжити у конкретній ситуації. Тому стратегічним буде напрям, а йдемо, рухаємося – у напрямку»²⁴². Про таке зближення досліджуваних понять свідчать і праці у сфері кримінально-правової політики, адже науковці використовують як поняття «напря́м», так і «напрямо́к». Хоча, за побажаннями Г. Сюти, варто керуватися логікою конкретного дослідження: якщо ми говоримо про кримінально-правову політику взагалі, то більш доцільним буде використання терміну «напря́м», якщо ж про якийсь більш конкретний

²³⁹ Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Т.8. С. 547.

²⁴⁰ Тлумачний словник української мови URL: <http://uktdic.appspot.com/?q=рівень> (дата звернення 4.06.2019).

²⁴¹ Козич І. В. Рівні та площини кримінально-правової політики. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення: присвяченої 20-й річниці створення Юридичного інституту: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (23–30 квітня 2012 року)* URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference/files/kozych.pdf>. (дата звернення 4.06.2019).

²⁴² Сюта Г. Напря́м-напрямо́к. Алфавітний покажчик «Мовні труднощі». ІДС «Культура мови на щодень». URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine57-58-30.pdf>.

момент, наприклад, в контексті реалізації певної функції – можна застосовувати термін «напрямок».

Якщо ж говорити про вищезгадане співвідношення «внутрішня політика» й «зовнішня політика», то в науці, особливо щодо стратегічних напрямів політики, нерідко застосовується термін «вектор»²⁴³. Не є винятком і політика в сфері протидії злочинності. Зокрема, О. О. Титатенко говорить про «сучасний вектор кримінологічної політики держави у сфері протидії торгівлі людьми»²⁴⁴, О. О. Кирбят'єв – про досвід кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів «країн, які обрали європейський вектор розвитку»²⁴⁵, Є. М. Вечерова – про «основні вектори сучасної кримінальної політики України»²⁴⁶, К. А. Сляднева – про «загальноєвропейський вектор реформування кримінального судочинства»²⁴⁷ та ін. «Вектор», як бачимо, також застосовується для позначення тих самих напрямів (напрямків) політики, інколи з географічним забарвленням: європейський, євроатлантичний, євразійський і т.п.

З урахуванням вищенаведеного у рамках даного дослідження для позначення зовнішньої та внутрішньої політики та їх сфер використовується термін «вектор», для всіх інших випадків – «напрямок» чи «напрямок».

²⁴³ Див., напр.: Кравченко П. А. Потреба політичного вибору та вектори розвитку для сучасної України. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Серія : Філософія*. 2014. Вип. 2. С. 36-42; Грушко О. О. Європейський вектор зовнішньої політики України в експертних оцінках (за матеріалами якісних ЗМІ). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2012. Т. 20, вип. 22(4). С. 215-222; Токар О. Європейський вектор та нова якість інформаційної політики України. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія». Серія : Політичні науки*. 2010. Вип. 4. С. 328-338 та ін.

²⁴⁴ Титатенко О. О. Сучасний вектор кримінологічної політики держави у сфері протидії торгівлі людьми. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 285-296.

²⁴⁵ Кирбят'єв О. О. Досвід країн пострадянського простору у сфері кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які обрали європейський вектор розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 143-149.

²⁴⁶ Вечерова Є. М. Кримінально-правові санкції крізь призму основних векторів сучасної кримінальної політики України (критичний аналіз деяких новел кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 13(2). С. 64-66.

²⁴⁷ Сляднева К. А. Диспозитивність як загальноєвропейський вектор реформування кримінального судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 76-81.

Визначившись із розумінням понять «рівень», «напря́м (напрямо́к)» та «вектор», варто окреслити систему кримінально-правової політики України.

Варто нагадати, що на думку авторів підручника з державної політики, «під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни»²⁴⁸. Саме тому державна політика є тією стартовою точкою, від якої відштовхуються дослідники, шукаючи місце в ній будь-якого її напряму, в т.ч. кримінально-правової політики як підсистеми політики у сфері протидії злочинності²⁴⁹.

Виходячи з окреслених вище характеристик «влада»-«підпорядкування», державна політика в цілому проявляється виключно в діяльності *суб'єктів творення політики* і носить виключно установчий характер. Саме тут формується загальнодержавна політика, яка залежить, в першу чергу від реалізації програм партій (суб'єкт – Верховна Рада України) чи політичних лідерів (суб'єкт – Президент України), які відносяться до суб'єктів творення державної політики на кожен конкретний період. Приміром, у діючій Верховній Раді представлено 5 партій, що пройшли відповідний відсотковий бар'єр по безмандатному виборчому округу. У програмі кожної з них представлено їх бачення державної політики в т.ч. щодо політики у сфері протидії злочинності²⁵⁰.

²⁴⁸ Оскільки, як вже говорилося, визначення «політики» не ставиться за мету, у даному дослідженні використовуються визначення фахівців з спеціалізованих галузей, у якому об'єднано ідеологічно-програмний та інституційно-функціональний підхід.

²⁴⁹ Варто нагадати, що політика в сфері протидії злочинності складається з чотирьох підсистем: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної). На сьогодні в науці, як було сказано вище, фактично існує майже абсолютна єдність щодо такого її структурування, тому цьому не варто приділяти додаткової уваги.

²⁵⁰ Зокрема, виходячи із програми партії «Слуга народу», окрім стандартного «знищення корупції», вбачаються такі заходи, як скорочення переліку фінансових і господарських злочинів, за які настає кримінальна відповідальність, впровадження невідворотності покарання для працівників поліції, прокуратури та СБУ за перевищення службових повноважень, законодавче врегулювання права володіння зброєю (<https://sluga-narodu.com/program>). Політична партія «Опозиційна платформа – за життя», якщо не враховувати загальні беззмістовно-популістські фрази, як-от «реформа правоохоронної системи», не вбачає жодних проблем у політиці в сфері протидії злочинності, окрім «посилення кримінальної відповідальності за скоєння корупційних злочинів посадовцями» (<https://zagittya.com.ua/ua/page/programma.html>). «Новий курс» ВО «Батьківщина» взагалі не вбачає потреби у будь-яких діях у сфері протидії злочинності (<https://ba.org.ua/programm/>). Програма партії БПП «Солідарність» говорить про

У цивілізованому світі виборці орієнтуються саме на програми політичних суб'єктів. Вони розуміють, що від їх вибору буде залежати державна політика на найближчі роки, адже вибрані представники тим чи іншим чином виконують обіцянки. Хотілося б досягти цього і в Україні, адже в нас, на жаль, поки що програмується «знищення» і «подолання» корупції, а також точкове «посилення кримінальної відповідальності»²⁵¹. Можливо в недалекому майбутньому нас очікують змістовні, а головне – відповідальні, політичні програми, реалізація яких і визначатиме державну політику України, а особливо – політику в сфері протидії злочинності.

позбавлення Служби Безпеки України не властивих для її функцій, а саме розслідування економічних злочинів, боротьба із організованою злочинністю; жорстку систему покарань за службові злочини; очищення органів влади від злочинців; знову ж таки стандартне «подолання корупції», боротися з якою мають спеціально уповноважені органи (http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2015/12/programa_solidarnist.pdf). Нова редакція програми передбачає також і необхідність «законодавчо посилити відповідальність за екологічні злочини і правопорушення: забруднення довкілля; несанкціонований видобуток корисних копалин, браконьєрство тощо» (https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2019/06/es_program.pdf). Дуже «цікаво» побудована програма партії «Голос» (<https://goloszmin.org/storage/app/media/files/Program.pdf>), особливо з позицій науки кримінального права. Чого вартують лише такі фрази, як «Ми не зупинимось, поки прокурори та поліцейські не почнуть захищати людей від злочинів, а не злочинців – від гніву людей»; «Нам набридло спостерігати, як суди відпускають злочинців і ув'язнюють безневинних»; «Людей, які вчиняють великі (виділено мною – **І.К.**) злочини та обкрадають країну, в Україні не карають» (для роздумів: згідно Звіту Кабінету Міністрів України (<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/02.2020/zvit.pdf>), завдяки підвищенню ефективності діяльності Національної поліції за результатами роботи у 2019 році відмічається зменшення кількості тяжких та особливо тяжких злочинів (zareєстровано 142,5 тис. злочинів, що на 17 % менше показника 2018 року (171,9 тис.). То хіба зменшення кількості свідчить про те, що «не карають»?)). Хоча серед всіх цих «великих» фраз проскакують й цікаві пропозиції: «Ми скасуємо право на заставу при вчиненні корупційних злочинів»; «Ми зупинимо злочинні схеми ухилення від оподаткування на митниці (зокрема, з використанням сучасних інформаційних технологій та із залученням приватних міжнародних компаній) і у податковій». Пропонується також порядок імпичменту Президента при вчиненні ним злочину.

У програмі кандидатів у Президенти України теж є моменти, які можуть торкатися політики у сфері протидії злочинності. Зокрема, В. О. Зеленський, розповідаючи про країну своєї мрії, проголошував «для кримінальних злочинів – ефективний суд присяжних, який складається з народу»; «СБУ не буде займатися економічними злочинами»; «Не боротьба з корупцією, а перемога над нею».

Діючий на той час Президент України П. О. Порошенко у своїй передвиборчій програмі констатував успіхи в протидії корупції, точніше, успіхи у створенні спеціальних органів: «...створено незалежні антикорупційні органи. Завершується формування Вищого антикорупційного суду. За прикладом наших

Справедливості заради, потрібно відмітити і наявність деяких конкретних дій на реалізацію інших, окрім невинної боротьби зі корупцією, програмних заяв. Це стосується створення у майбутньому Бюро фінансових розслідувань (законопроект № 1208 від 30.08.2019, ініціатор Гетманцев Д. О.²⁵²) як єдиного органу, що займатиметься розслідуванням економічних злочинів (себто задеклароване позбавлення Служби безпеки України права займатися цим), а також законодавче врегулювання питань володіння зброєю (Проект Закону про зброю № 1222 від 02.09.2019, ініціатори Фріс І. П., Матусевич О. Б.²⁵³). Законодавча робота триває, однак на підставі вищенаведеного вже зараз можна стверджувати, що деякі програмні цілі щодо державної політики у сфері протидії злочинності, задекларовані на останніх виборах, поступово набувають конкретних законодавчих рис.

Отримавши (принаймні, теоретично) своє змістовне наповнення від панівних політичних сил, державна політика розгалужується на два самостійні вектори: **зовнішню** політику і **внутрішню** політику (див. схему 3).

Цілком зрозуміло, що на відміну від державної політики, для якої притаманні виключно *суб'єкти творення політики*, у зовнішній та внутрішній політиці уже виділяються як *суб'єкти творення політики*, так і *суб'єкти її реалізації*. Приміром, для обох векторів державної політики *суб'єктами творення політики* (нагадаємо, що це органи, які визначають, установлюють правила чи процедури) виступатимуть Верховна Рада України

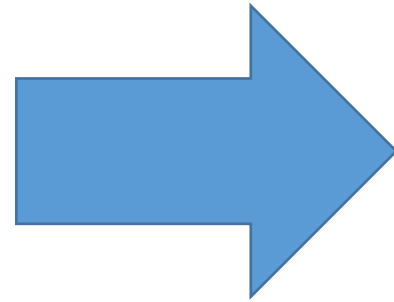
Схема 3. Векторна схема державної політики

сусідів у Європейському Союзі антикорупційні органи мають викоринювати корупцію на найвищому рівні...», вочевидь, пропонуючи продовжувати реформи. У тому ж дусі йде мова про правоохоронні органи: «Критерієм успіху реформи правоохоронних органів буде довіра до них громадян, відчуття і реальна можливість безпеки кожного» (https://lb.ua/news/2019/02/11/419445_peredviborcha_programa_petra.html).

²⁵¹ <http://files.ze2019.com/assets/program.pdf> (дата звернення 12.01.2020).

²⁵² Проект Закону про Бюро фінансових розслідувань № 1208 від 30.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66516. (дата звернення 21.01.2020).

²⁵³ Проект Закону про зброю № 1222 від 02.09.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66594 (дата звернення 21.01.2020).

та Президент України. Виходячи із положень ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», *Верховна Рада України* як єдиний орган законодавчої влади в Україні здійснює свої установчі повноваження шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, внесення у разі потреби змін до законодавства, законодавчого регулювання відносин, спрямованого на впровадження засад внутрішньої та зовнішньої політики у відповідних сферах, здійснення кадрової політики в межах, визначених Конституцією України, здійснення парламентського контролю²⁵⁴. А *Президент України* як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина – шляхом звернення із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, в яких пропонується визначення, коригування засад внутрішньої і зовнішньої політики з урахуванням внутрішнього і зовнішнього становища України, здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави, керівництва у сферах національної безпеки і оборони держави, реалізації права законодавчої ініціативи, зокрема щодо внесення змін до законодавства, застосування права вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, у тому числі з підстав їх невідповідності засадам, визначеним Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», здійснення кадрової політики в

²⁵⁴ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411-VI від 1 липня 2010 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527.

межах, визначених Конституцією України, видання на виконання Конституції і законів України указів та розпоряджень²⁵⁵.

Суб'єктами реалізації політики (нагадаємо, що це органи, які безпосередньо здійснюють, реалізують чи контролюють установлені верховною владою правила і процедури) виступають Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування тощо.

Так, у вищезгаданому Законі визначено, що *Кабінет Міністрів України* як вищий орган у системі органів виконавчої влади здійснює свої повноваження шляхом забезпечення здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на реалізацію засад такої політики, забезпечення розроблення з метою реалізації цих засад у відповідній сфері проєктів законів та інших нормативно-правових актів, проведення експертизи таких проєктів на відповідність визначеним законом засадам, здійснення координації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та спрямування її на забезпечення реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у відповідних сферах суспільного і державного життя, здійснення кадрової політики в межах, визначених Конституцією та законами України, реалізації права законодавчої ініціативи та видання в межах своєї компетенції постанов і розпоряджень; *центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи* – шляхом участі в межах своєї компетенції у формуванні та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики у відповідній сфері, розроблення в межах наданих повноважень проєктів законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію засад внутрішньої і зовнішньої політики, здійснення кадрової політики в межах, визначених законодавством; *органи місцевого самоврядування* – шляхом вирішення в межах Конституції і законів України питань місцевого значення у відповідних сферах внутрішньої політики та у сфері зовнішньоекономічної діяльності²⁵⁶.

Законодавець чітко визначив, що внутрішня політика має свої сфери (преамбула Закону, статті 3-10), показавши тим самим своє ставлення до існуючої в науці дискусії щодо можливості використання для позначення цього терміну «сфери». Водночас, відповідно до ст. 11 та Преамбули до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» для зовнішньої політики окремих сфер не передбачено, визначені лише її засади (див. схему 4).

Серед вказаних на схемі 4 засад зовнішньої політики чітко виділяється «сприяння міжнародному миру і безпеці у світі, участь у

²⁵⁵ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411-VI від 1 липня 2010 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527.

²⁵⁶ Там же.

1.1. Стан досліджень політики у сфері протидії злочинності, її підсистем та функцій

всеосяжному політичному діалозі для підвищення взаємної довіри держав, подолання

традиційних і нових загроз безпеці», яка і формує в т.ч. зовнішню політику і сфері протидії злочинності, підсистемою якої, як уже неодноразово вказувалося, є кримінально-правова політика.

Сукупність зовнішніх політик світових держав, принаймні тих, які беруть участь у світових політичних процесах, а також сукупність політик міждержавних об'єднань (наприклад, таких, як Європейський Союз) та міжнародних організацій, утворюють глобальну (світову) політику в сфері протидії злочинності (див. схему 5). А конкретні, нормативно закріплені (наприклад, на рівні договору чи конвенції) відносини між конкретними суб'єктами становлять міжнародну політику як її частину.

Схема 5. Глобальна (світова) політика в сфері протидії злочинності

Як бачимо, політика в сфері протидії злочинності давно вийшла за межі регулювання кожної окремо взятої держави. У зв'язку з цим виняткового значення для розвитку такої політики мають рекомендаційні, роз'яснювальні та інші рішення органів міжнародного значення. Та й навіть просто врахування досвіду інших країн щодо врегулювання окремих вузьких проблем загальних чи спеціальних сфер кримінально-правової політики допоможе зекономити значну частину коштів держави при впровадженні заходів реалізації політики у сфері протидії злочинності. У зв'язку з цим виняткової ваги набувають матеріали Конгресів ООН з попередження злочинів.

Слід зауважити, що в документах всіх без винятку Конгресів ООН з питань попередження злочинів, термін «політика в сфері протидії злочинності» як такий не вживається. Мова в них йде про *політику соціального захисту*, до якої, власне, і входить політика в сфері протидії

злочинності. Проте не тільки вона, а й цілий комплекс інших напрямків державної політики, спрямованих на соціальний захист (в розумінні «убезпечення» населення від правопорушень).

Наприклад, під час Третього конгресу ООН з попередження злочинів і режимів для злочинців (Стокгольм, 9-18 серпня 1965 р.) розглядалася ціла низка питань, що стосувалися протидії злочинності взагалі і її окремим проявам зокрема: «...Слід звернути увагу на комплекс проблем, що стосувалися наукових досліджень стосовно політики у сфері протидії злочинності. Учасникам конгресу було зауважено, що питаннями про протидію злочинності слід займатися постійно, оскільки неможливо дати таку характеристику злочинності, яка б була актуальна в будь-який часовий період розвитку людства. Незважаючи на нерідко вузько спрямований характер таких досліджень, вони завжди були і будуть корисні, оскільки вони «... дозволяють формулювати політику соціального захисту, досить гнучку для того, щоб задовольняти потреби...»²⁵⁷, які виникають в сфері протидії злочинності. Як бачимо, учасники Конгресу розглядають питання глобально, в рамках загальнодержавної політики, а не тільки в межах однієї сфери кримінально-правової підсистеми політики в сфері боротьби зі злочинністю²⁵⁸.

Таким чином, ще раз слід наголосити на важливості не тільки об'єднання зовнішніх політик держав, а й на врахуванні рішень відповідних міжнародних організацій.

Внутрішня політика, як уже зазначалося, на відміну від зовнішньої, має чітко окреслені в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» *сфери* (див. схему 6).

В рамках такої *сфери*, як **розбудова державності**, у ст. 3 вказаного Закону виділено цілий ряд *засад*, однією з яких передбачено «боротьба²⁵⁹ із злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності»²⁶⁰

²⁵⁷ Социальные факторы и предупреждение преступности (с обращением особого внимания на роль общественности, семьи, возможностей получения образования и работы) // А/CONF.26/2. Третий конгресс ООН по предупреждению преступлений и режимам для преступников (Стокгольм, 9-18 августа 1965 г.). – ООН: Рабочий документ, подготовленный секретариатом ООН. С. 2.

²⁵⁸ Козич І.В. Питання політики в сфері протидії злочинності в матеріалах Третього конгресу ООН з попередження злочинів і режимів для злочинців. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. №3. С.244-252.

²⁵⁹ Ще один аргумент на користь прихильників використання терміну «боротьба» щодо злочинності.

²⁶⁰ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411-VI від 1 липня 2010 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527.

(див. схему 7). А це вже конкретний прояв політики в сфері боротьби зі злочинністю в рамках внутрішньої політики.

Схема 6. Сфери внутрішньої політики

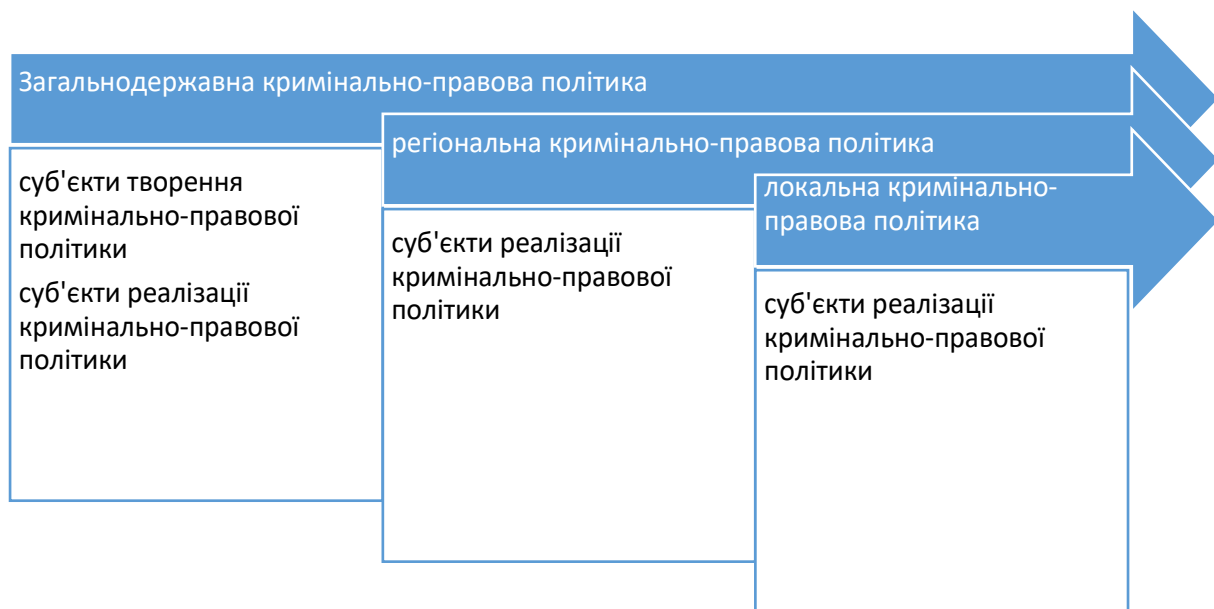
Тут ще слід звернути увагу й на те, що, власне, входить у предмет вивчення кримінально-правової політики: «...поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності». На відміну від кримінального права, яке безпосередньо регулює чи охороняє кримінально-правові відносини, кримінально-правова політика повинна виробити ефективно функціонуючий механізм взаємодії відповідних органів та установ.

Схема 7. Засади внутрішньої політики

А вже внутрішня політика, в залежності від адміністративно-територіального устрою, розподіляється за рівнями, причому для загальнодержавного рівня характерною є наявність як *суб'єктів творення*, так і *суб'єктів реалізації політики*, а для регіонального та локального рівня – зазвичай тільки *суб'єктів реалізації* (див. схему 8).

Схема 8. Рівнева схема кримінально-правової політики

Отож, як бачимо, кримінально-правова політика має чітку векторно-рівневу схему, яка відображає особливості її функціонування у державній політиці.

1.3.5. Платформи та площини кримінально-правової політики

Про некоректність використання терміну «рівні кримінально-правової політики» для фактичного позначення рівноцінних її системоутворюючих складових йшла мова вище. Крім того, у попередніх дослідженнях для позначення цих внутрішньоузгоджених складових кримінально-правової політики було запропоновано використання поширеного у політиці та політології терміну «платформа»²⁶¹.

Під терміном «платформа» академічним тлумачним словником української мови розуміється «програма дій, система поглядів, ідейні, політичні, мистецькі та ін. вимоги якої-небудь партії, групи тощо»²⁶². У політології під платформою розуміють загальну політичну позицію, яка опирається на якусь концептуальну основу загального характеру²⁶³.

Соціально-політичні вчення, на яких базується платформа, зазвичай носять цілісний, універсальний характер і містять в собі безліч різнорідних внутрішніх складових. На підставі платформ розвиваються великі політичні напрямки, що породжують створення партій, в програмах яких платформи конкретизуються відповідно до поставленої мети.

Платформа класичного типу містить:

- 1) світоглядну основу;
- 2) пізнавальний (когнітивний) інструментарій;
- 3) критичний аналіз наявного стану суспільства, що здійснюється, виходячи з світогляду і розуміння суспільства;
- 4) визначення політичної реакції на існуючий стан і способів реалізації даної політичної позиції²⁶⁴.

Оскільки кримінально-правова політика, як і будь-яка інша політика, завжди є результатом проявом втілення політичної платформи правлячої верхівки (конкретної партії, її лідера чи інших владних суб'єктів), то

²⁶¹ Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. С. 107-108.

²⁶² Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Т. 6. С. 570. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 9.10.2019).

²⁶³ Дане питання вже частково розглядалося раніше – див.: Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. С. 107-108.

²⁶⁴ Политология. Словарь. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/151/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0> (дата звернення 9.06.2019).

використання терміну «платформа» в його переносному, у даному випадку, політичному, значенні, є цілком виправданим. Тому у вищезгаданому дослідженні на рівні кандидатської дисертації пропонувалося в системі кримінально-правової політики виділити декілька дотичних явищ і відношень, яких об'єднують однакові суб'єкти та/або подібні форми (джерела) кримінально-правової політики, і які в своїй сукупності будуть складати відповідні платформи:

- *доктринальна* платформа (яка відповідає виділеному П. Л. Фрісом доктринальному (науковому) рівні²⁶⁵. Суб'єктами в межах у цієї платформи виступають різноманітні інституції та особи, які володіють спеціальними знаннями й навиками у розробці та формуванні теоретичних положень, аналізують проблеми кримінально-правової політики з точки зору науки; формами – монографії, статті, тези, доповіді, рішення конференцій тощо);
- *законодавча* платформа. Суб'єктами у цій платформі виступають певні інституції, наділені конкретними владними чи розпорядчими повноваженнями щодо реалізації тактичних і стратегічних завдань кримінально-правової політики (наприклад, Верховна Рада України при прийнятті змін до Кримінального кодексу України, Конституційний Суд України – в частині прийняття відповідних рішень, що стають частиною закону про кримінальну відповідальність); формами, наприклад, нормативно-правові акти);
- *правозастосовча* платформа. Суб'єктами являються правоохоронні органи; формами – акти застосування закону про кримінальну відповідальність, приміром, вироки;
- *правороз'яснювальна* платформа. До суб'єктів входять органи, які наділені правом тлумачення і роз'яснення законів²⁶⁶, Верховний суд України – в частині, наприклад, забезпечення апеляційних та місцевих судів методичною інформацією з питань правозастосування (п. 7 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); формами виступають відповідні рішення, тощо).

У процесі більш глибокого занурення у вивчення проблем кримінально-правової політики з позицій її функцій та функціонування, варто внести до запропонованої схеми ряд зауважень і доповнень.

1. Поза межами вищезгаданого переліку платформ кримінально-правової політики²⁶⁷ залишилася надзвичайно важлива **ідеологічна**

²⁶⁵ Див. Фріс П. Л. До питання про рівні кримінально-правової політики. *Право і суспільство. Міжнародний журнал*. 2015, № 2. С. 157-166.

²⁶⁶ Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. С. 108.

²⁶⁷ І це є цілком виправданим з точки зору більш вузького об'єкта і предмета відповідного дослідження (Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012).

платформа. Діяльність з реформування кримінального законодавства і розробка відповідних концепцій повинна передусім розпочинатися «з визначення фундаменту, на якому розроблятиметься сама концепція і, у подальшому, будуватиметься нове кримінальне законодавство України. В основі цього фундаменту повинна лежати **кримінально-правова ідеологія** (виділено мною – **І.К.**) як складова кримінально-правової правосвідомості. Саме ґрунтуючись на ній має розроблятися кримінально-правова доктрина, прийматися концепція кримінально-правової політики і здійснюватися законотворча діяльність»²⁶⁸.

Дійсно, незважаючи на весь негативізм кримінально-правової політики комуністичного режиму, доводиться констатувати, що вона базувалася на конкретній ідеології, під яку було підведено відповідне обґрунтування. Це дуже добре, що ця ідеологія припинила своє існування (принаймні, на державному рівні) в 90-их роках. Але ж навзамін нічого не запропоновано²⁶⁹, хоча цілком зрозумілим є той факт, що державна ідеологія є т.зв. гарантом впорядкування політичної діяльності. Популістські гасла про «верховенство права», «законність», «боротьба з корупцією» залишаються без суттєвого нормативного та змістового наповнення. Слід погодитись з тим, що «відсутність загальнодержавної ідеології та її підтримки більшістю населення країни стали однією з причин сепаратистських рухів на сході України. Водночас слід розуміти, що ні держава, ні її правова система не можуть ефективно функціонувати поза відповідною ідеологією. Що стосується правової системи, то слід чітко визначити, що її розбудова без попередньої розробки правової ідеології практично неможлива»²⁷⁰.

Аналогічної позиції притримується і М. В. Бавсун, який вказує, що «відсутність ідеології стало першою і основною причиною деградації сфери кримінально-правового регулювання і, як наслідок, зниження ефективності правозастосовчої діяльності. При всій динамічності розвитку сучасного суспільства кримінальне законодавство явно перевантажене ... новими кримінально-правовими нормами або зайвою деталізацією ... вже існуючих приписів. Вони не об'єднані однією ідеєю (виділено мною – **І. К.**), в них

²⁶⁸ Фріс Павло. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика. *Право України*. 2020. № 2. С.53.

²⁶⁹ В науці зустрічається думка, що в сучасному світі ідеологія витіснена імагологією, або, по-іншому, іміджелогією, спрямованою на формування відповідних образів лідерів, а не на формування відповідних ідей (див., напр. Бавсун М. В. Влияние трансформации государственной идеологии на эффективность противодействия преступности. *Уголовная политика и культура противодействия преступности : материалы Международной научно-практической конференции*. Краснодар, 2016. С. 110-115).

²⁷⁰ Фріс Павло. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика. *Право України*. 2020. № 2. С.54.

немає системи, що зумовлює їх неузгодженість між собою і вкрай низьку ефективність під час подальшої реалізації»²⁷¹.

Не ставлячи перед собою завдання детального дослідження ідеології кримінально-правової політики, варто відмітити лише деякі особливості ідеологічної платформи, які є важливими для подальшого вивчення функцій кримінально-правової політики.

Автори підручника з політології вказують, що «більшість вчених трактують політичну ідеологію як певну доктрину, що виправдує прагнення тієї чи іншої групи осіб на владу (або її використання) і домагається відповідно до цих цілей підпорядкування громадської думки власним ідеям. Отже, політична ідеологія – це різновид корпоративної свідомості, що відображає суто групову точку зору на хід політичного і соціального розвитку...»²⁷². А основними функціями політичної ідеології є: «оволодіння суспільною свідомістю; впровадження в нього власних критеріїв оцінки минулого, сьогодення і майбутнього; створення позитивного образу в очах громадської думки пропонованих нею цілей і завдань політичного розвитку. При цьому політична ідеологія покликана не стільки поширювати, пропагувати свої цілі та ідеали, скільки добиватися цілеспрямованих дій громадян на виконання поставлених нею завдань»²⁷³.

В цілому цілком прийнятний, хоча й в окремих аспектах і дискусійний, підхід до трактування ідеології та її функцій, адже звідси випливає висновок про надважливу роль ідеології в протидії злочинності. Дійсно, якщо громадська думка буде позитивно оцінювати запропоновані державною ідеологією шляхи протидії злочинності, то громадяни, сприйнявши таку ідеологію, самі стануть активними помічниками в її реалізації.

Також автори вказують, що необхідно розрізняти такі рівні функціонування ідеології:

- «...теоретико-концептуальний, на якому формулюються основні положення, що розкривають цінності й ідеали певного класу (нації, держави) або прихильників якоїсь певної мети політичного розвитку...;
- програмно-політичний, на якому соціально-філософські принципи і ідеали переводяться в програми, гасла і вимоги політичної еліти, формуючи таким чином нормативну основу для прийняття управлінських рішень і стимулювання політичної поведінки громадян. ...;

²⁷¹ Бавсун М.В. Влияние трансформации государственной идеологии на эффективность противодействия преступности. *Уголовная политика и культура противодействия преступности : материалы Международной научно-практической конференции*. Краснодар, 2016. С. 112.

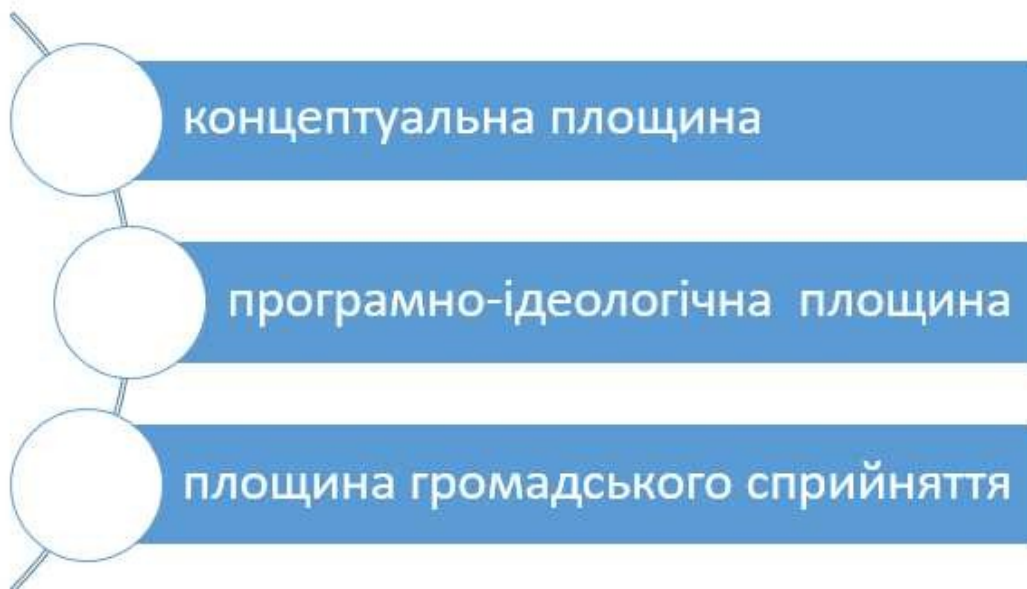
²⁷² Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию: Учебник для студентов вузов. В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Аспект Пресс, 2005. С. 287.

²⁷³ Там же.

- актуалізований, який характеризує ступінь освоєння громадянами цілей і принципів даної ідеології, міру їх втілення в практичних справах і вчинках»²⁷⁴.

Звичайно, що така позиція є дискусійною і сама по собі не може бути єдиною. Але вона є цілком прийнятною для позначення складових ідеологічної платформи кримінально-правової політики. Для виділення структурних елементів кожної з платформ кримінально-правової політики у попередніх дослідженнях²⁷⁵ було запропоновано використання терміну **площина** (згідно словника української мови, площина в переносному значенні окреслює коло яких-небудь явищ, відношень²⁷⁶). Отож, серед таких складових ідеологічної платформи кримінально-правової політики (див. схему 9) варто виділити: 1) *концептуальну* площину (в рамках якої закріплюються вихідні принципи та ідеї) 2) *програмно-ідеологічну* площину (де ідеї та принципи втілюються в конкретних положеннях, гаслах, висловлюваннях. До речі, саме в рамках цієї площини, вочевидь, власна ідеологія протиставляється ідеології політичних опонентів) та 3) площину *громадського сприйняття* (яка визначає наскільки суспільство сприймає те чи інше положення ідеології протидії злочинності. Ранжування, звичайно, різне: від повного сприйняття до абсолютного несприйняття).

Схема 9. Площини ідеологічної платформи кримінально-правової політики

сфер
ій р

ка в
20-
чної

Інтернет-конференції (25–30 квітня 2012 року). Івано-Франківськ, 2012. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference/files/kozych.pdf> (дата звернення 4.06.2019). Справедливості заради варто відмітити, що під площинами спочатку розумілося те, що автор пізніше визначив як платформи. Відповідно площини як складові платформи почали розглядатися вже після обґрунтування платформової структури кримінально-правової політики.

²⁷⁶ Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Т. 6, 1975. С. 594.

Дане питання (ідеологічні аспекти кримінально-правової політики) не входить в предмет цього дослідження і розглядалось виключно з метою загального розуміння платформ кримінально-правової політики з точки зору її функцій та функціонування. Тому, резюмуючи, слід лише повторно наголосити на важливості даної платформи кримінально-правової політики²⁷⁷.

2. Доктринальна (наукова) платформа. В першу чергу, слід відзначити той прикрий факт, що кримінально-правова політика, як і політика в сфері протидії злочинності, не має до сих пір законодавчо закріпленої доктрини²⁷⁸, на противагу деяким іншим сферам державної політики. Зокрема, на сьогодні в Україні чинними є шість доктрин у відповідних сферах: Національна доктрина розвитку освіти²⁷⁹, Національна доктрина розвитку фізичної культури та спорту²⁸⁰, Доктрина інформаційної безпеки України²⁸¹, Морська доктрина України²⁸², Воєнна доктрина України²⁸³ та Воєнно-медична доктрина України²⁸⁴.

²⁷⁷ Див. напр.: Фріс П. Л. Кримінальна ідеологія і кримінально-правова політика. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2019 р.* С. 164-168; Фріс Павло. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика. *Право України.* 2020, №2. С. 52-66; Фріс П. Л. Кримінально-правова правосвідомість і кримінально-правовий менталітет (вироблення підходів). *Новітні кримінально-правові дослідження. Альманах наукових праць. Миколаївський інститут права ОНЮА, ВГО «АУП».* 2020. С. 22-31 та ін.

²⁷⁸ У багатьох дослідженнях саме цей аргумент використовується для пояснення багаточисельних та безсистемних змін до законодавства про кримінальну відповідальність.

²⁷⁹ Національна доктрина розвитку освіти : затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. Офіційний вісник України від 03.05.2002, № 16, стор. 11, стаття 860, код акта 22250/2002.

²⁸⁰ Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту : затверджено Указом Президента України від 28 вересня 2004 року № 1148/2004. Офіційний вісник України від 15.10.2004, № 39, стор. 23, стаття 2584, код акта 30223/2004.

²⁸¹ Доктрина інформаційної безпеки України : затверджено Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. Офіційний вісник України від 10.03.2017, № 20, стор. 8, стаття 554, код акта 85081/2017.

²⁸² Морська доктрина України на період до 2035 року : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108).

²⁸³ Воєнна доктрина України : затверджено Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. Офіційний вісник України від 09.10.2015, № 78, стор. 38, стаття 2592, код акта 78728/2015.

На основі аналізу текстів вищеназваних доктрин можна зробити два важливих висновки. По-перше, вони всі без винятку є нормативним відображенням державної політики у конкретній сфері, а по-друге, всі вони під поняттям «доктрина» розуміють одне і те ж. Доктрина – це «система концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку»²⁸⁵ або ж «сукупність поглядів, науково обґрунтованих принципів, єдиних організаційних вимог»²⁸⁶ відповідної сфери, зазвичай, на певний період часу. Отож, доктринальна платформа кримінально-правової політики, аналогічно, включає в себе, в першу чергу, *доктрину кримінально-правової політики* – систему наукових ідей, поглядів, теорій, концепцій, науково обґрунтованих принципів, єдиних організаційних вимог щодо стратегії та основних напрямків розвитку кримінально-правової політики як підсистеми політики в сфері боротьби зі злочинністю. Відносно того питання, чи потрібна окрема кримінально-правова доктрина, чи достатньо доктрини політики у сфері протидії злочинності варто зауважити, що станом на сьогодні воно залишається відкритим і ще чекає свого дослідника. Хоча, вочевидь, більш доцільним було б прийняття загальної доктрини протидії злочинності, яка б включала у себе питання як матеріального і процедурного, так і кримінологічного характеру, і втілювалася б у подальшому в рамках відповідних програм. Але, оскільки детальне вивчення доктринальної платформи кримінально-правової політики виходить за рамки даного дослідження, остання теза являється виключно позицією автора, бо в науці висловлювалися й інші думки²⁸⁷. Тому, очікуємо відповідних кроків щодо прийняття відповідної доктрини: слово – за Президентом чи Кабінетом Міністрів України.

З цього приводу теж варто висловити декілька зауважень. По-перше, цілком незрозумілим є той факт, що прийняття документу, який концентрує систему наукових концептуальних ідей та поглядів, науково обґрунтованих принципів, єдиних організаційних вимог щодо стратегії та основних

²⁸⁴ Воєнно-медична доктрина України : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 910. Офіційний вісник України від 16.11.2018, № 88, стор. 105, стаття 2930, код акта 92123/2018.

²⁸⁵ Національна доктрина розвитку освіти : затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. Офіційний вісник України від 03.05.2002, № 16, стор. 11, стаття 860, код акта 22250/2002.

²⁸⁶ Воєнно-медична доктрина України : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 910. Офіційний вісник України від 16.11.2018, № 88, стор. 105, стаття 2930, код акта 92123/2018.

²⁸⁷ Зокрема, П. Л. Фріс наполягає на розробці окремих доктрин, вказуючи, що «від розробки доктрини і концепції політики у сфері боротьби зі злочинністю буде залежати розвиток доктрин і концепцій її складових – кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної) політик» (див.: Фріс П. Л. Проблеми реформування кримінальної юстиції: український та міжнародний досвід. *Вісник ЛуґДУВС ім. Е. О. Дідоренко. Спец. випуск.* 2011. № 5. С. 30-38).

напрямок розвитку у певній сфері державної політики, віднесено до компетенції Кабінету Міністрів України. Видається, що така діяльність мала б бути виключною компетенцією законодавчого органу держави. Адже, приміром, при спробах подальшого удосконалення законодавства, Верховна Рада України чомусь повинна керуватися доктриною, затвердженою розпорядженням уряду. Виникає очевидна колізія щодо юридичної сили закону і розпорядження. До того ж, згідно ст. 113 Конституції України, Кабінет Міністрів України *відповідальний* перед Президентом України і Верховною Радою України, *підконтрольний і підзвітний* Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією; у своїй діяльності він *керується* Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

По-друге, навіть якщо й упустити цей момент щодо суб'єкта прийняття доктрини і погодитися з тим, що це компетенція уряду, то виникає ще одна проблема – про компетенцію з прийняття доктрин взагалі мова не йде, адже Конституція України говорить про загальнодержавні програми²⁸⁸. Так, виходячи з п. 6 ч. 1 ст. 85 Конституції України, *затвердження загальнодержавних програм* відноситься до компетенції Верховної ради України. Кабінет Міністрів же забезпечує *проведення* державної політики у відповідних сферах (п. 3 ст. 116 Конституції України), а також *розробляє і здійснює* загальнодержавні програми (п. 4 ст. 116 Конституції України). Президентові України взагалі не надано повноважень щодо якихось загальнодержавних програм. За логікою законодавця, Кабінет Міністрів розробляє програми, Верховна Рада їх затверджує, і, знову ж таки, Кабінет Міністрів – здійснює. Чому так – незрозуміло. Та й, якщо проаналізувати вказані компетенції ще глибше, то Верховна Рада розробляє програми *економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля*, а Кабінет Міністрів – *економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку* України. Навіть не зосереджуючись на тому, що перелік сфер державної політики пересікається, створюючи чергову колізію, в контексті даного дослідження виникає питання: де тут протидія злочинності? Перелік же вичерпний. Виходить, що загальнодержавну програму протидії злочинності приймати просто нема кому! А компетенції щодо доктрин у відповідних сферах не передбачено взагалі. Викликає здивування й той факт, що такій важливій сфері державної політики, як протидія злочинності, в основному законі присвячено лише реалізаційне повноваження уряду в частині *здійснення заходів щодо забезпечення боротьби зі злочинністю* (п. 7 ст. 116 Конституції України). А хто ці заходи в рамках загальнодержавної програми має розробляти, залишається незрозумілим. І це з врахуванням

²⁸⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

того, що ще в 1996 році Рада Європи зобов'язала кожену країну-учасницю Ради Європи «прийняти раціональну і узгоджену політику боротьби зі злочинністю, спрямовану на її запобігання»²⁸⁹.

І по-третє, а чи йдеться у вищезазначених, більше схожих на програму, шести актах про доктрину як нормативний акт? Словник української мови говорить про те, що доктрина – це політичне, наукове, філософське, військове і т. ін. вчення, теорія, система поглядів²⁹⁰. О. Зозуля виокремлює п'ять основних значень категорії «доктрина»: певні правила й орієнтири для вирішення державно-правових проблем різного рівня узагальнення; доктринальні тексти найвідоміших юристів або їх погляди на конкретні проблеми права; офіційні документи, що мають концептуальне значення для формування й функціонування системи забезпечення безпеки; політико-правові вчення, системи науково-філософських поглядів на сутність та різні форми існування держави і права; система панівних (визнаних юридичною спільнотою) юридико-пізнавальних форм трактування права – науково-теоретична складова національної системи права²⁹¹.

З точки зору наукового наповнення та обґрунтування кримінально-правової політики ця платформа виглядає зовсім по-іншому, оскільки «кримінально-правова політика (з точки зору доктринального осмислення) є найбільш розробленою складовою, оскільки є об'єктом дослідження вже більше 100 років»²⁹². Детально стан досліджень щодо кримінально-правової політики розглядався вище, однак варто нагадати, що на сьогодні є доволі серйозні розробки, в яких з наукових позицій прискіпливо аналізується сучасна доктрина кримінально-правової політики²⁹³. А у вищезгаданих рекомендаціях Ради Європи щодо політики у сфері протидії злочинності²⁹⁴ чітко сказано, що «при розробці політики у сфері протидії злочинності уряди повинні вживати до уваги думки фахівців, безпосередньо

²⁸⁹ Recommendation No R (96) 8 of the Committee of Ministers on crime policy in Europe in a time of change, 5 September 1996.

²⁹⁰ Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Т. 2, 1971. С. 356.

²⁹¹ Цит. за: Забзалюк Д. Є. Політико-правова доктрина: теоретико-історичний аналіз. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 27-36.

²⁹² Детальніше див.: Фріс П. Л. До розуміння змісту політики у сфері боротьби зі злочинністю та основних напрямів кримінально-правової політики. Проблеми реформування кримінальної юстиції: український та міжнародний досвід. *Вісник Луцького державного університету імені Є. О. Дідоренка. Спец. випуск*. 2011. № 5. С. 30-38.

²⁹³ В цьому контексті варто наголосити, що внаслідок різних предметів дослідження варто відмежовувати «доктрину кримінального права» та «доктрину кримінально-правової політики». Доктрина кримінального права є ще більш розробленою завдяки працям багатьох українських вчених, що працюють в царині кримінального права.

²⁹⁴ В оригіналі – *crime policy*, тобто кримінально-правова політика в широкому розумінні, як політика в сфері протидії злочинності.

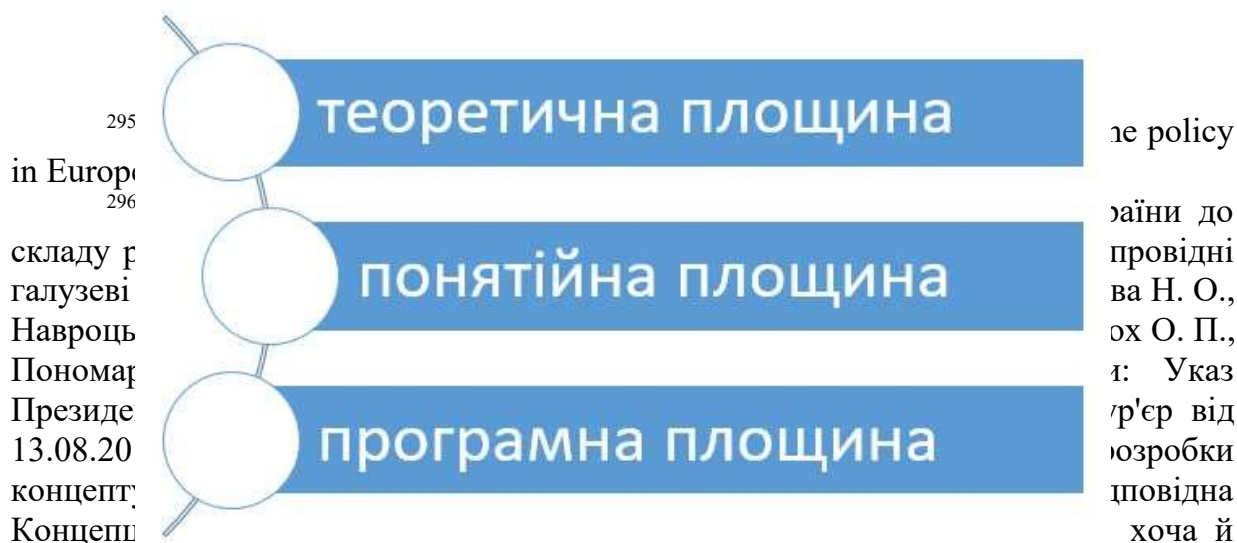
зацікавлених в реалізації зазначеної політики, і запрошувати їх до спільної діяльності; в той же час вони повинні виявляти думки вчених, зайнятих в інших галузях»²⁹⁵. Рада Європи ще в 1996 (!) році зобов'язала країни-учасниці залучати вчених до розробки політики у сфері протидії злочинності. Очевидно, цей документ пройшов мимо владних структур²⁹⁶. Але, незважаючи на це, суттєва роль доктринальної платформи кримінально-правової політики залишається беззаперечною.

Кожна із платформ кримінально-правової політики має свої структурні складові. Приміром, варто погодитися з позицією О. Є. Лейста, який вважає, що будь-яка політико-правова доктрина включає три компоненти:

- 1) логіко-теоретичну, філософську чи іншу (наприклад, релігійну) **основу** (методологічний стрижень вчення);
- 2) виражене у вигляді понятійно-категоріального апарату **змістовне наповнення** поглядів щодо вирішення відповідних проблем;
- 3) **програмні** положення – оцінки існуючого стану, найближчі політичні цілі і завдання²⁹⁷. Дана структура повністю відповідає й доктринальній платформі кримінально-правової політики.

Отож, аргументованим видається виділення в рамках доктринальної платформи кримінально-правової політики таких **площин**: 1) *теоретичної* (в рамках якої відбувається наукове обґрунтування доктрини кримінально-правової політики); 2) *понятійної* (що окреслює поняття та категорії, якими слід оперувати) та 3) *програмної* (де визначаються основні положення, стратегії, тенденції розвитку кримінально-правової політики).

Схема 10. Площини доктринальної платформи кримінально-правової політики

важливою з вищенаведених міркувань) мала б визначати політику в сфері протидії злочинності на найближчі роки.

²⁹⁷ История политических и правовых учений. Учебник для вузов / Под редакцией докт. юрид. наук, профессора О. Э. Лейста. М.: Издательство «Зерцало», 2006. 568 С. (Серия «Классический университетский учебник»). С. 14.

3. У вищезгаданій схемі платформ кримінально-правової політики виділялися також і законодавча, правозастосовча та правороз'яснювальна платформи. Як уже стверджувалося, в рамках законодавчої платформи закріплюються відповідні правила і процедури, що стосуються кримінально-правової політики, правозастосовча та правороз'яснювальна платформи відповідають за їх правильне, однакове та ефективне застосування. В рамках всіх цих платформ відбувається практичне наповнення кримінально-правової політики, умовно її фактична реалізація. Виходячи з цього, всі ці реалізаційні складові кримінально-правової політики (а також згадувану в літературі *правовиконавчу*²⁹⁸ складову) доцільно об'єднати в рамках єдиної **утилітарної платформи**. Всі підстави для такої назви дає словник української мови, згідно до якого, *утилітарний* – пов'язаний з практичним застосуванням, використанням²⁹⁹. Змістове наповнення вказаних складових доволі детально розкрито в спеціалізованій літературі³⁰⁰, та й буде детально розглядатися в подальшому при вивченні конкретних функцій кримінально-правової політики, тому варто зупинитися лише на одному аспекті, який випадав із раніше запропонованої схеми.

Мова йде про контроль. Зрозуміло, що «така складна, багатоступенева, розгалужена структура кримінально-правової політики вимагає постійного контролю за нею»³⁰¹, виділяючи при цьому державний, відомчий, судовий та науковий контроль. Вчений також уточнює, що «фактично усі види контролю ... (за виключенням наукового) належать до офіційного контролю. Однак, практично на усіх рівнях кримінально-правової політики діє і неофіційний контроль – громадський. Його роль і значення у демократичному суспільстві важко переоцінити. Чим вищий рівень цього контролю, чим більше можливості тим більше і його дієвість, а звідси вищий рівень кримінально-правової політики»³⁰².

Тому, з врахуванням вищенаведеного, варто виділити наступні **площини** утилітарної платформи кримінально-правової політики (див. схему 11): 1) *законодавчу*; 2) *правозастосовчу*; 3) *правороз'яснювальну*; 4) *контрольну* та 5) *правовиконавчу*.

Схема 11. Площини утилітарної платформи кримінально-правової політики

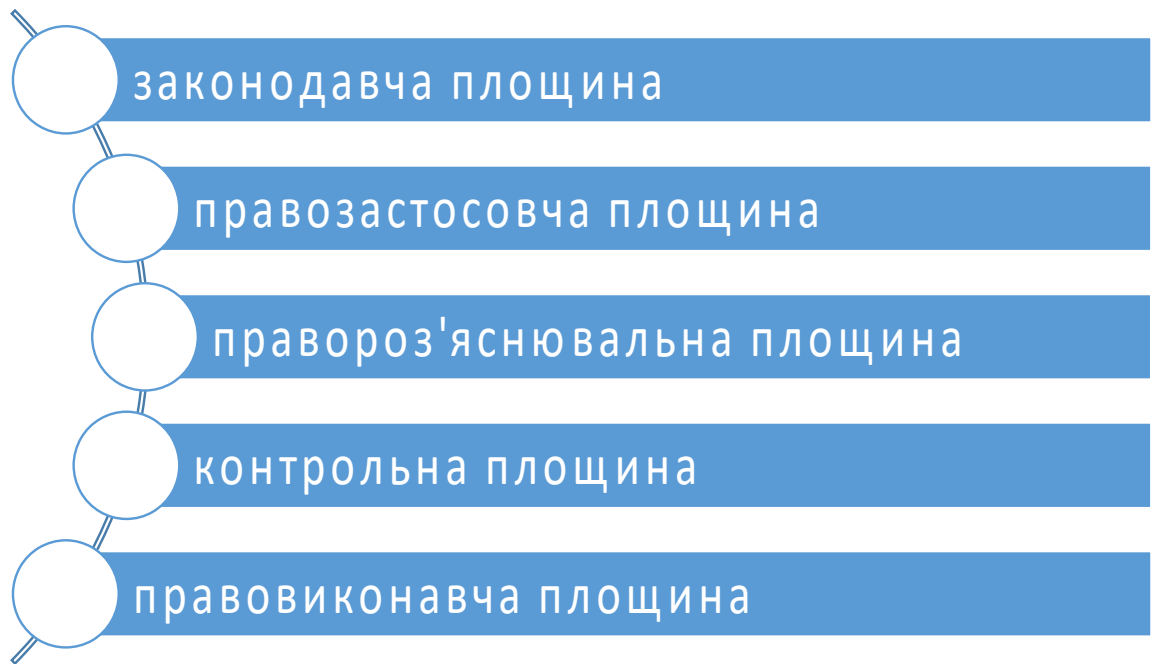
²⁹⁸ Фріс П. Л. До питання про рівні кримінально-правової політики. *Право і суспільство. Міжнародний журнал*. 2015, № 2. С. 157-166.

²⁹⁹ Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Т. 10, 1979. С. 508.

³⁰⁰ Див. напр.: Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014.

³⁰¹ Детальніше див.: Фріс П. Л. Контроль у кримінально-правовій політиці. *Вісник Національної Академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 16-22.

³⁰² Там же. с.22.

В цілому, з врахуванням окреслених платформ, кримінально-правову політику можна схематично відобразити наступним чином.

Схема 12. Платформи кримінально-правової політики

1.4. Поняття та види функцій кримінально-правової політики

«Головним об'єктом занять юриста, – писав Е. М. Берендтс, – завжди була і буде держава, її функції, її право по відношенню до складових її частин, і фактори її розвитку, її обов'язки і з'ясування відношення до неї індивіда³⁰³. Дійсно, як уже зазначалося у пп.1.1, питання про сутність та змістове наповнення кримінально-правової політики останнім часом перебуває у пильному полі зору наук кримінально-правового циклу.

Кримінально-правову політику (для виявлення її ролі та місця в державній політиці) доцільно розглянути з структурно-функціональної точки зору, адже саме через функції політики найповніше можна простежити її вплив на злочинність. За справедливим твердженням М. І. Сетрова, функціональність – це найістотніша сторона кожної системи³⁰⁴, тому беззаперечним є той факт, що будь-яке явище може

³⁰³ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий / Отв. ред. В. М. Сырых. М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. Т. 1. С. 67.

³⁰⁴ Сетров М. И. Основы функциональной теории организации: Философ. очерк. Ленинград: Наука, 1972. 164 с.

виконати своє призначення тільки в тому випадку, якщо воно буде функціонувати. Причому функціонування будь-якої системи повинне бути нормальним, тобто таким, що відповідає її природі і її властивостям, є оптимальним або, щонайменше, припустимим для даного процесу. Тому ефективність кримінально-правової політики, яка визначається за результатами її функціонування, прямо залежить від чіткого розуміння її функцій.

Отже, для того, щоб виявити особливості функцій кримінально-правової політики та виробити критерії її класифікації, слід звернутися до понять «функція» та «функція політики».

Слово «функція» походить від лат. *functio* – здійснення. Цілком зрозумілим є той факт, що «функція» не є лише правовим чи політичним поняттям. Можна навести велику кількість прикладів його використання в багатьох науках. Приміром, в анатомії функція – це діяльність якогось органу чи сукупності органів, в алгебрі – залежність однієї змінної величини від іншої тощо.

Згідно тлумачного словника української мови, «функція» – це явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; призначення, роль чого-небудь³⁰⁵. В науці прийнятий підхід, що за допомогою категорії «функція» відображають зовнішню сутність будь-якого явища, його специфічні властивості, закономірності розвитку. Таким чином, функція – це вимір значущості правового явища і напрям його впливу на суспільні відносини³⁰⁶; у більш конкретизованому вигляді – це вплив певного суб'єкта на відповідний об'єкт за допомогою відповідних засобів.

Вивчаючи дефініцію поняття «функції кримінального права» А. С. Оцяця приходять до аргументованого висновку, що сучасна філософія не виробила єдиного поняття «функція». Вчена справедливо стверджує, що дослідження дефініції «функція» як філософської категорії характерне для теорії діалектики, оскільки протягом останніх тридцяти років робилися численні спроби виробити єдине філософське розуміння функції і визначити її місце серед інших категорій: проте в сучасній філософії функцію визначають по-різному: 1) як будь-яку дію, яка сприяє збереженню і розвитку досягнутого стану, взаємодії з середовищем; 2) зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта в даній системі відносин; 3) властивість системи і окремих її елементів, що виявляється у дії; «властивість, що реалізовується»; 4) «відношення двох або групи об'єктів, в якому зміна одного супроводить зміну іншого»; 5) «відношення частини до цілого, коли частина служить збереженню і розвитку цілого»; 6) «роль, яку певний

³⁰⁵ Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Т. 10, 1979. С. 653.

³⁰⁶ Див, напр.: Шпагіна І. С. Функціональний аналіз компетенції: методологічний аспект. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 45. 2009. С. 166-170.

соціальний інститут виконує щодо потреб соціальної системи»³⁰⁷. Виходячи з того, що кримінально-правова політика є складова політичної системи, яка, в свою чергу є різновидом соціальної системи, саме останній підхід є найбільш вдалим для відображення змісту функцій кримінально-правової політики.

І. С. Шпагіна солідаризується з позицією ряду науковців, які пропонують відзначати специфічні якісні ознаки функцій, що впливають з якісної самостійності певного явища. З метою збереження автентичності міркувань вченої, слід вказати на окреслені нею якісні властивості функції, які вона виводить для «компетенції», з застереженням про те, що такі якісні властивості функцій характерні для будь-якого явища чи системи, в т.ч. і для кримінально-правової політики:

1) **функція** впливає з **сутності** явища і визначається його **призначенням** в суспільно-державному середовищі;

2) функція – це безумовна, необхідна спрямованість дії (*впливу – І.К.*) **певного явища** на суспільні відносини та суб'єкти права;

3) **функція** виражає найсуттєвіші, головні **ознаки** явища через окреслення здійснення конкретних **завдань**, котрі стоять перед ним на даному етапі розвитку;

4) **функція** є напрямом **активної дії** (*впливу – І.К.*) **відповідного явища**, що впорядковує певні суспільні відносини і характеризує його динамізм;

5) **функціонування** (*очевидно, мається на увазі діяльність з реалізації функцій – І.К.*) **можливе тільки через діяльність носія**, тобто конкретних державних і недержавних суб'єктів права;

6) **функція** на певному етапі розвитку відрізняється **сталістю**, яка характеризує безперервність і довготривалість дії на цьому етапі з органічним поєднанням можливих змін механізму і форми існування відповідного явища;

7) функції **якогось одного явища взаємопов'язані, взаємозалежні одна від одної й утворюють єдину систему**;

8) **функції** конкретних політико-правових явищ (систем) є **об'єктивними**, обумовлюються взаємодією суспільства, держави, політики і права³⁰⁸.

Отож, в найбільш широкому розумінні функція являє собою особливий, відносно сталий та об'єктивний вплив конкретного носія на певні відносини чи їх групу, спрямований на виконання певних завдань.

Цілком зрозуміло, що функції кримінально-правової політики є кінцевим етапом конкретизації більш широких категорій, таких як

³⁰⁷ Оцяця А.С. Дефініція функції кримінального права. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 58. 2011. С.58.

³⁰⁸ Шпагіна І. С. Функціональний аналіз компетенції: методологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 45. 2009. С. 168-169.

правоохоронна функція держави³⁰⁹ та функції політики у сфері протидії злочинності.

Зокрема, Ю. А. Лапутіна називає правоохоронну функцію однією з невід'ємних функцій держави та зазначає, що від рівня її забезпеченості юридичними, інтелектуальними, матеріально-технічними ресурсами залежить як ступінь захищеності людини та суспільства, так, значною мірою, і перспективи розвитку самої держави. Вона констатує, що правоохоронна функція виступає як одна з функцій, від успішної реалізації якої залежить стан існування держави, вона реалізується різними суб'єктами, в діяльності деяких з них саме правоохоронна спрямованість є вирішальною як з точки зору мети, так і щодо завдань, форм, повноважень, сил, засобів та ін.³¹⁰ О. О. Житний з цього приводу зазначив, що «правоохоронна й правотворча функції давно делегована суспільством державі й монополізовані нею»³¹¹.

Р. Г. Ботвінов зміст правоохоронної функції держави вбачає у стійких закономірних складових державного управлінського впливу на правову сферу суспільного життя. Вчений вважає, що державне управління в цій сфері не зводиться тільки до боротьби з посяганнями на правопорядок і покарання винних у їх скоєнні, а втілюється в єдності різноманітних державних заходів щодо забезпечення, охорони, захисту та відновлення правового порядку. У єдності цих моментів і треба вбачати зміст правоохоронної функції³¹².

Найбільш детально ознаки правозахисної функції держави окреслив Й. І. Горінецький, який висловлює позицію, що:

- правоохоронна функція є державною політикою, а не епізодичною чи несистемною діяльністю;
- правоохоронна функція держави заснована на законі;

³⁰⁹ У даному дослідженні не ставиться мета аналізу функцій держави в цілому та її правоохоронної функції зокрема, оскільки дане питання доволі детально проаналізоване в рамках декількох дисертацій (див. напр. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Й. І. Горінецький. К., 2005. 23 с.; Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Онопенко. К., 2005. 16 С. та ін.).

³¹⁰ Цит. за: Буюклі В. І. Образ правоохоронної функції у сучасній теорії та філософії права. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. 2012. Випуск 63. С. 203.

³¹¹ Житний О. О. Кримінальний закон: засіб захисту безпеки суспільства чи джерело небезпек для нього? *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 51-53.

³¹² Ботвінов Р. Особливості реалізації правоохоронної функції держави в сучасному українському суспільстві. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 156-163.

- правоохоронна функція здійснюється за допомогою юридичних і організаційних засобів;
- правоохоронна функція спрямована на об'єкти, склад яких залежить від етапу розвитку суспільства і від політичних факторів, що визначають напрями правоохоронної діяльності;
- правоохоронна функція, її зміст органічно пов'язані з правом та праворозумінням у суспільстві;
- правоохоронна функція безпосередньо опирається на можливість застосування державного примусу;
- у правоохоронній функції держави найбільш чітко виражається нерозривний зв'язок держави і права, їх взаємовплив³¹³.

Однак, навіть незважаючи на вищеназвані положення, В. І. Буюклі цілком виправдано констатує, що «...філософсько-правове розуміння правоохоронної функції держави у вітчизняній правовій доктрині ще не сформовано; водночас загальнотеоретичні роботи у цій сфері спрямовані насамперед на дослідження питань феномена правоохоронної діяльності. Сучасне доктринальне розуміння правоохоронної діяльності має виключне значення для вітчизняної правової реальності саме у контексті проблематики визначення змісту та спрямованості правоохоронної функції держави. При цьому сама концепція правоохоронної діяльності, як змістовного зосередження правоохоронної функції держави, на сьогодні є достатньо розмитою; пострадянський підхід до обсягу, суб'єктності, завдань та функцій правоохоронної діяльності ускладнює конструювання відповідного теоретичного концепту»³¹⁴. І це ще дуже м'яко сказано. Такої концепції просто немає. Правоохоронна функція внаслідок цього реалізується за допомогою «ямкового» ремонту законодавства, результати якого, в т.ч., призвели до сотень безсистемних і взаємосуперечливих змін до законодавства про кримінальну відповідальність.

Тут варто дещо відхилитися з приводу ще однієї проблематики, пов'язаної з існуючою в науці дискусією щодо співвідношення державної функції (в даному випадку правоохоронної) та державних послуг. Зокрема, С. С. Хабиров не бачить особливих складностей у юридичному розмежуванні державної функції і послуги. Державна функція регулюється декількома законодавчо встановленими принципами, зокрема несумісності посад і закритої компетенції. Це означає, що чиновнику дозволено робити тільки те, що встановлено законом, а все інше йому заборонено. Державна послуга працює відповідно до зворотного принципу: службовцю дозволено все, що не заборонено законом. Державна послуга делегована, державна

³¹³ Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Й. І. Горінецький. К., 2005. С. 7-8.

³¹⁴ Буюклі В. І. Образ правоохоронної функції у сучасній теорії та філософії права. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. 2012. Випуск 63. С. 204.

функція – ні (за винятком встановлених окремим переліком функцій, які можуть, у деяких випадках, передаватися саморегулюючим організаціям). Тому потрібна повна інвентаризація державних функцій, складання їхнього єдиного переліку в різних галузях, що дозволить звільнити державу від надлишкових функцій. Що стосується сфери послуг, то там будуть працювати закони конкуренції³¹⁵. На основі цих сентенцій О. О. Джураєва приходить до висновку, що однією з важливих проблем сучасної правової політики є звільнення держави від надлишкових функцій шляхом їх законодавчого переведення у сферу державних послуг. Правова політика покликана визначити, які державні функції не можуть бути передані іншим суб'єктам, іншими словами, необхідно здійснити інвентаризацію державних функцій. Як показує практика деяких держав, навіть «...митниця і в'язниці (виділено мною – *І.К.*) можуть бути недержавними і виведені зі сфери державних функцій у сферу державних послуг...»³¹⁶. До речі, Кабінет Міністрів України погодився з пропозицією Міністерства юстиції, запровадивши експериментальний проект щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби³¹⁷.

В цілому погоджуючись з позицією щодо такого розуміння державних послуг і необхідності вивільнення держави від багатьох надлишкових функцій, слід зазначити, що правоохоронна функція є саме функцією (вона, вочевидь, не відноситься до надлишкових), а не послугою. З чого випливає, що вона 1) здійснюється конкретними суб'єктами в рамках окресленої компетенції, 2) не може бути делегованою (наприклад, проявом цього є конституційне положення про те, що виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України)³¹⁸).

Змістове наповнення політики у сфері протидії злочинності відрізняється в залежності від різних підходів до її розуміння (директивного, функціонального чи комунікаційного). Наприклад, якщо при *функціональному* підході, витоки якого зустрічаються ще в працях Платона, мова йде про належний розподіл обов'язків і повноважень з метою

³¹⁵ Цит.: за Джураєва О. О. Державна послуга як категорія державознавства. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 45. 2009. С. 162-166.

³¹⁶ Там же. С. 165-166.

³¹⁷ Про запровадження експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов та харчування особам, узятим під варту, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 р. № 305. Офіційний вісник України від 12.05.2020, № 36, стор. 19, стаття 1192, код акта 98981/2020.

³¹⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

забезпечення ефективності управління й цілісності суспільства як політичної спільноти (кримінально-правова політика як діяльність відповідних суб'єктів), то вже при *комунікаційному* підході, започаткованим Арістотелем, слід вести мову про всеохопленість політики як форми і результату людського спілкування, взаємодії людей, вирішення ними спільних справ, які набувають характеру державних (кримінально-правова політика як задоволення інтересів суспільства).

Політика в сфері протидії злочинності як складова державної правової політики забезпечує реалізацію на основі відповідних принципів певних функцій, які, вочевидь, будуть відрізнятися в залежності від вищенаведених підходів. Однак, незважаючи на певні несуттєві відмінності, в сучасній політологічній науці виділяють найбільш важливі функції політики, притаманні фактично всім базовим напрямкам державної політики. Ці, загальні для будь-якої політики, функції варто простежити в контексті такої її складової, як політика в сфері протидії злочинності, зокрема, як це було зроблено у попередніх дослідженнях, на прикладі протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми³¹⁹, як однієї з найбільших загроз сучасному суспільству, нарівні з кіберзлочинністю, незаконною торгівлею зброєю і наркотичними засобами, злочинами на ґрунті ненависті (нетерпимості) тощо.

Отож, **інтегративна** функція забезпечує єдність, цілісність і стабільність суспільства. Зокрема, в Преамбулі Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано Законом № 2530-VI від 21.09.2010 р.) вказано, що торгівля людьми є порушенням прав людини та порушенням гідності й недоторканості людини, і головними цілями світової спільноти повинні бути дотримання прав жертв, захист жертв та заходи з боротьби з торгівлею людьми³²⁰.

Управлінська і регулятивна функція полягає в тому, що політика висловлює соціально значущі інтереси всіх верств суспільства шляхом визначення конкретних цілей і завдань відповідних органів. На реалізацію цієї функції Кабінетом Міністрів України було прийнято, зокрема, постанову «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року»³²¹, в якій вже конкретно

³¹⁹ Козич І. В. Функції кримінально-правової політики (на прикладі протидії торгівлі людьми). *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми : матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму (Івано-Франківськ, 16-17 березня 2018 р.)* Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2018. С. 80-82. У даній публікації «кримінально-правова політика» вживається в широкому розумінні даного терміну – як політика в сфері протидії злочинності.

³²⁰ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано Законом № 2530-VI від 21.09.2010 р.). Офіційний вісник України від 11.03.2011, № 16, / № 80, 2010, ст. 2812 /, стор. 329, стаття 706.

³²¹ Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24

відображено те, про що йдеться в п. 1 ст. 5 Конвенції: «Кожна Сторона вживає заходів для встановлення або посилення національної координації між різними органами, відповідальними за запобігання торгівлі людьми та боротьбу з нею»

Функція **раціоналізації** формує тактичні та стратегічні цілі розвитку суспільства, визначає ефективні методи їх здійснення. Наприклад, для приведення тексту Кримінального кодексу України у відповідність з Палермською Конвенцією ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року»³²² та Протоколу «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї»³²³ ст. 149 КК України була викладена в редакції Закону № 3316-IV від 12.01.2006³²⁴. Це є одним із проявів тактичного вирішення невідповідності національного законодавства міжнародним актам. Але, на жаль, доводиться констатувати, що вже згаданий безсистемний «ямковий» ремонт КК України призвів до внесення до нього на сьогодні багаточисельних змін, велика кількість з яких не сприяють якості його застосування.

Функція **інновації** полягає в реакції політики у сфері протидії злочинності на нові форми соціальної життєдіяльності з використанням відповідних динамічних методів і способів. У тій же Конвенції, наприклад, вказано, що «для забезпечення ефективного впровадження її положень Сторонами ця Конвенція започатковує спеціальний механізм моніторингу»³²⁵. А в Програмі вказано, що проблему торгівлі людьми та захисту осіб, постраждалих від неї, передбачається розв'язати в т.ч. шляхом «урахування нових викликів торгівлі людьми, що виникли внаслідок збройного конфлікту на сході України»³²⁶.

лютого 2016 р. № 111. Урядовий кур'єр від 12.03.2016. № 48.

³²² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Конвенцію ратифіковано із застереженнями і заявами Законом № 1433-IV від 04.02.2004. Офіційний вісник України від 19.04.2006, № 14, стор. 340, стаття 1056, код акта 35837/2006.

³²³ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Протокол ратифіковано Законом № 1433-IV від 04.02.2004. Офіційний вісник України від 19.04.2006, № 14, стор. 360, стаття 1057, код акта 35838/2006.

³²⁴ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією : Закон України № 3316-IV від 12.01.2006. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 17, ст.147.

³²⁵ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано Законом № 2530-VI від 21.09.2010 р.). Офіційний вісник України від 11.03.2011, № 16, / № 80, 2010, ст. 2812 /, стор. 329, стаття 706.

³²⁶ Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24

Функція мобілізації ресурсів забезпечує використання відповідних зусиль для вирішення покладених на досліджувану сферу політики завдань (і, відповідно, ефективності реалізації політики у сфері протидії злочинності в цілому). У Програмі є декілька положень, що стосуються цієї функції: «забезпечення систематичної підготовки фахівців у сфері протидії торгівлі людьми»; «посилення координації роботи з виявлення та ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на всіх рівнях із чітким визначенням повноважень координаційних рад з питань протидії торгівлі людьми та проведенням на обласному та районному рівні мультидисциплінарних навчань з питань надання допомоги таким особам»³²⁷ і т.д.

Правозахисна функція спрямована на кримінально-правове забезпечення охорони прав і свобод членів людини. Сам факт наявності кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст.149 КК України) свідчить про реалізацію даної функції. Однак мова не може йти лише про існування норми. Цілком вірно зазначено в Програмі, що, окрім чинного законодавства, важливим є «забезпечення належного застосування правових норм, які регламентують кримінально-правову протидію торгівлі людьми»³²⁸. Лиш поєднання якісного законодавства і однакового застосування норми всіма суб'єктами та учасниками свідчить про ефективність кримінально-правової політики.

Функція політичної соціалізації «включає» людину, громадські організації в світ кримінально-правового регулювання та охорони, надаючи їм різноманітні можливості впливати на реалізацію кримінально-правової політики у сфері протидії торгівлі людьми. Зокрема, серед очікуваних результатів Програми вказані такі як: «посилити ефективність взаємодії органів виконавчої влади, міжнародних організацій, громадських об'єднань та інших юридичних осіб, що виконують різні функції у сфері протидії торгівлі людьми» та «підвищити рівень поінформованості суспільства щодо шляхів уникнення ризиків потрапляння в ситуації торгівлі людьми та можливостей отримання допомоги з метою формування у населення навичок безпечної поведінки»³²⁹.

Значення функцій політики у сфері протидії злочинності як на пряму державної політики та складової політичної системи суспільства важко переоцінити. На думку В. М. Дрьоміна, «в даний час склалася парадоксальна ситуація: відбулася фактична деінституціалізація органів правопорядку і судової системи, обумовлена масштабною корупцією і «кришуванням» кримінальних структур, яка в свою чергу сприяла криміналізації суспільства і розширеного відтворення злочинності. Відомо, що зростання злочинності спричинилося до збільшення матеріальних і

лютого 2016 р. № 111. Урядовий кур'єр від 12.03.2016. № 48.

³²⁷ Там же.

³²⁸ Там же.

³²⁹ Там же.

кадрових ресурсів інститутів забезпечення правопорядку, що, однак, ніяким чином не відбилося на стані захищеності суспільства від злочинних проявів. ... Зміна кількісних параметрів судових і правоохоронних органів не сприяє зниженню рівня криміналізації суспільства. Високий рівень корупції та залучення суддів та співробітників правоохоронних органів в криміналізовану економіку, пряма або непряма підтримка неправових і в тому числі кримінальних практик не тільки істотно знижують авторитет і ефективність інститутів правопорядку, але фактично сприяють руйнуванню інституційних основ держави»³³⁰. А це прямий наслідок неефективного функціонування політичної системи та її складової – кримінально-правової політики. Вчений цілком слушно наголошує, що якщо державні чиновники входять до складу кримінального бізнесу, беруть хабарі і працюють «на себе», то держава не може виконувати свою управлінську функцію, не може розраховувати на те, що її рішення будуть виконуватися. «На специфіку влади в зростаючому обсязі починає діяти той фактор, що вона починає **функціонувати як особливий випадок детермінування злочинністю соціальної системи** (виділено мною – *І. К.*). Не без підстав стверджується, що організована злочинність, в її найбільш широкому значенні, еволюціонувала від істотного кримінологічного фактора, що підсилює соціальну напруженість в суспільстві, до **відносно самостійної соціально-політичної системи**, яка намагається диктувати багато напрямків державної політики»³³¹ (виділено мною – *І. К.*). У такому випадку (повного чи часткового злиття політики у сфері протидії злочинності як напряму державної політики та складової політичної системи з організованою злочинністю як самостійною соціально-політичною системою) про реалізацію державної правоохоронної функції та вищенаведених функцій політики у сфері протидії злочинності можна навіть не згадувати, адже цілком зрозуміло, що протидіяти сама собі злочинність не буде.

Отже, політика в сфері протидії злочинності, виконуючи базові функції, зумовлює існування відповідних функцій в рамках її складових, про які вже неодноразово згадувалося. Мова йде про такі підсистеми, як кримінально-правова політика, кримінально-процесуальна політика, кримінально-виконавча політика та кримінологічна (профілактична) політика.

Виходячи з цього, всі названі підсистеми, володіють вже функціями політики як системи. Кримінально-правова політика не є виключенням. Як слушно зауважує М. Д. Василенко, системою у сучасному розумінні є певна сукупність внутрішньовзаємозалежних частин, що утворює єдине ціле, яка набуває нових властивостей і рис, не притаманних утворюючим її елементам. Організаційна система визначається як сукупність внутрішньовзаємозалежних частин організації, що формує якусь цілісність. При цьому

³³⁰ Дре́мин В. Н. Деинституционализация и криминализация власти как факторы делигитимации современного государства. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 53. 2010. С. 40.

³³¹ Там же. С. 43.

організаційна система має вихід (мету) і вхід, що гарантує зв'язок із зовнішнім середовищем, а також зворотний зв'язок³³².

З врахуванням вищезгаданих ознак, **функції кримінально-правової політики** як системи можна виразити як найбільш важливі якісні характеристики особливого, відносно сталого та об'єктивного впливу публічної влади на злочинність, в яких відображається та конкретизується їх соціальна сутність і призначення, розкриваються їх мета та завдання.

Схема 13. Функціональний вплив на злочинність

³³² Василенко М. Д.. Методологічне розуміння впливу держави на інноваційну діяльність: правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 45.* 2009. С. 238.

У сучасній політології функції політичних систем виділяються за різними підставами.

Одна з найбільш авторитетних класифікацій функцій політичної системи належить Г. Алмонду. У роботі «The Politics of the Developing Areas» він вказує на такі функції «входу» цієї системи, як: 1) *політична соціалізація*, тобто залучення членів суспільства до політичної діяльності; 2) *політичне рекрутування* – форма відбору людей для заповнення різних структур системи; 3) *артикуляція (вираз) інтересів*, тобто висування вимог до тих, хто виробляє рішення; 4) *агрегування інтересів* – узгодження та узагальнення вимог. перетворення їх в якусь позицію, надання їй вигляду політичної платформи; 5) *політична комунікація*; 6) різні види взаємодій, в т.ч. *інформаційні*. До функцій «виходу» політичної системи Алмонд відносить: 1) *нормотворчість*, тобто розробку правил та законів, що регулюють відповідні відносини, 2) *застосування* правил і процедур введення їх в дію; 3) *контроль* за дотриманням правил; 4) *тлумачення* законів і припинення акцій, спрямованих на їх порушення³³³.

Ще один варіант класифікації функцій політичної системи був представлений Г. Алмондом спільно з Г. Пауеллом³³⁴. Вони виділили ряд функцій, кожна з яких задовольняє певну потребу системи, а в своїй сукупності забезпечує «збереження системи через її зміну»³³⁵. Згідно з позицією цих авторів підтримка наявної моделі політичної системи здійснюється за допомогою функції *політичної соціалізації*, тобто процесу набуття людиною політичних знань і цінностей, вірувань, відчуттів, властивих суспільству, в якому вона живе. Дотримання людьми прийнятих в даному суспільстві стандартів політичної поведінки, лояльне ставлення до інститутів влади підтримують наявну модель політичної системи.

Життєздатність системи обумовлена її можливостями *адаптації* до зовнішнього і внутрішнього середовища. Ця функція може здійснюватися за допомогою підготовки і відбору суб'єктів влади (лідерів, еліт), здатних знаходити найбільш ефективні шляхи і методи вирішення нагальних проблем і пропонувати їх суспільству.

Не менш важлива функція *реагування*. З її допомогою політична система відповідає на імпульси, сигнали, що йдуть ззовні або зсередини системи. Високорозвинені здібності до швидкої і точної «відповіді» на будь-які реагенти дозволяють системі адаптуватися до мінливих умов.

Ефективне реагування політичної системи на виникаючі вимоги опосередковується *екстракційною* функцією, за допомогою якої

³³³ Almond, Gabriel Abraham. The Politics of the Developing Areas, 1960. Цит. за https://www.intuit.ru/studies/professional_skill_improvements/19531/courses/705/lecture/29327?page=4

³³⁴ Comparative politology today: a world view. 7th edition. Longman, 2010. Цит. за https://www.intuit.ru/studies/professional_skill_improvements/19531/courses/705/lecture/29327?page=4

³³⁵ https://pidru4niki.com/1958030255249/politologiya/funktsiyi_politichnoyi_sistemi

черпаються ресурси з внутрішнього або зовнішнього (економічного, природного і т.п.) середовища.

Отримані ресурси треба використовувати так, щоб налагодити узгодження інтересів різних груп всередині суспільства. Розподіл благ, послуг і статусів становить зміст *дистрибутивної* функції даної системи.

Політична система здійснює вплив на суспільство за допомогою управління, координації поведінки індивідів і груп. Управлінські дії такої системи складають зміст її *управлінської* функції. Вона реалізується через введення норм і правил, на основі яких взаємодіють люди і їх групи, а також шляхом застосування покарання щодо порушників правил.

Дещо в іншому вигляді, ніж Г. Алмонд і Г. Пауелл, класифікує функції на «вході» і на «виході» політичної системи Д. Аптер в книзі «Політичні зміни» (1973). До функцій на «вході» він відносить 1) *політичну соціалізацію і рекрутування*, спрямовані на забезпечення потрібної поведінки індивідів при заданих мотивах, 2) *артикуляцію* соціальних інтересів різних груп; 3) *агрегацію*, або об'єднання, політичних комунікацій. Як функції на «виході» він виділяє 1) *прийняття правил*; 2) *їх застосування* (владою, адміністрацією тощо); 3) *судочинство та винесення рішень*³³⁶. Дана модель, і принципи, не суперечить Алмонд-пауелловській – в ній не розглядаються окремо функції перетворення, збереження і адаптації системи, і складені схожі з ними за змістом і завданням блоки.

У радянській літературі найбільш наближеними до вказаних трактувань функцій політичної системи були погляди Ф. М. Бурлацького (див., наприклад «Політичні системи сучасності». 1978). Серед таких функцій він виділяє 1) *постановка цілей і завдань* суспільства, вироблення програми його життєдіяльності; 2) *мобілізація ресурсів* суспільства на досягнення потрібних цілей; 3) *інтеграція* всіх елементів суспільства навколо соціально-політичних цілей і цінностей панівної ідеології та культури. 4) *розподіл цінностей* в суспільстві відповідно до інтересів збереження даної системою власності і влади³³⁷.

³³⁶ https://www.intuit.ru/studies/professional_skill_improvements/19531/courses/705/lecture/29327?page=4

³³⁷ https://pidru4niki.com/1958030255249/politologiya/funktsiyi_politichnoyi_sistemi

Не вдаючись до детальної характеристики інших поглядів, варто зазначити, що в цілому функції будь-якої політики як системи мають на увазі розподіл їх на т.зв. «вхідні» та «вихідні». Кримінально-правова політика будучи теж системою, також має відповідні функції, зумовлені її стратегічними завданнями убезпечення суспільства та мінімізації злочинності засобами кримінального права. Причому варто враховувати, що наведеним «вхідним» функціям кореспондує формування політики, а «вихідним» – її реалізація.

На «вході» основним призначенням кримінально-правової політики є формулювання завдання на основі отриманого запиту на вирішення конкретної проблеми щодо протидії злочинності, а також окреслення кола суб'єктних, матеріальних та ін. ресурсів, необхідних для цього. Отож, виправданим буде виділення³³⁸ таких *формуючих* (вхідних³³⁹) *функцій* кримінально-правової політики:

- 1) функція *формування запиту*;
- 2) функція *визначення ресурсів*.

На «виході» кримінально-правова політики, в результаті діяльності утилітарної платформи у взаємодії з доктринальною та ідеологічною, має свої призначенням вироблення відповідних норм і процедур, їх застосування та роз'яснення, а також контроль за дотриманням правил та процедур і за їх правильним та однаковим застосуванням. Тому серед *реалізаційних* («вихідних») *функцій* кримінально-правової політики варто виділити:

- 1) *нормотворчу* функцію,
- 2) *нормозастосовчу* функцію,
- 3) *контрольну* функцію.

Інтеграційним началом, у якому відображені внутрішні взаємозв'язки всіх складових системи кримінально-правової політики, яке присутнє завжди і всюди в процесі формування та реалізації кримінально-правової політики (особливо в сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства³⁴⁰), є забезпечення правильного розуміння всіх правил та процедур на всіх її рівнях, а також ефективна комунікація кримінально-правової політики. Отож, кореспондуючими функціями виступають:

- 1) *тлумачувальна* функція;

³³⁸ Детально функції розглядатимуться у розділі 3 даного дослідження. У даному підрозділі виводяться лише класифікаційний критерій виділення функцій кримінально-правової політики як системи, а також наводиться їх перелік з точки зору функціонування кримінально-правової політики.

³³⁹ В подальшому запропоновані названими науковцями категорії «вхідні» та «вихідні» функції політики застосовуються в розумінні їх функціонального призначення як функції формування політики та функції реалізації політики.

³⁴⁰ Про інформаційне суспільство та кримінально-правове забезпечення його розвитку детальніше див.: Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти: монографія. К.: ТОВ «ДСК», 2012. 342 с.

2) інформаційно-комунікаційна функція.

Не применшуючи жодним чином важливість даних функцій, варто відмітити їх обслуговуючо-інтегруючий характер по відношенню до функцій формування та реалізації. Це дає підстави об'єднати їх в групу *сервісних функцій*.

Схема 14. Функції кримінально-правової політики як системи

Формуючі функції	Реалізаційні функції	Сервісні функції
функція формування запиту функція визначення ресурсів	нормотворча функція нормозастосовча функція контрольна функція	тлумачувальна функція інформаційно-комунікаційна функція

1.5. Співвідношення функцій кримінального права та кримінально-правової політики

Функціональне взаємовідношення права і політики завжди було предметом гострих дискусій і суперечок. Різноманітність позицій щодо первинності права чи політики, їх взаємовизначеності, взаємозв'язків тощо лише підвищує актуальність проблеми. Взагалі, наявність плюралізму наукових позицій відносно будь-якої проблеми є скоріше позитивом, аніж негативом, адже за відомим влучним висловом П. Капиці, «коли в будь-якій науці немає протилежних поглядів, немає боротьби, то ця наука йде на шляху до кладовища, вона йде ховати себе»³⁴¹.

Не вступавши в дискусії щодо співвідношення права, закону і політики, варто прийняти за базову точку відліку найбільш поширену в літературі позицію, що «за допомогою норм право регулює різні суспільні відносини, слугує знаряддям втілення в життя політики держави, засобом організації її різнобічної управлінської та іншої діяльності»³⁴². В цілому, зрозумілим є той факт, що право і політика є взаємозалежними явищами, оскільки будь-які інтереси людей перед тим, як стати правом, мають бути опосередковані державною політикою (діяльністю законодавчих та інших правотворчих органів держави), а політика, в свою чергу, залежить від

³⁴¹ Всё простое – правда... Афоризмы и размышления П. Л. Капицы... Сост. П. Е. Рубинин. М.: изд-во Моск. физ.-тех. ин-та, 1994. С. 94.

³⁴² Детальніше див.: Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

права, яке є засобом вираження політики, її реалізації, гарантом пропаганди на користь визначеної політики³⁴³.

Умовно кажучи, право формується внаслідок певної політичної діяльності і водночас право же й ставить певні «рамки», обмеження для функціонування політики. С. С. Алексеев з цього приводу висловився, що «на шляху самоствердження і жорстокості влади основною перешкодою, дратівним чинником стає близький до влади соціальний інститут, у відомому розумінні дітище самої влади – право», підтвердивши таким чином вічне протистояння та симбіоз права і політики. Дійсно, аргументує вчений, закони, юрисдикційна, правосудна діяльність, що є вкрай необхідними незамінними інститутами, за допомогою яких влада стає спроможною найефективніше проводити свою політику, нерідко мають за своєю природою інше, «своє» призначення і не завжди узгоджуються з намаганнями влади, яка схильна вирішувати життєво важливі проблеми вольовим наказом; водночас право відноситься до числа тих небагатьох зовнішніх соціальних факторів, які завдяки своїм якостям здатні звести владу до соціально виправданих величин, приборкати її. різко обмежити її вкрай соціально небезпечні, руйнівні вияви³⁴⁴.

Власне, з цих міркувань не варто вдаватися в крайнощі типу «політика є первинною» чи «право є визначальним». Адже загальновідомим є факт висунення на провідні позиції самодержавної політики у СРСР; право же розглядалося як голий інструментарій. М. І. Матузов з цього приводу зауважив, що «...суспільною свідомістю засвоювалася думка про другорядну і невирішальну роль права. Головне – це економіка, політика, ідеологія, партійна лінія, а не якісь там правові цінності, законність. Право найчастіше сприймалося як наказ «начальства», вказівки політичних вождів, приписи зверху і в рідкісних випадках – як інститут, здатний ефективно захистити громадянина від свавілля, інститут, який стоїть на сторожі особистості, її честі, гідності, безпеки. Тим більше право не мислилося як сила, здатна обмежити, «зв'язати», «приборкати» саму владу; ідеї правової держави тоді не визнавалися. Право було до крайності політизоване й ідеологізоване, все переводилося в класову площину. Якщо політика і ідеологія ставилися на перше місце, то право служило лише якимсь додатком, доважком, підпорою; воно було покликане допомагати забезпечувати чергову політичну кампанію. Відповідно ... легко виникали прямо протилежні тенденції і ситуації, коли або політика небагато спільного мала з правом, або право перетворювалося в голу політику. У

³⁴³ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. С.236.

³⁴⁴ Алексеев С. С. Право: азбука - терія - філософія: Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. С. 328-329.

країні фактично існувала політична юстиція, політичне право»³⁴⁵. До речі, про т.зв. політичну юстицію писали і В. М. Кудрявцев та О. І. Трусов³⁴⁶.

На жаль, питання політизованої юстиції залишається актуальним для сучасної України. О. М. Литвинов та Є. О. Гладкова невтішно констатують, що «поставивши правоохоронців, суддів і прокурорів перед необхідністю щодня порушувати закони і з огляду на невелику зарплатню шукати додаткові джерела фінансування, виконавча влада методом «батога і пряника» забезпечила їх повну залежність: поки правоохоронець чи суддя виконує накази, якими б незаконними вони були, він може користуватися всіма можливостями (перш за все – корупційними) своєї служби для забезпечення власного добробуту. Якщо ж правоохоронець чи суддя відмовиться виконати замовлення «згори», то завжди можна влаштувати показове покарання за порушення законності»³⁴⁷. Загальновідомими є процеси над політичними опонентами (наприклад, засудження Ю. В. Тимошенко та «жахливе» для кримінального права її звільнення шляхом точкової та цілком необґрунтованої декриміналізації відповідного діяння). Всі голослівні заяви, приміром, щодо того, що суди чи правоохоронні органи є поза політикою, мають виключно популістський характер. Судді та працівники органів кримінальної юстиції можуть бути поза політикою, наприклад, у питаннях заборони брати участь у мітингах, бути членом політичних партій. Зокрема, з цих позицій цілком виправданим є положення ч. 3 ст.7 Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо того, що членами політичних партій не можуть бути: судді; прокурори; поліцейські; співробітники Служби безпеки України³⁴⁸ і т.д. Але про яку «незалежність» від політики у сфері протидії злочинності може йти мова в безпосередніх її суб'єктів³⁴⁹? Адже цілком очевидним є той факт, що саме в діяльності вищеназваних осіб здійснюється безпосередня реалізація такої політики в цілому та кримінально-правової зокрема. Вони не можуть бути

³⁴⁵ Матузов Н. И. Право и политика: антиподы или союзники? *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. № 6 (101). 2014. С. 24.

³⁴⁶ Кудрявцев В. Н., Трусов А. И. Политическая юстиция в СССР. М., 2000. 365 с.

³⁴⁷ Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/3766> (дата звернення 17.06.5019).

³⁴⁸ Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. Офіційний вісник України від 11.05.2001, № 17, стор. 93, стаття 728, код акта 18587/2001.

³⁴⁹ Детальніше про суб'єктів кримінально-правової політики див. напр.: Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Монографія. К.: Атіка, 2005. 332 с.; Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 214 с.; Острогляд О. В. Суб'єкти кримінально-правової політики: поняття та загальна характеристика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 10. С. 151-155 та ін.

поза політикою, адже шляхом безпосереднього правозастосування втілюють в життя норми, спрямовані на протидію злочинності. Але ці норми не виникли самі по собі, вони, вочевидь, виникли в результаті функціонування політики у сфері протидії злочинності.

Завершуючи огляд співвідношення права та політики, варто резюмувати, що право і політика є цілком взаємопов'язаними та взаємообумовленими явищами політико-правової дійсності. Стосовно співвідношення кримінального права та кримінально-правової політики, то варто підтримати слушну позицію Н. А. Лопашенко, яка висловилася наступним чином: «...визнання того чи іншого діяння настільки небезпечним, що необхідним є введення державного примусу по відношенню до осіб, які його вчинили, вибір таких, заходів, які гарантували б реальну безпеку, носять політичний характер, оскільки являються одними із основних засобів підтримання, укріплення і розвитку існуючого державного ладу»³⁵⁰. Як впливає з цього твердження, для даного дослідження, вочевидь, більш визначальною є дискусія щодо співвідношення кримінального права та кримінально-правової політики та їх функцій.

В першу чергу, варто повернутися до *назви* цієї підсистеми політики у сфері протидії злочинності. Із вищерозглянутого співвідношення права і політики впливає той факт, що мова йде саме про правовий вимір публічної діяльності щодо протидії злочинності засобами кримінального права. Така політика, як і будь-яка інша, може і повинна бути тільки правовою. Причому термін «правова політика» не вказує на якийсь новий різновид політики. Про правову політику як різновид державної політики чи її сферу не йде мова ні в Конституції України, ані у вищезгаданому Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Вони закріплюють статус держави як правової та встановлюють принцип верховенства права, який, безумовно, кореспондує правовій державі. Це також аргумент на користь того, що «правова політика» не є різновидом чи сферою державної політики: вона має набагато ширший міжгалузевий характер і свідчить про якісну ознаку будь-якого напрямку політики. Отож, якщо та чи інша сфера державної політики реалізується правовими (юридичними) засобами, вона буде правовою. Навіть предмет відання існуючого в складі Верховної Ради України Комітету з питань *правової політики* не свідчить про окремий різновид державної політики (правову політику). Бо, виходячи з окреслених питань, що входять до компетенції даного комітету, мова йде саме про широку реалізацію державної політики (фактично у всіх сферах) виключно правовими засобами: (Додаток до Постанови Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради

³⁵⁰ Лопашенко Н. А. Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Н. А. Лопашенко. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. С. 268.

України дев'ятого скликання»)³⁵¹. Отож, «правова» – це, скоріше, якісна, а не класифікаційна, характеристика кримінально-правової політики, яка вказує на її реалізацію правовими засобами³⁵², в контексті даного дослідження – засобами кримінального права. Підтримує вказану позицію і О. С. Руданецька, яка принагідно зазначає, що «в принципі будь-яка розумна політика повинна бути правовою, тобто вона покликана відповідати законам, юридичним нормам, перебувати в правовому полі, відповідати міжнародним стандартам, правам людини. В іншому випадку політика рано чи пізно перетворюється на свавілля, насильство, антигуманні дії»³⁵³.

Для кримінально-правової політики повинні бути притаманними всі ознаки правової політики. В цьому контексті Л. А. Музика слушно вказує на такі ознаки правової політики:

« - основою правової політики є право у різних його проявах (правові методи, примус, нормативно-правове регулювання та інше). Це пояснюється тим, що за допомогою правового регулювання відбувається не тільки утвердження цінностей та пріоритетів держави, але й досягається їх забезпечення у суспільстві;

- реалізація правової політики передбачає публічність та офіційність, які, в свою чергу, зумовлюють невід'ємний зв'язок правової політики та державної політики. Зрештою, це і є проявом комплексності та багаторівневості., який корелюється з відповідним інтерпретаційним підходом щодо визначення сутності досліджуваного правового феномену;

- досягнення результатів від впровадження окремих напрямів правової політики відбувається шляхом регулювання відносин в державі (відносини між окремими індивідами, між суспільними групами, між індивідами, суспільними групами та державою в особі відповідних владних інституцій»³⁵⁴.

О. В. Малько, відомий фахівець у сфері дослідження правової політики, вважає, що правова політика – це «науково обґрунтована, послідовна і системна діяльність державних органів та інститутів громадянського суспільства з створення ефективного механізму правового регулювання, з цивілізованого використання юридичних засобів у

³⁵¹ Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України. Відомості Верховної Ради, 2019, № 35, ст.147.

³⁵² Ніхто ж не говорить про такий різновид політики, як «неправова політика». Це словосполучення вживають у тому випадку, коли мають намір показати той факт, що політика йде врозріз з правом, що неминуче призводить до свавілля владного режиму, який в цьому випадку не стримується вимогами права.

³⁵³ Руданецька О. С. Принципи та методи реалізації правової політики в державі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 60.

³⁵⁴ Музика Л. А. До питання визначення сутності та ознак правової політики. *Форум права*. 2016. №1. С.205.

досягненні таких цілей, як найбільш повне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, формування правової державності та високого рівня правової культури і правового життя суспільства та особи»³⁵⁵. Схоже визначення дає О. С. Руданецька, яка вважає, що правова політика – це «специфічна міжгалузєва правова категорія, яка визначає ґрунтовані на загальних та специфічних закономірностях розвитку національної правової системи принципи, стратегічні напрямки та шляхи створення і реалізації правових норм, спрямована на зміцнення режиму законності та безпеки, формування у громадян розвиненої правової культури, здатності використовувати правові засоби для задоволення своїх інтересів, захисту прав та свобод, і одночасно виступає статичним елементом правової системи»³⁵⁶.

М. І. Панов та Л. М. Герасіна вказують, що «зміст правової політики, об'єктивно обумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що переважна частина внутрішньої й зовнішньої політики держави регулюється з допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, втілюється у нормативні форми і спирається на міжнародно-правові принципи»³⁵⁷.

³⁵⁵ Малько А. В., Саломатин А. Ю. Основы правовой политики: Учеб. пособие для магистрантов. 2-е изд. М. : РИОР : ИНФРА-М, 2015. С. 5.

³⁵⁶ Руданецька О. С. Принципи та методи реалізації правової політики в державі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 62.

³⁵⁷ Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 36.

Як бачимо, вчені фактично сходяться у тому, що правова політика в найзагальнішому вигляді означає реалізацію державної політики юридичними засобами. Отож, не викликає жодних сумнівів те, що і кримінально-правова політика є, власне, правовою, причому, не тільки за назвою, що відкладає свій відбиток на співвідношення функцій кримінального права та кримінально-правової політики та є однією з відправних точок подальших досліджень.

По-друге, варто зазначити, що і кримінальне право, і кримінально-правова політика є явищами *динамічними*, що зумовлює їх постійне співфункціонування за різних зовнішніх та внутрішніх умов. Однак параметри такої динаміки є дещо відмінними для функціонування права та функціонування політики.

Дійсно, кримінальне право змінюється в залежності від багатьох чинників; воно динамічно реагує на зміну суспільства. Цілком слушно висловився з приводу змінності права Ю. П. Дзюба, який вважає, що «нікуди не подітися від того, що призначення кримінального права полягає у специфічному «обслуговуванні» відповідного політичного й економічного устрою, і це насправді стосується будь-якої суспільно-економічної формації»³⁵⁸. Схожу позицію висловлюють В. О. Туляков³⁵⁹ (в контексті мінливості криміналізації), О. О. Пащенко³⁶⁰ та ін.

Цю ж позицію, правда в дещо іншому розумінні (щодо прив'язки політики і права до конкретно-історичних умов), висловив один із найяскравіших представників інтегративної юриспруденції Г. Дж. Берман. Вчений вказував, що «право ніколи не повинно ставати просто втіленням ідеальних пропозицій або системи правил, прийнятих державою. Воно завжди має залишатися приватним вираженням соціальної та історичної свідомості народу в даний момент часу і місця. Воно не повинно бути відірване від громадських ідей і ідеалів, які лежать в основі як ранніх, так і пізніх етапів правового розвитку»³⁶¹.

³⁵⁸ Дзюба Ю.П. Щодо питання про концептуальні засади побудови чинного кримінального законодавства України. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 126.

³⁵⁹ Туляков В. А. Изменчивость криминализации и противодействие преступности. *Актуальні проблеми політики*. Одеса. 2004. Вип. 20. С. 307-312.

³⁶⁰ Пащенко О. О. Законодавчі традиції та суспільні новації як доктринальні основи встановлення кримінально-правової заборони. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків : Право, 2020. С. 295.

³⁶¹ Berman H. J. Toward an Integrative Jurisprudence : Politics, Morality, History // *California Law Review*. July 1988. Volume 76. Issue 4. P. 789.

Однак, кримінально-правова політика, видаючи різний результат (в залежності від відповідного «вхідного» завдання) у вигляді відповідних норм кримінального права, з точки зору функцій і функціонування залишається незмінною. Динаміка же політики проявляється в більш швидкому реагуванні на зміну суспільних умов. На слушну думку М. І. Матузова, «в сучасних умовах об'єктивно зростає як роль права, так і роль політики, але політика все ж випереджає право, оскільки вона більш активна і динамічна, здатна визначати правовий розвиток країни, шляхи вдосконалення самого права, юридичної системи, законодавства. Така особливість політики – вона передує навіть по відношенню до економіки. Право ж, навпаки, більш «консервативне», постійно відстає від стрімко мінливих умов. У той же час воно стає все більш затребуваним і необхідним»³⁶².

І, як писав Л. Дюгі: «...немає нічого остаточного, все проходить, все змінюється, і юридична система, що знаходиться в даний час в періоді створення, в один прекрасний день поступиться місцем іншій, яку доведеться визначати юристам-соціологам майбутнього»³⁶³.

Отож, динамічним є політико-правове буття діяльності щодо протидії злочинності: воно змушене постійно реагувати (швидше – в рамках кримінально-правової політики, повільніше – в рамках кримінального права) на розвиток існуючих чи появу нових відносин. Функції же кримінально-правової політики, як і кримінального права, залишаються незмінними з точки зору їх ролі, призначення і місця у відповідній системі.

Ю. В. Рудик, аналізуючи сучасні погляди на поняття «функція права», вказує, що вони мають ряд особливостей, а саме, вони:

«1) визначають напрямок (вектор) необхідного впливу права на об'єктивну реальність;

2) зумовлені сутністю права та потребами соціального розвитку (соціальним призначенням);

3) характеризуються організаційними зв'язками права і об'єктивної реальності;

4) проявляються через безпосередній процес правового впливу на об'єктивну реальність (або активність дії права);

5) відображають риси динамічного та статичного регулювання»³⁶⁴.

Таким чином, під функціями права вчений розуміє обумовлені потребами соціального розвитку вектори активності та впливу (дії) права на

³⁶² Матузов Н. И. Право и политика: антиподы или союзники? *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. № 6 (101). 2014. С. 22.

³⁶³ Дюги Л. Общие преобразования гражданского права со времени кодекса Наполеона. Перевод с французского. Под ред. и с предисл.: Гойхбарг А. Г.; Пер.: Сиверс М. М. - М.: Гос. изд-во, 1919. С. 11.

³⁶⁴ Рудик Ю. В.. Сучасні погляди на поняття «функція права». *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 45. 2009. С. 235.

об'єктивну реальність та його взаємозв'язки з нею³⁶⁵. Вторить цьому й І. С. Шпагіна, яка зазначає, що поняття «функція права» відображає єдність двох моментів: призначення права в суспільстві та основних напрямів його впливу на суспільні відносини³⁶⁶.

Питання функцій кримінального права завжди викликало, викликає й буде викликати дискусії серед науковців. У 2016 році у Національному юридичному університеті ім. Ярослава Мудрого з цього приводу було проведено спеціалізовану міжнародну науково-практичну конференцію на тему: «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування». В. Я. Тацій з приводу функцій кримінального права справедливо зазначив, що «...різноманітні аспекти соціальних функцій права уже ставали предметом чисельних обговорень та приводом для дискусій на сторінках наукової літератури. Однак для кримінально-правової думки це питання є відносно новим. Зазвичай фахівці цієї галузі виділяють охоронну, регулятивну, виховну й профілактичну функції³⁶⁷. Здавалося б, питання функцій кримінального права можна вважати вирішеним і таким, що не потребує подальших роздумів. Проте, підкреслимо ще раз, звернення до теорії права як витоку чисельних юридичних наук, до її загальних положень та нових напрацювань є важливою платформою для руху будь-якої галузевої науки вперед. У зв'язку з таким «зіткненням тектонічних плит» двох наук неминуче виникає ланцюг запитань, зокрема: «Чи існує самостійно соціальна функція кримінального права або ж вона є частиною інших його функцій?», «Якщо виділяти таку функцію, то наскільки ефективно кримінальне право її виконує сьогодні?», «Якими є форми прояву цієї функції?» та ін.»³⁶⁸.

В. І. Шакун зазначає, що у науці кримінального права сформувалися усталені погляди на функції та роль кримінального права. Функції кримінального права – це його призначення відповідно до суспільних потреб. Вчений вважає, що кримінальне право виконує п'ять основних функцій: охоронну, регулятивну, запобіжну (превентивну), виховну і політичну. Дві останні водночас є й загальносоціальними функціями права³⁶⁹.

³⁶⁵ Там же.

³⁶⁶ Шпагіна І. С. Функціональний аналіз компетенції: методологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 45. 2009. С. 167-168.

³⁶⁷ Прихильниками класичного підходу до переліку функцій кримінального права (охоронна, регулятивна, виховна, запобіжна (профілактична) є В. В. Шаблистий, В. В. Кузнецов та ін.

³⁶⁸ Тацій В. Я. Переднє слово. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 4.

Підтверджуючи визначені кримінальною наукою функції кримінального закону (регулятивна, охоронна, попереджувальна та виховна), Ю. В. Баулін, водночас, зазначає, що соціальна функція вітчизняного кримінального права полягає у реалізації доктрини соціальної держави, в основу якої покладено постулат примату соціальних цінностей, а саме: людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки над корпоративними та державними інтересами³⁷⁰.

М. І. Панов слушно вважає, що функції кримінального права – це система правових заходів, певних форм і методів діяльності держави, зумовлених специфічними об'єктивними властивостями цієї галузі, з вирішення її завдань. Функції тісно пов'язані із завданнями, ними зумовлені і визначають засоби та методи їх досягнення. Вони умовно можуть поділятися на основні та допоміжні, внутрішні і зовнішні. Отже, функції утворюють широке коло засобів реалізації властивостей кримінального права, в яких проявляється його сутність і зміст. До основних функцій кримінального права належать: охоронна, регулятивна та превентивна³⁷¹. Аналогічного підходу щодо трьох функцій кримінального права притримуються О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк³⁷². Однак вказані автори ототожнюють функції та завдання кримінального права, що є доволі дискусійною позицією.

А. А. Музика, підтримуючи загальновизнаний в літературі класичний перелік функцій кримінального права (охоронна, регулятивна, запобіжна, виховна), водночас, вважає, що «цілком справедливим (а тому виправданим) визнавати за кримінальним правом ще й компенсаційну функцію, без якої соціальна зумовленість кримінально-правового регулювання втрачає свій сенс. Особливо це проявляється тоді, коли охоронна і запобіжна функції «не спрацювали»³⁷³.

Н. О. Гуторова зазначає, що «кримінальне право є галуззю права, основними функціями якої визнаються охорона суспільних відносин від

³⁶⁹ Шакур В. І. Соціальна роль кримінального права. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 9.

³⁷⁰ Баулін Ю. В. Принцип справедливості кримінального закону у правових позиціях Конституційного суду України. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 14.

³⁷¹ Панов М. І. Функціональний підхід у дослідженнях кримінального права. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 19.

³⁷² Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. С. 27-29.

³⁷³ Музика А.А. Компенсаційна функція кримінального права. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 105.

суспільно небезпечних посягань (охоронна функція), а також регулювання суспільних відносин між особою, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, і державою з приводу застосування кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового впливу (регулятивна функція). Розгляд кримінального права під кутом зору виконання ним соціальної функції дозволяє об'єднати його регуляторний та охоронний вплив на суспільство в єдине ціле, показавши вплив на суспільство в цілому і окремі його складові»³⁷⁴. Про поєднання охоронної та регулятивної функції говорить і В. К. Грищук³⁷⁵, П. Л. Фріс³⁷⁶ та ін. До речі, такої ж позиції притримувався також й І. Е. Звечаровський, який вказував, що «важко уявити ситуацію, при якій та чи інша галузь права тільки би регулювала або тільки би охороняла, оскільки правовий вплив на суспільні відносини – це єдиний регулятивно-охоронний процес»³⁷⁷.

Такий підхід щодо двофункціонального (охоронно-регулятивного) призначення кримінального права видається найбільш вдалим з позицій функціонального аналізу взаємодії кримінального права та кримінально-правової політики з наступних міркувань. Слушно з цього приводу зазначив В. О. Туляков: «... певною фікцією є попереджувальні, заохочувальні, виховні та компенсаційні функції кримінального права, оскільки у контексті такого розуміння вони поглинаються охоронною та регулятивною функцією...»³⁷⁸.

³⁷⁴ Гуторова Н. О. Реалізація соціальної функції кримінального права шляхом встановлення і призначення покарання. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 43.

³⁷⁵ Грищук В. К. Питання якості кримінально-правового забезпечення господарської діяльності. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року).* Івано-Франківськ, 2017. С. 33-37.

³⁷⁶ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник. Одеса: Фенікс. 2018.

³⁷⁷ Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика: науч.-практ. изд. / И. Э. Звечаровский; Ассоциация юридический центр. СПб: Юридический центр Пресс, 2001. С.13.

³⁷⁸ Туляков В. О. Кримінальна політика в період метамодерну. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (8-10 червня 2017 року).* Івано-Франківськ, 2017. С. 97. Справедливості заради варто відмітити, що автор вважає, що ці функції «... підтримуються інтегративною функцією, яка додатково компенсує сенсуальні недоліки формування, розуміння та застосування кримінально-правової норми. Інтегративна соціальна функція кримінального права, що спрямована на протидію злочинності, не кореспондує охоронній та регулятивній: вона спрямовується на боротьбу з образами ворогів, яких обирають чи владні структури, чи медійні керівники (тобто, влада у цілому)».

Варто підтримати А. С. Оцяцю, яка вважає, що охоронна функція кримінального права – це явище, зміст якого полягає у напрямі впливу кримінального права та кримінально-правового впливу на охорону духовних та матеріальних суспільних відносин шляхом визначення, які діяння є злочинами (кримінальними правопорушеннями у майбутньому) та які кримінально-правові способи впливу застосовуються при їх вчиненні³⁷⁹. На справедливу думку В. С. Ковальського, по-перше, охоронна функція є безпосередньо і опосередковано обумовленою (детермінованою) умовами суспільного життя, політичною ситуацією в державі, зміна яких ретранслюється у меті та ефективності її реалізації. По-друге, інструментальні та інституціональні складові охоронної функції спрямовані на досягнення оптимальних суспільних пріоритетів, захист правових цінностей, які визначають конкретні напрями та завдання її реалізації³⁸⁰.

Як бачимо, охорона та охоронна функція сама по собі впливає з значення «охороняти» – оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.; стояти на варті біля кого-, чого-небудь; вартувати, стерегти; забезпечувати, гарантувати недоторканність кого-, чого-небудь³⁸¹. Відповідно охоронна функція «працює» ДО моменту вчинення злочину, адже якщо злочин вчинено, то охоронити безпосередній об'єкт не вдалося, далі фактично охороняти вже нічого³⁸².

З моменту ж вчинення злочину виникають кримінально-правові відносини між різноманітними суб'єктами (державою в особі органів кримінальної юстиції, потерпілим, особою, яка вчинила злочин і т.п.). З цього моменту, тобто ПІСЛЯ вчинення злочину, починає «працювати» регулятивна функція кримінального права, основним призначенням якої є впорядкування вищеназваних кримінально-правових відносин (див. схему 15). Запобіжна ж функція є одночасно проявом і охоронної, і регулятивної, адже важко заперечити той факт, що фактор запобіжного впливу існує і до вчинення злочину (коли здійснюється охорона відповідного об'єкта) і після його вчинення (коли здійснюється регулювання кримінально-правових відносин, що виникли в результаті порушення відповідного об'єкта

³⁷⁹ Оцяця А.С. Охоронна функція кримінального права України: основні доктринальні підходи. В кн.: Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : колект. Монографія. За ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. с. 256.

³⁸⁰ Ковальський В. С. Охоронна функція права: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. С. 121.

³⁸¹ Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Том 5, 1974. С. 825.

³⁸² Охоронна функція в цьому випадку продовжує діяти для інших об'єктів кримінально-правової охорони, однак для даного, який порушений конкретним діянням, вона припиняє свою дію в момент вчинення злочину.

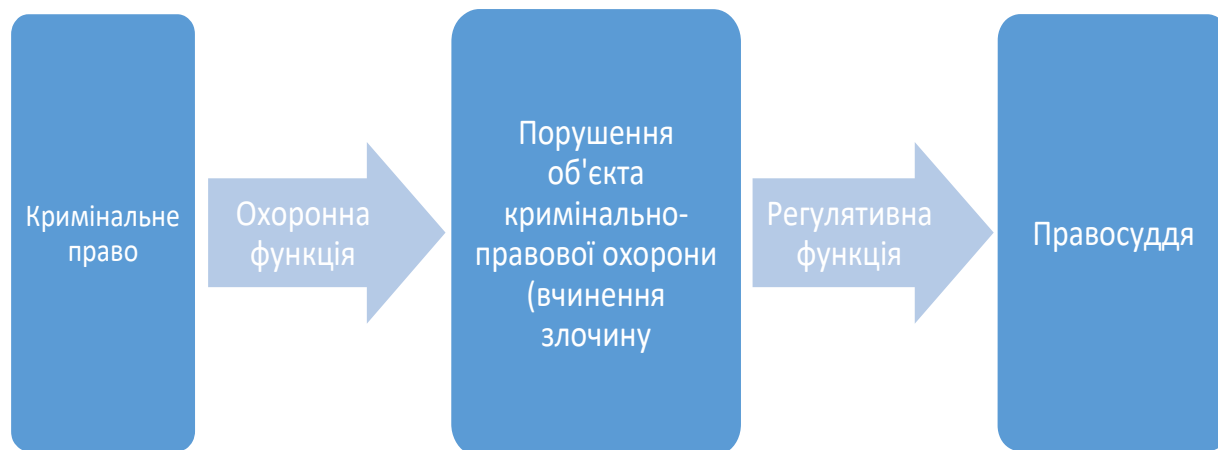
охорони). Отож, не применшуючи її значення, можна зробити висновок, що запобіжна функція є складовою охоронної та регулятивної³⁸³.

Якщо ж говорити про виховну функцію чи політичну функцію, то, за справедливим вищезгаданим твердженням В. І. Шакуна, ці функції відносяться до загальносоціальних функцій права³⁸⁴, тому вони притаманні всім галузям права без винятку. Отож у кримінальному праві їх окремо виділяти не варто. Пропонована А. А. Музикою компенсаційна функція, звичайно ж, теж має право на існування, однак вона повністю охоплюється регулятивною (наприклад, питання відшкодування заподіяної шкоди врегульовані в інституті звільнення від кримінальної відповідальності тощо).

³⁸³ Така позиція не претендує на абсолютизацію, є предметом для подальших наукових дискусій і лише відображає позицію автора щодо співфункціонування кримінального права та кримінально-правової політики.

³⁸⁴ Шакун В. І. Соціальна роль кримінального права. *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* Редкол.: В. Я. Тацій (голов.ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 9.

Схема 15. Функціональний механізм кримінального права

З даного схематичного зображення функціонування кримінального права можна вивести співвідношення його функцій з функціями кримінально-правової політики. За справедливим твердженням О. О. Борисенкова, призначення політики (а, отже і її функції, оскільки функції випливають з призначення) полягає не в тому, щоб «керувати і регулювати», а в тому, щоб розкривати особливості улаштування і функціонування політичного організму, адже очевидним є той факт, що державна політика (і всі її напрямки і сфери) формується на рівні вищих установ держави, призначених для прийняття керівних рішень в державі³⁸⁵.

До тих пір, поки не виникне проблема глобальних змін до законодавства про кримінальну відповідальність, кримінально-правова протидія злочинності проявляється в рамках т.зв. «малого» кола протидії злочинності (див. схему 16) – функціонує кримінальне право в рамках чинної редакції норми, допомагаючи правосуддю вирішувати локальні проблеми правозастосування. Якщо з тих чи інших причин норма втрачає ефективність, виникають глобальні проблеми правозастосування, то у такому випадку починає діяти «велике» коло протидії злочинності³⁸⁶ (див. схему 16): функціонує кримінально-правова політика, яка задіює весь свій механізм для законодавчого чи певного управлінського вирішення проблеми. Приміром вищезгадана стаття 149 «Торгівля людьми»

³⁸⁵ Борисенков А.А. Политическая система - функциональная взаимосвязь компонентов политического организма. *Философия и культура*. № 8(68). 2013. С. 1114.

³⁸⁶ «Велике» коло протидії злочинності схематично відображає політичні відносини, що виникають у кримінально-правовій політиці як складовій політичної системи (див. схему 2).

Кримінального кодексу України двічі виходила на «велике» коло – у 2006 та у 2018 році. У проміжки між

Схема 15. Функціонування кримінально-правової політики та кримінального права

змiнами редакції кримінально-правова протидія злочинності функціонувала силами кримінального права – в рамках «малого» кола.

Отож, призначення кримінального права – охороняти та регулювати, а призначення кримінально-правової політики – забезпечувати діяльність «організму» протидії злочинності в цілому. Тому, коли говорять про конкретні кримінально-правові відносини з приводу того чи іншого злочинного діяння, то мають на увазі функції кримінального права. Якщо ж мова йде про реалізацію відповідної підсистеми політики у сфері протидії злочинності (кримінально-правову політику) – то мова, вочевидь, йде про функції кримінально-правової політики.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ

Кримінально-правова політика, як і будь-який інший напрямок чи різновид державної політики, віддзеркалює існуючі на конкретному історичному етапі принципи, способи, методи реалізації завдання протидії злочинності, що стоїть перед відповідним державним утворенням. Для неї характерні риси, що корелюються з рівнем розвитку цивілізації, роллю та функціями держави та її органів, ступенем участі громади в політичних процесах тощо. Ці риси, очевидно, не є статичними, вони змінюються із зміною історичних епох, форм правління, устрою чи політичного режиму. Враховуючи величезний обсяг світових надбань вчень про державу і право, доволі перспективними видаються дослідження особливостей розуміння функціонування кримінально-правової політики не лише з точки зору існуючого на той час законодавства, а й з врахуванням досягнень політико-правової думки.

З цього приводу М. П. Чубинський виявив і зафіксував цікаву закономірність, яку назвав «щасливою для кримінальної політики непослідовністю»³⁸⁷. Він стверджував, що дуже велика кількість криміналістів присвячували свої дослідження вивченню історичних аспектів кримінально-правового регулювання. Здавалося б, розмірковує вчений, що в своїх роботах вони б мали детально дослідити техніко-юридичну сторону, відобразити сутність і зміст конкретних правових норм. Однак насправді відбулося зворотнє: у всіх роботах, що торкалися історії кримінального права, дослідники висвітлювали не норми, а саме кримінально-правові вчення³⁸⁸.

В сучасних дослідженнях кримінально-правового циклу, особливо тих, що стосуються загально-теоретичних проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю, нерідко піднімається (в т. ч. в історичному розрізі) питання щодо джерел кримінально-правової політики чи інших її підсистем (див., зокрема, праці В. І. Борисова, Е. М. Гануляка, О. Б. Загурського, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, М. О. Красій, К. Б. Марисюка, Ю. І. Микитина, Н. А. Савінової, П. Л. Фріса та ін.). Традиційно, серед джерел

³⁸⁷ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 96

³⁸⁸ Там же. С. 95-96.

називаються конституції (конституційні акти), нормативно-правові акти, міжнародні договори тощо. Фактично їх перелік зводиться до переліку притаманних для даної правової системи чи історичної епохи джерел (форм) права. Однак в окремих публікаціях наголошується на тому, що не можна вичерпувати джерела кримінально-правової політики тільки нормативно-правовими актами. Деякі автори (зокрема Е. М. Гануляк³⁸⁹, К. Б. Марисюк³⁹⁰ та ін.) відносять до джерел кримінально-правової політики й інші складові, зокрема, історико-правовий досвід. Але, і тут працює вищевказана закономірність: у публікаціях цих та багатьох інших авторів здебільшого йде мова про історичний досвід з точки зору дослідження форм (джерел) права; притаманних для певного історичного періоду. В цілому підтримуючи включення до джерел кримінально-правової політики історичних ресурсів, варто зазначити, що політика в сфері протидії злочинності, як і її підсистема кримінально-правова політика, є складним динамічним утворенням, яке, очевидно, повинне враховувати історичні надбання не лише в контексті відповідних нормативно-правових актів, які діяли у визначений період, але й певних політико-правових вчень, що в тій чи іншій мірі відображають різноманітні погляди на кримінально-правову політику та її функціонування.

2.1. Становлення вчень про кримінально-правову політику у державних утвореннях Стародавнього Світу

М. П. Чубинський відзначав, що «...вже в глибокій давнині... ми зустрічаємо окремі, а інколи навіть систематизовані вимоги кримінально-політичного характеру»³⁹¹. В цьому контексті варто повністю підтримати думку автора щодо того, що навіть наявність відомих кримінально-правових ідей не дозволяє говорити про існування в той час кримінально-правової політики як такої. Однак слід враховувати і той факт, що М. П. Чубинський говорив про кримінально-правову політику як науку³⁹², яка дійсно сформувалася набагато пізніше. Однак на кожному етапі історичного розвитку, відповідні державні утворення закладали і реалізовували у своїй діяльності певне розуміння, певний ідеологічний зміст щодо поняття злочинності та протидії їй. Тому на варто повністю

³⁸⁹ Гануляк Е. М. Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Дніпро: ДДУВС, 2018. 17 с.

³⁹⁰ Марисюк К. Б. Джерела кримінально-правової політики. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Івано-Франківськ, 9-10 грудня 2016 р.* Івано-Франківськ, 2016. С. 76-78.

³⁹¹ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 62.

³⁹² Там же. С. 63.

заперечувати існування, хоча б на початковому рівні, начал кримінально-правової політики як напрямку діяльності державних утворень ще у найдавніший період розвитку людства. Політологічна наука говорить, що як тільки з'явилася можливість приймати управлінські рішення щодо певної групи населення на певній території – саме тоді з'явилася політика. А кримінально-правова політика почала своє функціонування саме тоді, коли конкретний правитель (чи інший орган, який уособлював владу і можливість владного регулювання – інакше кажучи, носій публічної влади) зіткнувся з проблемою охорони найбільш важливих на час його правління цінностей; саме тоді, коли було прийнято певне рішення щодо покарання осіб, які вчинили діяння, яке на сьогодні називають злочином.

До держав Стародавнього Сходу, зазвичай, відносять держави Близького Сходу (Єгипет, Ассиро-Вавилонська держава, Хетське царство, Урарту, Фінікія, Палестина, Персія), Давню Індію і Давній Китай. За твердженням науковців, саме тут виникли перші в історії людства держави та склалися найбільш ранні правові системи (перші держави в Європі з'явилися набагато пізніше). І саме тут можливо відстежити перші прояви кримінально-правової політики як напрямку державної політики.

Є. С. Логвіненко та І. А. Логвіненко справедливо зазначають, що покарання в країнах Стародавнього Сходу – це більше політичний, ніж правовий, інструментарій, завдяки якому правителі достатньо ефективно управляли державою, тримали в покорі людей і суспільство³⁹³. Покарання здебільшого виступає у якості наданого божественними силами, і тим самим є чудовим інструментом кримінально-правової політики. Разом із авторами варто погодитися із позицією, яку висловлює І. І. Царьков, який прямо констатує, що покарання - інструмент управління суспільством, тобто інструмент політичний, а не правовий³⁹⁴.

Так, згідно з брахманізмом – одним із релігійних напрямків, що панували в державницькій ідеології Стародавньої Індії – вирішальну роль у суспільному устрої і мистецтві управління у Ведах і Законах Ману відведена покаранню. Автори підручника з історії вчень про державу і право зазначають, що **будучи сином божественного владика, покарання (данда) (виділено мною – І.К.)** у своєму земному вигляді означає буквально «палицю», а зміст управління (данданіті чи дандаїті) — «керівництво (управління) палицею». Закони Ману містять справжній панегірик покаранню як охоронцю дхарми і всіх живих істот. «Покарання — цар... Увесь світ підкоряється (тільки) за допомогою Покарання... ». У «Махабхараті» вказувалося: мудрі, тобто брахмани, вважають покарання

³⁹³ Логвіненко Є. С., Логвіненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків: ФОП Панов А. М., 2019. С. 50.

³⁹⁴ Царьков И. И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений). *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция»*. 2011. № 75. С. 130.

справедливістю, тотожній закону. Політика покарання веде до успіху. У цьому полягає соціальне призначення держави³⁹⁵.

З появою такої ідеологічної течії як «буддизм» кримінально-правова політика у Стародавній Індії стала більш системною, більш врегульованою, а в ряді випадків і гуманною. Як зазначає В. С. Нерсисянц, у «Дхаммападі» (відомий буддистський канон – І.К.) чітко проявляється в цілому притаманна буддизму (на протигагу брахманізму) тенденція до обмеження ролі і масштабів покарання. Спеціально підкреслюється неприпустимість застосування покарання за відсутності вини. Вихваляння дхамми в буддистському вченні означає разом з тим вихваляння законності, законного шляху в житті³⁹⁶. Таким чином, буддизм репресивній кримінально-правовій політиці брахманізму протиставив начала гуманізму, толерантності і милосердя.

Не можна залишити поза увагою трактат «Артхашастра»³⁹⁷ (IV-III ст. до н. е.), автором якого вважається Каутілья (Чанак'я), відомий також у спеціалізованій літературі як «індійський Макіавеллі». Влучно з цього приводу висловився Макс Вебер: «справді радикальний «макіавеллізм», в буквальному розумінні цього слова, класично був виражений в індійській літературі в трактаті «Артхашастра», написаному Чанак'єю задовго до народження Христа, скоріш за все за часів правління Чандрагупті: в порівнянні з ним, «Державець» Макіавеллі здається банальністю»³⁹⁸. З-поміж багатьох «проривів» політико-правової думки того часу (чого варте лише твердження про те, що сила держави не зводиться лише до її військової могутності, а визначається шляхом комплексного аналізу, що включає в себе демографічні, економічні та управлінські параметри – це можна розглядати як зародження функцій формулювання запиту та визначення ресурсів), заслугою Каутільї в аспекті даного дослідження варто вважати розробку ідеї «резон детра» (державна необхідність), що виступає в трактаті як визначальна основа і провідний принцип політичних дій, що відповідають завданням сильної, *караючої* (виділено мною – І. К.) влади і цілям збереження системи³⁹⁹. Кримінально-правову політику, виходячи з цього, треба розглядати виключно як необхідний, крайній засіб реагування (через покарання за порушення), але не на шкоду існуванню всієї системи.

³⁹⁵ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 13.

³⁹⁶ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 28.

³⁹⁷ Буквальний переклад – наука політики.

³⁹⁸ Индийский Макиавелли. URL: <https://dejt.livejournal.com/5338.html> (дата звернення: 23.10.2019)

³⁹⁹ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 29.

На противагу цим ідеям, сьогодні неодноразово стаємо свідками деформації необхідності в т. зв. «політичну доцільність». Кримінально-правова політика в багатьох випадках виступає амбіційним інструментом законодавця, який вважає за доцільне більшість питань вирішувати кримінально-правовими засобами.

Тут, до речі, варто навести цілком слушну позицію Є. С. Логвиненко та І. А. Логвиненко, які зазначають, що у «Повчанні Мерікара» (джерело права Стародавнього Єгипту) теж було закладено деякі загальні принципи й основи системи покарань: не варто карати людину, не розібравшись; страта – це крайнє та жорстоке покарання; люди, яким вона загрожує, можуть використовуватися в іншому. Краще покарати тілесно чи ув'язненням, оскільки це збереже життя тим, хто в подальшому може сприяти добробуту країни та дітонародженню⁴⁰⁰. Як бачимо, вже в глибокій давнині було розуміння того, що кримінально-правове реагування є крайнім заходом регулювання; кримінально-правова політика не повинна бути універсальним засобом вирішення всіх проблем.

У Стародавньому Китаї щодо функціонування кримінально-правової політики особливу увагу слід звернути на дискусію між конфуціанцями та легістами.

Конфуціанці (Конфуцій та його прихильники і послідовники) настійливо рекомендували правителям віддавати перевагу методам заохочення як більш ефективному засобу в справі управління державою, аніж покарання. Надмірними покараннями в суспільстві більшою мірою розпалюється ворожнеча і нетерпимість, ніж досягається примирення. Конфуцій стверджував: «Якщо керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, народ буде прагнути ухилитися (від покарань) і не буде відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чеснот і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, народ знатиме сором і виправиться»⁴⁰¹. Конфуціанці вважали, що правитель своїм власним прикладом творіння добра і справедливості здатний підпорядкувати собі свій народ без встановлення для того додаткових надмірних заходів покарань.

Легісти дотримувалися прямо протилежної позиції. «У країні, яка домоглася панування [в Піднебесній], – пише китайський легіст Шан Ян, - на кожні десять покарань доводиться одна нагорода; в сильній країні на кожні сім покарань доводиться три нагороди; в країні, приреченій на загибель, на кожні п'ять покарань доводиться п'ять нагород»⁴⁰². Очевидно, що для легістів саме покарання вважалося найбільш ефективним засобом

⁴⁰⁰ Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків: ФОП Панов А. М., 2019. С. 32.

⁴⁰¹ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 17.

⁴⁰² Царьков И. И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений). *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция»*. 2011. № 75. С. 131.

управління суспільством, а заохочення як панівний метод неминуче призведе до загибелі. Страх утримує людей в покорі і не дає суспільству розвалитися на частини, тому носій публічної влади (у древніх китайців – той, хто прагне керувати Піднебесною) «повинен карати ще до того, як вчинено проступок»⁴⁰³.

Такої ж думки щодо розуміння легістами кримінально-правової політики дотримуються й автори підручника з історії вчень про державу і право. Вони наголошують, що Шан Ян обґрунтовував управління, що спирається на всесильні закони і жорстокі покарання – єдиний метод управління людьми, з яких складається народ: «Якщо державою (керують) за допомогою добродесних методів, у ній неодмінно з'явиться маса злочинців... Якщо (правитель) домагається хорошого управління за допомогою закону, (його держава) стане сильною...». Ключову роль в управлінні він відводить покаранню: «хороше правління здійснюється шляхом покарання». При цьому Шан Ян відмовляється визнати наявність якого-небудь зв'язку між мірою покарання і тяжкістю злочину. Він вважав, що необхідно жорстоко карати навіть за найменше порушення наказів царя, інакше неможливо керувати народом: «Як вже караєш, то карай суворо за дрібні провини, і тоді зникнуть покарання, справи увінчаються успіхом, а держава зміцниться». Отже, віра легістів у всесилля закону передбачає не стільки свідоме ставлення до нього людей, скільки страх покарання⁴⁰⁴.

В. С. Нерсесянц вказує на ще одну складову кримінально-правової політики за вченням легістів. Істотне значення в справі організації управління Шан Ян і його послідовники разом з превентивними покараннями надавали впровадженню в життя принципу колективної відповідальності. Причому цей принцип виходив за коло людей, які охоплюються сімейно-родовими зв'язками, і поширювався на об'єднання декількох общин (дворів) – на так звані п'ятидвори і десятидвори, охоплені круговою порукою⁴⁰⁵.

Однак зі всього тоталітаризованого негативу легістів простежується і раціональне зерно. Вони виступали за всезагальність і невідворотність відповідальності для всіх, вимагали, щоб закони були «ясними і зрозумілими всім», і, що видається найбільш цікавим, положення про те, що ніхто під загрозою смертної кари не повинен змінювати закон⁴⁰⁶. Звичайно,

⁴⁰³ Царьков И. И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений). *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция»*. 2011. № 75. С. 131.

⁴⁰⁴ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 19.

⁴⁰⁵ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 37.

⁴⁰⁶ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 19.

як вже говорилося, смертна кара була дуже популярним і, з позицій сьогодення, надмірним інструментом, але тут суть, скоріше, в прийнятті заходів щодо забезпечення стабільності законодавства.

Питання стабільності законодавства не зникло зі сплином століть, воно є актуальним і сьогодні для нашого законодавства про кримінальну відповідальність, потсійно висувається на порядок денний, є предметом наукового пошуку. Так, у пп. 3.1.2 Концепції реформування законодавства про публічні правопорушення в Україні, запропонованої фахівцями Львівського форуму кримінальної юстиції, зафіксоване наступне положення: «Стабільність. Пропонується запровадити правило, згідно з яким зміни та доповнення до Кодексу публічних правопорушень можуть бути здійснені не частіше одного разу на рік (наприклад, щороку до 1 липня), а вступати в дію не раніше, ніж через півроку (з 1 січня наступного року)». Ідея забезпечення стабільності кримінального законодавства активно підтримується і учасниками робочої групи з питань розвитку кримінального права, створеної Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019⁴⁰⁷.

Таким чином, варто погодитися з І. І. Царьковим, який досліджуючи особливості концепції «нагород і покарань», підтверджує існування в державах Стародавнього Сходу специфічної кримінально-правової політики⁴⁰⁸. Серед тих рис, що стосуються, власне, кримінально-правового регулювання, науковець виділяє наступні:

1) заохочення (винагороди) та покарання були взаємозв'язаними інститутами та сприймалися як єдина система. І відмінності у кримінально-правовій політиці зводилися до визначення ефективності кожного з елементів даної системи, щоб досягти певних загальних цілей. Інакше кажучи, який елемент в кожній конкретній ситуації буде ефективнішим – винагорода чи покарання, і який повинен бути встановлений баланс між ними, щоб у суспільстві було досягнуто взаємної згоди.

2) на диво однорідні санкції. Древні кримінально-правові норми не передбачали широкого переліку можливих видів покарання, і, навіть за цілком відмінні діяння, нерідко встановлювали однакову санкцію. Десь домінувала смертна кара, деінде – фізичні покарання (удари палицями або батоном, відрізання кінцівки тощо), ще десь – штрафи. Могли встановлюватися альтернативи для тілесних покарань у виді відкупку, але завжди санкції носили конкретно визначений характер;

3) однаковий нормативний стиль викладу кримінального законодавства. Незалежно від того, де, коли і ким були написані закони, вони все рівно були написані казуїстичним стилем, де в складі юридичних норм викладався вміст конкретних форм поведінки і реакції носія влади.

⁴⁰⁷ Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України №584/2019 від 7 серпня 2019 року. *Урядовий кур'єр* від 13.08.2019. № 153.

⁴⁰⁸ Царьков И. И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений). *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция»*. 2011. № 75.

Інакше кажучи, усі пам'ятники права древніх цивілізацій написані єдиним казуїстичним стилем⁴⁰⁹.

Становлення кримінально-правової політики у Древній Греції, в першу, чергу, пов'язане із епохою т.зв. індивідуальних законодавців⁴¹⁰, яких поліси спеціально наймали чи уповноважували з метою впорядкування існуючого права. Найбільш відомими прототипами таких упорядників-законодавців стали фесмофет⁴¹¹ Драконт та один із мудреців Солон.

Ім'я голови спеціальної колегії, якій було доручено роботу із створення писаних і опублікованих законів, фесмофета Драконта вже давно стало прозивним іменем у кримінальному праві. І все це пов'язано з т. зв. їх суворістю, надмірною жорсткістю. Як стверджує О. М. Трикоз, Аристотель прямо говорив, що в даному законі не було нічого такого, щоб привертало б увагу і належало б власне Драконту, окрім суворості покарань⁴¹².

Висновок про надзорстку, надсувору «драконтівську» кримінально-правову політику науковці роблять із уривків єдиного закону Драконта, який зберігся до наших днів – закону про вбивства. В багатьох джерелах інтерпретація Драконтівського законодавства традиційна: дуже суворе, адже за крадіжу овочів карали смертю⁴¹³. Науковці посилаються на Плутарха, який характеризує закони Драконта писав: «Солон, перш за все, скасував всі закони Драконта, окрім законів про вбивство; він зробив це з огляду на їх жорсткість та суворість покарань: майже за всі злочини було призначене одне покарання – смертна кара; таким чином, і... ті, що вкрали овочі або плоди несли те ж покарання, що і святотатці, і людиновбивці. Тому згодом прославився вислів Демада про те, що Драконт написав закони не чорнилом, а кров'ю. Коли Драконта запитали, чому він за більшу частину злочинів призначив смертну кару, він, як кажуть, відповідав, що дрібні злочини, на його думку, заслуговують цього покарання, а для великих він не знайшов більшого»⁴¹⁴.

Про такий традиційний, але на її думку доволі поспішний і дискусійний, висновок говорить і Є. С. Логвиненко, яка безпосередньо

⁴⁰⁹ Царьков И. И. Два взгляда на систему «Наград и наказаний» (из истории политических и правовых учений). *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. Серия «Юриспруденция»*. 2011. № 75. С. 129.

⁴¹⁰ Трикоз Е. Н. Становление системы источников права в Древних Афинах. *Известия вузов. Правоведение*. 2007. № 4. С. 201.

⁴¹¹ Особа, що фіксувала існуючі норми та прецеденти, а також періодично усувала розбіжності в них.

⁴¹² Трикоз Е. Н. Становление системы источников права в Древних Афинах. *Известия вузов. Правоведение*. 2007. № 4. С. 202.

⁴¹³ Гривняк Л. Ю. Смертна кара в Античному суспільстві та її функції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 1-8.

⁴¹⁴ Плутарх. Сравнительные жизнеописания В 2-х т. Т. 1 /Изд. подгот. С. С. Аверинцев, М. Л. Гаспаров, С. П. Маркиш. М.: Наука, 1994. С. 102.

досліджувала це питання⁴¹⁵. Одне із положень законодавства Драконта говорить, що «якщо хтось людину, яка насильницьким способом намагалася протиправно винести або вивести неживе або живе майно, тут же вб'є в стані самозахисту, це вбивство не підлягає покаранню»⁴¹⁶. В науці вже висловлювалася думка, що він розмежовував умисне, неумисне і дозволене (допустиме) вбивство⁴¹⁷. Можливо саме про останній різновид йде мова в хрестоматійному прикладі?

Відповідь Драконта на поставлене питання щодо суворості законів підтверджує його власне розуміння кримінально-правової політики і вдало співвідноситься із поширеним твердженням про те, що кримінальний кодекс має бути тоненький, але жорсткий.

Однак, не в цьому, видається, полягає основна заслуга Драконта. Виходячи із об'єкта даного дослідження, йому слід віддати належне за те, що, не будучи законодавцем в прямому розумінні цього слова (хоча в силу отриманого ним особливого статусу його опубліковані напрацювання отримували силу закону), він зумів суттєво видозмінити кримінально-правову політику. В першу чергу, закони він систематизував з певною метою, «на замовлення» правлячих еліт, тим самим замкнувши ланцюжок «державна ідеологія» – «кримінально-правова політика» – «законодавство». Крім того, саме за допомогою кримінально-правових та кримінально-процесуальних засобів він вирішив головне завдання, яке стояло перед ним: упорядкувати «безмежну» кровну помсту.

Як уже відмічалось вище, один із мудреців Солон у рамках своїх реформ, перш за все, скасував всі закони Драконта, окрім законів про вбивство. Більше того, він доповнив їх. В першу чергу, Солон використав концепцію Дракона про інституціоналізацію приватної ініціативи при судовому переслідуванні вбивств і розповсюдив її на широке коло злочинів, дозволивши будь-якому громадянину ініціювати громадське обвинувачення проти правопорушників⁴¹⁸. Відомі його закони: хто виколоти очей одноокому, тому за це виколоти обоє очей; чого не поклав, того не бери, а інакше смерть; архонту, якщо його застануть п'яним, покарання – смерть. О. М. Трикоз стверджує, що це скоріш архаїчно-правові норми, дослівно відтворені в солонівському правовому корпусі на додаток до перевиданих кримінально-правових постанов Драконта⁴¹⁹.

⁴¹⁵ Логвиненко Є. С. Покарання в законодавстві Драконта: оцінки в історіографії. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.). Харків, 2017. С. 185.

⁴¹⁶ Законы Драконта. Хрестоматия по истории Древней Греции / под ред. Д. П. Каллистова. М.: Мысль, 1964. С. 142.

⁴¹⁷ Трикоз Е. Н. Становление системы источников права в Древних Афинах. *Известия вузов. Правоведение*. 2007. № 4. С. 203.

⁴¹⁸ Каругати Ф., Хадфилд Д. К., Вайнгаст Б. Р. Установление правопорядка в древних Афинах. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2016. Т. 10, № 4. С. 181.

Солон, з точки зору розвитку кримінально-правової політики, цікавий тим, що висловлював деякі власні думки з приводу кримінально-правового регулювання. Діоген Лаертський, який систематизував велику кількість думок відомих філософів, наводить декілька цікавих тез Солона: «На питання, чому він не встановив закону проти батьковбивці, він відповів: «Щоб він не знадобився». На питання, як викоренити злочини серед людей, він відповів: «Потрібно, щоб постраждалим і непостраждалим було однаково важко»⁴²⁰. Таким чином, він водночас притримувався як ідеї переваги запобігання злочинності, так і «вирівнювання» положення потерпілого і обвинуваченого, вочевидь, шляхом справедливого і неминучого покарання останньому.

Солон, крім того, чітко розмежовував політику і законодавство, яке при відповідному «неправильному» застосуванні може спричинити шкоду. Він, за свідченням Діогена Лаертського, писав Епіменіду, якого запросили з Криту для очищення держави⁴²¹: «...ні мої закони не були на користь афінянам, ні ти зі своїми очищеннями не допоміг співгромадянам. Бо не обряди і законодавці самі по собі можуть допомогти державі, а лише люди, які ведуть натовп, куди побажають. Якщо вони ведуть її добре, то і обряди, і закони корисні, якщо погано, то марні. Мої закони і моє законодавство анітрохи не краще: особи, що їх застосовували, заподіяли шкоду суспільству, не перешкодивши Пісістрату прийти до влади, а застереженням моїм не було віри: більше вірили афіняни його лестощам, ніж моїй правді»⁴²².

Завдяки Драконту і Солону відбулася певна систематизація законодавства, обмеження компетенції жерців, зниження ролі звичаєвого права і встановлення пріоритету закону в системі джерел афінського права. Звичайно, окремі відхилення від останнього постулату мали місце: «Перікл, кажуть, один раз дав вам пораду щодо злочинців проти релігії – застосовувати до них не тільки писані закони, але також і неписані, на підставі яких Євмолпіди дають роз'яснення, і які скасувати ніхто ще не був владний, проти яких ніхто не насмілювався заперечувати, автора яких і самі вони не знають: злочинці можуть думати, говорив він, що в такому разі їх

⁴¹⁹ Трикоз Е. Н. Становление системы источников права в Древних Афинах. *Известия вузов. Правоведение*. 2007. № 4. С. 204.

⁴²⁰ Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. 2-е изд. М.: Мысль, 1986. С. 72.

⁴²¹ Соловьева А. С. Социально-политические причины реформ Солонa. *Гуманитарный научный вестник*. 2017. № 10. С. 17.

⁴²² Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Ред. тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. 2-е изд. М.: Мысль, 1986. С. 74.

карають не тільки люди, а й боги»⁴²³. Однак, підвищення ролі закону завдяки старанням індивідуальних законодавців, є беззаперечним.

Повагою до закону пронизані сентенції інших мудреців. Так, Хілону належав афоризм «Підкоряйся законам». Він вважав найкращим полісом той, де громадяни слухаються законів більше, ніж ораторів. Періандру належить такий вислів: «Вживай закони старі, а зелень молоду». Зміст цього афоризму, як пояснює В. С. Нерсисянц, судячи з усього, полягав не тільки в вихвалянні стабільності закону, але і в характерній для тодішніх прихильників аристократії повазі до стародавніх законів⁴²⁴.

До речі, стосовно мудреців і їх розуміння кримінально-правового регулювання, зберігся вислів Піттака щодо вчинення злочину в стані сп'яніння: «той, хто вчинив злочин в п'яному вигляді, повинен понести покарання подвійно»⁴²⁵. Не менш виразний в цьому плані і афоризм Періандра: «Не задовольняйся покаранням злочинця, а попереджай злочини»⁴²⁶.

Можна стверджувати, що діяльність індивідуальних законодавців підтверджує ще одну особливість кримінально-правової політики того періоду. Фесмофати були зобов'язані «... щорічно в присутності народу приводити в порядок закони, ретельно зіставляючи і розглядаючи, чи не написаний який-небудь закон, що суперечить іншому закону, або недійсний закон серед діючих, і чи немає такого випадку, щоб з одного і того ж приводу було вписано більше одного закону»⁴²⁷. Систематизація і оприлюднення закону водночас, чого ж ще можна бажати для ефективного функціонування кримінально-правової політики?

Засновники такого напряму політико-правової літератури, як «висування проєктів найкращого устрою»⁴²⁸, античні ідеалісти Піфагор та Геракліт не присвячували свої вчення конкретно кримінально-правовому напрямку державної політики. Можна лише виводити потрібні для даного дослідження висновки з їх загального вчення.

Ідеал піфагорійців – поліс із пануванням справедливих законів⁴²⁹. Як зазначає В. С. Нерсисянц, піфагорійці першими почали теоретичну розробку поняття «рівність» для розуміння ролі права як загальної рівної

⁴²³ Античная демократия в свидетельствах современников / изд. подг. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. М., 1996. С. 213

⁴²⁴ Нерсисянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 23.

⁴²⁵ Там же. С. 22-23.

⁴²⁶ Там же. С. 23.

⁴²⁷ Античная демократия в свидетельствах современников / изд. подг. Л. П. Маринович, Г. А. Кошеленко. М., 1996. С. 226

⁴²⁸ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 46.

⁴²⁹ История вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 21.

міри регуляції суспільних відносин. Справедливість, за піфагорійцями, полягає в відплаті рівним за рівне. Згідно піфагорійцям, люди в своїх різноманітних взаємних відносинах повинні дотримуватися відповідного виду справедливості. Причому сенс справедливості як рівній відплаті за рівне варіюється в залежності від характеру тих конкретних відносин, в яких опиняються люди. З цим пов'язані варіації і самих «належних заходів»⁴³⁰. Ідеалізація рівності (рівному за рівне) на основі вчення про числа свого часу породила жарт про Піфагора: «Смертельно отруйну змію, яка вкусила його в Тірренії, він сам же убив своїм укусом»⁴³¹. Очевидно, саме Піфагору та його послідовникам сучасна кримінально-правова політика повинна завдячувати принципу рівності та постулату про необхідне і достатнє покарання для злочинця.

Окрім того, Піфагор обґрунтовував і функцію політичного рекрутування (як складову сучасного розуміння функції вихначення ресурсів). Особливу увагу він приділяв питанням типології політичних еліт, підрозділяючи її на законодавчу і виконавчу. На думку філософа, якість влади безпосередньо залежить від якості одержуваної нею освіти. Тому в систему підготовки своїх учнів він увів блок політико-правового знання⁴³².

Варто звернути увагу ще на одну тезу Піфагора. Як зазначає П. Л. Карабущенко, він радить законодавцю викладати закони в короткій і доступній для простолюдина формі: «Постарайся, щоб уложення твоє було написано на небагатьох листах. Закон є загальнонародною книгою; народ же не має часу багато читати»⁴³³. Сучасна кримінально-правова політика втворює повчанням Піфагора з приводу того, що закон про кримінальну відповідальність повинен бути максимально лаконічним і точним (зокрема див. праці Ю. В. Бауліна, В. О. Навроцького, М. І. Панова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та ін.).

Геракліт пропагував ідею божественного походження людських законів. Як вказують автори підручника з історії вчено про державу і право, життя полісу і його закони повинні, за Гераклітом, слідувати Логосу. Цей загальний закон – джерело людського закону (номосу), його розумної природи. Тому народ має боротися за закон, як за свої стіни, свавілля ж слід гасити скоріше, ніж пожежу⁴³⁴.

⁴³⁰ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 45.

⁴³¹ Карабущенко П. Л. Политика и право в философско-элитологическом учении Пифагора. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. Издательство: Санкт-Петербургский государственный университет. 2016. № 2 (325). С. 221.

⁴³² Там же. С. 233.

⁴³³ Там же. С. 235.

⁴³⁴ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 21-22.

Виходячи саме із розуміння Логосу, Геракліт вирішує головне питання політики: хто повинен правити. Як зазначає П. Л. Карабущенко, за Гераклітом саме наявність Логосу передбачає розумне управління світом, а головним в мистецтві управління є знання міри, причому міра ця регулюється законами діалектики. Вчений цілком слушно резюмує, що правити полісом повинен той, хто володіє більш якісним Логосом⁴³⁵. За Гераклітом, правитель повинен уміти впливати на натовп, викликаючи в ньому захоплення. Людина натовпу – носій «поганого» логосу, він на слово вірить тому, що йому говорить його «начальник»⁴³⁶.

Принциповим досягненням Піфагора і Геракліта з врахуванням специфіки даного дослідження, як влучно зазначає В. С. Нерсисянц, було те, що вони обґрунтовували інтелектуальний (логіко-філософський, науково-математичний) критерій для визначення того, хто є «кращим». Науковець стверджує, що цей концептуальний перехід від визначеної природою (за принципом народження) аристократії крові до аристократії духу (знання і моральних чеснот) був суттєвим, оскільки завдяки такій модернізації поняття «аристократ», аристократія з природно замкнутої касти ніби ставала відкритим класом, доступ до якого був поставлений в залежність від особистих переваг і зусиль кожного⁴³⁷. Звідси виливає те, що політику, в т. ч. кримінально-правову, яка безпосередньо суттєво впливає на долі людей та стосується обмеження їх основних прав і свобод, повинні творити люди, які мають відповідні знання і вміння, а не ті, які отримали владу з інших причин і критеріїв, таких як за народженням чи, навіть, за бездумним обранням в умовах «незрілої» демократії.

З іменем Демокріта, в першу чергу, пов'язують виникнення кримінологічних вчень щодо причин злочинності. Він виводить причини злочинів з відсутності спонукань до досягнення євтимії⁴³⁸ в силу моральних і розумових вад. Однак, у політико-правовому спадку Демокріта можна віднайти ряд положень, що мають відношення і до кримінально-правової політики.

В першу чергу, Демокріт був один із родоначальників теорії ненасильства⁴³⁹, яка запобіганню злочину надавала більш значну перевагу,

⁴³⁵ Карабущенко П. Л. Политика и право в философско-элитологическом учении Гераклита Эфесского. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. Издательство: Санкт-Петербургский государственный университет. 2017. № 2 (331). С. 195.

⁴³⁶ Там же.

⁴³⁷ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 47-48.

⁴³⁸ За дослідженнями С. Я. Лур'є, це такий стан, при якому душа перебуває в спокої, що не схвильований ніякими забобонами або іншими переживаннями (див. Лур'є С. Я. Демокрит. Л.: Наука, 1970. С. 373).

⁴³⁹ Пряхин Н. Г. Философия ненасилия в Древней Греции: от Демокрита к Платону (социально-философский анализ). Субъективное и объективное в

аніж покаранню. Він вказує на вже згадувані вище внутрішні сили, які здатні утримати особу від вчинення злочинів. «Тільки той, хто діє за переконанням, являється істинно моральним: найкращим, з точки зору добродетності, буде той, хто спонукається до неї внутрішнім потягом і **словесним переконанням** (виділено мною – І.К.), ніж той, хто спонукається до неї законом і силою. Бо той, кого утримує від несправедливого вчинку закон, здатний таємно грішити, а тому, хто схиляється до виконання обов'язку силою переконання, не властиво ні таємно, ні явно здійснювати щось злочинне»⁴⁴⁰. Демокрит вважав, що досягнення чесноти можливе через виховання, яке засноване на переконанні і доводах розуму, а не на примусі. Якщо особу можна спонукати до законослухняної, незлочинної поведінки силою переконання, то закон, як такий, для цієї особи не потрібен: вона буде утримуватися від злочину не тому, що є закон, а тому, що таке її переконання. Хотілося б вірити, що це перше аргументоване трактування результуючого ефекту інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики в її просвітницькому розумінні.

З іншої сторони, як вказує В. С. Нерсесянц, обґрунтовуючи необхідність і корисність невблаганного покарання злочинців в ім'я «загального блага», Демокрит разом з тим підкреслює, що саме покарання має спиратися на писаний закон або усталений правовий звичай⁴⁴¹. «Так само, як написано про шкідливих звірів і плазунів, так само, на мою думку, – пише Демокрит, – слід зробити і по відношенню до людей: треба в будь-якій державі, де закон цього не забороняє, вбивати злочинця, згідно з батьківським законам. А не можна вбивати тільки на території святилищ будь-якої держави, а також в разі наявності договорів і клятв»⁴⁴². Маючи на увазі вбивство в стані необхідної оборони, Демокрит зазначає, що той, хто сам вбиває розбійника або пірата або наказує іншим зробити це, повинен залишитися безкарним. А звільнення злочинця від заслуженого покарання він визначає як несправедливість і несумлінність⁴⁴³.

Як бачимо, погляди Демокрита на кримінально-правову політику опираються на його уявлення про закон як примусовий засіб, спрямований на тих, хто за внутрішнім чи за зовнішнім переконанням в силу своїх моральних і розумових вад не прагне досягнення добродетельної поведінки.

Ідеями ресоціалізаційного призначення покарання, а також загальної та спеціальної превенції пронизані праці софістів. М. П. Чубинський, аналізуючи політико-правовий спадок Протагора, вказував, що на думку

историческом процессе: Материалы международной научной конференции. 2017. С. 69.

⁴⁴⁰ Материалисты Древней Греции. М.: Наука, 1955. С. 157.

⁴⁴¹ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 85.

⁴⁴² Лурье С. Я. Демокрит. Л.: Наука, 1970. С. 363.

⁴⁴³ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 85.

останнього каральна діяльність повинна, в першу чергу, переслідувати «виправні цілі, подібно до того, як їх переслідує виховання»⁴⁴⁴. Дійсно, «... адже ніхто не карає злочинців, маючи на увазі лише вже вчинене беззаконня: таке безглузде мучення було б звірством. Той, хто намагається карати зі змістом, страчує не за минуле беззаконня – адже ж не перетворить він вчинене у невчинене, – але в ім'я майбутнього, щоб знову не вчинила злочину ні ця людина, ні інша, дивлячись на це покарання»⁴⁴⁵. Більше того, М. П. Чубинський зазначає й іншу позицію софіста: якщо надії на виправлення нема, злочинця слід стратити або вигнати геть⁴⁴⁶.

На думку В. С. Нерсесянца, Протагор, базуючись на окресленому ним принципі корисності, також своєрідно обґрунтовує право держави на «наси́льство» по відношенню до злочинців, до тих, хто, незважаючи на загальний інтерес, діє довільно і порушує загальнообов'язкові приписи законів: «... держава, – зауважує Протагор, – окресливши закони – винахід славних древніх законодавців, – відповідно до них змушує і веліти, і коритися. А порушника законів держава карає, і назва цього покарання і у вас, і у багатьох інших місцях – виправлення, тому що відплата виправляє»⁴⁴⁷.

Право держави на владне насильство обґрунтовують й інші софісти, зокрема Каллік і Фрасімах. «У кожній державі, – пояснює Фрасімах свою думку – силу має той, хто при владі. Володіючи такою силою, будь-яка влада встановлює закони на свою користь: демократія – демократичні закони, тиранія – тиранічні і т. п. Встановивши подібні закони, влада оголошує їх справедливими для підвладних, а порушника цих установлень карають як порушника законів і справедливості. Піддані здійснюють те, що бажається правителю, так як в його руках сила»⁴⁴⁸. Очевидно, що позиція Фрасімаха, як це видно з наведених положень, по суті своїй спрямована не на виправдання якоїсь однієї певної форми влади або критику іншої. Адже у всіх формах держави, за його уявленнями, справа йде однаково, і поняття «сильні» однаково характеризує правителів всіх форм, тобто і для будь-якої державної політики. Сутність фрасімаховської концепції, як справедливо вважає В. С. Нерсесянц, полягає в теоретичній фіксації того фактичного стану справ, що у всіх існуючих формах держави саме сила є основою і владарювання, і законодавства, і свідомого морального камуфляжу⁴⁴⁹.

⁴⁴⁴ Чубинський М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 100.

⁴⁴⁵ Платон. Собрание сочинений в четырёх томах. М.: Мысль, 1990-1994. Т. 1. С. 433-434.

⁴⁴⁶ Чубинський М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 100.

⁴⁴⁷ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 100.

⁴⁴⁸ Диалоги Платона. Государство. Книга 1. URL: <https://nsu.ru/classics/bibliotheca/plato01/gos01.htm> (дата звернення: 25.10.2019)

Отже, на думку Фрасімаха, уряд встановлює закони в своїх інтересах або для власної користі. Як стверджує Д. В. Бугай, це для Фрасімаха – емпіричний факт, для всіх цілком очевидний. Встановивши закони, призначенням яких було здійснення інтересу правлячого класу або окремого тирана, влада продемонструвала, що справедливим для її підлеглих повинен бути інтерес або вигода уряду, а не щось ще. Протиріччя і протидія цим інтересам оголошується порушенням законів і несправедливістю, стає формальним приводом для покарання, начебто «за законом»⁴⁵⁰. Насправді, покарання – це наслідок діяльності проти узаконених вигод та інтересів уряду. Тому у всіх містах-державах справедливість – це інтерес або вигода для правлячої групи або окремого правителя⁴⁵¹. Отже, в усіх державах мірилом справедливості є закріплені правом інтереси правлячого носія публічної влади.

Фрасімах, таким чином, підтверджував право насильства в діяльності держави, авторитарний характер політики і закону та, крім того, висловив ту думку, що і в сфері окреслення меж категорії «моральність» панують уявлення тих, у чийх руках перебувають сила і державна влада. Ідеї Фрасімаха були спростовані в тому ж діалозі Сократом⁴⁵².

Ще один софіст, Горгій, відомий, в першу чергу, прославлянням риторики. Водночас, у відомому творі «Похвала Єлені», він піднімає одне з базових понять кримінально-правового регулювання: питання вини. В. С. Нерсесянц справедливо зазначає, що Горгій, розходячись з поширеним серед його сучасників розширювального трактування вини (аж до об'єктивного ставлення у провину), визнає, кажучи сучасною мовою, вину лише у формі прямого умислу⁴⁵³. Всі інші форми вини⁴⁵⁴ ним по суті справи відкидаються, оскільки тут, згідно з логіки його інтерпретації, має місце дія непереборної сили (*vis major*) або випадок (*casus*). Саме Горгій вперше чітко висловлює ту думку, що, особа, яка переконала іншу особу за допомогою обману (брехливої промови в якості примусу), несе на собі вину за скоєне⁴⁵⁵.

⁴⁴⁹ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 116.

⁴⁵⁰ Бугай Д. В. Проблема справедливости в первой книге «Государства». *Вопросы философии*. 2016. № 5. С. 139.

⁴⁵¹ Там же. С. 139-140.

⁴⁵² Диалоги Платона. Государство. Книга 1. URL: <https://nsu.ru/classics/bibliotheca/plato01/gos01.htm> (дата звернення: 25.10.2019).

⁴⁵³ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 105.

⁴⁵⁴ Він так говорить про Єлену та можливі варіанти її вини: «Волею випадку, богів чи велінням неминучості чи законом зробила вона те, що зробила? Була вона або силою викрадена, або речами улещена, або любов'ю охоплена?» Горгій. Похвала Елене. URL.: <http://simposium.ru/ru/node/10202> (дата звернення: 25.10.2019).

Саме Горгію, скоріш за все, сучасне інформаційне суспільство, про яке говорить Н. А. Савінова⁴⁵⁶, завдячує існуванню маніпуляцій свідомістю (в контексті прояву інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики). У вже згаданій «Похвалі Єлені» Горгій говорить: «Наскільки багато (осіб – І.К.) наскільки багатьох (осіб – І.К.) наскільки багато в чому і переконали, і переконують, складаючи брехливі промови. Бо якби всі про все (знали – І.К.) мали пам'ять про минуле, уявлення про справжнє і передбачення майбутнього, то промова не була б так подібна (тій промові, яка буває у тих – І.К.), хто нині не в змозі ні розуміти минуле, ні орієнтуватися в сьогоденні, ні передбачати майбутнє. Таким чином, досить багато (осіб – І.К.) багато про що доставляють душі (іншої особи – І.К.) думку, яка є для неї керівництвом до дії. Будучи оманливою і хиткою, така думка доставляє тим, хто нею користується, оманливі і хиткі успіхи»⁴⁵⁷. А за вислів, що людина є суб'єктом рухомих (під зовнішніми впливом) в будь-якому напрямку емоцій, сучасні ЗМІ мають завдячувати Горгію щоденно. До речі, учень Горгія Пол Агригентський теж всіляко вихваляв риторику, яка розглядалася ним у якості важливого засобу досягнення панування над людьми. Промовці, за його словами, «немов тирани», домагаються в полісі всього, чого забажають»⁴⁵⁸.

В цьому контексті слід також навести і цілком слушну думку Т. І. Боднар, що «софісти нашого часу стали куди більш винахідливими. Вони пішли набагато далі, взявши на озброєння передові технології піару і пропаганди. Головною рисою сучасного софізму стала маніпуляція громадською думкою»⁴⁵⁹. Вочевидь, сучасна кримінально-правова політика повинна бути наддинамічною, адже доволі складно реагувати на ті порушення, які виникають у ході інформаційної війни в сучасному інформаційному суспільстві.

У софістів закладені також ідеї природнього права. Першим серед них протиставив природнє і позитивне право Гіппій, однак, як і багато інших софістів (Лікофрон, Алкідам Елейський та ін.), він говорив про право взагалі, не торкаючись питань кримінально-правового регулювання. Натомість Антифон, вивчаючи співвідношення природнього і позитивного права, зокрема, торкається і питань кримінально-правової політики, а саме про співвідношення покарання та латентності порушень. Він стверджував, «що приписи законів випадкові, тоді як приписи природи невідворотні;

⁴⁵⁵ Нерсисянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 106.

⁴⁵⁶ Савінова Н. А. Кримінально-правова політика та забезпечення інформаційного суспільства в Україні: монографія. К.: Ред. журн. «Право України», 2012. 247 с.

⁴⁵⁷ Горгій. Похвала Єлене. URL.: <http://simposium.ru/ru/node/10202> (дата звернення: 25.10.2019).

⁴⁵⁸ Нерсисянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 116.

⁴⁵⁹ Боднар Т. І. Софістика в інформаційних війнах. *ФіП*. 2017. № 1. С. 17.

приписи законів, засновані на угоді, існують не за природою, тоді як приписи природи, будучи природними, не ґрунтуються на угоді»⁴⁶⁰. Відповідно Дж. Реале і Д. Антісері вважають, що на думку Антифона, природа - це істина, а позитивне право – чиясь думка⁴⁶¹. Це впливає з подальших слів Антифона про наслідки порушення людських установлень (позитивного права) і розпоряджень природи (природного права). У першому випадку (при порушенні позитивної норми права) порушник несе покарання лише тоді, коли його проступок виявлено, у другому (при порушенні законів природного права) – розплата настає неминуче незалежно від того, залишилося порушення таємним чи відкрилося: бо в цьому випадку шкода заподіюється не внаслідок закріпленої в законі думки людей, а насправді⁴⁶².

Варто також навести погляди Критія на роль каральних засобів кримінально-правової політики у житті людей. У своєму творі «Сізіф» він виправдовує релігійний нахил писаних законів:

*«...Когда была людей жизнь неустроена,
Звероподобна, управлялась силою,
Когда ни добрый за свои дела наград
Не получал, ни злой не знал возмездия,—
Тогда прибегли, думаю, к карательным
Законам люди, чтобы правосудие,
Царя равно над всеми, и насилie
Взнудало б и преступника казнило бы.
Затем, когда законы воспретили им
Насильничать открыто, и они тогда
Тайком свои свершали злодеяния,—
То некий муж разумный, мудрый, думаю,
Для обуздания смертных изобрел богов,
Чтобы злые, их страшась, тайком не смели бы
Зла ни творить, ни молвить, ни помыслить бы...
Такие страхи пред людьми он выставил
И через них на место надлежащее
Поставил божество он речью мудрою,
Законом угасивши беззаконие...
Так, думаю, что некто убедил сперва
Людей признать богов существование»⁴⁶³.*

⁴⁶⁰ Антология мировой философии. В 4-х томах. Т. 1, Ч. 1. М., «Мысль», 1969. С. 320.

⁴⁶¹ Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней / Пер. с итал. С. А. Мальцевой. Т. I. СПб., 1997. С. 60.

⁴⁶² Антология мировой философии. В 4-х томах. Т. 1, Ч. 1. М., «Мысль», 1969. С. 321.

⁴⁶³ На жаль, не вдалося віднайти віршованого перекладу цього твору українською мовою. У зв'язку з цим наводиться текст в існуючому перекладі

Парадоксальною була доля ще одного вагомого представника політико-правових вчень Древньої Греції – Сократа. З одного боку, він відстоював новий, дуже прогресивний на той час принцип індивідуальної свободи, і, водночас, за свої т. зв. «діяння» був засуджений полісом як за вчинення злочину, оскільки таке поняття як «індивідуальна свобода» підривало устої тогочасного суспільства. Як пізніше зазначав Гегель, «доля Сократа була не випадковою, вона обумовлена його переконаннями: герої у всесвітній історії, виступаючи з новим принципом, з необхідністю виявляються насильницькими порушниками вже існуючих принципів та законів, за що і піддаються покаранню. Але в покаранні знищується не саме новий принцип, а лише його носій, індивід»⁴⁶⁴.

М. П. Чубинський справедливо вказував, що про кримінально-правові погляди Сократа відомо дуже мало. Науковці намагаються виявити у його ідеях і довести щось дуже спірне⁴⁶⁵. Дійсно, у вченнях Сократа важко знайти щось, що напряду пов'язане з кримінально-правовою політикою. Однак окремі дослідники звертають увагу, по крайній мірі, на два моменти, які заслуговують на увагу і стосуються його ставлення до злочину і покарання.

За твердженням П. Є. Конегера, «Сократ сприймав покарання як покладені на людину страждання за скоєний нею злочин. Він вважав, що покарання призводить до морального виправлення і був переконаний в первинності справедливості, вона обов'язкова при призначенні покарання. На його думку, в поведінці людини головне – знання, які відводять на другий план насолоди, задоволення їх все інше. Вчення про покарання Сократа ґрунтується на висновку про те, що погані вчинки відбуваються через незнання, а хороші, навпаки, зі знання, що узгоджується з ідеєю про те, що сенс існування людини полягає в її моральному вдосконаленні»⁴⁶⁶.

В. Соловйов у пошуках справжнього парадоксалиста Сократа радить звернути увагу на діалог «Горгій». Посилаючись на цей діалог, він пише: «Законослухняний Платон ніколи б не наважився на такий відрив від загальноприйнятих поглядів, як Сократ, який висміював саму ідею покарання як відплату за злочин. Згідно парадоксалиста Сократа, навпаки – злочин завдає більшої шкоди злочинцеві, ніж жертві, а тому краще страждати від несправедливості, ніж вчиняти її. Така моральна позиція була

російською. Текст взятий із: Нерсисянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 118.

⁴⁶⁴ Пустовит А. В. Этика и эстетика: Наследие Запада. История красоты и добра: Учеб. пособие. К.: МАУП, 2006. С. 31.

⁴⁶⁵ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 100.

⁴⁶⁶ Конегер П.Е. Проблемы наказания во взглядах античных философов. Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2016. № 4 (111). С. 196.

абсолютно новиною для греків і навряд чи могла бути ними усвідомлена за часів Сократа»⁴⁶⁷.

Значно більше уваги кримінально-правовій політиці приділяє Платон. Доволі детально його ідеї стосовно кримінального права були досліджені М. П. Чубинським, який характеризує ряд трактатів Платона як праці загальнофілософського спрямування, а з другого, як такі, що конкретно присвячені питанням управління державою та законодавству, в т. ч. питанням злочину та покарання⁴⁶⁸. Доцільно звернути увагу на деякі моменти, які є важливі для дослідження проблем кримінально-правової політики.

Платон акцентує увагу на деяких кримінально-правових інститутах. М. П. Чубинський писав про описаний Платоном принцип індивідуальної відповідальності, про його відношення до покарання, перевагу виправного ув'язнення і т.п.⁴⁶⁹. Окрім того, Платон окреслював поняття неосудності – «Людина може, мабуть, вчинити подібне діяння під впливом божевілля, хвороб або надмірної старості, – все це анітрохи не відрізняється від дитячого стану. ... і якщо буде визнано, що людина порушила закони, перебуваючи в одному з вказаних станів, то вона повинна просто відшкодувати взагалі ту шкоду, яку заподіяла, а від всієї іншої судової тяганини буде позбавлена»⁴⁷⁰ та афекту – «якщо хто власноруч вб'є вільнонародженого, причому це буде зроблено в люті, тут треба розрізняти два випадки, а саме: здійснено вчинок ... раптово і ненавмисно, під впливом миттєвого пориву, а потім відразу ж виникає каяття у скоєному вчинку. Так само під впливом люті діють і в тому випадку, коли задумують помститися за нанесену раніше словами або безчесними справами образу і потім з наміром вбити дійсно вбивають кривдника; в цьому випадку не виникає каяття у скоєному вчинку. Отже, вочевидь, треба розрізняти два види вбивства, і обидва ці види відбуваються під впливом люті; всього справедливніше було б сказати, що вони займають середину між навмисними і ненавмисними злочинами»⁴⁷¹; про співрозмірність діяння та покарання – «...Що стосується шкоди, заподіяної викраденням чи насильством, то чим більша шкода, тим більше і відшкодування збитків на користь потерпілого, а чим менша, тим менше і покарання. Говорячи взагалі, покарання має дорівнювати заподіяній шкоді»⁴⁷².

⁴⁶⁷ Соловьев В. Загадка Сократа. URL: <http://russian-bazaar.com/ru/content/6047.htm> (дата звернення 28.11.2019).

⁴⁶⁸ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 101-107.

⁴⁶⁹ Там же. С. 105.

⁴⁷⁰ Полное собрание творений Платона в 15 т. Т 14. Законы и послесловие к Законам. Петербург, 1923. С. 97.

⁴⁷¹ Там же. С. 99.

⁴⁷² Полное собрание творений Платона в 15 т. Т 14. Законы и послесловие к Законам. Петербург, 1923. С. 186.

Однак, в інтересах даного дослідження слід розглянути його ідеї, що стосуються функціонування кримінально-правової політики. Відносно співвідношення якості законодавства і політики Платон підкреслює діалектичну складність взаємозв'язку закону і мистецтва влади. Мудрі закони, які виражають ідею загального блага і справедливості, повинні гарантувати розумність державної політики, а політика повинна «відрізнитися впорядкованістю», давати людям «жити мирно, займаючись власними справами і не втручаючись в чужі». Співвідношення «політика - закон» стає особливо важливим в періоди політичної нестабільності, коли в державах відбувається боротьба за владу. У цьому випадку, за Платоном, порятунок держави полягає в тому, щоб політичні і державні діячі стали воістину служителями мудрого, справедливого закону⁴⁷³.

Також В. Лезь'єр та О. В. Сумачьов вказують на застосування Платоном методу моделювання: «Платон першим ділом вибудовує досконалу державу як систему законів, моралі, звичаїв, традицій і т.д. ... Тільки по завершенні цієї теоретичної конструкції (моделі) він вивчає, в якій мірі реальність може наближатися до цього ідеалу»⁴⁷⁴. Такий метод залишається надзвичайно актуальним і в сучасних дослідженнях кримінально-правової політики⁴⁷⁵.

Не менш детально, ніж Платона, М. П. Чубинський досліджує і погляди Арістотеля. Він вказує на те, що Арістотель не підтримував таліоноподібний принцип «рівному за рівне» піфагорійців⁴⁷⁶. Справедливість (і, відповідно, міра) покарання повинна визначатися тяжкістю злочину, що впливає із засад відносної рівності. Важливим, вважає М. П. Чубинський, є і чисто кримінально-політичні ідеї мислителя щодо цілей покарання. Арістотель вважав, що покарання має утилітарний характер, адже населення утримується від вчинення злочинів не з високих міркувань, а через страх перед покаранням⁴⁷⁷.

Слід також звернути увагу на деякі інші положення, розроблені Арістотелем. В першу, варто проаналізувати розроблену ним теорію причинності, яка, як свідчать окремі дослідники, має пряме відношення до кримінально-правового регулювання, причому у цьому випадку не йде мова про причину і наслідок злочину, а, скоріш, про філософсько-політичне забарвлення причинності. Як зазначає З. Б. Соктоєв, у кримінальному праві ґрунтуючись на розробленому Арістотелем вченні, можна виділити чотири

⁴⁷³ Лезьєр В., Сумачев А.В. Идеи Платона и их рецепция правоохранительной практикой. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2015. № 1 (31). С. 12.

⁴⁷⁴ Там же. С. 14.

⁴⁷⁵ Фріс П. Л., Савінова Н. А. Моделювання у кримінально-правовій політиці. *Наше право*. 2017. № 2. С. 113-118.

⁴⁷⁶ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 108.

⁴⁷⁷ Там же. С. 109.

види цих причин: формальна, матеріальна, діюча та цільова⁴⁷⁸. І якщо перші дві стосуються факту вчинення злочину і різноманітних взаємодій у суспільстві і стосуються, скоріше, кримінального права та криминології, то останні можуть визначати кримінально-правову політику. Дійсно, діючу причину Арістотель розглядав як таку, що приводить в рух матерію, в результати «роботи» якої задумане отримує своє матеріальне втілення. З. Б. Соктоєв виділяє декілька аспектів цієї причини: а) правотворчий (діяльність зі створення кримінально-правових норм); б) правосприймаючий (діяльність адресатів щодо сприйняття і дотримання норм); в) правозастосовний (діяльність уповноважених суб'єктів з вирішення на основі закону конкретних життєвих ситуацій)⁴⁷⁹ - нагадує підходи до функцій кримінально-правової політики. А цільову причину можна окреслити тільки в тому випадку, коли визначитися для чого функціонує кримінально-правова політика. Очевидно в найзагальнішому виді, це – мінімізація злочинності та створення відчуття безпеки у суспільстві. Інакше кажучи, за висловом Арістотеля, «політика – мистецтво забезпечувати людям найвищу справедливість»⁴⁸⁰.

Цікавою й актуальною для нашого часу є позиція Арістотеля щодо обмеження суддівського угляду. Він наводить чимало аргументів на користь цього. «По-перше, - пише він, - ... легше знайти одного або небагатьох, ніж багатьох таких людей, які мають правильний стиль мислення і здатні створювати закони і виносити вироки. Крім того, закони складаються людьми на підставі довготривалих роздумів, судові ж вироки виносяться нашвидкоруч, так що важко людям, які здійснюють правосуддя, правильно розрізняти справедливе і корисне. Найголовніша ж причина полягає в тому, що рішення законодавця не відноситься до окремих випадків, але стосується майбутнього і має характер загальності, між тим як присяжні і судді виголошують вироки щодо теперішнього, щодо окремих випадків, з якими часто знаходиться в зв'язку почуття любові чи ненависті і свідомість власної користі. Так що вони не можуть з достатньою ясністю бачити істину: міркування свого власного задоволення і невдоволення заважають правильному вирішенню справи»⁴⁸¹. Питання суддівського угляду у кримінальному праві та його меж (аж до проблем його обмеження) сьогодні теж неодноразово стають об'єктом наукових досліджень.

⁴⁷⁸ Соктоєв З. Б. Философия Аристотеля и уголовно-правовая причинность. *Вестник Московского университета МВД России. Юридические науки.* 2014, № 1. С. 70.

⁴⁷⁹ Там же. С. 71.

⁴⁸⁰ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 31.

⁴⁸¹ Батиев Л. В. Закон и право в философии Аристотеля. *Известия высших учебных заведений. Правоведение.* Издательство: Санкт-Петербургский государственный университет. 2004. № 3 (254). С. 170.

Період кризи давньогрецької державності не був щедрим на політико-правовід вчення. Як відмітив М. П. Чубинський, цей час був несприятливий для кримінально-правової політики, оскільки політико-правові вчення змістилися в сторону досліджень індивідуальної моралі⁴⁸².

Дійсно, Епікур, досліджуючи етичні питання свободи людини, торкався питань загальнополітичного характеру лише з метою обґрунтування власних позицій. Інколи вдаючись до крайнощів, зокрема, пропагуючи відмову від участі в політичному житті для досягнення індивідуальної свободи і спокою, він все ж таки не оминув категорії справедливості і корисності. Епікур вважав, що справедливість має місце тільки у відносинах людей, і вона завжди виступає у якості певного договору про те, щоб не шкодити і не наносити шкоди⁴⁸³. Також не можна упустити його розуміння мети діяльності державної влади. Головна мета держави і суспільства полягають, за Епікуром, у забезпеченні взаємної безпеки людей, подоланні їх взаємного страху, неспричиненні ними один одному шкоди⁴⁸⁴. Забезпечення взаємної безпеки, очевидно, являється однією з головних цілей й сучасної кримінально-правової політики.

Вчення стоїків звертає увагу їх поглядами на побудову світової держави. Як зазначає В. С. Нерсесянц, Зенон і Хрісіпп, їх грецькі та римські послідовники, у своїх творах про державу обґрунтовували космополітичні уявлення про те, що всі люди (і за своєю природою, і за законом світобудови в цілому) – громадяни єдиної світової держави і що людина – громадянин Всесвіту. Такі погляди видаються цілком прийнятними у сучасних умовах стрімкого розвитку глобалізаційних процесів⁴⁸⁵. З цієї точки зору світового об'єднання і, відповідно, існування єдиної світової справедливості⁴⁸⁶, Зенон і Хрісіпп вважали, що всі порушення є однаковими. Однак, слід зазначити, що деякі інші стоїки (наприклад, Гераклід, Афінодор) заперечували рівність порушень і обґрунтовували ідею диференційованого підходу до проступків.

Як бачимо, Стародавня Греція залишила вагомий слід у розвитку світової політико-правової думки. Особливо приємним видається той факт, що древні мислителі, опрацьовуючи загально-філософські, загально-політичні та загально-правові проблеми держави і права, майже в абсолютній своїй більшості піднімали питання функціонування кримінально-правової політики, її цілей, завдань, способів реалізації.

⁴⁸² Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 112.

⁴⁸³ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 227.

⁴⁸⁴ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 32.

⁴⁸⁵ Нерсесянц В. С. Политические учения Древней Греции. М.: Наука, 1979. С. 235.

⁴⁸⁶ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 33.

Цілковито беззаперечним і очевидним є той факт, що Стародавньому Риму людська цивілізація повинна завдячувати, в першу чергу, виділенням юриспруденції як самостійної науки. Римські юристи здійснили кропітку роботу з узагальнення існуючого правового досвіду і розробили унікальний феномен світового правового буття – римське право. І хоча більш вагомий, цілком заслужений, внесок у розвиток сучасної юриспруденції належить римському приватному праву, кримінальне право теж зайняло своє гідне місце серед трьох складових римського публічного права, поряд з нормами, що визначали правовий статус чиновників та священників. М. П. Чубинський теж не погоджується з поширеною думкою про незначний вплив римського публічного права (звичайно, мова в таких дослідженнях йде про більш потужний розвиток приватних галузей) на розвиток кримінально-правової політики. Він, навпаки, аргументовано доводить, що римське право і римські юристи поклали міцну і серйозну основу науковій розробці кримінальної догматики⁴⁸⁷. Вчений, зокрема, зазначав, що «із того, що римляни не пішли далі від греків у філософії, і відстали від них у піднесенні філософських ідей, ще не варто робити висновок, що нібито і в кримінальній політиці вони не пішли вперед: філософія і політика не тотожні...»⁴⁸⁸.

І хоча політико-правова література з точки зору не аналізу юридичних норм, а з позицій вироблення певних поглядів та ідей, набагато програвала спадщині Древньої Греції, окремі позиції чи описи подій, викладені в чисто історичній чи, навіть, художній літературі того часу, заслуговують на увагу. Зокрема, відомий історик Гай Саллюстій Крісп у творі «Змова Катіліни» справедливо зауважує, що, «коли царська влада, (яка – І. К) спершу служила охороні свободи і розширенню держави, перетворилася в зарозуміле свавілля, то після зміни способу правління був встановлений річний термін влади і обрали двох правителів»⁴⁸⁹. Саму змову вчений називає «найбільш пам'ятним злочином з усіх, у зв'язку з відсутністю схожих прикладів та його небезпеки для держави»⁴⁹⁰. Крім того, розмірковує Саллюстій і над співвідношенням тяжкості злочину і належного покарання: «якщо можна знайти кару, що відповідає їх злочинам, то я готовий схвалити цю безпрецедентну пропозицію; але якщо тяжкість злочину перевершує все, що тільки можна собі уявити, я пропоную покарати їх згідно закону»⁴⁹¹. Як вказує О. І. Бойко, саме він

⁴⁸⁷ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 117.

⁴⁸⁸ Там же. С. 117-118.

⁴⁸⁹ Записки Юлия Цезаря. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. М.: Ладомир; ООО «Фирма “Издательство АСТ”», 1999. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1365203748> (дата звернення: 17.12.2019).

⁴⁹⁰ Там же.

⁴⁹¹ Записки Юлия Цезаря. Гай Саллюстий Крисп. Сочинения. М.: Ладомир; ООО «Фирма “Издательство АСТ”», 1999. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm>

вперше заговорив про масові вбивства політичних супротивників Суллою за допомогою проскрипцій (списків людей, які підлягають знищенню)⁴⁹², що є очевидним прикладом одного із проявів тогочасної кримінально-правової політики.

Широко відомий мислитель Мар Туллій Ціцерон формував свої політико-правові погляди на базі вчень Платона, Арістотеля, Епікура та стоїків. Однак, він сам у трактаті «Про закони», вказує на дещо відмінне, ніж у греків, розуміння закону і справедливості: «Прийнято вважати, що мудрість є закон, сенс якого в тому, що він велить чинити правильно, а скоювати злочини забороняє. Вважають, що звідси і грецька назва «номос», так як закон «приділяє» кожному те, що кожному належить, а наша назва «lex», на мою думку, походить від слова «legere» [вибирати]. Бо, якщо греки вкладають в поняття закону поняття справедливості, то ми вкладаємо поняття вибору; але закону все ж властиво і те, і інше»⁴⁹³. Хоча він і був прихильником принципу «кожному своє», наведене свідчить про те, що Ціцерон чудово розумів можливість вибору поведінки особою, тому він намагався віднайти такий зміст владної діяльності, який би найбільше стримував особу від вчинення злочину. О. І. Бойко вказує, що Ціцерон порівнював цінність превентивних й педагогічних зусиль і віддавав перевагу останнім. Адже це йому належить блискучий афоризм про те, що страх є нестійким учителем обов'язку⁴⁹⁴. Також М. П. Чубинський вказував на переконання мислителя в тому, що законодавець повинен враховувати те, що невідворотність покарання є одним із найсильніших стримуючих факторів, адже саме надія на безкарність є вагомим стимулюючим до вчинення злочину фактором⁴⁹⁵. Окрім того, не варто забувати і думки Ціцерона щодо того, що закон повинен прагнути зробити об'єднання людей недоторканим і безпечним. Мислитель також категорично відстоював право на необхідну оборону. В одній із промов він сказав: «Є такий закон, не нами писаний і не нами народжений ... і закон цей говорить: якщо життя наше в небезпеці від підступів, насильств, від мечів розбійників або недругів, то всякий спосіб себе оборонити є законний і чесний»⁴⁹⁶.

Як зазначає В. .С. Нерсисянц, важливе значення Цицерон надавав преамбулі до закону, оскільки «закону властиве також і прагнення в чомусь переконувати, а не до всього примушувати силою і погрозами». Мета такої

a=1365203748 (дата звернення: 17.12.2019).

⁴⁹² Бойко А. И. Римское и современное уголовное право. Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург; 2003. С. 14.

⁴⁹³ Петрашук В. В. Мораль и право во взглядах Цицерона. *Экономические и гуманитарные исследования регионов*. 2014. № 5. С. 64.

⁴⁹⁴ Бойко А. И. Римское и современное уголовное право. Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург; 2003. С. 87.

⁴⁹⁵ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 121.

⁴⁹⁶ Бойко А. И. Римское и современное уголовное право. Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург; 2003. С. 14.

преамбули – зміцнити божественний авторитет закону і використовувати страх божої кари в інтересах виконання людьми свого обов'язку і запобігання правопорушенням⁴⁹⁷.

Крім того, для обґрунтування правороз'яснювальної функції кримінально-правової політики важливим є виділення ним видів та ролі тлумачення в юридичній діяльності того часу. Окрім типової діяльності, такої як складання позовних заяв, видача практичних інструкцій для участі в судових баталіях Ціцерон виділяв *in respondendo* – всілякі роз'яснення і повчання загального характеру, зразок доктринального тлумачення (наприклад, було прийнято давати *respondo* під час прогулянок) та *in scribendo* – письмова форма роз'яснень з різних правових питань⁴⁹⁸.

Римські стоїки (Сенека, Марк Аврелій та ін.) продовжили вчення колег-греків щодо етичних підходів до розуміння держави і права. Їх погляди є більш цінними для досліджень в інших галузях, тому варто звернути увагу лише на ті моменти, що свідчать про їх звернення до права та закону.

Зокрема, Сенека не погоджується з наступними міркуваннями Посідонія: «Мені не подобається, що до Платонових законів долучені їх обґрунтування: адже закон повинен бути лаконічним, щоб невігласам легше було його засвоїти. Він як божественний голос згори, наказує, а не обговорює. По-моєму, немає нічого холодніше і безглуздіше, ніж закон зі вступом. Давай мені настанови, говори, що я повинен робити! Я не вчуся, а підкоряюся»⁴⁹⁹). Крім того, даючи відповідь на запитання «І закони не можуть домогтися, щоб ми поводитися, як належить, а що таке закони, що не настанови упереміж з погрозами?», Сенека висловлює своє бачення ролі законодавства у протидії злочинності. Вів вважає, що вони тому й не переконують, що загрожують, настанови же не змушують, а вмовляють. Окрім того, закони страхом утримують від злочинства, настанови же заохочують до виконання обов'язків. «Додай до цього, що і закони корисні для добродійності, принаймні якщо вони не тільки беруть верх, а й вчать»⁵⁰⁰.

Сенека серед цілей каральної діяльності був прихильником надання переваги меті запобігання вчиненню злочину, аніж кари за нього. Йому належить відомий вислів: «*nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne*

⁴⁹⁷ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 91.

⁴⁹⁸ Там же. С. 25.

⁴⁹⁹ Луций Анней Сенека. Нравственные письма к Луцилию. Перевод и примечания С. А. Ошерова. М.: "Наука", 1977. URL: <http://psylib.org.ua/books/senek03/txt094.htm> (дата звернення 15.09.2019).

⁵⁰⁰ Луций Анней Сенека. Нравственные письма к Луцилию. Перевод и примечания С. А. Ошерова. М.: "Наука", 1977. URL: <http://psylib.org.ua/books/senek03/txt094.htm> (дата звернення 15.09.2019).

рессетур» (ніякий мудрець не карає за те, що злочинно скоєно, а для того, щоб це не здійснювалося)⁵⁰¹.

Марк Аврелій розвивав вчення про державу з рівними для всіх законами, керованою відповідно до рівності і рівноправ'я всіх⁵⁰². Водночас він вважав, що всі рівноправні громадяни повинні знаходитися в підпорядкуванні і співпідпорядкуванні єдиному для всіх закону.

Як уже відмічалось, римські юристи, які спочатку надавали консультаційні послуги, прикладали чимало зусиль для дослідження, формулювання і тлумачення правових норм. У певний період спеціальним законом про цитування юристів (426 р.) положенням деяких з них була надана законна сила (що корелює з нормозастосовчою та тлумачувальною функціями кримінально-правової політики). Зокрема, важко переоцінити досягнення Гая, який прив'язав до крадіжки корисливий мотив, визначив момент її закінчення, поклав початок розмежуванню крадіжки і грабежу тощо; Павла, який сформулював правила юридичної і фактичної помилки; апологета юридичної практики Папініана, постулати якого мали пріоритет у разі виникнення колізій (можливо, через те, що він умів пов'язати життєві ситуації із загальними правовими принципами), і який відмовився виправдовувати імператора Каракалла за вбивство ним свого брата («не так легко виправдати братовбивство, як його вчинити»); Папініану⁵⁰³ же належить відомий вислів, що «закон є припис, рішення мудрих мужів, приборкання злочинів, скоєних навмисно або через незнання»⁵⁰⁴ (виділено мною – І. К.); Модестіна, який разом з колегами вивів практику в категорію джерел права (як тут не згадати категоричну позицію сьогоднішніх «антипрецедентників» про те, що судова практика не є джерелом права); він, як і колеги теж притримувався позиції щодо визначальної ролі закону в житті («Дія (сила) права: повелівати, забороняти, карати»⁵⁰⁵) та багатьох інших. Однак не варто забувати, що говорячи про панування закону, вони мали на увазі виключно той закон, який відповідає загальним принципам права. Юліан з цього приводу писав: «Тому, що встановлено всупереч змісту права, ми не можемо слідувати як юридичному правилу»⁵⁰⁶.

Окремо слід звернутися й до Ульпіна, про якого не згадує хіба що дуже лінивий дослідник спадку римських юристів. Адже саме Ульпіану

⁵⁰¹ Бойко А. И. Римское и современное уголовное право. Юридический центр Пресс, Санкт-Петербург; 2003. С. 106.

⁵⁰² Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 40.

⁵⁰³ Дуже схожий вислів належить теж відомому юристу Марціану.

⁵⁰⁴ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 103.

⁵⁰⁵ Там же. С. 104.

⁵⁰⁶ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 43.

належить фраза, яка входить до більшості сучасних підручників з різних галузей права: публічне право відноситься до становища держави, а приватне – до користі окремих осіб⁵⁰⁷. На основі цього твердження обґрунтовується актуальний і на сьогодні розподіл галузей на публічне і приватне. Але чи все так однозначно з формулою Ульпіана?

Дуже цікаву і, видається, слушну позицію з цього приводу висловлює Г. Г. Малинова. Дослідниця вказує по крайній мірі на два моменти, які заслуговують більш детального і прискіпливого вивчення надбань Ульпіана. По-перше, вчена стверджує, що дослідники або не коментують, або взагалі виключають початок ульпіанівської фрази: «**Вивчення** (виділено мною – **І. К.**) права розпадається на два положення: публічне і приватне (право)». І далі відомий всім текст: «Публічне право відноситься...». Якщо звернути увагу на перше слово, стверджує Г. Г. Малинова, (саме це слово «вивчення», чомусь, зазвичай взагалі втрачається в тлумаченнях і перекладах), то це твердження Ульпіана набуває вже зовсім іншого змісту. Ульпіан в такому випадку не стверджує про категоричне розділення конкретно галузей права: він говорить про розділення вивчення цих галузей⁵⁰⁸.

Дійсно, якщо звернутися до сучасних досліджень методів реалізації кримінального права та кримінально-правової політики (Е. Л. Сидоренко, П. В. Хряпінський, Е. М. Гануляк, П. Л. Фріс та ін.), то границя між публічним і приватним правом не видається настільки чіткою, наскільки її вбачали. В сучасному глобалізованому середовищі розмиваються не лише кордони між державами, а й межі регулювання між, здавалося, незламними підходами до відокремлення публічного і приватного права. Вчені, а особливо ті, які досліджують не конкретні правові норми, а кримінально-правову політику, говорять не лише про взаємопроникнення норм та інститутів, а й про інтеграцію, здавалося б, непритаманних публічному праву диспозитивних методів регулювання: заохочення та стимулювання.

Концентрує й Г. Г. Малинова увагу на ще одному дуже неоднозначному моменті, пов'язаному із інтерпретацією Ульпіана. На її думку, варто зупинитися на словах «становище» і «користь» та їх перекладі. У багатьох більш ранніх перекладах, а також у багатьох перекладах європейських дослідників, ці слова замінялися єдиним терміном «інтерес». Фраза набуває зовсім іншого вигляду: «публічне право відноситься до інтересів держави, а приватне – до інтересів окремих осіб»⁵⁰⁹.

З цього приводу варто навести цілком слушну думку П. Л. Фріса. «Об'єднання самостійних галузей правової політики в єдиний вид, – вважає

⁵⁰⁷ Там же.

⁵⁰⁸ Малинова А. Г. Мог ли Ульпиан рассуждать об интересах? *Аллея науки*. 2017. № 6. С. 316

⁵⁰⁹ Малинова А. Г. Мог ли Ульпиан рассуждать об интересах? *Аллея науки*. 2017. № 6. С. 316

вчений, – здійснюється на базі спільності основного інтересу, який визначає політику кожної із галузей, що входять у цю сферу – боротьба із злочинністю. Як вторинний інтерес боротьба із злочинністю визначає відповідним чином політику і ряду інших галузей – адміністративно-правової, фінансово-правової та ін. Однак за загальними правилами системності в основі об'єднання можуть знаходитись лише основні спільні характеристики, а не вторинні. Як зазначалося для політики у сфері боротьби із злочинністю таким є основний інтерес боротьби із злочинністю. Виходячи з цього, саме інтерес є тим фундаментом на підставі якого здійснюється виділення та внутрішня структуризація політики у сфері боротьби із злочинністю»⁵¹⁰. Отож, підтримується позиція про те, що визначальним для розподілу напрямків державної політики, і для виділення у ній окремої сфери – політики у сфері протидії злочинності, є загальний інтерес, який проявляється у спільності цілей і завдань: мінімізація злочинності та забезпечення суспільства.

Формування кримінально-правових ідей у ранньому християнстві детально дослідила К. С. Бабиніна⁵¹¹, тому варто лише навести деякі основні положення, які відображають розуміння кримінально-правового регулювання. У християнстві чітко зафіксовано Божественну природу кримінально-правових норм, які отримали свою фіксацію через пророка Мойсея. До речі, норми були в основному сформульовані у виді не дозволів на поведінку, а у формі заборон чи наказів (чітко простежується їх імперативний характер). На основі співвідношення Божественного і земного досліджується співвідношення «гріх» та «злочин», покарання в цьому контексті розглядалося як спокутування провини (гріха). Злочинець в першу чергу повинен покаятися, усвідомити гріховність своєї поведінки і прагнути спокутувати свою вину перед Богом, а вже потім нести відповідні обмеження згідно закону. Покарання за такі діяння слідували принципу відплати «рівне за рівне» У різного роду посланнях виправдовується та прославляється роль церкви у державному житті, що врешті-решт привело до того, що християнство стало офіційною релігією Римської імперії⁵¹². Церква починає робити акцент на божественному характері всякої влади, проповідуючи покірність владі і засуджуючи опір насильству, про що писав апостол Павло у своєму «Посланню римлянам»⁵¹³.

⁵¹⁰ Фріс П. Л. Інтереси кримінально-правової політики. *Наше право*. 2005. № 1. С. 53.

⁵¹¹ Бабиніна К.С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи). Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Одеса: НУ «ОЮА», 2016. 216 с.

⁵¹² Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 44.

⁵¹³ Послання св. апостола Павла до римлян. URL: https://www.truechristianity.info/ua/bible/romans_ua.php (дата звернення 8.07.2019).

Перед одним із найяскравіших фундаторів ідеологічного підґрунтя раннього християнства Августином Аврелієм постало доволі непросте завдання. Він намагався визначити співвідношення Божого і людського, співвідношення Божої волі та автономії людини. І найголовніше: а чому ж всесильний Бог, який, очевидно, на стороні добра, допускає існування зла (для цього дослідження – злочинності)?

Йому вдалося вирішити цю дилему, сформулювавши дві протилежні позиції. З одного боку, він з позицій релігійно-етичного підходу стверджує, що загальна християнсько-теологічна основа «законних» устремлінь людини полягає в її прагненні уподібнитися Богові. Але сама людина (без Божої допомоги) це зробити не в змозі, а тому повинна зрозуміти своє місце у світі, підкорятися Богові, терпеливо переносити кривди в земній державі в ім'я майбутнього щастя. Через власну недосконалість, гріховність людина переступає закони, вчиняючи проступки й злочини: «Коли неприборкана пристрасть нівечить душу й тіло — це проступок; коли вона діє на шкоду іншому — це злочин»⁵¹⁴. Справедливе покарання за своєю суттю не є зовнішньою сваволею, воно уже міститься в самій провині й неминуче впливає з неї. Тим самим, Августин наділяє людину здатністю вибирати між злом і добром, визначаючи тим самим міру відповідальності самої людини за всі вчинки.

Інша теорія відкидає будь-який натяк на автономність людини, приховуючи причини її поведінки в недосяжних глибинах Провидіння, виводячи таким чином Бога з-під можливої критики за існування зла і недосконалість світу⁵¹⁵.

Таким чином, незважаючи на скептичне ставлення до «римської» кримінально-правової спадщини, варто констатувати, що творці юридичної догматики, розробляючи, формулюючи чи роз'яснюючи конкретні норми, нерідко звертали увагу на більш загальні питання щодо змісту і ролі злочину та покарання, висвітлюючи тим самим власні політико-правові погляди, які безпосередньо стосувалися кримінально-правової політики того часу. І їхні погляди в багатьох аспектах відображають конкретні функції кримінально-правової політики.

2.2. Погляди на кримінально-правову політику в епоху Середньовіччя

Політика-правова спадщина Середньовіччя, як і Стародавнього Риму, за своїм змістом і обсягом була доволі обмеженою, навіть у порівнянні з

⁵¹⁴ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 47.

⁵¹⁵ Шморага К. А. Публичное и личное: от Античности к Новому времени (Аврелий Августин, Николай Кузанский, Мартин Лютер) Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. 2009. Т. 2. № 3. С. 68.

думкою Стародавньої Греції. Це зумовлено рядом причин, які доволі детально вивчені та аргументовані в спеціалізованій літературі.

Не є винятком і дослідження щодо кримінально-правової політики. Виходячи із зростання панівної ролі церкви та її постійну боротьбі зі світською владою за першість в тогочасному житті, мислителі Середньовіччя здебільшого ставили перед собою питання співвідношення світської та церковної влади, відображення Законів Божих у формах права і т. п. Слід навести позицію О. М. Шерман з цього приводу: «Усе життя середньовічного суспільства було просякнуте релігією, і політична боротьба нерідко набувала форм релігійного протистояння»⁵¹⁶. Звичайно, різке зростання теологічної філософії не могли не призвести і до активної протидії у вигляді різного роду єретичних поглядів. Слід враховувати і той момент, що світову цивілізацію охопили нашість варварських культур, політико-правові вчення яких перебували на доволі примітивному рівні.

Однак, за влучним висловом М. П. Чубинського, навіть серед маси даних, що свідчать про занепад кримінально-правової думки, слід відмітити ту невелику кількість, які відзначають, хоча б і частково, про рух уперед⁵¹⁷.

Церковна політико-правова ідеологія базувалася не декількох постулатах, які мають відношення до кримінально-правового регулювання.

По-перше, опираючись варварським ідеям пріоритету кровної помсти, ідеологи канонічного права Середньовіччя всілякими засобами відстоювали публічний характер покарання; покарання в ім'я Бога і віри та для загального блага. М. П. Чубинський, досліджуючи кримінально-правову думку Середньовіччя, особливо акцентує увагу на твердженнях каноністів, що правитель зобов'язаний всіма силами протистояти вчиненню злочинів та карати злочинців⁵¹⁸. У відстоюванні публічного характеру протидії злочинності, видається, міститься одна з небагатьох, але немаленька за значенням, перемога кримінально-правової політики того часу.

По-друге, треба пам'ятати, що у християнстві вчення щодо злочинів та їх природи пов'язувалося з категорією «зло». На противагу Божественним силам, які асоціювалися з добром, зло кореспондувало проявам діяльності протилежного табору – диявола. Відповідна особа підпадала під процедуру демонізації, причому від демонізації страждали не тільки «неугодні» єретики, а й нерідко політичні опоненти.

Як зазначає О. М. Шерман, демонізація була засобом створення максимально негативного іміджу об'єкта шляхом надання йому таких характеристик, які дозволяють або ототожнити його з нечистою силою (крайній вияв дегуманізації), або звинуватити у співпраці з нею. Останній варіант, власне, і становить суть середньовічної демонізації, коли

⁵¹⁶ Шерман О. М. Участь церкви як політичного інституту в політичній боротьбі доби Середньовіччя. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 394.

⁵¹⁷ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 133.

⁵¹⁸ Там же. С. 138-139.

розповсюдженою зброєю у політичній боротьбі було звинувачення у продажі душі дияволу. Співпраця з нечистою силою була одним з найважчих гріхів (а злочини фактично ототожнювалися з гріхами) у тогочасній системі моральних координат, причому сам диявол розглядався не як міфологічна постать, а як реальний суб'єкт дії, а «відьми» та «чаклуни» мешкали чи не в кожному населеному пункті⁵¹⁹. Варто відмітити, що суб'єктами співпраці з дияволом виступали не тільки відьми та політичні супротивники. Історія знає випадки обвинувачення в цьому осіб, які, власне, відстоювали чи захищали християнську віру, аж до папи римського. Нерідко такі звинувачення супроводжувалися поєднанням із обвинуваченнями у проведенні магічних обрядів, дітовбивстві, людському жертвоприношенні, сексуальних збоченнях і т. п.

М. П. Чубинський відмічав ще одну особливість середньовічної кримінально-правової думки. На відміну від представників раннього християнства, які відстоювали ідеї переваги виправлення злочинця над метою кари, релігійні ідеологи Середньовіччя виправдовували заповідання смертної кари, причому різними способами. За твердженнями автора, головна думка середньовічних каноністів пізніших періодів полягала в тому, що церква сама не повинна призначати і виконувати смертні вироки. Але ніщо не заважає передавати злочинців світській владі для страти за тяжкі, в т.ч. релігійні злочини. А звернення при цьому церкви застосувати м'яке покарання, без кровопролиття, зазвичай сприймалося як прохання спалити винного живцем⁵²⁰. Вочевидь, треба підтримати висновок автора про те, що така практика була кроком назад у порівнянні з ранньохристиянськими вченнями.

Зазвичай, науковці, досліджуючи політико-правову спадщину Середньовіччя, концентрують увагу на роботах Томи Аквінського, Марсилія Падуванського (Падуанського), каноністів, та деяких юристів. На слухну думку С. О. Бочкарьова, корисними для наук кримінально-правового циклу є також праці менш відомих мислителів – Аніція Боеція, Ансельма Кентерберійського, П'єра Абеляра, Гільберта Порретанського, Петра Ломбардського, Вільяма Оккама, Майстера Екхарта та інших⁵²¹.

Аніцій Боецій, відомий своїм автобіографічним твором «Втішення філософією», ставив перед собою цілком класичні для дослідників того часу питання: Якщо існує Бог, то звідки зло? І звідки добро, якщо Бога немає? Як в царстві всезнаючого, всемогутнього, бажаючого виключно добра Бога процвітає і править підлість? Виходячи із власного досвіду

⁵¹⁹ Шерман О. М. Участь церкви як політичного інституту в політичній боротьбі доби Середньовіччя. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 395.

⁵²⁰ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 136-137.

⁵²¹ Бочкарёв С. А. Философия уголовного права средневековья. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 3 (12). С. 50.

очікування смертної кари в тюрмі, він намагається зрозуміти, чому добродетель не тільки позбавляється нагород, але й, повалена, топчеться ногами злих людей і приймає на себе покарання, належні злочинцям⁵²². І хоча, на його ж власну думку, складність питання є настільки високою, що на нього неможливо дати вичерпну відповідь, Боецій звернув увагу на злочин як на штучну, багато в чому рукотворну справу. У його випадку спочатку донощики виступили проти мислителя з наклепом. Потім «очевидність» інспірованого ними злочину зробила обвинувачів і суддів настільки одноставними в їх жорстокості, що жодного з них не похитнула ні притаманна людській природі схильність до брехні, ні нестійкість долі всіх смертних. Тут же Сенат, якому він достойно служив і на захист якого твердо стояв, «зробив все, щоб своїми постановами, що стосуються його, представити інкриміноване йому в якості злочину»⁵²³. Напевно, вперше стикаємося з описом зловживань у кримінально-правовій політиці, що проявляються у «фабрикації» кримінальних справ і реальним призначенням несправедливого покарання. І ще одне важливе зауваження. Боецій мимохіть дивується тому, що народ, який з величезною увагою спостерігав за його долею, безоглядно довіряє рішенням носіїв влади. «Як тільки нещасних звинуватять в будь-якому вигаданому злочині, всі відразу повірять, що вони заслужили того, що випало на їхню долю»⁵²⁴. Бачимо, що вже в той час мислителі піднімали питання про те, наскільки легко сформулювати громадську думку щодо навіть вигаданого злочину (черговий раз пересвідчуємося у важливості інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики).

Ансельм Кентерберійський, вивчаючи втрату первинної праведності, формулює цілком юридичні категорії «сатисфакції» або «задоволення»⁵²⁵, які напряму відносяться до кримінально-правової політики. Він виходить з того, що вчиняючи злочин, недостатньо мати на меті задоволення власних інтересів шляхом дотримання принципу «рівне за рівне», адже в такому випадку провину перед Богом заглажено не буде. Він писав: «...Поки ж злодій не відшкодував шкоду крадіжки, він являється винним. І недостатньо лише повернути вкрадене: за завдану образу повернути слід більше, ніж було викрадено. Так, якщо хто-небудь зашкодить здоров'ю іншої людини, то недостатньо, щоб він лише відновив здоров'я – необхідно ще і якість

⁵²² Боэций. Утешение Философией и другие трактаты. М., «Наука», 1990. С. 190-290. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=571800&p=1> (дата звернення 2.09.2019)

⁵²³ Бочкарёв С. А. Философия уголовного права средневековья. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 3 (12). С. 53.

⁵²⁴ Боэций. Утешение Философией и другие трактаты. М., «Наука», 1990. С. 190-290. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=571800&p=1> (дата звернення 2.09.2019)

⁵²⁵ Правові інтерпретації Жертви Христової у світлі православного віровчення. URL: <https://www.kpba.edu.ua/statti/920-pravovi-interpryatsii-zhertvy-khrystovoi-u-svitli-pravoslavnoho-virovchennia.html> (дата звернення 17.07.2019).

відшкодування за образу особі, яка зазнала страждання; так само недостатньо, якщо порушив честь іншого лише знову відновити її повністю – за тяжкість нанесеного безчестя образник повинен принести якийсь відшкодування, угодне тому, кого він збезчестив. Тут необхідно звернути увагу на те, що коли хтось відшкодовує несправедно викрадене, він повинен віддати ще й те, чого від нього можна було б вимагати, якби він не викрадав чужого. Отже, таким чином і повинен всякий грішник Богові викрадену честь; в цьому і полягає задоволення, яким будь-який той, хто згрішив зобов'язаний віддати Богові»⁵²⁶.

На перший погляд видається, що Ансельм просто диференціює відшкодування заподіяної злочином шкоди та розділяє її, наприклад на матеріальну і нематеріальну. Однак, при більш прискіпливому погляді його ідеї є набагато глибшими.

Виходячи із вчення Ансельма Кентерберійського, гріховний вчинок (для даного дослідження – злочин) сам по собі, нібито і незначний, але коли співвідносити його з Божою волею, він починає набувати характеру нескінченної вини. Він пропонує і механізм спокутування, вважаючи, що людина, яка своїм гріхом образила честь Бога, може відновити цю честь двома шляхами: або через покарання, або через «сатисфакцію» - шляхом спокутування, або шляхом вчинення добрих справ, здатних цілковито загладити її вину перед Богом і відновити ушкоджену нею божественну гідність. Розрізняючи покарання і сатисфакцію, Ансельм надає однозначної переваги останній, вказуючи на головні вади покарання у процесі примирення. На шляху покарання, якби його вибрав Бог, не було б досягнуто мети творіння – залучення до блаженства, честь Бога відновлювалася б без волі і згоди творіння, що суперечить божественному замислу щодо творіння. Тому Бог обирає шлях сатисфакції⁵²⁷. До речі, саме на основі своєї теорії «сатисфакції» Ансельм обґрунтовував жертву Ісуса: оскільки гріхи являють собою безкінечну образу Бога, то для сатисфакції потрібно зробити щось більше, від заподіяного. А людина, зрозуміло, не може перевищити безкінечність – тому це повинна була зробити Боголюдина. Причому смерть Христа не лише загладила провини людей, а й здобула для них право на заслуги перед Богом, тобто – винагороду⁵²⁸.

Як бачимо, поряд із значними заслугами в галузі теології, Ансельм має цілком конкретні заслуги і в сфері вчення про кримінально-правову політику. Він вперше для обґрунтування релігійних питань використав

⁵²⁶ Ансельм Кентерберійский. Почему Бог стал человеком. URL: <https://www.reformed.org.ua/2/55/3/Anselm> (дата звернення 17.07.2019).

⁵²⁷ Правові інтерпретації Жертви Христової у світлі православного віровчення. URL: <https://www.kpba.edu.ua/statti/920-pravovi-interprytatsii-zhertvy-khrystovoi-u-svitli-pravoslavnoho-virovchennia.html> (дата звернення 17.07.2019).

⁵²⁸ Правові інтерпретації Жертви Христової у світлі православного віровчення. URL: <https://www.kpba.edu.ua/statti/920-pravovi-interprytatsii-zhertvy-khrystovoi-u-svitli-pravoslavnoho-virovchennia.html> (дата звернення 17.07.2019).

цілком приземлені юридичні категорії «покарання», «відшкодування шкоди, заподіяної злочином» і т.п., застосували незвичну для того часу юридичну модель. По друге, його ідеї відповідають сучасним положенням про примирення винного з потерпілим. І, по третє, він, вимагаючи від теології достовірних і доступних доказів всупереч сприйняттю «на віру», перевів релігію, в т.ч. за допомогою кримінально-правових інституцій, з чогось таємного, доступного тільки для обраних, в сукупність зрозумілих для всіх постулатів.

Питаннями співвідношення гріха і злочину займався П'єр Абеляр. В першу чергу, він виходив з того, що кожна людина має пороки і чесноти. І якщо порок є об'єктивною супутньою характеристикою людини, то про гріх може йти мова тільки тоді, коли до пороку приєднується зла воля⁵²⁹. Відтак гріх утверджується у мить, коли людина відступає від своїх свідомих релігійних та соціальних переконань, від того, що вважає найціннішим: «Гріх не в тому, щоб забажати дружину іншого або увійти з нею в зв'язок, але скоріше в тому, щоб погодитися на це бажання або на цей вчинок»⁵³⁰. Гріх, таким чином, визначається розумною згодою людини на неправомірну поведінку. Як вважає О. С. Туренко, за Абеляром якщо особа вчиняє несвідомий гріх (діяння, що було скоєне через невідання), то у цьому разі окремий вчинок не є провиною перед Богом, і тому не може бути покараним, оскільки Бог судить людину не стільки за вчинки, а за те, з якою душею вона зробила цю дію⁵³¹.

О. С. Туренко також інтерпретує ідеї мислителя щодо карності неумисних діянь. На думку вченого, Абеляр вважав, що гріх через невідання долається таїнством причастя і свідомим та щирим каяттям, яке вказує вірянину на його душевну та розумову недосконалість, мобілізуючи його на дбайливий самоконтроль та добродієсне життя в межах сумісного життя церковної громади. Втім, несвідомий гріх може нанести шкоди людській спільності або окремій людині. У цьому разі людина, що скоїла злочин, має бути покарана світським судом⁵³².

А. Є. Шевченко, разом з О. С. Туренком, слушно зауважують, що «народження гріха» залежить переважно від свідомості людини, її власного

⁵²⁹ Бочкарёв С. А. Философия уголовного права средневековья. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 3 (12). С. 55.

⁵³⁰ Пьер Абеляр. Этика или Познай самого себя. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/antology/document/HASH5d158f47f09fe71a854737> (дата звернення 19.07.2019).

⁵³¹ Туренко О. С. Пошук основ індивідуальності – сподівання П. Абеляра. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84. С. 376.

⁵³² Туренко О. С. Пошук основ індивідуальності – сподівання П. Абеляра. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84. С. 376.

вибору цінностей та шляхів їх досягнення⁵³³. До речі П. Абеляр називає такий вибір поняттям «intention» – не що інше, як «наявність умислу»⁵³⁴.

Мислитель, таким чином, доволі детально аналізує питання співвідношення в гріху умислу і самого діяння. За його твердженням, гріх має 4 компоненти, які потрібно розрізняти послідовно і досить ретельно, а саме: вада душі (порок), що штовхає до гріхів, далі – самий гріх, який він бачить в згоді на зло, далі волю людини, спрямовану на зло, і, нарешті, злочинне діяння⁵³⁵.

Не применшуючи серйозності досліджень Абеяра стосовно інституту вини, варто звернути увагу й на дослідження щодо ще одного моменту, який, власне, і визначав кримінально-правову політику того часу. Мова йде про проблему розмежування «гріха» і «злочину», яке знаходилося у фундаменті питання про розмежування юрисдикції між церковним та світським судом. Як зазначає Г. Берман, Абеяра виділяв 3 умови що визначають «гріх», який визначає підсудність церковного суду: 1) тяжкість злочину (мова йде про т.зв. «смертні гріхи»); 2) має проявлятися у зовнішній поведінці, в конкретному діянні (*саме Абеяра обтрунтував тезу про те, що судді не можуть судити за приховані речі, тим самим підтвердивши тезу «за думки не карають», адже лише Бог бачить душу і серце людини – І. К.*); 3) гріх повинен викликати «роздратування» церкви, бути «скандалом» для церковної організації⁵³⁶. І якщо питання розмежування юрисдикції церковного та світського суду відносяться до кримінально-процесуальної політики, то основа для такого розмежування (співвідношення «гріх»-«злочин»), очевидно, відноситься до кримінально-правової.

Проблеми співвідношення гріха і злочину займався й Петро Ломбардський. Як зазначає С. О. Бочкар'єв, він відрізняв злочин від гріха і в своїх текстах старанно відмежовував одне явище від іншого. Він не змішував і не ототожнював їх, але в той же час виходив з тісного зв'язку обох феноменів. Водночас злочин від відрізняв від гріха за критерієм «тяжкості кримінального акту»⁵³⁷.

Для вчення про кримінально-правову політику цінність поглядів Петра Ломбардського, окрім наведеного розуміння злочину, проявляється

⁵³³ Шевченко А. Є., Туренко О. С. «Покарання» та «намір» в канонічному праві: сподівання П'єра Абеяра. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 64.

⁵³⁴ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/intention>

⁵³⁵ П'єр Абеяра. Етика или Познай самого себя. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/antology/document/HASH5d4b8f4eb0a0a71b5d4752>. (дата звернення 19.07.2019).

⁵³⁶ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М: НОРМА, 1998. С. 185-186.

⁵³⁷ Бочкарёв С. А. Философия уголовного права средневековья. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 3 (12). С. 57.

ще, по крайній мірі, у двох аспектах. По-перше, він підтвердив сучасну політику щодо того, що злочини є протиправним діянням. Як зазначає Г. Берман, вважалося, що злочинний гріх є порушенням церковного закону, з чого випливає наступний висновок: те, що не є порушенням церковного закону, не підлягає переслідуванню церковним судом. А Петро Ломбардський висловив це такими словами: «Немає гріха, якщо не було заборони»⁵³⁸.

По-друге, він по-своєму тлумачив принцип, що жодна особа не може бути двічі притягнена до відповідальності за одне діяння (в тогочасній інтерпретації – Бог не судить двічі за одне і те ж). Як вказує, С. О. Бочкар'єв, Петро Ломбардський, розмежовуючи тимчасове (земне) і вічне (небесне) покарання, уточнив цей принцип: він повинен бути застосований тільки до тих людей, які змінилися на краще за допомогою справжнього покарання. Але для тих, хто став більш жорстоким і злим, додавав мук іншим, тимчасове покарання має стати початком вічного покарання⁵³⁹. Тим самим мислитель чітко вказував на те, що формально особа дійсно не може бути покарана двічі (звісно, мова йде про земне покарання).

Звичайно, римські юристи говорили про протиправність і недопустимість подвійного покарання набагато раніше, але у зв'язку з цим не варто применшувати заслуги мислителя: над ним стояла церква, влада якої була практично необмеженою, (тоді як римські юристи жили в ліберальних умовах), і дуже сміливо на той час було висловлювати свої міркування з вказаних проблем.

Не можна залишити поза увагою Тому Аквінського, політико-правова спадщина якого, на відміну від багатьох інших представників Середньовіччя, набагато детальніше досліджена у спеціалізованій літературі. Тома присвятив себе дослідженню багатьох загальних політичних питань: походження держави, співвідношення Божественного і позитивного закону, розмежування церковної та світської влади.

З точки зору досліджень у сфері кримінально-правової політики, Тома продовжив ідеї Ансельма Кентерберійського щодо того, що справедливість вимагає, щоб за кожен гріх (злочин) було заплачено тимчасовим стражданням; щоб це страждання, тобто покарання, було адекватно гріховному вчинку, і щоб воно захищало конкретний закон, який порушується. Як зазначає Г. Берман, Тома з цього приводу висловився, що «і кримінальні та цивільні правопорушення однаково вимагають сплати компенсації жертві; але оскільки кримінальний злочин, на відміну від цивільного правопорушення, є викликом самому праву, на особу має бути

⁵³⁸ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М: НОРМА, 1998. С. 184.

⁵³⁹ Бочкарёв С. А. Философия уголовного права средневековья. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 3 (12). С. 58.

накладене не просто зобов'язання відшкодувати збиток, а покарання – як ціна за порушення права»⁵⁴⁰.

Тома Аквінський вирішив ряд сумнівів, пов'язаних з практикою обдарування (і покупки) індульгенцій. Він підтримував концепцію «скарбниці церкви» – своєрідного «надлишкового» запасу чеснот, що поповнюється Ісусом Христом, Дівою Марією і святими, з якого можуть черпати інші християни. Цією «скарбницею» може розпоряджатися Папа Римський, випускаючи особливі, юридичні за своєю природою акти – індульгенції. Індульгенції діють тільки тому, що святість одних членів християнської спільноти переважає гріховність інших⁵⁴¹. Очевидно, вказані положення стосуються релігійного обґрунтування права на амністію.

Тома також спробував порівняти злочин і покарання з позицій того, що є більшим злом, оскільки зрозумілим є те, що злочин є злом самим по собі, а покарання – це зло у відповідь на злочин. Він вважає злочин більшим злом хоча б з двох таких аргументів. По перше, якщо злочин як такий полягає в невпорядкованості дії волі, а покарання – в позбавленні того, що використовується відповідно до волі, злочин має природу зла в більшій мірі, ніж покарання. По-друге, причину можна углядіти в тому, що зло покарання пов'язане з Богом, а зло злочину – ні⁵⁴².

Доволі відокремлено на фоні інших дослідників виглядають думки Марсилія Падуанського. Як вказують автори підручника з історії вчень про державу і право, Марсилій вбачав усі біди тогочасного життя у надмірному втручанні церкви у життя, і, у зв'язку з цим, наполягав на тому, що церква повинна бути позбавлена свого суверенного статусу та понижена до рівня державної установи, підлеглої світській владі. Канонічне право також має використовуватися лише з дозволу держави. Примус за невиконання певних норм є монополією виключно держави⁵⁴³.

З не притаманних для того часу демократичних позицій, Марсилій визначав виключно народ як верховний суверен має видавати закони, під якими він розумів «приписи, що мають примусову силу завдяки покаранню або заохоченню». Найважливішою метою законів Марсилій вважав установлення «громадянської справедливості та загального блага», а додатковою — «безпеку та стабільність влади госуударів»⁵⁴⁴.

⁵⁴⁰ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М: НОРМА, 1998. С. 181.

⁵⁴¹ Словарь средневековой культуры. М., 2003. С. 187-189. URL: <http://ec-dejavu.ru/i/Indulgence.html> (дата звернення 22.07.2019)

⁵⁴² Фома Аквинский. Сумма теологии. Том II. URL: https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-2/5_5. (дата звернення 22.07.2019).

⁵⁴³ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 55.

⁵⁴⁴ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 55.

Розробляючи ідеї демократичної держави, Марсилій мимохіть торкається контрольної функції кримінально-правової політики, що, за його думкою, належить уповноваженому представнику народу – законодавцю. Як зазначають Ф. Мийманбаєва та Д. Башенов, мислитель вважав, що громадяни можуть судити правителя за злочини і відповідно карати його, якщо уповноважений ними представник – законодавець, призупинить функції правителя і пред'явить йому обвинувачення і винесе вирок. Якщо закон передбачає злочин, то все відбувається згідно з буквою закону, якщо ж ні – законодавець має право призначити своє покарання⁵⁴⁵. Крім того, вказані автори зазначають ще одну позицію стосовно контрольної функції, висловлену Марсилієм: «... правитель у своїй діяльності повинен неухильно дотримуватися закону і не виходити за межі дарованих йому повноважень, бути зразком і мірою будь-яких громадських справ. Але оскільки він все-таки людина, що володіє людськими помислами і пристрастями, які штовхають його на помилки і хибні діяння, йому трапляється робити і щось незаконне. В такому разі правитель повинен бути предметом нагляду з боку того, хто відповідно до закону має право оцінювати його вчинки і впливати на нього»⁵⁴⁶.

Таким чином, як бачимо, варто погодитися із позицією, висловленою А. Я. Гуревичем щодо недооцінки Середньовічної політико-правової спадщини. Він писав, що дослідники «часто забувають, що саме в середні віки почали зароджуватися європейські нації і формуватися сучасні держави, складатися мови, на яких ми говоримо. Мало того, із середньовіччя походить велика кількість культурних цінностей, які лягли в основу нашої цивілізації. При всіх контрастах зв'язок і спадкоємність цих культур безсумнівні»⁵⁴⁷. Не враховують дослідники й те, як справедливо вважає С. О. Бочкар'єв, що велика кількість вчених пізніших періодів, творчість яких надихнула згодом Ч. Беккарія на написання відомої епохальної праці, отримали релігійну освіту і були блискучими знавцями середньовічної літератури і культури, її вихідцями⁵⁴⁸. Тому кримінально-правові ідеї, закладені в працях Середньовічних мислителів, внаслідок суттєвого теологічного, а не політико-правового нахилу, хоч і не виблискували на фоні античних геніїв, але залишили свій вагомий слід у розвитку вчень про кримінально-правову політику.

⁵⁴⁵ Мийманбаєва Ф., Башенов Д. Из истории идей парламентаризма. *Вестник. Серия историческая.* № 1 (88). 2018. С. 199-200.

⁵⁴⁶ Там же. С. 200.

⁵⁴⁷ Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. 2-е изд., испр. и доп. М.: Искусство, 1984. С. 15.

⁵⁴⁸ Бочкарёв С. А. Философия уголовного права средневековья. *Российский журнал правовых исследований.* 2017. № 3 (12). С. 50.

2.3. Вчення про кримінально-правову політику епохи Відродження та Реформації

Середньовіччя, яке принесло людству всезагальне втручання церкви у політичне життя, а у кримінально-правовій політиці – таке ганебне явище, як інквізицію, поступово вичерпало свої політико-правові позиції. В науці, спочатку несміливо і поодинокі, а пізніше все з більшим зростанням, починають звучати позиції щодо необхідності зниження надмірного втручання церкви у всі сфери людського буття. Мислителі починають звертатися до спадщини античності, поклавши тим самим початок нової епохи – епохи Відродження.

М. П. Чубинський, досліджуючи вплив Відродження на становлення кримінально-правової думки, приходять до висновку, що такий вплив був дуже незначним. Апелюючи до праць Савіньї та Штинцінга, вчений визначає основною причиною цього спрямування гуманістів епохи Відродження на зовсім інші цінності, далекі від політико-правових питань⁵⁴⁹. Однак, незважаючи на це, саме передові гуманістичні погляди, закладені у вченнях даного періоду, згодом дали надпотужні «плоди», в т.ч. і щодо кримінально-правової політики.

Напевно немає у середовищі дослідників державної політики та її напрямків жодного науковця, який так чи інакше не торкався б політико-правової спадщини Нікколо Макіавеллі. Б. Б. Бідова, визнаючи те, що про політику в цілому йшла мова ще у працях античності, однак, вважає, що початок історії кримінально-правової політики, швидше за все, можна віднести до часів Н. Макіавеллі, який, на справедливую думку вченої, став першим реальним «правовим інструменталістом» і «першим просвітителем» з питань кримінально-правової стратегії, який побачив у праві взагалі і у кримінальному праві зокрема, спосіб реалізації мети⁵⁵⁰.

Вчений одним з перших (не забуваємо про «індійського Макіавеллі», античних мислителів тощо – див. вище) надзвичайно детально і послідовно створив власну концепцію діяльності державців. Основний зміст державної політики за Макіавеллі можна описати фразою: «Мета виправдовує засоби»⁵⁵¹, оскільки він цінував в політиці, в першу чергу, результативність.

⁵⁴⁹ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 173-174.

⁵⁵⁰ Бидова Б. Б. Теория уголовной политики: вопросы становления. *Вестник Владимирского юридического института*. 2020. № 1 (54). С. 154.

⁵⁵¹ Ця крилата фраза зазвичай вживається в контексті авторства Нікколо Макіавеллі. Але П. О. Сорокін та У. А. Ланден вважають, що це помилкова думка. Насправді, на їх думку, цей вислів є девізом ордена єзуїтів і відповідною основою їхньої моралі, авторство належить єзуїта Ескобару (Сорокін П.А., Ланден У.А. *Власть и Нравственность. Кто должен сторожить стражей?* (главы из книги). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vlast-i-nravstvennost-kto-dolzhen-storozhit-strazhey-glava-i-ideologii-pravyaschih-grupp-tri-vzglyada-na-moral/viewer>

Специфічне тлумачення і реалізацію макіавелізму, на жаль, людство мало можливість бачити в дії – комуністична та фашистська карально-репресивні ідеології завзято використовували це положення для виправдання власних злочинів⁵⁵².

Макіавелі же, ідеї якого використовуються в т. ч. і для обґрунтування ідеології подвійних стандартів⁵⁵³, мав на увазі дещо інше, особливо в сфері кримінально-правової політики. Говорячи про дуальну оцінку діяльності державців, мислитель жодним чином не абсолютизував їх владу, не виводив її у статус «позазлочинної», адже при такому підході взагалі неможливо ставити питання про злочинність у сфері державної діяльності. Він, навпаки, піднімає питання про роль народу у державній політиці. Макіавелі, ставлячи перед собою питання про те, хто найкраще буде охороняти свободу, пише: «Охорону будь-якої речі слід доручати тому, хто б найменш жадав заволодіти нею»⁵⁵⁴, і, відповідно, «... коли охорона свободи довірена народу, він піклується про неї більше і, не маючи можливості сам узурпувати свободу, не дозволяє цього й іншим»⁵⁵⁵. Тим самим, Макіавелі стверджував, що контролюючу функцію по відношенню до діяльності правителів повинен виконувати народ.

Крім того, Макіавелі, виправдовуючи необхідну жорстокість правителів задля задоволення державно-владних інтересів і збереження цілісності держави, намагається знайти розумний баланс між застосуванням каральних заходів і прагненням, якщо не домогтися любові підлеглих, то хоча б утриматися від їх ненависті, тобто між каральним та превентивним завданням кримінального права і відповідними функціями кримінально-правової політики. Він пише: «...що краще: щоб його любили, а не боялись, чи навпаки? Відповідають, що бажано було б і те, і те. Але оскільки поєднати це важко, то куди краще навіювати страх, ніж бути любимим, якщо вже без чогось одного довелося б обійтися. ... Адже любов

(дата звернення 18.10.2019))

⁵⁵² Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 159, 611 та ін..

⁵⁵³ Згідно з цією ідеологією, успішне виконання владних функцій і обов'язків вимагає від носіїв публічної влади систематичного виконання такого роду дій, які, якщо застосовувати їх до звичайного населення, розцінювалися б як аморальні і кримінальні з точки зору чинних законів цієї держави. Однак заради насущних інтересів національної безпеки, правосуддя, процвітання, стабільності і прогресу нації вони зобов'язані ігнорувати і порушувати всі закони і правила поведінки, обов'язкові для підданих, якщо, звичайно, того вимагають державні інтереси (Сорокин П. А., Ланден У. А. Власть и Нравственность. Кто должен сторожить стражей? (главы из книги). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vlast-i-nravstvennost-kto-dolzhen-storozhit-strazhey-glava-i-ideologii-pravyaschih-grupp-trivzglyada-na-moral/viewer> (дата звернення 18.10.2019)).

⁵⁵⁴ Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Makiavelli_Tit.pdf (дата звернення 18.10.2019).

⁵⁵⁵ Там же.

тримається узами вдячності, але оскільки люди лихі, то ці узи рвуться при всякій слушній для них нагоді. Страх же ґрунтується на боязні перед карою; він не полишає тебе ніколи. Одначе Державець повинен навіювати страх таким чином, щоб коли й не заслужити любові, то уникнути ненависті, бо цілком можливо страхати і водночас не стати ненависним. Він завжди цього доб'ється, якщо не займе ні майна громадян і підданців, ні дружин їхніх. Коли доведеться все-таки пролити чиясь кров, це треба робити, маючи для цього достатнє виправдання і явну причину, але більше треба утримуватися від чужого майна, бо люди скорше забудуть батькову смерть, ніж утрату спадщини»⁵⁵⁶. Як бачимо, про жодну абсолютизацію діяльності і надзлочинний статус Державця мова не йде, адже йому потрібно діяти так, щоб не стати жертвою змови (якщо він діятиме всупереч знаті) чи повстання (якщо він надмірно притискатиме народ). Водночас, у цьому фрагменті слід також звернути увагу на те, що Макиавелі допускав застосування при необхідності смертної кари.

Чеський реформатор Ян Гус, ставлячи під сумнів неухильних порядків, встановлених католицизмом, піднімав питання про співвідношення законів Божих та світських законів. Як зазначає О. Л. Львова, він наголошував, що люди, підкоряючись владі як духовній, так і світській, повинні робити це не сліпо, а в межах дозволеного, тобто лише у випадках, коли наказ не суперечить заповідям Божим. Вчена також наводить і його позиції щодо корумпованості церковної влади: «хто вступає в єпископський сан святокупством, не з тим, щоб трудитися для блага Церкви, а щоб жити в усілякій насолоді та розкоші, той входить не дверима, і, згідно з Євангелієм, злодій і розбійник».⁵⁵⁷ Як бачимо, Гус не підтримував традиційної для того часу позиції про непорушність будь-яких законів, в т.ч. і кримінальних, зокрема.

Один із найвідоміших протестантів-реформаторів Мартін Лютер знаний в науці за серйозні розробки у сфері свободи совісті. Як зазначає М. П. Чубинський, він був дещо непослідовний у своїх поглядах. Спочатку Лютер вважав, що питання віри – це вільна справа кожного, адже примус до віри буде звичайнісіньким обманом; духовна влада (а не світська) у боротьбі з еретиками повинна використовувати Св. Письмо, а не тортури чи страту. Але пізніше він допустив застосування світською владою певних обмежувальних заходів, тим самим визнавши її право на покарання, в т.ч. і щодо релігійних злочинів⁵⁵⁸. Однак покарання, як і багато інших мислителів того часу, він співвідносив із Божественною волею, тим самим виводячи з неї також основи та функції кримінально-правової

⁵⁵⁶ Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець. Пер. з іт. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2007. С. 461.

⁵⁵⁷ Львова О. Л. Ідея влади в часи реформації: Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 77-78.

⁵⁵⁸ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 173-177.

політики. Існує думка, що Лютер на запитання, про те, чи вірить він в Бога і чим займався Бог до створення світу, нібито відповів знаменитою фразою: «Бог сидів у лісі і заготовлював різки для покарання тим, хто задає такі питання»⁵⁵⁹.

Розмірковуючи про співвідношення Божих законів з писаними, Мартін Лютер звертається до Мойсея. Мислитель зазначає, що для того, щоб подіяти на совість грішника (як уже було сказано, в силу специфіки періоду гріхи часто асоціювалися зі злочинами, а грішники – із злочинцями) з найбільшою силою, Мойсей встановлює закони не тільки для сфер, де порушення закону є «природним і справжнім» гріхом, але і для таких, де порушення аж ніяк не може бути розцінено як злочин і гріх. Іншими словами, на думку Лютера, Мойсей множить перелік гріхів і проявляє однакову вимогливість щодо кожного, хто їх порушує. В результаті цілий ряд діянь, не будучи гріхами по природі, стають гріхами після того, як законом встановлена заборона на них⁵⁶⁰. Тим самим Лютер підтверджує силу закону по відношенню до переліку злочинів.

Протестуючи проти засилля церкви, Лютер піднімає роль світської влади в її праві на покарання: «Через те що світська влада встановлена Господом і покликана карати злих і охороняти добрих, то вона повинна вільно виконувати свою функцію, незважаючи на те, що повернеться проти папи, єпископів, попів, монахів, монахинь та ін. Нехай світська влада виконує свою справу абсолютно вільно, нелицемірно: хто винен, той і розплачується»⁵⁶¹. Як бачимо, Лютер, можливо навіть й вперше, чітко говорить про наявність у влади відповідної функції кримінально-правової політики – функції забезпечення суспільства, яку він трактує як «карати злих і охороняти добрих».

Як це не дивно, неабиякий вплив мав Мартін Лютер й на формування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які широко використовуються в умовах інформаційної війни, що суттєво впливає на зміст інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики в контексті даного дослідження. Як стверджують фахівці в галузі філології, встановлення стереотипних залежностей та асоціативних зв'язків, які можна віднести до характерних рис мовного стилю автора, є продуктивними прийомами дискредитації опонента в трактатах М. Лютера⁵⁶². Мало того, Н. В. Захарченко вважає, що мислитель майстерно

⁵⁵⁹ Климович Л. И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. М., 1986. URL: <http://lib.com.ua/books/8/527n29.html> (дата звернення 18.12.2019).

⁵⁶⁰ Судаков А. К. Мартин Лютер и Ветхий Завет. *Философия религии: аналитические исследования*. 2018. Т. 2. № 2. С. 119.

⁵⁶¹ Цит. за: Лукашенко А. І. Християнський дуалізм як ідеологічна основа розпаду духовно-політичного симбіозу західноєвропейської цивілізації: лютеранство та кальвінізм. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 92-93.

⁵⁶² Захарченко Н. В. Стереотипізація як прийом дискредитації опонента (на матеріалі полемічних трактатів Мартіна Лютера). *Нова філологія*. 2010. № 39. С. 82.

користується цими прийомами⁵⁶³, усвідомлюючи їхню продуктивність, переконуючу силу і водночас простоту в плані маніпуляції свідомістю адресата⁵⁶⁴. Дійсно, в сучасних умовах при наявності належних вмінь, навичок і технічних засобів, будь-яку інформацію можна подати в бажаному для зацікавленої особи руслі, навіть якщо така подача суттєво віддалена від об'єктивної реальності. Особливо це відчутно в маніпуляціях стосовно найбільш актуалізованих питань протидії злочинності⁵⁶⁵.

Щодо функції забезпечення суспільства вторить Лютеру і Жан Боден. О. С. Туренко наводить цілком справедливу позицію мислителя про те, що держава є соціально-історичною і певною мірою має трансцендентну цінність лише при умові збереження свого суверенітету і завдяки виконанню своєї функції забезпечення безпеки, злагоди і справедливого правопорядку серед домовласників⁵⁶⁶, у т. ч. за допомогою кримінального права.

В. В. Налуцишин справедливо уточнює, що Ж. Боден, розмірковуючи над суверенітетом держави, вважав, що його носієм є не сама влада, а її органи. Держава – це передусім правове управління, яке має справедливий характер, бо діє на основі права, законності, а суверенітет державної влади означає її постійне і нічим не обмежене право приймати рішення, обов'язкові до виконання на певній території, тобто влада держави повинна бути неподільною і абсолютною⁵⁶⁷.

⁵⁶³ Захарченко Н. В. Стереотипізація як прийом дискредитації опонента (на матеріалі полемічних трактатів Мартіна Лютера). *Нова філологія*. 2010. № 39. С. 83.

⁵⁶⁴ Питаннями маніпуляції свідомістю в т. ч. в контексті кримінально-правової політики в сфері захисту інформаційного суспільства, детально займається Н. А. Савінова.

⁵⁶⁵ Це торкається питань корупції, кіберзлочинності, злочинів у сфері охорони національної безпеки, дозволу на використання зброї для необхідної оборони і т. п., коли стереотипи і «ярлики» не тільки перешкоджають, а й активно протидіють виконанню кримінально-правової політикою своїх функцій. Вже довгий час не рухається питання правомірного застосування зброї. Тут варто зауважити, що, в т. ч. через маніпулювання стереотипами (зокрема, мова йде про тезу про можливе зростання рівня насильницької злочинності у випадку надання права на володіння та носіння короткоствольної нарізної зброї), сподвижникам прогресивного законодавства не вдається запровадити на рівні відповідного закону світову практику протидії окремим видам злочинності через надання громадянам реальних можливостей збройно захищати охоронювані законом інтереси. (Фріс Павло. Право громадян на зброю – pro et contra. URL: https://zbroya.info/uk/blog/7838_pavlo-fris-pravo-gromadian-na-zbroiu-pro-et-contra (дата звернення 2.12.2019)).

⁵⁶⁶ Туренко О. С. Модерні пошуки синхронізації індивідуального і колективного – візії Ж. Бодена. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 1. С. 42.

⁵⁶⁷ Налуцишин В. В. Свобода як основа розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Лютера, Ж. Кальвіна,

Однак, незважаючи на видатні досягнення в справі дослідження державного суверенітету, окремі вчені свідчать про дуальну оцінку творчості Ж. Бодена, оскільки мислитель допускав відступ від принципів судочинства з особливих категорій справ. Зокрема, В. Б. Романовська вважає, що Жан Боден, маючи гарну теоретико-правову і теологічну базу, був одним з перших, хто спробував дати юридичне визначення відьми. Лише та жінка, яка, «знаючи Закон Божий, намагається діяти за згодою з дияволом», є суб'єктом злочину. Так підкреслюється винність відьми, бо вона знає про Бога, але діє за намовою диявола. На думку вченої, Жан Боден не відхрещується від загального принципу застосування кримінального права, згідно з яким краще виправдати винного, ніж засудити невинного, проте у справах про відьомство, на його думку, цей принцип не може застосовуватися. Він категорично не згоден і гаряче сперечається з тими юристами, які вважають, що базові принципи справедливості і правосуддя повинні поширюватися на всі категорії справ⁵⁶⁸.

Ще один відомий представник ери реформації Ж. Кальвін вважав необхідною, як стверджує В. В. Налуцишин, співпрацю церковної і світської влади для досягнення порядку⁵⁶⁹. На думку філософа, держава може мати будь-яку форму, якщо вона дана людям Богом. Для Кальвіна держава – це інститут, та допомогою якого Бог приборкує гріховну людську природу і стверджує той мінімальний соціальний порядок, без якого нормальна життєдіяльність людей неможлива.

Водночас, як вказує А. І. Лукашенко, Кальвін був дуже обережний у політичних питаннях. Він засуджував правителів – монархів і князів, говорив, що вони відчують караючу десницю Божу. Але будь-яку владу він оголошував божественною. Право опору тиранії визнавав лише за церквою і представницькими органами, наприклад, Генеральними штатами, і то лише тоді, коли вичерпані легальні методи⁵⁷⁰. Тим самим Кальвін теж визнавав силу закону, незважаючи на зазначений ним божественний характер будь-якої влади.

Ж. Бодена та Т. Кампанелли. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 9.

⁵⁶⁸ Романовская В. Б. Отступление от принципов судопроизводства по особым категориям дел в концепции Жана Бодена. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2014. № 4 (28). С. 85-89.

⁵⁶⁹ Налуцишин В. В. Свобода як основа розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Лютера, Ж. Кальвіна, Ж. Бодена та Т. Кампанелли. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2017. Вип. 27. С. 8.

⁵⁷⁰ Лукашенко А. І. Християнський дуалізм як ідеологічна основа розпаду духовно–політичного симбіозу західноєвропейської цивілізації: лютеранство та кальвінізм. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 93.

Порозовська Б. Д. підтверджує думку Генрі про те, що закони, запроваджені Кальвіном у Женеві, «були писані кров'ю і вогнем»⁵⁷¹. Дійсно, схоже до того, як в проповіднику Кальвін бачив «месника» за порушення слова Божого, так і в носіях світської влади він бачив головним чином карателів людських провин. Людина за своєю природою схильна до зла і обурення, тому над нею повинна завжди тяжіти стримуюча вуздечка⁵⁷².

Взагалі у праці вченої є чимало фактів, які свідчать про ставлення Кальвіна до діяльності щодо протидії злочинності. Зокрема, Б. Д. Порозовська наводить думку Кальвіна, що засудження невинного вважалося набагато меншим злом, ніж безкарність винного. Також, за його вченням, абсолютно помилковим є уявлення про те, що світська влада повинна карати лише злочини проти громадян – вбивство, крадіжка або інші посягання на їх права – і залишати безкарними аморальність, пияцтво і образи імені Божого. При таких теоріях система покарань, звичайно, не могла відрізнитися м'якістю. Смертна кара призначалася за злочини найрізноманітнішого характеру: смерть богохульнику, смерть тому, хто захоче підірвати існуючий лад держави, смерть сину, який прокляне або вдарить батька, смерть порушникам подружньої вірності, смерть єретикам і т.п. На цьому фоні вже зовсім іронічно виглядає протест Кальвіна надмірної жорстокості при виконанні покарання, адже він зажадав, щоб кати «швидше й обережніше здійснювали страту».⁵⁷³

Парадоксальним видається те, що така кримінально-правова політика кальвінізму дала свої результати. Як стверджує О. Л. Львова, Женева, яка на той час була особливо страшним, злочинним, аморальним містом, навдивовижу швидко стала надзвичайно розвинутою. Вчена констатує, що місце криміналу й корупції стало перетином міжнародної дипломатії, центром гуманітарної допомоги і міжнародних організацій. Для підтвердження цього, вона наводить позицію М. Вебера, який, шукаючи причини західного матеріального процвітання, заявив, що це почалося в Женеві, і в цьому заслуга Кальвіна та його вчення⁵⁷⁴. Можливо у такому висновку і є свій зміст, адже по сей день ніхто і ніколи не знайшов місце, де проходить межа між гуманізмом кримінально-правової політики і її жорстокістю, балансу співвідношення карального та попереджувального впливу кримінально-правової політики. Тим не менш, слід констатувати,

⁵⁷¹ Жан Кальвін. Его жизнь и реформаторская деятельность. Биографический очерк Б. Д. Порозовской. URL: http://az.lib.ru/p/porozovskaja_b_d/text_0020.shtml (дата звернення 28.12.2019).

⁵⁷² Там же.

⁵⁷³ Жан Кальвін. Его жизнь и реформаторская деятельность. Биографический очерк Б. Д. Порозовской. URL: http://az.lib.ru/p/porozovskaja_b_d/text_0020.shtml (дата звернення 28.12.2019).

⁵⁷⁴ Львова О. Л. Ідея влади в часи реформації: Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін. Правова держава. 2019. Вип. 30. С. 77-78.

що у своїх поглядах Кальвін, на відміну від багатьох своїх попередників, віддавав перевагу саме каральному впливу.

Томас Мор відомий в науці побудовою у своєму творі «Утопія» ідеального суспільства. Однак, цікавими видаються і його думки щодо кримінально-правового регулювання, що слід розглядати в контексті функції кримінально-правової політики. Він одним з перших в жажливих умовах свого часу поставив питання про жорстокість покарання і співвідношення його з вчиненим діянням. Як влучно вказує Д. Р. Шагаєва, Томас Мор висунув ідею про те, що, абсолютно несправедливо забирати життя у людини за викрадення грошей, так як людське життя за своєю цінністю не можна врівноважити усіма благами світу⁵⁷⁵.

Дійсно, Мор пише, що «... А наскільки безглуздо і навіть згубно для держави карати однаково злодія і вбивцю, це, думаю, відомо кожному. Адже, якщо розбійник бачить, що у разі засудження тільки за крадіжку йому грозить не менша небезпека, як за викриття ще й у вбивстві, то вже лишень цей розрахунок спонукає його до вбивства того, кого за інших обставин він збирався тільки пограбувати. Дійсно, якщо його ввіймають, небезпека для нього анітрохи не збільшується, а при вбивстві вона навіть зменшується, так як зі знищенням потерпілого від злочину можна мати велику надію сховатися. Тому, прагнучи надто сильно налякати злодіїв, ми підбурюємо їх до знищення хороших людей»⁵⁷⁶.

Взагалі, як зазначає Д. Р. Шагаєва, в «Утопії» Томас Мор, як основний вид покарання розглядав рабство, а не страту. Злочинець повинен був суспільно корисною працею загладити і спокутувати свою провину і заслужити прощення (*прототип громадських робіт – І. К.*). Рабство, як вид покарання застосовувалося за вчинення тяжких злочинів: вбивства, розбою, крадіжок, і як це не звучало б парадоксально для людей нашого часу, за подружню зраду. Злочинці, засуджені до рабства виконували грубу, брудну роботу: на бойні і на будівництві доріг⁵⁷⁷.

Також не варто забувати, що Т.Мор, навіть в умовах ідеального суспільства ставив питання про такий злочин в сфері управління, як ухвалення рішення з громадських справ в обхід сенату або народних зборів, розглядаючи тим самим політику як регламентовану діяльність з прийняття рішень на благо народу. Таке зловживання вважалося ним одним із найнебезпечніших злочинів, оскільки може привести до виникнення змови і пригнічення народу тиранією⁵⁷⁸.

⁵⁷⁵ Шагаєва Д. Р. Томас Мор о преступлениях и наказаниях. *Молодой учёный*. № 20 (258). С. 418.

⁵⁷⁶ Томас Мор. Утопія. Повний текст. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=3752> (дата звернення 15.12.2019).

⁵⁷⁷ Шагаєва Д. Р. Томас Мор о преступлениях и наказаниях. *Молодой учёный*. № 20 (258). С. 418.

⁵⁷⁸ Томас Мор. Утопія. Повний текст. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=3752> (дата звернення

Яскравий представник досліджуваної епохи, ще один утопіст, Т. Кампанелла, визнаючи причиною порушення соціального порядку соціальну нерівність, висловлює щодо неї специфічну думку, яка торкається рекрутивної функції кримінально-правової політики. Він вважає, що «... бідняк ... не зможе домогтися справедливості і стає вигнанцем або вмирає у в'язниці, а багач пригнічує його йому завгодно, тому що суддя від нього залежить, оскільки суддями стають завдяки заступництву і ще більше за гроші»⁵⁷⁹.

В описі свого ідеально-утопічного Міста Сонця Кампанелла прекрасно усвідомлює, що для підтримки в державі Сонця спільності життя запропонованих ним заходів (наприклад, щодо сім'ї чи власності) виявляється недостатньо. Тому він змушений описати й політику утопічного міста в сфері протидії злочинності, на якій повинна ґрунтуватися міцність суспільного ладу соляріїв. Наприклад, содомія в Місті Кампанелли карається зобов'язанням носити ганебний одяг, але в разі повторення – смертною карою. Суворі в Місті Сонця і покарання за військові злочини. В ідеальній державі Кампанелли немає професійних виконавців покарань, оскільки смертна кара виповнюється тільки руками народу, який вбиває або побиває камінням. Покарання в цілому розглядаються як благо та один з елементів виховання жителів⁵⁸⁰.

З аналізу утопічних ідей Т. Мора і Т. Кампанелли випливає дуже цікавий і знаковий висновок: навіть в ідеальному місті без політики у сфері протидії злочинності не обійтися.

Таким чином, як бачимо, ідеї мислителів Відродження та Реформації привели до того, що політика як така почала набувати автономного (в першу чергу відносно церкви) статусу. Як вважає О. С. Туренко, тепер вона осмислювалась як вишукане мистецтво відповіді на виклик «необхідності»⁵⁸¹ – можна провести аналогію з такою функцією кримінально-правової політики як агрегація (формулювання) запиту. Вчений наводить цілком слушну думку Ж. Мере: в ту добу необхідність усвідомлювалась, як «...сукупність реальних чинників, які творять тканину історії саме в той момент, коли протікає політична діяльність, – непереривна й мінлива сукупність обставин, сил, зв'язків та ідей»⁵⁸². Усе це

15.12.2019).

⁵⁷⁹ Горфункель А. Х. Томмазо Кампанелла. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=193813> (дата звернення 2.09.2019).

⁵⁸⁰ Кампанелла. «Город Солнца» – краткое содержание и анализ. URL: <http://rushist.com/index.php/literary-articles/2625-kampanella-gorod-solntsa-kratkoe-soderzhanie-i-analiz> (дата звернення 2.09.2019).

⁵⁸¹ Туренко О. С. Модерні пошуки синхронізації індивідуального і колективного – візії Ж. Бодена. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 1. С. 41.

⁵⁸² Туренко О. С. Модерні пошуки синхронізації індивідуального і колективного – візії Ж. Бодена. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 1. С. 41.

повною мірою торкається і кримінально-правової політики та її функцій, наприклад, функції формування запиту та визначення ресурсів.

Саме в цей історичний період політика взагалі, та й кримінально-правова як її складова, почала розглядатися як реакція носіїв публічної влади на певні запити з різних джерел (від народу, від правителів тощо), як вирішення питань захисту суспільства від злочинності та свавілля. Звичайно, дух католицизму стійко стояв за спинами мислителів, але, незважаючи на це, їх заслуги важко переоцінити. Саме в розглянутий період, і це абсолютно зрозуміло навіть з того, що цей період отримав назву «Відродження», спостерігається пряме посилення на функції політики у сфері протидії злочинності. В першу чергу, мова, звичайно, йде, про забезпечення суспільства як функцію держави (тобто загальну правоохоронну функцію держави), в т. ч. із застосуванням кримінально-правових заходів.

2.4. Епоха розквіту вчень про кримінально-правову політику та її функції (початок XVIII – початок XIX ст.)

Після «темноти» Середньовіччя і перших проблисків епохи Відродження в розвитку світової цивілізації наступив період, який увійде в історію як епоха Просвітництва. У цей час силами мислителів почали впроваджуватися зовсім інші, не притаманні для попередніх періодів, цінності, які пов'язувалися з особливим розумінням природи людини та пізнавальної діяльності. Як слушно вважає В. С. Нерсисянц, головна ставка Просвітництва робилася на енергійне поширення раціонального знання, на подолання темряви і неучтва мас і на впровадження в суспільне життя цінностей, заснованих на повазі до людської гідності. Винятково важлива роль відводилася процесу політичного, морального і естетичного виховання індивіда, прищеплення йому потреб у добрі, правді, красі, а також якостей істинної людини і громадянина⁵⁸³.

Звичайно, ці явища не могли не відобразитися на підходах до розуміння кримінально-правової політики та її функцій. Як зазначав німецький юрист А. Хенке, що видав в 1823 р. «Курс кримінального права та кримінальної політики», дух поліпшення і подальшого вирішення проблем зі злочинністю існував давно, однак засоби для цього черпалися лише з догми чинного права, поки в другій половині XVIII ст. не з'явилося прагнення створити абсолютно новий порядок в області правосуддя з досягненням максимуму суспільної користі⁵⁸⁴.

⁵⁸³ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 340.

⁵⁸⁴ Цит. за: Чубинский М. П. Курс уголовной политики. Ярославль, 1909. С. 6.

М. П. Чубинський взагалі з захопленням казав, що період з початку XVIII ст. і до початку XIX ст. «вирізняється особливим блиском у відношенні кримінально-правових вчень»⁵⁸⁵. Вчений доволі детально аналізує надбання мислителів даної епохи і ставить їх досягнення на високий щабель розвитку наукової думки у сфері кримінально-правових вчень⁵⁸⁶. Виходячи із його прискіпливого аналізу вчень даного періоду, варто зупинитися лише на тих положеннях, що безпосередньо стосуються кримінально-правової політики та її функціонування.

Як слушно зауважує В. В. Налуцишин, С. фон Пуфендорф вважав, що призначення держави полягає в тому, щоб бути надійною запорукою порядку і спокою⁵⁸⁷. Він, будучи категоричним прихильником концепції природного права, вважав, що суспільство існує завдяки природному закону, який не є наказом, даним зовнішньою владою, а є об'єктивною системою норм, що формально виокремлює сферу дозволеного й розумного. Німецький філософ писав, що немає необхідності у надмірній державній регламентації всіх сторін життя індивіда і суспільства, що в самому суспільстві і свідомості індивідів закладені механізми моральної саморегуляції, засновані на природному праві⁵⁸⁸ – однак, водночас, він стверджував, що ті, що стримуються страхом перед покаранням, не придатні для суспільного життя⁵⁸⁹. Звертав увагу він і на методи регулювання. На його думку, суттєвими компонентами законів є дозволи й заборони, а також санкції, передбачені за їх порушення⁵⁹⁰. Отож, як бачимо, Пуфендорф, в дусі попередників – прихильників природноправової концепції, особливу увагу звертав на саморегулювання суспільства і допускав втручання держави тільки в крайніх випадках.

Відомий математик Лейбніц брав активну участь у реформуванні імперської Росії часів Петра. З точки зору створення відповідних державних органів (колегій) він так описував політику як систему: «Досвід досить

⁵⁸⁵ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики. Харьков: Печатное дело, 1905. С. 221.

⁵⁸⁶ Там же. Глава четвертая.

⁵⁸⁷ Налуцишин В. В. Гуманістичні уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. фон Пуфендорфа. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 19.

⁵⁸⁸ Мальшева Н. И. Концептуальные основания взаимодействия государства и гражданского общества в контексте политико-правового учения Самуила Пуфендорфа. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. Серия: Право. 2006. № 13 (68-2). С. 116.

⁵⁸⁹ Литвинов О. М. Замуель Пуфендорф як сучасний філософ права, або про важливість і необхідність його ідей для майбутнього України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 23.

⁵⁹⁰ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 107.

показав, що державу можна привести в квітучий стан лише за допомогою утворення хороших колегій, бо як в годиннику одне коліщатко приводиться в рух іншим, так і у великій державній машині одна колегія повинна приводити в рух іншу, і якщо все влаштовано з точною відповідністю і гармонією, то стрілка життя неодмінно буде показувати країні щасливі години. Але як по відмінності годинників, одні вимагають більшої, інші – меншої кількості коліс, так бувають різні і держави, а тому ніяк не можна встановити для всіх однакового числа колегій»⁵⁹¹. Таким чином, функціонування політики він порівнював з годинниковим механізмом.

Не можна не згадати шанобливе ставлення Лейбніца до науки. По-перше, виділяючи чотири групи наук (теологію, юриспруденцію, медицину і філософію), питання держави і права він чітко відносив до предмету юриспруденції, а не теології, як було прийнято раніше⁵⁹². Крім того, як вказують І. М. Паньонко та О. В. Ряшко, він категорично наполягав на тому, що «державні чиновники, зокрема монархи, які нехтують науками і зневажливо ставляться до них, не здатні глибоко осмислити проблеми держави, і, як правило, наносять велику шкоду державі»⁵⁹³. Слід беззаперечно підтримати мислителя в цьому. Хоча кримінально-правова політика розглядається як самоорганізована функціональна система, проте без науки, без доктринального осмислення шляхів вирішення питань протидії злочинності кримінально-правовими засобами, вона залишиться просто «бездумним» механізмом, що особливо страшно виглядає в руках малоосвічених непрофесіоналів псевдополітиків, які нерідко використовують її не для загального блага мінімізації злочинності, а для задоволення власних потреб. Варто пригадати «гримучу суміш» комуністичної ідеології та, в більшості релевантній їй, доктрини, помножену на «доярок, що управляють державою». Незважаючи на те, що кримінально-правова політика, як і в будь-який інший період, чи то у Стародавньому світі чи в епоху Відродження, у радянську добу справно виконувала свої функції, результат, виходячи із впливу на неї вищеназваних, змінних для кожного суспільства чи епохи, факторів, був плачевним.

Крім того, віддаючи данину своїй прихильності до точних наук, Лейбніц вважав, що дуже помиляються ті політики, які «нехтують фізичними і математичними дослідженнями, котрі засуджують, як нібито безкорисні науки і все те, що слугує для покращення життя»⁵⁹⁴. Про роль точних наук, а саме методологію теорії систем, йшла мова вище, при

⁵⁹¹ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 346.

⁵⁹² Там же. С. 351.

⁵⁹³ Паньонко І., Ряшко О. Г. В. Лейбніц – геніальний мислитель західно-європейської науки і культури (до 300-річчя від дня смерті). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 855. С. 455.

вивченні особливостей методології дослідження кримінально-правової політики як системи.

Відомий своїми працями в галузі декриміналізації відьомства і чаклунства, послідовник Пуфендорфа, Томазій теж вніс свою частку в плані розробки функцій кримінально-правової політики. Будучи деякий час ректором, а пізніше – професором кафедри університету м. Галле⁵⁹⁵, він висловлював ряд поглядів на підготовку студентів-юристів, що на пряму торкається функції визначення ресурсів кримінально-правової політики. Він звернув увагу на загальновідомий (актуальний навіть на сьогодні) факт, що студенти-юристи в університетах, з одного боку, нічого не чують про велику кількість речей, їм необхідних, а, з іншого боку, з великими труднощами і ретельністю вивчають ті речі, які їм в житті зовсім не знадобляться або знадобляться у вкрай незначній мірі. Відповідно до цього, своїм завданням Томазій бачить складання такої навчальної програми, яка дозволяла б студенту отримати всебічну, але при цьому орієнтовану на реальну практику освіту⁵⁹⁶. Крім того, мислитель зазначає, що правознавство як наука має вивчатися не тільки на юридичних факультетах, але і на факультетах медицини і теології: «Студенти, які вивчають медицину і теологію, повинні розбиратися в правознавстві, щоб не бути неосвіченими при зустрічі з законом і не допускати обману з боку інших осіб»⁵⁹⁷. Що ми можемо говорити про протидію злочинності сьогодні, якщо люди не-юридичних спеціальностей вивчають правознавство на декількох уроках у 9-му класі, а в університетах ця дисципліна відноситься до дисциплін вільного вибору закладу, і не-юридичні спеціальності, зазвичай, не включають «право» в свої освітні програми, бо хочуть впахати туди якнайбільше, інколи навіть непотрібних, «своїх» дисциплін? Хто і як має протидіяти злочинності, навіть на найелементарнішому рівні – застосування норми про необхідну оборону? Питання риторичне.

За влучним твердженням М. М. Утяшева, «якщо винних більше не катують, якщо обвинувачений має захисника і його справа розбирається при відкритих дверях, якщо, нарешті, наш кодекс не здається «складеним катом», як казав Вольтер, то це не можна приписувати ні просто загальному поліпшенню чеснот, ні революційному законодавству, ні новому кримінальному кодексу. Цим ми завдячуємо тим письменникам, які своїми роботами зробили це поліпшення можливим, а цей кодекс неминучим. Перш за все – Монтеск'є та енциклопедистам і найвеличнішому з них –

⁵⁹⁴ Паньонко І., Ряшко О. Г. В. Лейбніц – геніальний мислитель західно-європейської науки і культури (до 300-річчя від дня смерті). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 855. С. 453.

⁵⁹⁵ Федюшкина А. И. Политико-правовое учение Христиана Томазия. Дисс. ... уч. степ. канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2018. С. 129.

⁵⁹⁶ Там же. С. 132.

⁵⁹⁷ Там же. С. 135.

Вольтеру»⁵⁹⁸. Саме так слід оцінювати роль французьких просвітителів у подальшій розробці питань кримінально-правової політики.

Як зазначають автори підручника з історії держави і права, низка робіт відомого просвітителя Вольтера присвячена проблемам кримінального права й судочинства, в яких філософ піддає нищівній критиці існуючу судову систему Франції, інквізиційний судовий процес, теорію формальних доказів, активно пропагує необхідність розбудови системи правосуддя на засадах законності, рівності, гласності, справедливості, оперативності, захисту прав підсудних за допомогою професійних захисників (адвокатів)⁵⁹⁹. Надії на проведення таких реформ він покладав на сильну і освічену державну владу⁶⁰⁰.

Ш. Л. де Монтеск'є поставив питання про необхідність при формуванні кримінально-правової політики враховувати специфіку майнових покарань. Зокрема, він писав про корупцію серед суб'єктів політики, у першу чергу в деспотичних державах: «Держава не може бути несправедливою, не маючи в своєму розпорядженні рук, за допомогою яких ці несправедливості творяться. Але неможливо допустити, щоб ці руки не попіклувалися і про самих себе, тому розкрадання державної скарбниці стає в державах деспотичних явищем природним. З огляду на поширеність цього злочину там корисні конфіскації»⁶⁰¹. Також, він продовжує щодо особливої ролі штрафів і їх пропорційності до статку особи: «Хіба грошові покарання не можуть відповідати багатству?... Хіба не можна об'єднати ці покарання з ганьбою? Хороший законодавець обирає середній шлях: він не завжди карає грошовими штрафами і не завжди засуджує до тілесних покарань»⁶⁰².

Ефективне функціонування протидії злочинності, на його думку, можливе лише при досягненні розумного балансу між тяжкістю злочину і суворістю покарання: «Необхідно, щоб між покараннями існувала взаємна гармонія; законодавець повинен прагнути до того, щоб в першу чергу не здійснювалися тяжкі злочини, які завдають суспільству більшої шкоди, ніж менш серйозні»⁶⁰³.

⁵⁹⁸ Утяшев М.М. Вольтер – первый правозащитник Европы. *Российский гуманитарный журнал*. 2015. Том 4. №3. С.177-178.

⁵⁹⁹ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 100.

⁶⁰⁰ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 366.

⁶⁰¹ Монтескье Ш. О духе законов. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye_O_%20dukhe.pdf (дата звернення 6.11.2019).

⁶⁰² Там же.

⁶⁰³ Монтескье Ш. О духе законов. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye_O_%20dukhe.pdf (дата звернення 6.11.2019).

За підтримуваною ним ідеєю розподілу влади, функцію правотворення Монтеस्क'є відносить до компетенції законодавчої влади, а правозастосування – до компетенції особливого виду виконавчої влади – судової: «В силу третьої влади він (*державець або установа – І.К.*) карає злочини і вирішує спори приватних осіб. Останню владу можна назвати судовою...»⁶⁰⁴.

Взагалі, Монтеस्क'є зробив гігантський крок щодо окреслення результуючого ефекту притаманних кримінально-правовій політиці функцій формування запиту і нормотворення. Однією з умов ефективності законодавства він вважав відповідність законів властивостям того народу й тієї країни, для яких вони видаються. Законодавець має створювати закони з урахуванням таких чинників, як клімат, ґрунт, географічне розташування, розміри країни, уклад життя її населення, зокрема, ступінь його свободи, ставлення до того чи іншого виду врядування, релігія, звичаї тощо. Відповідність законів усім цим географічним, соціальним та ідеологічним чинникам разом мислитель називає «Духом законів» і вважає його врахування запорукою дієвості законотворчості. Такі закони є головними визначниками всякого суспільства, потребують їх суворого додержання з метою забезпечення свободи та запобігання деспотії⁶⁰⁵. Тому бездумне копіювання «зарубіжного досвіду», як це прийнято в багатьох наукових дослідженнях сучасності, не завжди призведе до аналогічного, відповідного до держави-запозичення, результату. Окрім притаманних для конкретної держави у конкретній історичній період ідеології та доктрини, які можуть суттєво відрізнятися від аналогічних положень у державі, від якої здійснюється таке запозичення, і тим самим, наклавши свій «відбиток», спотворити копійований оригінал, слід враховувати ще й безліч інших факторів, про які писав ще Монтеस्क'є.

Слід звернути увагу на виділення мислителем ще однієї функції – контролю. Причому він говорив це з позицій того, що народ, який обирає владу, має повне право її контролювати: «Схоже до того, як більшість громадян цілком здатні бути виборцями, але не мають всіх потрібних якостей для того, щоб бути обраними, народ здатний контролювати діяльність інших осіб...»⁶⁰⁶.

Контрольну функцію народу чітко простежуємо в теорії народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо. Він вказував, що для підтримки положень суспільного договору (за яким створилася держава) контроль повинен здійснюватися не лише з боку влади, але й із боку суспільства за діяльністю влади. На думку філософа, періодично повинні скликатися народні збори,

⁶⁰⁴ Там же.

⁶⁰⁵ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 101-102.

⁶⁰⁶ Монтеस्क'є Ш. О духе законов. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye_O_%20dukhe.pdf (дата звернення 6.11.2019).

на яких треба ставити на голосування окремо два питання: збереження форми правління та залишення управління в руках тих, на кого воно зараз покладено⁶⁰⁷.

На думку Т. Б. Длугач, Руссо, як і Монтеस्क'є, вважав, що в основі нормального функціонування суспільства лежать справедливі закони, однакові для всіх. Їх приймає (після роз'яснень Законодавця) весь народ як носій загальної волі, як суверен. Якщо спробувати визначити, в чому саме полягає те найбільше благо, яке має бути метою будь-якої системи законів, то, кажучи словами Руссо, воно зводиться до двох головних речей: свободи і рівності. Покарання за порушення законів належить до сфери дії кримінального права.⁶⁰⁸ Отже, на думку мислителя, політика функціонуватиме тільки за умов відповідності законів принципам свободи і рівності, а контрольну функцію здійснює народ в рамках свого суверенітету.

Притаманною для Просвітництва, окрім яскраво прогресивних ідей, була й наявність більш крайніх поглядів на кримінально-правову політику та її функції. Зокрема, якобінці (Марат, Робесп'єр та ін.) допускали застосування революційного терору, обґрунтовували та освячували революційну доцільність знищення «ворогів революції» як вимушений крок до миру й свободи. Як казав Марат, «кілька вчасно відрубаних голів надовго стримає ворогів суспільства й на віки позбавить велику націю від нещастя убогості й жахів війни»⁶⁰⁹. А Робесп'єр обґрунтовував необхідність придушення ворогів народу «для того щоб встановити й зміцнити царство законів»⁶¹⁰.

Відомий соціаліст Мореллі, в дусі передових соціалістичних ідей, дещо по-іншому розглядає питання контрольної функції. Як зазначає В.С.Нерсисянц, він будує таку структуру публічної влади: «кожен член сімейства після досягнення 50 років стає членом сенату свого міста (Приватний Сенат) і користується в справах управління містом правом дорадчого і вирішального голосу. Зі складу міських сенаторів утворюється щорічно оновлюваний Верховний сенат. Приватним Сенатам спільно з Верховним сенатом буде належати вся політична влада; це означає, що вони будуть в певній формі та без осуду наказувати те, що формально пропонується законами. Функція ж безпосередньо Верховного сенату – здійснювати нагляд за тим, щоб рішення і регламенти кожного міста не

⁶⁰⁷ Налуцишин В. В. Гуманістичні уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах Ш.-Л. де Монтеस्क'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. фон Пуфендорфа. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 19.

⁶⁰⁸ Длугач Т.Б. Три портрета епохи Просвещения. Монтеस्क'є. Вольтер. Руссо (от концепции просвещенного абсолютизма к теориям гражданского общества). М., 2006. С. 221.

⁶⁰⁹ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 105.

⁶¹⁰ Там же.

суперечили державним законам і щоб вжиті заходи поліцейського і господарського характеру розумно відповідали розподільним і іншим законам»⁶¹¹. Ідеї Мореллі щодо майже тотальної регламентації та контролю всіх сфер соціального та особистого життя в суспільстві, яка повинна була б виправити «недоліки політики і моралі відповідно до законів природи»⁶¹², на жаль для людства, «творчо» використали тоталітарні режими ХХ ст.

А ще один представник просвітницького соціалізму (комунізму) Бабьоф взагалі вважав, що шлях до заможного і щасливого життя починається з повстання народних мас⁶¹³, підготовленого конспіративною організацією революціонерів⁶¹⁴. «Заслуги» Бабьофа перед державною, та й, як показало майбутнє, кримінально-правовою, політикою не вичерпуються. Мова йде про його рекомендації будувати «народне правління» на зразок армії. В. С. Нерсисянц наводить його аргументи про те, що реалістичність та життєвість армійського зразка побудови системи управління суспільством «доведена на досвіді»⁶¹⁵. Вибір армійських порядків в якості прототипу «народної держави» приводить до вищого ступеня централізованої організації публічної влади з верховенством в ній принципу єдиноначальності, з всеосяжним регламентуванням поведінки людей і нормативним розподілом благ, з беззаперечною покорою всім приписам вищих інстанцій і т.д. В такій «народній державі» людину прикріпляють до відповідної професії співвідносно до її обдарувань, і зобов'язують здавати вироблене нею на загальний склад. Очевидно, навіть не треба наводити жахливі приклади втілення в життя такої концепції. Таке спотворене розуміння суб'єктно-функціональної організації кримінально-правової політики не могло дати позитивних результатів. Світ до сих пір здригається від жахливих злочинів комуністичного і фашистського режимів, побудованих за «армійським» прототипом Бабьофа.

Серед італійських просвітителів, звичайно, не можливо залишити осторонь одного з фундаторів кримінально-правової науки Ч. Беккарія. Як уже зазначалося в попередніх дослідженнях, у його праці «Про злочини і покарання» сформульовані дуже важливі положення, які актуальні і для кримінально-правової політики сучасності⁶¹⁶. Він визнавав право держави

⁶¹¹ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 396.

⁶¹² Там же. С. 398.

⁶¹³ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 107.

⁶¹⁴ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 400.

⁶¹⁵ Там же. С. 402

⁶¹⁶ Козич І. В. Ч. Беккарія про гуманізацію кримінально-правової політики. *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної*

карати злочинців, але в той же час відзначав, що «будь-який прояв влади людини над людиною, не викликаний крайньою необхідністю, – тиранія»⁶¹⁷.

Беккарія сформулював принцип, відповідно до якого питання криміналізації діянь, тобто оголошення їх злочинними, повинні бути підвладні тільки законодавцю, а рішення питання про вчинення або не вчинення особою злочину – тільки судовій владі. Вчений підкреслював, що тільки закон може встановлювати покарання за злочини, що суддя не може цього робити, як не може і призначати покарання, що виходять за межі закону. Він також зазначав, що закони повинні головним чином служити засобом попередження злочинів, тому суворі покарання, і особливо смертна кара, неприйнятні. Таким чином, мислитель провів чітку межу між нормотворчою та нормозастосовчою функціями кримінально-правової політики.

Цікаво, що у рукописі Ч. Беккарія § II – «Право покарання» закінчувався наступним ненадрукованим абзацом: «Життя і свобода найостаннішого громадянина є священним благом в очах законодавця. І нерівність, що тягнеться від престолу до найбіднішого ремісника, не повинна зазіхати на свободу і на почуття, найбільш дорогі і найбільш властиві розумній людині, бо завдання законодавця не в перетворенні більшості в знаряддя щастя небагатьох, а в збереженні прагнення, притаманного людям, поліпшити своє власне становище, що і складає життя і свободу народу»⁶¹⁸. Це твердження, власне, і підтверджує політичну складову його трактату, що свідчить про наявність у ньому великої кількості положень, які стосуються функції формування запиту кримінально-правової політики.

Таким чином, Ч. Беккарія запропонував позитивну програму кримінально-правових реформ, яка спиралася на принципи гуманізму та законності. Перший знайшов своє вираження в пропозиціях мислителя обмежити коло діянь, що розглядаються в якості злочинів, зменшити каральний характер покарань, скоротити, наскільки це можливо, число випадків застосування смертної кари. Другий принцип зустрічається в положеннях, за якими злочин і покарання можуть бути встановлені тільки законом, а видавати і тлумачити закони має право тільки сам законодавець.

Ч. Беккарія цілком справедливо відносять до родоначальників класичної школи кримінального права. У дусі його гуманістичних поглядів кримінально-правова думка йшла далі і отримала свій розвиток у вченнях інших представників класичної школи кримінального права, що в

конференції молодих вчених і аспірантів, присвяченої 75-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2015. С. 93-96.

⁶¹⁷ Беккарія Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 2000. С. 69.

⁶¹⁸ Чезаре Беккарія «О преступлениях и наказаниях». Биографический очерк и перевод проф. М. М. Исаева. М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1939.с. 416.

подальшому склали систему основних доктринальних положень кримінально-правової політики.

Ідеї європейських просвітителів знайшли своє відображення й за океаном. На думку авторів підручника з історії вчень про державу і право, головними заслугами американської політико-правової думки другої половини XVIII – початку XIX ст. є популяризація ідей європейського Просвітництва, природно-правових доктрин та створення юридичних механізмів, які забезпечують реалізацію цих ідей при функціонуванні держави та дозволяють поєднати порядок і свободу, демократію і права людини. Внаслідок цього були сформовані основні принципи американської політичної і правової традиції, які є актуальними й дотепер⁶¹⁹.

Таким чином, як уже було сказано, епоха Просвітництва залишила вагомий слід у розвитку вчень про кримінально-правову політику та її функціонування. Якщо в епоху Відродження мислителі відкрито почали говорити про функції державної політики у сфері протидії злочинності, то в цей час (XVIII ст.) кримінально-правова політика вже сформувалася в т.ч. і як наука, як сукупність певних знань щодо особливостей убезпечення суспільства кримінально-правовими засобами. І, незважаючи на те, що в цей час погляди на протидію злочинності склалися в рамках існуючих філософських систем, інколи носили фрагментарний характер і мали яскраво виражене етичне забарвлення, заслуга Просвітителів, в першу чергу, полягає в тому, що вони вже розглядали кримінально-правову політику як самоорганізовану функціональну систему. Тим самим, мислителі піднесли розуміння науки, в т.ч. і щодо кримінально-правової політики на значно вищий рівень. Адже, напевно, вперше в історії рекомендації мудреців цього періоду щодо кримінально-правової політики мали вигляд соціальних рецептів, розрахованих на реалізацію *в будь-якому суспільстві, за будь-яких обставин*⁶²⁰. Тобто мова йде вже не про аналіз діючої на певний момент кримінально-правової політики, себто вивчення на основі конкретного емпіричного матеріалу відповідної держави чи конкретної ідеологічної платформи, що визначає відповідну державну політику. Просвітителі впевнено говорять про кримінально-правову політику як про систему, яка функціонує, звичайно, з різними результатами, за будь-яких умов, навіть при цілковито протилежних ідеологічних підходах до формування державної політики: вона повинна виконувати свої функції і давати результат незалежно від змінних факторів, наприклад, таких як доктрина чи пануюча в державі ідеологія.

⁶¹⁹ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 126.

⁶²⁰ Актуальные проблемы уголовного права и криминологии: *Сборник научных трудов кафедры уголовного права*. Вып. 4. Под ред. А. В. Бриллиантова. М.: РАП, 2014. С. 193.

Недарма, як писав М. П. Чубинський (на це вказують багато сучасних дослідників кримінально-правової політики та ін.⁶²¹), Анзельм фон Фейербах вже на початку XIX ст., тобто фактично за результатами Просвітницької доби, говорить про кримінально-правову політику як про існуюче явище. А, за свідченням Д. О. Герасимової, німецький історик І. Бемер називав її «прекрасною наукою, яка слугує справі боротьби зі злочинністю»⁶²². Тому саме цьому періоду, його реформаторським, прогресивним ідеям, повинна завдячувати кримінально-правова наука, адже саме тут, у Просвітництві, були закладені основи сучасного розуміння кримінально-правової політики та її функціонування.

2.5. Вчення про функції та функціонування кримінально-правової політики в XIX ст.

Важливу роль в розвитку політико-правової думки (в т.ч. і з позицій кримінально-правової політики) належить класичній німецькій філософії кінця XVIII – початку XIX століть. На її розвиток суттєво вплинули три фактори: розвиток природознавства, досягнення філософії Нового часу, зокрема ідеї Просвітництва, та Французька революція XVIII століття. Німецькі класики базували свої погляди на успадкованих від Просвітництва ідеях раціоналізму. Однак для них характерним є вироблення діалектичного методу мислення в процесі критики метафізики з використанням діалектичної традиції; критика традиційних законів логіки, прагнення перетворити філософію на науку, побудувати універсальну, закінчену наукоподібну систему. Відобразилося це і на вченнях про функціонування кримінально-правової політики.

Творчості Іммануїла Канта присвячена чимала кількість праць дослідників різних галузей: від філософії та логіки до природознавства та географії. Залишив він вагомий слід і у розвитку наук кримінально-правового циклу. Автори підручника з Загальної частини кримінального права цілком слушно зазначають, що він, будучи представником класичної школи, розробив свою теорію кримінального права⁶²³. Дійсно, на основі обґрунтованої ним теорії категоричного імперативу (правило належної поведінки, диктоване розумом волі людини), він виводить загальне правило для діяльності всіх людей: «роби так, щоб твоя свобода могла співіснувати з свободою всіх людей»⁶²⁴. А покарання розглядалося ним як справедлива відплата, яка призначалася вже тільки тому, що вчинений злочин.

⁶²¹ Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. С. 74.

⁶²² Герасимова Д. А. Идеологические аспекты формирования и реализации уголовной политики в правовых воззрениях мыслителей эпохи Просвещения. *Право и политика*. № 9 (153). 2012. С. 1630.

⁶²³ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 458.

У серед величезної кількості ідей, випродукованих філософом, є й такі, що можуть бути застосовані як до політики в цілому, так і до кримінально-правової зокрема. Так, на думку Т. В. Розової та Л. В. Чорної, одним із аспектів соціального ідеалу Канта була ідея повного припинення міжнаціональних і міждержавних конфліктів, ліквідація воєн і встановлення всезагального миру, що знайшла вираз у концепції «вічного миру». Кант з сумом констатує, що в міжнародних відносинах до цього часу панує не право, а лише сила. Шлях до вічного миру Кант вбачає в утворенні «федерації» усіх народів, що зберігають при цьому свободу і політичну самостійність, яку він називає «всесвітньо-громадянським станом»⁶²⁵. Тим самим, розмірковуючи про «вічний мир», Кант виводить на світову глобалізацію, яка є надзвичайно актуальною сьогодні в контексті кримінально-правової політики. Адже наведений ним «всесвітньо-громадянський стан» неминуче стикається з різноманітними проявами злочинності, заставляючи людство враховувати у протидії їм об'єктивні глобалізаційні процеси. У попередніх дослідженнях вже було окреслено їх специфіку з точки зору ефективного функціонування політичної системи кримінально-правової політики⁶²⁶.

Величезним є внесок І. Канта у розвиток функції тлумачення. І. Кривошия, поставивши перед собою у ряді публікацій⁶²⁷ завдання віднайти методи вирішення конкретних спірних питань у таких ситуативних випадках, коли кожен з учасників судового спору тлумачить право зі свого боку, пропонує цей аналіз провести із застосуванням положень філософії Іммануїла Канта, через те, що, на думку вченого, лише через призму його поглядів можна прослідкувати, яким чином можна дійти спільних висновків, виходячи виключно із суб'єктивних точок зору. І. Кант

⁶²⁴ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 459. Цей закон, до речі, знайшов свою практичну реалізацію у відомому вислові, який приписують невідомому судді, який заявив: «Ваша свобода закінчується там де починається ніс іншої людини!»

⁶²⁵ Розова Т. В. Культуро–творче осягнення людини у філософії Іммануїла Канта / Т. В. Розова, Л. В. Чорна. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 662.

⁶²⁶ Зокрема: Козич І. В. Ефективне функціонування політичної системи кримінально-правової політики в умовах глобалізаційних процесів. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 73. С. 65-69.

⁶²⁷ Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (перша частина). *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 4-10; Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (друга частина). *Юридична Україна*. 2015. № 7-8. С. 4-10; Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (третья частина). *Юридична Україна*. 2015. № 9. С. 4-10.; Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (четверта – заключна частина). *Юридична Україна*. 2015. № 10-12. С. 24-30.

підійшов до того, що у якості вихідного принципу потрібно узяти категорію «приватний інтерес»⁶²⁸, оскільки, на відміну від традицій попередніх часів, у його час на основі даної категорії стала будуватися уся система законодавства і права, але у ході розкриття своєї аргументації для нього стало зрозуміло, що у цій ситуації необхідно відразу знайти шляхи для вирішення «конфлікту інтересів». На його думку, до «конфлікту інтересів» призводить «конфлікт інтерпретацій», який належить до засадничих факторів сучасного праворозуміння, тому для вирішення «конфлікту інтерпретацій», з його погляду, вже було явно недостатньо традиційних формально-логічних методів тлумачення, які носили виключно допоміжний характер і якими оперувала ще з часів схоластики тогочасна правова наука⁶²⁹.

І. Кривошия, на підставі детального аналізу робіт філософа, приходить до висновку, що, на відміну від міркувань на основі законів формальної логіки, тризначна логіка, яка міститься у працях І. Канта, буде процес тлумачення на розподільчих відношеннях між судженнями, прикладом яких може слугувати таке судження: «якщо скоєний людиною злочин має причину, то він був здійснений нею або з її власної волі, або її до цього змусили проти її власної волі, або обставини змінилися при цьому настільки, що її вчинок вже не може містити в собі жодних ознак злочинної діяльності». Отже, на відміну від правил формальної логіки, тут не діє «закон виключення третього», натомість тут має місце саме повна його протилежність, коли ми будуємо весь процес тлумачення на третьому, альтернативному, судженні, яке раніше у формальній логіці виключали. Це третє (альтернативне) судження, яке постає внаслідок розподільчих відношень між судженнями, не виходячи при цьому за рамки дефінітивних понять, у формах яких має місце його використання, виходить при цьому за рамки умов, в яких були розроблені попередні судження про предмет, тобто судження формальної логіки, і переводить усе тлумачення у нові умови⁶³⁰. Введення І. Кантом неприйняттого за законами формальної логіки третього – альтернативного – судження у процес тлумачення є істинно безцінним здобутком для сьогоденного розуміння тлумачувальної функції кримінально-правової політики.

Продовжує вчення Канта ще один представник німецької класичної політико-правової думки Фіхте, відомий кримінальному праву, перш за все, завдяки теорії державного викупу⁶³¹. Однак, не ця, надзвичайно цікава,

⁶²⁸ Про важливість для кримінально-правової політики категорії «інтерес» вже йшла мова раніше.

⁶²⁹ Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (перша частина). *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 4-5.

⁶³⁰ Кривошия І. Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Іммануїла Канта (четверта – заключна частина). *Юридична Україна*. 2015. № 10-12. С. 24-30.

⁶³¹ Учебник уголовного права профессора П. Д. Калмыкова, изданный А.Любавскимъ. Часть общая. Санкт-Петербургъ. Типография Товарищества

теорія покарання, є важливою для розвитку вчення про функції кримінально-правової політики. Мова йде про те, що він дещо по-своєму тлумачить свободу волі. Як зазначає В. С. Нерсисянц, філософ говорить про те, що необхідність права диктує самосвідомість, бо тільки наявність права створює умови для того, щоб самосвідомість себе проявила. Однак право базується не на індивідуальній волі, конститується воно на основі взаємного визнання індивідами особистої свободи кожного з них⁶³². Із цього, здавалося б, загальнофілософського, підходу, що не зовсім стосується предмету даного дослідження, Фіхте виводить положення, що закладають фундамент державної політики в цілому, та кримінально-правової зокрема, а саме щодо «пронизуючої» (сервісної) ролі інформаційно-комунікаційної функції. Як зазначає Т. С. Павлова, філософ підтверджує те, що для спільного існування вільних людей необхідне і обмеження свободи, вірніше сказати сваволі. Правовий закон існує для того, щоб людина, як частина суспільства, не вигадувала, не відособлювала якесь своє суб'єктивне право, яке начебто відрізняється від права інших осіб, а розуміла, що право і його реалізація є універсальним (для всіх – І. К.) імперативно-диспозитивним гарантом свободи⁶³³. Держава же, на думку мислителя, це – штучна установа, завдання якої – направити всі індивідуальні сили на життя роду і розчинити їх у останньому. При цьому під людським родом у державі розуміється сукупність її громадян, до яких вона пред'являє однакові вимоги. У такій державі особа віддає свої індивідуальні сили для блага всього роду, але і весь рід віддає свої сили для однієї особи. Як зазначає філософ, у такій державі, індивідуальність всіх зовсім розчиняється у роді всіх; і всякий отримує назад свій вклад у сукупність загальних сил збільшеним загальною силою всіх інших⁶³⁴. Тим самим Фіхте підтверджує існування глобальної інформаційно-комунікаційної функції: постійно діючий комунікативний кругообіг між державою та особою – при дотриманні принципу верховенства права – спрямований на побудову сильної правової держави

Відомі також думки Фіхте і щодо ролі поліцейського апарату у кримінально-правовій політиці. Він навіть намагався створити ідеал оновленої поліцейської держави, яка б регламентувала всі аспекти життя та діяльності індивіда, за що згодом був критикований Гегелем. Щодо поліцейської держави Фіхте, слушно висловився Б. Вишеславцев, який сказав, що «утопія Фіхте чудова тільки тим, що показує перетворення

«Общественная Польза», 1866. С. 166.

⁶³² История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 515.

⁶³³ Павлова Т. С. Реалізація свободи і закону у філософсько-правових поглядах Фіхте і Шеллінга: соціально-філософський аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. Вип. 51. С. 159.

⁶³⁴ Там же. С. 161.

соціалістичної держави у поліцейську; індивідуальна свобода поглинається принципом насильницької рівності»⁶³⁵.

Однак, заради справедливості, не слід також і забувати про пропаговану Фіхте, на противагу всезагальному «поліцейському» втручання, функцію контролю. Він зазначав, що відмінною рисою будь-якої розумної, узгодженої з вимогами права держави (незалежно від її форми) має бути відповідальність осіб, які здійснюють управління, перед суспільством. Якщо такої відповідальності немає, державний лад вироджується в деспотію. Щоб народний суверенітет не залишився порожньою фразою і уряд строго підпорядковувалося закону, Фіхте пропонує заснувати ефорат – постійну діючу контрольну, наглядову владу, представники якої – ефори – обираються самим народом. Ефори можуть призупиняти дії виконавчої влади, якщо побачать в них загрозу правопорядку, а остаточну оцінку діям уряду дає народ⁶³⁶.

Сутність функціонування політичної системи у замкненому ланцюгу («запит» – «обробка/продукування» – «реалізація») відображає Шелінг. Він стверджував, що правовий устрій виступає необхідною умовою свободи. Мислитель модель цього устрою описував як машину, що заздалегідь розрахована на певні випадки і яка сама приводиться в дію, як тільки такі випадки трапляються; і хоча ця машина створена і запущена руками людини, вона повинна, подібно до зримої природи, діяти незалежно у відповідності зі своїми законами, так, начебто вона зобов'язана своїм існуванням тільки собі⁶³⁷. Таким чином, за Шилінгом, політична система (*будь-який напрямок державної політики – І. К.*) – це самоорганізований механізм, який функціонує і як реакція на відповідні зовнішні запити від суб'єктів, так і самостійно, реагуючи на свої власні, вироблені ним же, запити.

Видатного мислителя Гегеля також відносять до представників класичної школи кримінального права. Послідовник і фактично розробник закону подвійного заперечення (для кримінального права: злочин – порушення права, тобто його заперечення, а покарання – це заперечення злочину), Гегель відомий також і тим, що виступав за видання кримінального кодексу, який він вважав більш розвиненою формою права, ніж збірки звичайного права або права прецедентів. Він вважав, що кодекс повинен бути написаний у доступній для людей формі та доведений до відома населення⁶³⁸.

⁶³⁵ Вышеславцевъ Б. Этика Фихте. М., 1914. С. 426.

⁶³⁶ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 516.

⁶³⁷ Шеллинг Ф. В. Й. Система трансцендентального идеализма. Пер. И. Я. Кошубовского. ОГИЗ СОЦЭКГИЗ, Ленинградское отделение, 1936. С. 330-331.

⁶³⁸ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова,

З точки зору даного дослідження важливими видаються думки Гегеля щодо змістового наповнення суб'єктно-функціонального розуміння кримінально-правової політики. Мова йде про поліцію. Як зазначають В. І. Ряшко та О. В. Ряшко, Гегель вважав, що поліція зобов'язана своїми діями сприяти забезпеченню громадського порядку і боротьби зі злочинністю і тим самим сприяти справедливості, оскільки метою держави є щастя громадян: «оскільки я як громадянин включений у своє приватне життя, то я маю право вимагати, щоб і моє приватне благополуччя охоронялось державою та її соціальним інститутом – поліцією»⁶³⁹. А, оскільки, «вона може ... в своїй діяльності приймати рішення, в результаті якого може діяти дуже педантично і обмежувати щоденне життя людей», та для запобігання цього Гегель вимагає встановити контроль над поліцією – саме так він виходить на контрольну функцію. Для того, щоб обмежити втручання поліції у так звану повсякденну діяльність громадян, останні повинні добросовісно виконувати закони держави. Бо інакше людина не досягне своєї власної цілі⁶⁴⁰.

З цього приводу Гегель, як уже зазначалося, гостро критикував Фіхте, який «... вважає, що «поліція зобов'язана знати, що кожної хвилини робить кожний громадянин, де він знаходиться». Якщо хто-небудь купляє ніж, поліція повинна знати, для чого він його купив, повинна слідкувати за ним, щоб він не вбив кого-небудь. Мандрівник одразу ж викликає підозру, паспорта, опису його прикмет недостатньо для його легітимізації...»⁶⁴¹.

Звичайно, слід всебічно підтримати названих дослідників у тому, що Гегель виступав, в першу чергу, за виконання поліцією соціально-сервісних функцій, і забезпечення нормальних побутових умов у громадянському суспільстві⁶⁴².

Відомий обґрунтуванням покарання теорією психологічного примусу А. фон Фейєрбах, як уже зазначалося, вперше підтвердив досягнення філософів епохи Відродження та Просвітництва, говорячи про кримінально-правову політику як явище, яке вже існувало на момент його досліджень.

Як доволі спірно зазначає Л. Головка, мислитель ще не претендував на розмежування кримінальної політики та кримінального права – для нього вони зводилися в єдине ціле⁶⁴³. Таку позицію можна спростувати словами самого ж Фейєрбаха, які наводить О. В. Кресін: «в ... праці «Ідея і

В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 460.

⁶³⁹ Ряшко В. І., Ряшко О. В. Поліція в політико-правовій системі держави та суспільства у «Філософії права» Гегеля. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Вип. 3. С. 463.

⁶⁴⁰ Там же. С. 463-464.

⁶⁴¹ Там же. С. 464.

⁶⁴² Там же. С. 465.

⁶⁴³ Курс уголовного процесса. Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головка. 2-е изд., испр. М.: Статут, 2017. с.56.

необхідність універсальної юриспруденції» ... він відзначав, що в рамках правознавства існують три основні наукові напрямки – вчення про природне право, філософія права (вчення про правову мудрість, **правова політика** (виділено мною – І.К.)) і позитивне правознавство. При цьому, філософія права (політика) займає ніби проміжне положення між двома іншими напрямками і покликана «обґрунтовувати умови і засоби втілення» в позитивному праві вимог природного права»⁶⁴⁴. Таким чином, Фейербах чітко вбачав місток між природним і позитивним правом, роль якого виконує політика.

Як зазначає К. П. Горбенко, Дж. Бентам, будучи категоричним прихильником позитивізму, розгортав широкий наступ проти будь-яких спроб виводити законодавство з природних засад. «Суть справи в тому, — писав Бентам, що в суспільстві, хоч трішки цивілізованому, усі права, якими може володіти людина, усі її надії і радості, пов'язані з цим володінням, можуть бути виведені лише з закону». Досягнути всезагального щастя, на його думку, можна за допомогою встановлення системи «правильного» законодавства, яка має ґрунтуватися на двох фундаментальних принципах: принципі найбільшого щастя та принципі психологічного задоволення (гедонізму). Бентам вважав, що закон повинен карати й винагороджувати людей так, щоб враховувати другий принцип еґоїстичної поведінки людей та спрямовувати їх дію у напрямок першого принципу. Таким чином, правова система, за Бентамом, є не продуктом природної еволюції, а результатом свідомої роботи законодавців⁶⁴⁵. Отже, за Бентамом, у регулюванні суспільних відносин функція нормотворення виводилася на чільне місце, адже право – це веління і заборони, установлені державою і забезпечені санкцією⁶⁴⁶.

В контексті інформаційно-комунікаційної функції важливими є напрацювання Дж. Бентама щодо оприлюднення нормативно-правових актів. Як зазначає Л. М. Легін, його дослідження у сфері доступності законів для людей підтверджують те, що для того, щоб закон був таким що виконується, необхідно, щоб він був відомий. А щоб він був відомим, необхідно, щоб він був оприлюднений. Але оприлюднити закон – це не тільки зробити так, щоб він був опублікований з гучним звуком на вулицях, не тільки так, щоб він був прочитаний людьми, не тільки так, щоб він був надрукований. Ці всі заходи можуть бути добрими, але вони можуть бути використані всі без досягнення результату. Важливо видати закон та

⁶⁴⁴ Кресин А. В. Формирование теоретико-методологических основ сравнительного правоведения в работах Пауля Иоганна Анзельмана фон Фейербаха. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2012. № 1. С. 74.

⁶⁴⁵ Горбенко К. П. Два класичних підходи до інтерпретації справедливості: І. Кант та Дж. Бентам. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. Б : Гуманітарні науки. 2014. № 1-2. С. 404-410.

⁶⁴⁶ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 139.

представити свідомості тих, хто буде управлятися ним, у такому порядку, щоб вони змогли мати його постійно в своїх спогадах і змогли отримати всі можливості для проведення консультацій з його приводу, якщо у них є якісь сумніви⁶⁴⁷.

Піднімав він і такий прояв інформаційно-комунікаційної функції, як обговорення законодавства. Як свідчить Н. Є. Доній, закони повинні мати не імперативний, а апелюючий до розуму характер. Тому-то, на думку вченої, Бентам засуджує закритий характер складання законодавчих проєктів без їх публічного обговорення і невдалий вибір виконавців, як це доволі часто практикується⁶⁴⁸.

Відомими наукам кримінально-правового циклу є розробки теорії причинності ще одного позитивіста, Дж. Мілля. І саме він, на думку І. В. Колосова, незважаючи на серйозні досягнення філософії, теорії політики і теорії права, зміг по-справжньому розкрити утилітаризм як основний принцип моральності, моралі і здійснення правотворчої діяльності, державного управління та політики, зв'язавши його з принципом індивідуальної свободи⁶⁴⁹. Він розділяв державний контроль і внутрішній контроль: «нерідко трапляється, що індивідуум з обґрунтованих причин не несе ніякої відповідальності за заподіяне ним зло; але причини ці не в тому полягають, щоб індивідуум дійсно не підлягав відповідальності в даному випадку, а впливають з міркувань зовсім іншого роду. Наприклад, трапляється, коли контроль суспільства виявляється недієвим і навіть шкідливим, і люди зазвичай діють краще, якщо надані самим собі і звільнені від будь-якого контролю, або коли виявляється, що контроль суспільства веде за собою інше зло, ще більше, ніж те, яке бажано попередити. Але коли подібного роду причини перешкоджають піддавати індивідуума відповідальності за зроблене ним зло, то в таких випадках власна совість самого індивідуума повинна заступати на місце відсутнього судді і охороняти ті інтереси, які таким чином позбавлені зовнішньої охорони, і індивідуум повинен бути сам для себе в таких випадках тим більш суворим суддею, що абсолютно вільний від будь-якого іншого суду»⁶⁵⁰.

⁶⁴⁷ Легін Л. М. Оприлюднення нормативно-правових актів на прикладі концепцій Дж. Бентама та Дж. Марфі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2016. Вип. 37(1). С. 24.

⁶⁴⁸ Доній Н. Є. Ідеї вдосконалення соціального та правового простору в концепції Ієремії Бентама. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2018. № 1. С. 18.

⁶⁴⁹ Колосов І.В. Утилітаризм и принцип индивидуальной свободы Джона Стюарта Милля в его взглядах на право и государство. *Общество: политика, экономика, право.* 2017. № 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/utilitarizm-i-printsip-individualnoy-svobody-dzhona-styuarta-millya-v-ego-vzglyadah-na-pravo-i-gosudarstvo> (дата звернення: 17.05.2019).

⁶⁵⁰ Дж.С.Милль О свободе. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Mill.O_svbode.pdf (дата звернення: 17.05.2019);

Дж. Мілль стверджував, що політика в сфері протидії злочинності повинна виходити в т.ч. з принципів саморегуляції поведінки особи. Він вважав, що індивіду необхідно надати індивідуальну свободу в певному обсязі і не здійснювати державний контроль за його діями в рамках обумовленої свободи. В таких умовах суспільно небажані дії, які за характером відповідають кримінально караним діянням, але які індивідуум може вчинити без залучення до заходів юридичної відповідальності, не будуть відбуватися, оскільки саме по собі вчинення подібних діянь не принесе «корисності» і совість індивідуума, а не закон охоронятиме громадські інтереси і забезпечувати громадську безпеку⁶⁵¹.

І. В. Колосов слушно вважає, що такий утилітарний підхід має право бути застосованим до певних суспільних відносин, інколи є не тільки виправданим, але і найбільш ефективним з позиції максимізації суспільного добробуту. Наприклад, на думку вченого, «нерациональним з точки зору державної політики, в тому числі пенітенціарної, витратити бюджетні кошти, одержувані за рахунок оподаткування, на притягнення до відповідальності осіб, які вчинили малозначні проступки і злочини у вигляді витрат на пошук правопорушника, доведення його вини і застосування покарання (за винятком штрафу, який через малозначність діяння може не компенсувати зазначені витрати держави)⁶⁵².

Представники французького лібералізму Б. Констан та А. де Токвіль суттєво поповнили скарбничку прихильників теорії розподілу влад та демократії, адже перший відстоював наявність, окрім трьох традиційних гілок, «нейтральної» влади монарха (правителя), а інший – підсумовуючи існуючий у світі досвід демократії, описав її сильні та слабкі сторони. Стосовно питань функціонування державної політики, ліберали, на думку Т. Анруссяка, стояли на тому, що якщо антилібералізм перешкоджає добру, щоб запобігти злу, при цьому знаряддям є виконавча влада (адміністрація), правосуддя ж відіграє другорядну роль; то лібералізм надає повний простір добру і водночас злу, знаряддям боротьби з яким є суд. Зважаючи на це, на думку французьких лібералів, можна стверджувати, що свобода народу є обернено пропорційна до виконавчої влади і прямо пропорційна до значення суду⁶⁵³. Тим самим, підвищуючи роль суду у порівнянні з виконавчою владою, вони надавали особливого значення функції нормозастосування. Токвіль, окрім того, зовсім не абсолютизував свободу індивідуальної думки, вважаючи, що вона повинна обмежуватися певними

http://az.lib.ru/m/millx_d_s/text_1859_on_liberty.shtml (дата звернення: 17.05.2019).

⁶⁵¹ Колосов И.В. Утилитаризм и принцип индивидуальной свободы Джона Стюарта Милля в его взглядах на право и государство. *Общество: политика, экономика, право*. 2017. № 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/utilitarizm-i-printsip-individualnoy-svobody-dzhona-styuarta-millya-v-ego-vzglyadah-na-pravo-i-gosudarstvo> (дата звернення: 17.05.2019).

⁶⁵² Там же.

⁶⁵³ Анруссяк Т. Історія політичних та правових вчень. URL: <https://buklib.net/books/21870/> (дата звернення 20.06.2019).

рамками. Як слушно обґрунтовує позицію мислителя Ф. Г. Семенченко, який аналізує позицію мислителя, зазначає, що у його працях на зміну інтелектуальному авторитетові окремої особистості, що мала місце у феодальному суспільстві, в демократичних суспільствах приходять «схильність довіряти натовпу», адже Токвіль розрізняв поняття народ та натовп, вбачаючи причини появи останнього у процесах масовізації політики⁶⁵⁴. Тим самим, підтверджуючи постійну двосторонню комунікацію влади з народом, Токвіль застерігав від можливого переходу до волі натовпу.

Як зазначаються автори посібника з історії вчень про державу і право, загальним для соціалістів XIX ст. було, по-перше, неприйняття і різка критика капіталізму (теоретики соціалізму доводили марність одних політичних реформ, пропонували радикальні, «прості», але всеохоплюючі перетворення існуючого ладу); по-друге, прагнення піднятися над гострим антагонізмом класів і облагодіяти все суспільство в цілому (вони були противниками революційних дій, розраховували на добровільне перетворення суспільного ладу «зверху» і свої надії пов'язували з мирною проповіддю переваг нового «розумного ладу спільності», з легкістю переходу до нього); по-третє, Що якраз і відображає негативізм з точки зору функціонування кримінально-правової політики, їх твори вирізнялися недооцінкою державних і правових механізмів у суспільних перетвореннях (ключова роль відводилася колективістським началам у суспільній і господарській сфері життя людини і суспільства, моральним принципам в їх взаєминах)⁶⁵⁵. Як буде показано у третьому розділі, функції кримінально-правової політики знаходяться на значній віддалі від пропагованих соціалістами колективних засад регулювання відносин: її ефективне функціонування забезпечується конкретними суб'єктами з конкретними повноваженнями. Однією з природніх рис людини є відчуття приватного на протигагу колективному, тому існування колективної свідомості і колективного регулювання, як неодноразово показувала історія, можливе тільки у тоталітарних державах.

Разом з цим, в їхніх працях простежуються і деякі позитивні положення. Сен-Сімон, досліджуючи особливості функціонування державної політики, стверджував, що політична організація майбутнього суспільства буде підлегла владі вчених і промисловців. Вони «можуть організувати суспільство відповідно до своїх бажань і потреб, тому що вчені мають сили інтелектуальні, а промисловці мають у своєму розпорядженні сили матеріальні»⁶⁵⁶. Після Лейбніца, який, варто нагадати,

⁶⁵⁴ Семенченко Ф. Г. А. Д. Токвіль про нові загрози свободі у демократичному суспільстві. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 107. С. 387.

⁶⁵⁵ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 144.

⁶⁵⁶ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 144.

вперше твердо заявив, що політика без науки може бути навіть шкідлива, мислитель вводить науковців у структуру державної влади, тим самим підтверджуючи визначну роль доктринальної платформи. Крім того, не слід забувати, що соціалісти чимало уваги присвячували контрольній функції, що, звичайно, варто розцінювати як позитив – однак в силу специфіки свого вчення реалізація і контроль уособлювалися у них в руках одного і того ж суб'єкта, чи то фаланг у Фур'є, чи то промислової асоціації у Сен-Сімона, чи то у комун в Оуена.

Зовсім по іншому дивилися на функціонування політики представники позитивістського напрямку. Зокрема, варто відмітити Н. де Кондорсе, якого В. С. Нерсесянц вважає основоположником погляду на політику як емпіричну науку, і як сферу застосування обчислювальних методів аналізу і узагальнень. Усю історію людства мислитель розглядав як поступальний рух, суворо пов'язаний природними законами, які піддаються науковому осмисленню⁶⁵⁷. Таким чином будь-який напрямок політики – це система, що функціонує на підставі певних законів, причому таких законів, які можна досягнути, зрозуміти, пояснити і спрогнозувати.

О. Конт, який був послідовником де Кондорсе, запропонував свою, дуже цікаву з точки зору схеми «запит»-«реалізація» модель побудови політики як функціональної системи. Мислитель проводив чітке розмежування між народними масами, спеціалістами в сфері здійснення влади і правителями. Належне місце у реалізації функцій політики він відводив представникам політичної науки, які формулюють цілі і задачі, та надають їм привабливого для суспільства вигляду. Народ, таким чином, повинен висловити певне побажання, науковці і публіцисти – засоби його реалізації, а правителі – виконати⁶⁵⁸. У цій системі наявний і «запит», і його реалізація, і, що теж є не менш важливим, постійна комунікація в рамках усієї системи. Однак така «позитивна політика»⁶⁵⁹, на думку самого О. Конта, передбачає повне підкорення громадян владі.

Таким чином, варто ще раз слід відмітити значний внесок позитивістів у розуміння будь-якого напрямку політики, в т.ч. кримінально-правової політики як системи.

Вчення анархістів, безумовно, зайняло свою нішу у розвитку політико-правових вчень. Однак, виходячи з того, що вони здебільшого говорили про непотрібність держави чи загального закону, і тим самим заперечували існування державної політики, їх погляди не можуть бути предметом аналізу у даному дослідженні.

Марксистки виходили з того, що держава виконує карально-репресивну функцію; являється установою, як легітимно здійснює

⁶⁵⁷ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 679.

⁶⁵⁸ Там же. С. 682.

⁶⁵⁹ Головне творіння О. Конта так і називалося «Система позитивної політики»

цілеспрямоване насильство у суспільстві. Ф. Енгельс писав, що держава є лишень перехідною установою, якою приходиться «користуватися ..., щоб насильницьким способом придавити своїх супротивників ... поки пролетаріат ще потребує держави, то він потребує її не в інтересах свободи, а в інтересах подавлення своїх супротивників, а коли стає можливим говорити про свободу, то тоді держава як така перестає існувати»⁶⁶⁰.

Перевернувши своїми ідеями «базис»-«надбудова» всю сутність державного управління, марксистки привели до трагедії ХХ ст., яку організували комуністичні тоталітарні режими в СРСР і країнах, які були його фактичними сателітами. Політика в сфері протидії злочинності, маючи чіткий ідеологічний «базис», призвела до невинуватого загибелі тисяч ні в чому неповинних людей. Однак парадокс їх вчення полягає в тому, що пророкуючи ліквідацію держави у майбутньому, при остаточній перемозі пролетаріату, вони не відмовлялися від факту подальшого існування публічної влади, яку вони описували як чітку систему. В. С. Нерсисянц наводить такий постулат марксистів: «він (*пропонований ними комуністичний устрій – І.К.*) як жоден інший до нього устрій, буде потребувати єдиного і науково обгрунтованого керування найважливішими аспектами суспільного життя. Знаряддям такого керівництва, засобом упорядкування і оптимізації даної соціальної структури виступить публічна влада, яка отримає належне предметно-матеріальне і організаційно-технічне втілення в *системі відповідних установ, зв'язків і процедур*»⁶⁶¹ (*виділено мною – І.К.*). Майже ідеальна, функціонуюча політична система, чи не так? Залишається лише поставити марксистам риторичне запитання: а чим же ця публічна влада відрізнятиметься від держави та її політики?

Звичайно, не можемо залишити осторонь напрацювання «чистого» правознавця Р. фон Єрінга. Саме йому завдячуємо структурно-функціональному аналізу правових явищ, який є одним із вихідних положень даного дослідження. Він писав: «Кожен організм може піддаватися подвійному дослідженню: анатомічному і фізіологічному; перше має своїм предметом його складові частини і їх відношення одна до одної, тобто його структуру, друге – його функції»⁶⁶². Єрінг робить особливий наголос на розкритті функцій права, оскільки він вважає, що в будь-яких організаціях функції є носіями їх цілей, а правові явища в даному відношенні не є виключенням. І хоча мислитель, як бачимо, говорив про функції права, але немає жодних перешкод проводити його «анатомічне» і

⁶⁶⁰ Энгельс - Августу Бебелю, 18-28 марта // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. М.: Политиздат, 1964. Т. 34. -С. 99- 106.

⁶⁶¹ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 701.

⁶⁶² Горбань В. С. Правовое учение Иеринга и его интерпретации. Дисс ... д.ю.н. М.,2019. С. 96.

«фізіологічне» дослідження не тільки щодо права, але й щодо політики. Предметом і результатом «анатомічного» дослідження політики є її функції.

Крім того, Єрінг будує місток «політика»-«право». Як влучно зазначає В. Ковальчук, у державно-правовій доктрині Єрінга держава посідає домінуюче місце щодо права: по-перше, право виявляється зобов'язаним державі не лише своїм походженням, а й способом існування: по-друге, право є фактично тотожним закону; по-третє, право зводиться до сукупності примусових норм і є «політикою влади»⁶⁶³. Отож отримуємо дуже важливий для даного дослідження висновок: у результаті реалізації нормотворчої функції кримінально-правової політики отримуємо закон, у якому відображається політика влади.

В подальшому розвинув теорію структурно-функціонального аналізу (яка породила відповідний метод) Г. Спенсер. На думку дослідників методології вивчення державних політик, Спенсер зазначав, що усталеність суспільних взаємовідносин сприяє стабільно скоригованому напряму державної політики із сильними функціями контролю, а дисфункції напрямів державної політики існують або на рівні альтернатив, або вони самі знаходять місце в суспільстві. Зміна курсу політики відбувається дуже повільно – еволюційним шляхом. Стабільність і відчуття правильності державної політики формується на основі згоди більшості наслідувати спільну систему цінностей⁶⁶⁴.

З'являються певні начала розуміння кримінально-правової політики та її функцій на теренах України. Відомий очільник «Південного товариства» П. Пестель утворення держави розцінював як прогресивне явище в історії людства, незалежно від того, коли і з яких причин вона виникла. Чітко він визначав результат функціонування в т.ч і кримінально-правової політики. Адже, на його думку, будь-яку сучасну державу він визнавав законною і правомірною тільки в тому випадку, якщо вона здатна забезпечити її підданам благоденство, яке складається з *безпеки (виділено мною – І.К.)* і добробуту. Якщо ж вона в своїй діяльності не забезпечує цих цілей і навіть, більше того, надає перевагу особистому благополуччю перед суспільним благом, то така влада може бути охарактеризована як «зловлада»⁶⁶⁵. Належну увагу він приділяв і контрольній функції. П. Пестель передбачав наявність наглядової влади, здійснення якої він покладав на особливий орган – Верховний собор, який обирається з числа найбільш відомих і заслужених людей довічно. Наглядова влада не бере

⁶⁶³ Ковальчук В. Пролема легітимності та легальності влади в державно-правових доктринах Р. Ієрінга та Г. Єллінека. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 33.

⁶⁶⁴ Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія / авт. кол. : [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018.с. 43-44.

⁶⁶⁵ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Отв. ред. В. М. Сырых. В 4. т. Т. 1. М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. С. 548.

участі ні в законодавчій, ні у виконавчій владі, але в її обов'язки входить розгляд кожного нового законопроекту на предмет його відповідності Руській Правді і дотримання в ньому всіх необхідних формальностей⁶⁶⁶, що має важливе значення для сучасного розуміння законопроектної експертизи при реалізації нормотворчої функції.

Професор Л. С. Білогриць-Котляревський, вивчаючи нові напрямки і тенденції розвитку кримінального права говорить про кримінальну соціологію⁶⁶⁷ і кримінальну антропологію. Він не вживає терміну «кримінальна політика», як пізніше використовує М. П. Чубинський, але він уже вказує на окремих напрям соціології, «яку тепер називають кримінальною»⁶⁶⁸.

Проф. Л. Є. Владимиров, розмірковуючи над співвідношенням кримінально-правової норми і існуючого в державі ладу зазначав, що новітні кодекси не представляють нічого нового в істотних засадах кримінального законодавства, хоча й дають «технічні покращення і відображають успіхи гуманізації всієї справи кримінального правосуддя в подробицях»⁶⁶⁹. Причиною цього він називав те, що кримінальне законодавство занадто тісно пов'язано з цілим соціальним ладом, щоб в його системі самостійно могли проявлятися зміни в основних засадах. Цим самим простежується прямий зв'язок між політикою і правом⁶⁷⁰.

Професор Харківського імперського університету В. П. Даневський мав честь бути не лише першим членом від України в Міжнародній спілці криміналістів, а й увійти до керівництва її філії, організованої спеціально для криміналістів з усієї території Російської імперії⁶⁷¹. Відомий дослідник міжнародного кримінального права у своїй докторській дисертації «Система політичної рівноваги і легітимізму та початок національності в їх взаємному зв'язку: історико-догматичне дослідження» піднімав питання

⁶⁶⁶ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Отв. ред. В. М. Сырых. В 4. т. Т. 1. М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. С. 549.

⁶⁶⁷ Детально взаємозв'язками кримінально-правової політики та соціології займався С. К. Гогель, який у Харківському університеті захистив магістерську дисертацію за спеціальністю кримінальне право на тему: «Роль суспільства в справі боротьби зі злочинністю». Це дослідження лягло в основу відомої праці «Курс кримінальної політики в зв'язку з кримінальною соціологією».

⁶⁶⁸ Білогриць-Котляревській Л. С. Новыя направлення въ уголовномъ правовѣдѣніи. Изъ журнала «Министерства юстиціи» (Январь-Февраль, 1903 г.). С.-Петербургъ. Сенатова типографія, 1903. С. 84.

⁶⁶⁹ Цит. за: Чугуников И. И. Кризис уголовного права или уголовное право кризиса? *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Том XVIII. 2016. С. 216.

⁶⁷⁰ Там же.

⁶⁷¹ Харків та Міжнародна спілка криміналістів. URL: <http://alfa-omega.kh.ua/harkiv-ta-mizhnarodna-spilka-kriminalistiv/> (дата звернення 18.11.2019).

функціонування національних політик та наслідки їх зіткнення. Як стверджує О. А. Гавриленко, деякі з висновків, яких В. П. Даневський дійшов майже півтора сторіччя тому, не втратили актуальності й донині. Зокрема, загальна тенденція розвитку міжнародного права, на думку В. П. Даневського, створює умови для докорінних змін: «право завоювання швидко йде до зникнення і скоро зовсім не буде мати *raison d'être*», оскільки «відчуження території (серед миру чи внаслідок війни) можливе лише після поголовного голосування населення, обставленого усіма гарантіями для правильної та сумлінної організації подання голосів». Вчений вважав, що якби такі гарантії були досяжними, то вони настільки б обмежували агресора, що війна перетворилася б на «безглузду (у величезній більшості випадків) справу»⁶⁷². Це питання є надзвичайно актуальним в умовах сьогодення, адже повністю віддзеркалюють подію анексування Криму Російською Федерацією.

Як вказує О. В. Харитонова, професор О. Ф. Кістяківський докладніше всіх інших, навіть іноземних, криміналістів розробив «історію росту кримінально-політичних вчень, причому з особливою увагою поставився до письменників-борців за свободу думки і совісті і за безустанний рух науки вперед, усупереч самовдоволеному нецтву і рутині, що схиляється перед усяким чинним правом»⁶⁷³. Л. С. Белогриць-Котляревський наступним чином висловлювався про гуманістичні нахили вченого: «...у сфері кримінальної політики він не мав суперників у ... науці. Перевага його праць у цій галузі значною мірою пояснюється його рівним, теплим відношенням до занепалого ближнього. В останньому він завжди визнавав людину, яку треба виправляти вживанням належних заходів, а не страчувати, тому що навіть найтяжчі злочинці... здатні до виправлення»⁶⁷⁴.

Професор О. Я. Шпаков, досліджуючи історичні особливості інституту покарання, стверджував, зокрема, що в Соборному уложенні Олексія Михайловича помітним є вплив Литовського статуту⁶⁷⁵, тим самим підтвердивши відстоюваний ним принцип наступності кримінально-правової політики. Такий висновок є теж надзвичайно важливим, адже обґрунтовує тезу про те, що кримінально-правова політика функціонує з врахуванням історичного досвіду. До речі, такої ж позиції дотримувався дослідник історії науки кримінального права уродженець Херсонщини

⁶⁷² Цит. за: Гавриленко О. А. В. П. Даневський як історик міжнародного права. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 22, 2016. С. 23.

⁶⁷³ Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія. Х. : Право, 2010. С. 33.

⁶⁷⁴ Белогриц-Котляревский Л. Очерк научной деятельности профессора А. Ф. Кистяковского // Киев. старина. 1885. Кн. 6. С. 246.

⁶⁷⁵ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Отв. ред. В. М. Сырых. В 4. т. Т. 1. М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. С. 816.

Г. С. Фельдштейн, який підтверджував висновок О. П. Чебишева-Дмитрієва про те, що кримінальне право як предмет вивчення визначається історичними та філософськими засадами, які дають вказівку для загального напрямку законодавства, кримінальної політики⁶⁷⁶.

В. В. Сокольський в захищеній у Київському університету магістерській дисертації «Найголовніші моменти в історії повального обшуку» теж з історичної точки зору висловився про те, що держава з часом «все більше ставала єдиним провідником кримінальної політики»⁶⁷⁷.

Уродженець Чернігівської губернії В. М. Лешков виступав за підсилення ролі громадськості в протидії злочинності. Говорячи про функції громади, вчений робив екскурс у часи «Руської Правди» і вказував, що громада в ті часи виконувала дві основні функції: по-перше, забезпечувала безпеку життя своїх членів, по-друге, створювала умови для кожної сім'ї вирішувати проблеми, пов'язані з її добробутом. Здійснюючи першу функцію, громада дбала про те, щоб кожен її член відрізнявся правомірною поведінкою. Особливо пильно вона спостерігала за тими, хто був схильний порушувати звичаї і правила громади. Також суворо і підозріло громада спостерігала за особами без певних занять, за «прийшлими, гулящими» людьми і таким наглядом попереджала свавілля і неправомірні дії⁶⁷⁸.

Представник органічної теорії Ф. І. Леонтович вказував, що суспільство, як і людина, має клітинну структуру, і нормальне функціонування суспільства залежить від правильної роботи цих «клітин». Після зміни (під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх причин) «клітинок» змінюється і весь організм, приймаючи «вид нового політичного тіла з іншими формами, зчленуваннями в цілому і частинах»⁶⁷⁹. Знову ж таки бачимо специфічне втілення методу структурно-функціонального аналізу кримінально-правової політики.

Підсумовуючи надбання вчених XIX ст. щодо функціонування кримінально-правової політики, варто відмітити влучну фразу О. Ф. Кістяківського. Як відмічає М. І. Колос, вчений, відповідаючи на питання, що зробила наука кримінального права у цьому столітті, сказав: «Нічого іншого не зробила, крім того, що продовжила роботу, розпочату у XIX ст.»⁶⁸⁰. В цілому підтримуючи таке зауваження, все ж не хотілося б применшувати наукову спадщину Канта, Гегеля, Феєрбаха, Єрінга та ін. Адже, очевидно, саме завдяки їм М. П. Чубинський початок становлення

⁶⁷⁶ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Отв. ред. В. М. Сырых. В 4. т. Т. 1. М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. С. 746.

⁶⁷⁷ Там же. С. 655.

⁶⁷⁸ Там же. С. 415.

⁶⁷⁹ Там же. С. 407.

⁶⁸⁰ Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія. У 2. т. Т. 1. : Освіта. Наука. Законодавство. К.; Острог, 2011. С. 174.

кримінальної політики як науки відносить до останньої чверті ХІХ ст.⁶⁸¹ А згодом вже завдяки М. П. Чубинському кримінальна політика була введена в число обов'язкових спеціальних курсів і стала предметом окремого планового факультетського викладання.

2.6. Новітні вчення про кримінально-правову політику та її функції (ХХ-ХХІ ст.)

Як справедливо зазначав В. С. Нерсисянц, у ХХ ст. розвиток політико-правових досліджень набуває широкого розмаху. На думку вченого, наступність у розвитку колишніх вчень (неокантіанство, неогегельянство) помітно доповнюється новими напрямками і школами в юриспруденції (інтегративна юриспруденція, юридичний інституціоналізм, соціологія права, юридичний екзистенціалізм і т. д.), розробкою цілого ряду нових концепцій приватно-правового і позитивістського характеру⁶⁸². Саме протистоянням цих концепцій (приватного і позитивного права) характеризується розвиток думки щодо ролі і функцій держави та її політики. І не варто також забувати, що все це відбувається на фоні антиправових нацистського та комуністичного режимів, що, безумовно, наклали свій відбиток на розуміння функцій кримінально-правової політики.

Відродженню теорій природного права сприяли представники неокантіанства. Прихильник «правильного права» Р. Штаммлер, вважав, що держава та її органи повинні виконувати певну «єдину ціль», яка виступає сукупністю «самоцілей» особистостей. При цьому він притримувався компетенційного підходу при розмежуванні функцій різноманітних інституцій, наводячи відомий в літературі приклад: «...в ситуації автомобільної аварії поліцейський і лікар повинні діяти по-різному, ґрунтуючись на вимогах універсальності. Поліцейський не повинен оперувати, а лікар – регулювати рух транспорту. Для них універсальна вимога буде мати вигляд, відповідно, «виконуй обов'язок лікаря в ситуації автомобільної аварії» і «будь поліцейським в ситуації автомобільної аварії»⁶⁸³. М. О. Шавеко з цього приводу відмічає, що мислитель в цьому життєвому прикладі вбачає те, що обов'язок відповідних інституцій полягає «у виконанні заздалегідь встановлених функцій, яким кореспондує

⁶⁸¹ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Отв. ред. В. М. Сырых. В 4. т. Т. 1. М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. С. 797.

⁶⁸² История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 733.

⁶⁸³ Гилье Н., Скирбекк Г. История философии. Введение в философские корни современности. М.: Гуманитарный изд. центр «ВЛАДОС», 2008. С. 460.

обов'язок особи сплачувати податки. Загальною метою тут, судячи з усього, буде безпека»⁶⁸⁴.

Також Штаммлер вважав, що «зовнішні умови життя, в тому числі технічні можливості, завжди вимагають особливого осмислення, що виходить за межі моральної проблематики і з'являється необхідність в праві... З іншого боку, правова держава виявляється лише необхідною умовою для вирішення соціальних проблем, але сама по собі ще не веде до їх повного вирішення, так як не відповідає за виконання завдань моральності»⁶⁸⁵. Важливий висновок, адже, по-перше, не можна вважати, наприклад, кримінально-правову політику панацеєю, єдиними «ліками» від злочинності (є чимало інших складників, які впливають на протидію злочинності, таких, як мораль, правосвідомість, соціально-економічні та ін. фактори і т. п.), а по-друге, не слід категорично об'єднувати право і політику, адже позитивне право є результатом реалізації нормотворчої функції політики, а природне право існує саме по собі, незалежно від неї.

Як бачимо, Штаммлер підтримував компетенційно-функціональний підхід до регулювання суспільних відносин. Щодо кримінально-правової політики, то він розглядав її крізь призму примусових норм, адже завдання політики полягає «не у пошуку шляхів морального вдосконалення особистості і поступового відмирання зовнішніх примусових норм, а перевірка зазначених норм, неминучих для будь-якого суспільства, на відповідність формальним критерієм правильності»⁶⁸⁶.

Ще один неокантіанець Г. Радбрух спробував віднайти співвідношення між такими важливими для ефективного функціонування кримінально-правової політики категоріями, як справедливість, стабільність і доцільність. Однак він, ведучи мову про їх «триєдність», на думку М. О. Шавеко, був нечітким і непослідовним у висновках: «з одного боку, цінність справедливості, стабільності і доцільності однакова; з іншого боку, є ієрархія цих елементів, в якій доцільність однозначно стоїть на останньому місці, а справедливість має пріоритет над стабільністю тільки в випадку прийняття явно суперечливих справедливості законів; з третьої сторони стабільність не повинна заперечувати не тільки справедливість, але також і доцільність, тому неясно, чому справедливість займає вище місце, а доцільність нижче»⁶⁸⁷. Вочевидь, триада «справедливість»-«стабільність»-«доцільність» з точки зору пошуку їх

⁶⁸⁴ Шавеко Н. А. Социальный (правовой) идеал Рудольфа Штаммлера. *Вестник Удмуртского университета*. 2016. Т. 26, вып. 1. С.156.

⁶⁸⁵ Рехметова Е. М. Неокантианские концепции философии права: Рудольф Штаммлер. *Европейский форум молодых исследователей: сборник статей*. Издательство: Международный центр научного партнерства «Новая Наука», 2019. С. 263.

⁶⁸⁶ Там же. С. 154.

⁶⁸⁷ Шавеко Н. А. Идея права по Густаву Радбруху. *Вестник Удмуртского университета. Экономика и право*. 2017. Т. 27, вып. 5. С. 163.

розумного балансу є одним із стрижневих положень і вимагає постійного врахування при формуванні та реалізації кримінально-правової політики. Особливого забарвлення дана тріада набуває у функції нормотворення.

Професор юридичного факультету Франкфуртського університету В. Науке особливої ваги надавав науці, яку він називав «філософією права». Як вказує В. С. Нерсесянц, на думку Науке між філософією права, з одного боку, і теорією права, соціологією права і політикою права (правовою політикою) – з іншого, є конкуренція і йде боротьба за сфери впливу; чим сильнішими є сумніви в можливостях філософії права як вчення про правильне право, тим сильнішими стають політика права, соціологія права і теорія права». Не вдаючись у деталі⁶⁸⁸, варто зазначити, що, хоча доктрина займає відокремлене місце у вивченні кримінально-правової політики та її функцій, вона, як і ідеологія, відіграє значну роль у забезпеченні її функціонування. І якщо, як говорить Науке, доктрина здасть свої позиції, то все зведеться до інструментально-позитивістського підходу. Очевидно, що кримінально-правова політика може ефективно виконувати свої функції тільки при належному доктринальному та ідеологічному обґрунтуванні. Так, вона функціонує, як вже було сказано, і без них, і, навіть, при надмірному ідеолого-доктринальному впливі (наприклад, репресивна політика СРСР була надзвичайно розвинена ідеологічно). Але без належних доктринальних розробок, як свого часу ставив питання Лейбніц, політика не зможе справитися зі своїми завданнями.

Неогегельянці розвивали свої вчення в напрямку виправдання нацистського тоталітарного режиму. Маніпулюючи поглядами великого мислителя, К. Ларенц, Г. Геллер, Ю. Біндер та ін. виправдовували фашизм і тоталітаризм через національну ідеологію держави. До їх «заслуг» можна віднести хіба те, що своєю працею, вони показали, що обґрунтувати в політиці можна все, що завгодно, навіть політичні і моральні основи агресивної війни та новітній європейський порядок як тоталітаризовану систему під всепроникною владою рейху.

Доволі цікавими є надбання представників теорії «інтегративної юриспруденції». Її засновник Джером Холл виходив з того, що юридичний позитивізм будується на постулаті, що будь-який наказ суверена обов'язковий для виконання, незважаючи на його етичний зміст. Це, однак, на його думку, морально неприйнятно. Прагнення до справедливості таке ж «основне», як і необхідність порядку⁶⁸⁹. Вчений приходив до цікавого висновку про те, що позитивізм, правовий реалізм і теорія природнього права стикаються тільки при вирішенні практичних проблем⁶⁹⁰. Якщо ж

⁶⁸⁸ На сьогодні питання кримінально-правової доктрини, ідеології, правосвідомості активно розробляє проф. Фріс П. Л.

⁶⁸⁹ Hall J. From Legal Theory to Integrative Jurisprudence // University of Cincinnati Law Review. 1964. Vol. 33, № 2. P. 173.

⁶⁹⁰ Холл, що є надзвичайно приємно, пояснює ці співвідношення саме на прикладі функціонування кримінально-правової політики, адже на його думку, для більшості юристів кримінальне право є найбільш близьким: «... I shall discuss

піднятися на більш високий рівень юридичної науки, то виявляється, що вони виконують важливу спільну функцію⁶⁹¹. Він намагається знайти щось спільне у законодавчому визначенні найбільш поширених злочинів і констатує, що спільним є постулат про те, що злочином є спричинення шкоди певного виду чи обсягу: «The basic ethical postulate of this theory is that only the voluntary commission of legally proscribed harms is within the scope of criminal liability»⁶⁹². Все інше (доктрини, правила, принципи) тільки конкретизують діяння, формулюючи позитивну норму. Таким чином, на вищому рівні наукового пізнання природне право не суперечить позитивному, вони навпаки функціонально інтегровані для протидії злочинності.

Однак величезне значення інтегративного погляду Холла для даного дослідження має його теза про те, що аналізовані ним різноманітні аспекти правового реалізму, позитивного і природнього права, мають притаманні для них політику і функції (наприклад, «...realistic theories may be contrasted with relatively formal generalizations in terms of their denotations and connotations, their underlying policies, and their functions...»)⁶⁹³. Тобто вчений говорить не тільки про право як таке, він прекрасно розуміє, що воно певним чином формується, з поєднанням як природніх, так і позитивних начал, саме у результаті функціонування кримінально-правової політики.

Г. Дж. Берман, теж послідовник інтегративної юриспруденції, пішов ще далі. Він писав, що «...нам необхідно подолати ... оману щодо виключно політичної та аналітичної юриспруденції («позитивізм»), або виключно філософської і моральної юриспруденції («теорія природнього права»), або виключно історичної та соціометричної юриспруденції («історична школа», «соціальна теорія права»). Нам потрібна юриспруденція, яка інтегрує всі три традиційні школи і виходить за їх межі»⁶⁹⁴. Мислитель також у тому ж ключі стверджував, що якщо право визначається як діяльність або ініціатива щодо здійснення законодавчої діяльності, розгляду судових справ, управління та інше як неофіційне, так і офіційне керівництво через створення правового порядку в суспільних відносинах, то його (*права* – *І.К.*) політичний, моральний і історичний аспекти можуть бути об'єднані⁶⁹⁵. Отже, він розглядає право через призму діяльності та управлінських

criminal theory; happily, most lawyers are familiar with criminal law». Hall J. From Legal Theory to Integrative Jurisprudence // University of Cincinnati Law Review. 1964. Vol. 33, № 2.. P. 154.

⁶⁹¹ Там же. P. 173.

⁶⁹² Там же. P. 155.

⁶⁹³ Там же. P. 169.

⁶⁹⁴ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М: НОРМА, 1998. С. 16-17.

⁶⁹⁵ Berman H. J. Toward an Integrative Jurisprudence : Politics, Morality, History. California Law Review. July 1988. Volume 76. Issue 4. P. 780

процесів, тим самим підтверджуючи водночас його політичну (позитивне право) та моральну (природне право) природу на основі історичного досвіду (історична школа).

Берман, повністю виправдовуючи термін «інтегративна юриспруденція», об'єднував у праворозуміння все, що міг об'єднати: «Право в дії включає правові установи і процедури, правові цінності і правові поняття і спосіб мислення, так само як і правові правила. Воно включає те, що іноді називають «правовим процесом», або по-німецьки *Rechtsverwirklichung* (реалізація права) ... Право містить в собі науку про право - правознавство, те метаправо, за допомогою якого його можна і аналізувати, і оцінювати»⁶⁹⁶. І якщо стосовно доктрини, правових понять та, й, навіть, способу мислення (як правосвідомість) з ним з певною натяжкою можна погодитися, то правові установи, процедури, як і реалізація права, все ж ближчими є до кримінально-правової політики, аніж до кримінального права.

Заслуга представників інтеграційної юриспруденції полягає ще й у тому, що завдяки їх праці в суспільстві запанувала позиція щодо того, що класичні доктрини права – юридичний позитивізм, так само як і теорія природного права, – є односторонніми і не здатними розкрити закономірності функціонування права як системного цілісного організму⁶⁹⁷, що в подальшому призвело до появи великої кількості нових поглядів, теорій та течій.

До речі, саме від інтегративної юриспруденції пішла ще одна важлива для даного дослідження теорія – комунікативна концепція права. Її автор, А. В. Поляков, звертає увагу на те, що «право неможливе поза соціальною комунікацією; умовою правогенези є не виникнення держави, а формування психосоціокультурних реалій, що мають комунікативну спрямованість, в яких знаходять свою об'єктивацію правові тексти, правові норми і правові відносини, породжувані інтерсуб'єктивною (комунікативною) діяльністю членів соціуму»⁶⁹⁸. Як слушно резюмують Р. Р. Палєха та О. Л. Ситнікова, центральне місце в даному напрямку правової думки відведено соціальній комунікації, яка обумовлює право і визначає його характеристики. Різноманіття соціальних зв'язків, їх складний і суперечливий характер, різноспрямованість цілей і потреб членів соціуму зумовлюють образ права, який втілюється в тексті правової норми, яка має обов'язковий і забезпечений характер⁶⁹⁹. Цим самим обґрунтовано видається теза про

⁶⁹⁶ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М: НОРМА, 1998. С. 22-23.

⁶⁹⁷ Сырых В. М. Прощай, классика, вперед к материалистической теории права! *Правоведение*. 2014. № 5. С. 43.

⁶⁹⁸ Поляков А. В. Вступительное слово. Коммуникативная концепция права : вопросы теории. СПб., 2003. С. 13.

⁶⁹⁹ Палєха Р. Р., Ситнікова Е. Л. Первые интегративные теории правопонимания в российской и зарубежной юридической науке. *Вестник*

глобальний характер інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики як такої, що пронизує весь політичний процес, від формування соціального запиту до кінцевого правозастосування.

Не менш цінними є т.зв. теорії соціальної інженерії, як специфічний прояв правового (юридичного) реалізму. Як вказує В. С. Нерсисянц, ці представники найбільш радикальної критики формально-юридичного обґрунтування законності судових і адміністративних рішень виступили проти формалізму (культу норми права) в правознавстві, але робили це з різних методологічних позицій. Їх скептицизм адресувався здатності користувачів і правозастосовувачів адекватно співвіднести норми з фактами, оскільки в будь-яких правових конфліктах крім формальних (офіційно встановлених норм) діють норми реальні, що виникають з расових, релігійних, політичних або економічних забобонів судді і присяжних засідателів⁷⁰⁰. Таким чином, реалісти на перший план виводили правозастосовчу функцію.

Школі критичних правових досліджень ми завдячуємо появою нового методу правових досліджень – методу політичного аналізу. Однак його прихильники дещо по-своєму тлумачили його застосування. В. С. Нерсисянц вказує, що метод політичного аналізу по суті справи являв собою критичний підхід до права як до ідеологічної системи, як складової частини політичної ідеології, внаслідок чого наука права і ідеологія практично зближуються настільки, що стають невиразними⁷⁰¹. Дійсно, в цьому була їх помилка. Та у сучасних дослідженнях державної політики (та її напрямків, наприклад, політики в сфері боротьби зі злочинністю) науковці нерідко доволі довільно оперують поняттями «політика», «право», «ідеологія», «функції», «завдання», нерідко лексично поєднуючи їх або, навіть, вживаючи у якості синонімів. Політика, як і право – це не ідеологія; хоча вони, безумовно, визначаються панівною на конкретний проміжок часу у конкретній державі ідеологією, однак змішувати ці поняття неприпустимо.

Закладені Просвітителями ідеї «колективного договору» знайшли свій розвиток у теорії солідаризму (Л. Буржуа, С. Бугле та ін.). Новим по відношенню до суспільного договору в солідаристській версії стало те, що солідаризм не обмежується зверненням до колективної волі громадян, але «націлений на розширення контролю держави. Свідоме дотримання квазідоговору забезпечується так само, як і виконання взаємних договорів між окремими громадянами і їх групами»⁷⁰². Це дотримання правил, згідно з

Воронежского государственного университета. Серия Право. 2018. № 1. С. 43.

⁷⁰⁰ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С. 746.

⁷⁰¹ Там же. С. 749-750.

⁷⁰² Зотов А. А. Рецензия на книгу: солидаризм во Франции в период Третьей республики: Леон Буржуа и Селестен Бугле / Ред.-сост. А.Б. Гофман. М.:

соціальним проектом Л. Буржуа, забезпечить суспільно-державний контроль, і, відповідно, дієвість контрольної функції. Л. Дюгі, визначаючи право власності не суб'єктивним правом, а соціальною функцією, і, до речі, залишивши цим самим помітний слід в розвитку цивільного права, розробив власний погляд на теорію солідаризму. Він вважав, що держава право не створює, не формує безпосередньо, а лише констатує його як норму суспільної солідарності, що представляє собою норму, що висвітлює непорушне право приватної власності, недоторкане для самої держави⁷⁰³. Раціональне зерно його вчення полягає в тому, що державна політика повинна не створювати право як таке, за власним бажанням, а реагувати на соціальні запити, формулюючи відповідні норми – звичайно, мова йде про формуючі функції кримінально-правової політики. А роль держави, на думку мислителя, полягає в тому, щоб об'єднати ці нормативні правила в зв'язний ансамбль, розробити техніку їх застосування за допомогою системи санкцій. Так соціальні правила стають «конструктивними» юридичними нормами, забезпеченими специфічним примусом⁷⁰⁴.

М. Оріу, безумовно, є одним із найбільш видатних французьких юристів-філософів інституціональної юриспруденції. Саме він чітко визначив «публічність» серед ознак держави: «...держава у власному розумінні цього слова існує лише тоді, коли в деякій нації встановлюється громадянський режим, тобто тоді, коли домінуюча політична влада відділена від приватної власності, коли вона прийняла вигляд влади публічної і, таким чином, відбулося відділення приватного життя від життя публічного, супроводжуваного корпоративним устроєм»⁷⁰⁵.

Як представник юридичного інституціоналізму, Оріу вважав, що весь секрет конституційного ладу полягає в створенні життєздатних інститутів. «Конституційні закони самі по собі в якості правових норм не означають зовсім нічого; все їх значення пов'язано тільки з тим, що вони є органічними статутами, які засновують інститути. Конституційні інститути обмежують владу, врівноважують один одного і еволюціонують залежно від тих чи інших потреб»⁷⁰⁶. На основі цих та інших вчень французьких інституціоналістів, К. Беше-Головко резюмує, що за його задумом правові інститути функціонують виключно системно, що їх ефективність сильно

КДУ: Университетская книга, 2017. С. 119.

⁷⁰³ Романовская В. Б., Пужаев В. В. Проблема государственного суверенитета и ее отражение в творчестве Леона Дюги и Раймона Карре де Мальберга. *Журнал российского права*. № 2. 2016. С. 32.

⁷⁰⁴ Соколова Л. Ю. Концепция права Леона Дюги: теоретические источники, современные оценки. *Мир политики и социологии*. 2016, № 4. С. 114.

⁷⁰⁵ Карин Беше-Головко. Морис Ориу: междисциплинарный подход на службе динамической концепции права. *Сравнительное Конституционное Обозрение*. 2008, № 6 (67). С. 179.

⁷⁰⁶ Карин Беше-Головко. Морис Ориу: междисциплинарный подход на службе динамической концепции права. *Сравнительное Конституционное Обозрение*. 2008, № 6 (67). С. 182.

залежить від суб'єктивної асиміляції з боку учасників політико-юридичного процесу, а також від асиміляції об'єктивної, яку система здатна зробити сама, не відкидаючи відповідний інститут через його невідповідність механізму її функціонування і не піддаючи себе при цьому ризику глобальних спотворень і втрати загальної працездатності системи⁷⁰⁷. В цьому закладено обережний підхід до бездумного впровадження зарубіжного досвіду. Адже не все нове, сприйняте з іншої правової системи чи іншої політики, може без асиміляції влитися в національний механізм функціонування кримінально-правової політики.

П'єр Бурдьє на сьогодні є одним із найвідоміших у світі представників соціологічних розробок, в т.ч і в сфері юриспруденції. Центральні теми соціології П. Бурдьє – клас, капітал, ринок, інтерес і інші – пов'язані розумінням відносин «панування» як структур, які організують соціальний простір. Два основні чинники, які впливають на нормальне функціонування юридичного поля, на думку Бурдьє, це – відносини влади, що визначають структуру поля, і внутрішня логіка розвитку права. Це арена боротьби за монополію на тлумачення закону. Ця боротьба ведеться між агентами, що володіють професійною компетентністю, яка полягає в «суспільно визнаній здатності інтерпретувати корпус текстів, які санкціонують легітимне бачення соціального світу»⁷⁰⁸. В юридичному полі складається розподіл праці, «існує відмінність між «теоретиками», зайнятими виключно розробкою правової доктрини, і «практиками», орієнтованими на безпосереднє застосування правових норм»⁷⁰⁹. Володарі різних форм юридичного капіталу доповнюють один одного, хоча й конкурують між собою. Відповідно до теорії Бурдьє, для того, щоб створювати певні тексти (закони) агент повинен володіти певними навичками і знаннями. Відповідні знання він повинен отримувати в процесі тривалого навчання. Агент, в рамках певних форм практики, набуває відповідні інформаційний капітал, що дозволяє йому перейти в більш високий статус. Таким чином, Бурдьє, по-перше, виступає за інституціоналізацію політики шляхом виділення окремих суб'єктів – «агентів», а по-друге, надає особливого значення тлумачувальній функції адже перемагає (набуває пануючої ролі) той, хто отримує монополію на тлумачення, і, відповідно, бажане для нього застосування норми. В кінцевому отримуємо українську народну мудрість «закон як дишло, куди повернеш, так і вийшло». А куди повертати – визначають монополісти тлумачення, нерідко зовсім не на благо суспільства.

⁷⁰⁷ Там же. С. 185.

⁷⁰⁸ Бурдьє П. Власть права: основы социологии юридического поля. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики. Пер. с франц.; Отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н. А. Шматко. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. С. 78.

⁷⁰⁹ Масловская Е. В., Масловский М. В. Социологические теории права. *Социологический журнал*. 2005. № 1. С. 17.

На особливу роль функції нормозастосування звертав увагу і ще один із представників соціологічної юриспруденції Р. Паунд. Він вважав, що право включає в себе три складові: власне, «право», його «технічна сторона» і «ідеали». Вчений підкреслював, що розуміти право лише як сукупність правових приписів недостатньо, треба звертати увагу на в другу його складову (техніку застосування), яка відіграє чи не найважливішу роль. Сюди, до речі, він відносить і мистецтво юристів-правозастосовників⁷¹⁰. Саме на основі цього елемента права розрізняють, наприклад, дві правові системи: англосаксонську і романо-германську. Не слід забувати й того моменту, що Паунд розглядав право як особливий прояв соціального контролю.

У Ю. Хабермаса, на відміну від П. Бурдьє, вся його теорія пов'язана з розвитком процесу раціонального взаєморозуміння між суб'єктами, який Хабермас позначає як «комунікативна дія»⁷¹¹ – вочевидь, вбачається прямий зв'язок з інформаційно-комунікаційною функцією кримінально-правової політики. Ніяке суспільство без комунікації неможливе. Агенти не просто повинні діяти тим чи іншим чином, передбаченим в рамках різних форм практик, як про це говорив П. Бурдьє, але усвідомлювати необхідність даної поведінки і всі усвідомлені дії повинні бути спрямовані на набуття взаєморозуміння. Виходячи з теорії комунікативної раціональності, право повинно розглядатися не тільки як інструмент або механізм досягнення мети, але як процедура досягнення взаєморозуміння між суб'єктами, процес підтримки комунікативних зв'язків, досягнення консенсусу. Хабермас не просто декларує необхідність консенсусу, а й прагне більш конкретно змалювати шляхи його досягнення.

Він виділяє, по крайній мірі, чотири характеристики будь-якого правового висловлювання (в даному випадку – кримінально-правової норми).

1. Зрозумілість даного висловлювання. Автор його повинен бути впевнений в тому, що зміст використовуваних ним термінів та лексичних конструкцій доступний не тільки йому особисто, а й тієї аудиторії (реальній або потенційній), до якої він адресується. Зрозумілість – це семантичний модус комунікації.

2. Істинність знання, вираженого в ньому. Вона визначається тим, наскільки точно цей вислів відображає щось, реально, об'єктивно існуюче в світі. Істинність виступає як когнітивний модус комунікації.

3. Правдивість намірів, з яким виступив автор висловлювання, інакше кажучи, його експресивність – наскільки чесно, щиро він висловив свої мотиви.

4. Правильність дії, тобто ступінь погодження його з суспільними запитами чи очікуваннями (нормами).

⁷¹⁰ Тугуз Б. А. Роско Паунд. право как основное средство социального контроля. *Вестн. Майкопского гос. технол. ун-та*. 2009. № 3.

⁷¹¹ Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия (фрагменты). *Вопросы социальной теории*. 2007. Том I. Вып. 1. С. 229-245.

Отже, кримінально-правова норма повинна бути: 1) точна і зрозуміла не лише для законодавця (як джерела кримінально-правової інформації), а й для реципієнта; 2) кримінологічно обґрунтованою (з врахуванням всіх підстав криміналізації чи декриміналізації); 3) відображати реальне бажання здійснити регулювання чи охорону конкретних об'єктів (а не обумовлюватися, наприклад, політичною доцільністю); 4) сприйнята реципієнтами як легітимна, відображати запити суспільства. Як бачимо, теорії П. Бурд'є та Ю. Хабермаса відображають суворі реалії сучасної кримінально-правової дійсності (на жаль, поки що тільки в негативному розрізі), особливо щодо монополії на тлумачення та зрозумілості норми. Тому слід наголосити на важливості розробки соціологічних проблем кримінально-правової політики з врахуванням її інформаційно-комунікаційної функції та специфіки кримінально-правової комунікації⁷¹².

Теорія еліт В. Парето та концепція політичного класу Г. Моски знайшли належне місце в політико-правовій літературі, відображаючи ідею про наявність в сфері управлінської діяльності кожного суспільства двох відокремлених груп – правлячих і керованих. Значно цікавішим для даного дослідження є погляди родоначальника теорії «зацікавлених груп» А. Бентлі. Мислитель виходив з того, що будь-яка діяльність людини зумовлена її інтересами і спрямована на задоволення цих інтересів. В. С. Нерсесянц, детально аналізуючи цю теорію, зазначав, що ця діяльність здійснюється звичайно за допомогою груп, в які люди об'єднані на основі спільності інтересів. Індивідуальні переконання, окремі ідеї й ідеологія в цілому, особистісні характеристики індивідуальної поведінки мають визначальне значення лише в контексті діяльності групи і враховуються в тій мірі, в якій вони допомагають визначенню «зразків» (моделей) групової поведінки. Діяльність зацікавлених груп в їх відносинах одна з одною і в їх впливі на державне управління Бентлі сприймає і зображує як динамічний процес, в ході якого і здійснюється так званий тиск уособлених відповідними групами інтересів і сил на урядову владу з метою змусити її підкоритися їх волі і впливу⁷¹³. Як уже зазначалося, теорія інтересу може бути покладена в основу виділення напрямків державної політики та напрямків політики у сфері протидії злочинності⁷¹⁴.

⁷¹² Козич І. В. Соціологічні теорії в контексті кримінально-правової комунікації: П. Бурд'є vs Ю. Хабермас. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Політика в сфері боротьби зі злочинністю" з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту, (9-10 червня 2017 року)* [Текст]. Івано-Франківськ, 2017. С. 164-166.

⁷¹³ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2004. С.766-767.

⁷¹⁴ Фріс П.Л. Інтереси кримінально-правової політики. *Наше право*. 2005. № 1. С. 52-59.

Серед дослідників політики чи її напрямків хіба що дуже лінивий науковець не згадує внесок М. Вебера у розвиток світової філософської, політологічної, соціологічної, економічної та правової думки. В науці існує чимало праць спеціалізованих галузей, що займаються тими чи іншими аспектами його наукової спадщини. М. Вебер дав визначення політики; він визначив базові вимоги до політиків; він описав політику як професію, поклакання і діяльність. І ще багато чому завдячують сучасні науки та й сучасні держави М. Веберу. Його модель бюрократичного управління давно визнана світовим науковим середовищем.

Не є винятком Україна. О. В. Онуфрієнко констатує той факт, що за значною кількістю формальних ознак сучасна українська публічна служба цілком співвідноситься з ідеалами веберівської держави: розгалужене адміністративне право є основним інструментом регулювання діяльності публічної служби та засобом її реформування; державна служба має особливий статус як «бюрократичний корпус»; вважається, що державні службовці мають особливу професійну свідомість; велике значення приділяється проблематиці здійснення адміністративної процедури тощо⁷¹⁵.

Не применшуючи його інших заслуг, хотілося б звернути увагу на його бачення легітимності політичної діяльності, як один із найважливіших аспектів функціонування кримінально-правової політики. Адже М. Вебер чітко позиціонував той факт, що легітимний соціальний порядок є необхідною умовою стабільного функціонування суспільства. Як вказує І. В. Толстов, на думку мислителя, у конституюванні державної влади вирішальну роль відіграє спосіб її узаконення, легітимації – тобто та форма, в якій обґрунтовується право на владу з боку володарюючих і, відповідно, здобувається визнання цього права з боку підвладних. Легітимація виникає разом з владою, без якої важко уявити будь-яку соціальну організацію, життя будь-якого соціального колективу⁷¹⁶. Вивчаючи проблему влади, М. Вебер виходив з того, що будь-яка влада обов'язково конститується як специфічна форма взаємозв'язку між тими, хто здійснює панування та тими, хто підкоряється владі. Отже, стабільність системи суспільно-політичного управління, так само як і стабільність держави, за М. Вебером, напряму залежать від того, наскільки влада спромоглася сконцентрувати навколо себе своєрідний «заряд легітимності», який, у свою чергу, може мати чітко визначене джерело⁷¹⁷. Таким чином, мислитель виводив

⁷¹⁵ Онуфрієнко О. В. Сучасна доктринально-концептуальна основа модернізації публічного управління та державної служби України: веберівська бюрократія, нове публічне управління, електронне врядування. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 5. С. 63.

⁷¹⁶ Толстов І. В. Евристичний потенціал концепції легітимності М. Вебера. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії*. 2014. № 1130, вип. 51. С. 105.

⁷¹⁷ Толстов І. В. Евристичний потенціал концепції легітимності М. Вебера. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії*. 2014. № 1130, вип. 51. С. 105.

функціональний тип управління на основі легітимності влади. Тому соціальний порядок як результат легітимного державного управління повинен базуватися на праві і бути зовнішньо гарантованим можливістю (морального або фізичного) примусу, який здійснюється особливою групою людей, в безпосередні функції яких входить охорона порядку шляхом застосування сили⁷¹⁸.

Цікаво висловився М.Вебер щодо корупції. Як вказує В. О. Пелішенко, в науці вважається, що М. Вебер першим застосував функціональний підхід до аналізу корупції, зазначивши при цьому, що вона функціональна та допустима, підсилює позицію політичних еліт, які сприяють реформуванню суспільства. Функціональний погляд на корупцію пояснюється її інституціональним характером. Здійснюючи свої владні функції бюрократія турбується перш за все за свої інтереси, тому різноманітні питання можуть вирішуватись шляхом корупційної складової. Бюрократія намагається отримати свою ренту в різних галузях, починаючи від реєстрації та ліцензування тих або інших видів бізнесу, закінчуючи перевітками різними інстанціями⁷¹⁹. Таким чином, на думку мислителя корупція є складовою функціонування політики. Її неможливо знищити, тому діяльність з протидії корупції слід спрямовувати на мінімізацію її самої та її наслідків.

Варто також розглянути окремі положення щодо функцій та функціонування державної політики та й кримінально-правової політики як її напрямку в працях українських філософів та вчених-юристів ХХ ст.

Питаннями тлумачувальної функції займався Є. В. Васьковський. Центральною ідеєю його праць стало судження про те, що суддя зобов'язаний керуватися не буквою, а змістом закону, встановлення якого є змістом процесу тлумачення закону. Водночас він стверджував, що навіть якщо законодавець, приймаючи закон, мав на увазі щось таке, що не знайшло відображення в законі, керуватися тим, що нібито малося на увазі, а не вираженим змістом, в жодному разі не можна. Тлумачення тільки пояснює сенс існуючих норм, але не творить їх⁷²⁰.

Дослідник питань фінансового та податкового права Г. О. Вацура водночас піднімав питання, які є важливими для функції визначення ресурсів. Він виступив з гострою критикою представників індивідуалістичного (відносного) погляду, які вважали, що податковий тягар повинен відповідати величині послуги, наданої державою індивідууму, держава в цьому відношенні виступає в якості різновиду

⁷¹⁸ Вебер Макс. Господарство і суспільство: Нариси соціології розуміння. Пер. з нім. мови М. Кушнір. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2012. С. 640.

⁷¹⁹ Детальніше див. Пелішенко В. О. Проблемне поле корупції у політичній спадщині Макса Вебера. *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 2(1). С. 131-141.

⁷²⁰ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий / Отв. ред. В. М. Сырых. — М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. Т. 1. С.113.

страхової кампанії. На його думку, погляд на державу як механічну цілісність, в якій індивід купує щось рівноцінне сплаченим податкам, зводить державу до рівня господарського утворення, тоді як держава в суспільстві відіграє більш значущу роль. Повністю підтримується така позиція, адже зв'язок «податок»=«послуга» неможливо застосувати у питаннях функціонування кримінально-правової політики⁷²¹.

В. С. Гессен гостро виступав проти підвищення каральної функції держави. Він влучно зауважує, «якщо каральна санкція норми зростає – значить моральна сила її падає». Дане положення слід враховувати при реалізації функції нормотворення, адже давно відомо, що запобіжна сила кримінально-правової норми не у суворості покарання, а у його реальній невідворотності⁷²².

Розвиваючи розроблену в німецькій юриспруденції ХІХ ст. концепцію правової політики (поява якої була пов'язана з прагненням використовувати потенціал природно-правового підходу для вдосконалення позитивного права), Л. Й. Петражицький обґрунтовував доцільність виділення правової політики в самостійну юридичну дисципліну. Завдання такої наукової дисципліни - встановлювати і формулювати цілі, досягнення яких повинно служити законодавство. Правова політика, на його думку, повинна сприяти вивченню та обліку в законотворчій діяльності різних форм сформованого і діючого в суспільстві інтуїтивного права і за допомогою офіційно встановленого (позитивного) права підтримувати прогресивні форми, а також протидіяти відсталим, консервативним формам і проявам інтуїтивного права. Створення концепції політики права передбачає, на його думку, фундаментальну переробку всієї системи галузей права і юридичної науки. Для чого буде потрібно, як він вважав, використовувати результати і напрацювання декількох галузей юриспруденції – теорії права (позитивної науки), філософії права і політики права⁷²³.

Питаннями державних карально-охоронних інституцій та їх функцій займався І. Т. Тарасов. Він вказував, що у роботі поліції полягає «негативна» діяльність виконавчої влади. Діяльність поліції відрізняється «особливим характером і спеціальними завданнями». Оберігаючи суспільство від різних небезпек (стихійних лих, епідемій, пожеж) і одних людей від інших, поліція виступає з різними заборонами, застосовуючи для цього примус, а в певних ситуаціях – зброю⁷²⁴.

Будучи прихильником соціологічного напрямку в кримінальному праві, С. К. Гогель бачив основні причини злочинності в умовах життя

⁷²¹ Там же. С.114.

⁷²² Там же. С. 152.

⁷²³ Там же. С. 555.

⁷²⁴ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий / Отв. ред. В. М. Сырых. — М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. Т. 1.. С. 702.

суспільства. Відповідно, завдання кримінальної політики він значною мірою пов'язував з удосконаленням цих умов⁷²⁵.

Кримінальну політику А. А. Піонтковський розглядав як галузь науки кримінального права, яка має своїм предметом вивчення засобів боротьби зі злочинністю, завданням – доцільну побудова цих засобів. Зв'язок кримінології з кримінальною політикою полягає в тому, що її дані «служать дороговказом для кримінально-політичних досліджень». Спираючись на ці дані і на результати безпосереднього вивчення засобів боротьби зі злочинністю та керуючись інтересами доцільності, кримінальний політик будує свою доктрину⁷²⁶.

Приват-доцент Новоросійського університету (сьогодні – Одеський національний університет ім.І.Мечникова) Е. Я. Немировський вважав, що успішний розвиток і вдосконалення кримінального права неможливий без з'ясування завдань кримінальної політики, в тому числі: 1) без вивчення впливу покарання і близьких до нього заходів захисту на рух злочинності для вироблення найбільш доцільних прийомів боротьби з нею (пенологія); 2) вивчення причин злочинності взагалі і окремих видів злочину, так як від цього залежить вирішення питання про доцільність і доречність криміналізації протиправних діянь⁷²⁷.

Ну і, звичайно, М. П. Чубинський. Неодноразово згадуваний і цитований в даному дослідженні, він, очевидно, був найвидатнішим поборником і відстоювачем інтересів кримінальної політики кінця ХІХ – початку ХХ ст. Найбільше значення для розвитку кримінально-правової науки має його робота «Курс кримінальної політики» (Ярославль, 1909), що є однією з найбільш фундаментальних праць світового значення. Вченим у даній праці систематизовано практично весь кримінально-політичний матеріал, від Стародавнього світу до його сучасності. Серед українських вчених минулого М. П. Чубинський був, є і буде основоположником вітчизняної науки про кримінальну політику.

Окремо стоїть вчення про кримінально-правову політику в СРСР. На відміну від кримінології, яка була під фактичною забороною, питання кримінально-правової політики розроблялися і, зазвичай, підтасовувалися під потрібну для ідеологічного наповнення чи спрямування форму. У 1935 – на початку 1936 року на сторінках журналу «Радянська юстиція» відбулася дискусія між Прокурором СРСР А. Я. Вишинським і Наркомом юстиції РРФСР М. В. Криленко⁷²⁸. Фактично це була дискусія між юридичним

⁷²⁵ Гогель, С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. Санкт-Петербург : Лань, 2014. 509 с.

⁷²⁶ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий / Отв. ред. В. М. Сырых. — М.: РАП, Издательская группа «Юрист», 2009. Т. 1. С.562.

⁷²⁷ Там же. С.538.

⁷²⁸ М. В. Криленко, до речі, першим в радянській юридичній літературі зробив спробу узагальнити погляди та ідеї В. І. Леніна з принципових питань

ідеологом, який представляв і продовжував «ленінську» лінію в області кримінальної політики і радянського правосуддя з представником теорії права і правосуддя, заснованої на «сталінському» вченні. Саме з цього моменту кримінально-правова політика занурилася в обслуговування сталінізму.

Зокрема, прихильник аналогії у кримінальному праві викладач Харківського інституту народного господарства Г. І. Волков вважав ухвалення КК УРСР 1927 р. значним кроком вперед в сфері законотворчості, завдяки якому стане можливим подолати давно застаріле і не відповідаюче сучасним напрямкам кримінальної політики формальне визначення права. Радянська держава зможе ще більш успішно боротися зі своїми класовими ворогами, оскільки зможе застосовувати до них репресію, не чекаючи (!!! – *І.К.*) здійснення ними класово небезпечного діяння⁷²⁹.

Б. С. Ошерович, будучи прихильником кримінальної політики радянської держави, природно, не міг не критикувати тих радянських авторів, які не в повній мірі поділяли цю політику, висловлювали інші погляди на суть покарання в умовах соціалістичного суспільства і шляхи розвитку радянського кримінального законодавства. Як і велика кількість сучасників, Ошерович не помічав логічного протиріччя в своїх міркуваннях. Він «справедливо» критикував троцькізм і Пашуканіса у виправданні ними «голої репресії, голого насильства», в той же час від щирого серця вітав радянські закони, що закріплюють таке насильство, і радянську кримінальну політику, котра проводить це насильство в життя, яка застосовує не менш жорсткі карально-репресивні методи⁷³⁰.

Аналогічно, роботи С. Д. Файнбліта не були вільні від традиційного для тих років вихвалювання діяльності радянського суду і кримінальної політики партії. Зокрема, він не піддавав ніяким сумнівам правомірність і законність сталінського терору і беззаконня, що мав місце в 30-х роках минулого століття. Навпаки, бачив у всьому цьому свідоцтво невпинної боротьби партії і радянської держави «з зрадниками батьківщини, шкідниками і розкрадачами соціалістичної власності та іншими ворогами народу, з грабіжниками, злодіями, хуліганами і іншими злочинцями, які

правосуддя і кримінальної політики. З цією метою він підготував і видав об'ємну монографію «Ленін про суд і кримінальну політику», і тим самим він на довгий період визначив вивчення ленінської спадщини в якості одного з найважливіших напрямків радянського правознавства. (Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Т. 2 / Отв. ред. В. М. Сырых. М.: РАП, 2011. С. 170-171). В кінці 30-их був розстріляний, незважаючи на покаєння і відмову від своїх попередніх поглядів.

⁷²⁹ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Т. 2 / Отв. ред. В. М. Сырых. М.: РАП, 2011. С. 408.

⁷³⁰ Правовая наука и юридическая идеология России. Энциклопедический словарь биографий. Т. 2 / Отв. ред. В. М. Сырых. М.: РАП, 2011. С. 566.

намагаються зривати або дезорганізувати будівництво комунізму в нашій країні»⁷³¹.

О. Я. Естрін, теж визнавав репресії необхідним елементом кримінальної політики, якщо вони застосовуються проти капіталістичних елементів і їх агентури і пов'язуються з мобілізацією мас і з подальшим просуванням вперед по шляху побудови безкласового суспільства. Одночасно репресії можуть застосовуватися і по відношенню до трудящих. Так, застосування жорстокої репресії до розкрадачів соціалістичної власності як до ворогів народу свідчить про те, що в даному випадку репресія грає роль необхідного, хоча і допоміжного елемента соціалістичного виховання трудящих⁷³².

Деяко змінилася ситуація у хрущовсько-брежнєвський період. Безцінний внесок у розвиток кримінально-правової політики здійснили Г. М. Мінковський, М. О. Беляєв, О. А. Герцензон, П. С. Дагель, В. А. Владимиров, Ю. І. Ляпунов, В. М. Кудрявцев, П. М. Панченко, І. А. Ісмаїлов та багато ін. Їх праці, як і сучасні роботи Н. О. Лопашенко, М. М. Бабаєва, Ю. Є. Пудовочкіна та ін., детально проаналізовані в кримінально-правовій науці⁷³³, тому не видається за доцільне повторно демонструвати їх наукову спадщину. Варто лише відмітити, що свої прогресивні ідеї щодо кримінально-правової політики, вони дуже часто були змушені поміщувати «поміж рядків» своїх наукових публікацій, щоб не виходити за межі розбудови соціалістично-комуністичного суспільства.

Серед сучасних вчених, які досліджують питання кримінально-правової політики, варто відмітити теж неодноразово згаданого та цитованого у даному дослідженні П. Л. Фріса. У своїх багаточисельних дослідженнях вчений викладає наукові основи кримінально-правової політики, як складової частини і системоутворюючого елемента загальної політики Української держави у сфері боротьби зі злочинністю, аналізує поняття, зміст, джерела, типи та принципи кримінально-правової політики її місце серед інших складових політики у сфері боротьби зі злочинністю; вивчає історію формування кримінально-правової політики на різних етапах національного державотворення і т.п. До речі, як уже зазначалося, чи не єдина публікація щодо функцій кримінально-правової політики належить його перу.

На думку В. Я. Тація, активну дискусію сьогодні викликає кримінально-правовий аспект розвитку правової доктрини. Іноді в публікаціях і виступах на конференціях чи семінарах йдеться про кризу кримінально-правової науки. Наразі суспільству необхідні відповіді на такі традиційні, але завжди актуальні для кожної науки питання, як об'єкт і

⁷³¹ Там же. С. 190.

⁷³² Там же. С. 855.

⁷³³ Зокрема, див. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 31. 2016. С. 3-26.

методологія кримінально-правових досліджень, специфіка їх організації, оцінка їх ефективності й корисності для суспільства і держави. Кримінальне право виступає не тільки необхідним, а й особливим інструментом державної правової політики в боротьбі зі злочинністю. Суспільство і держава заінтересовані в забезпеченні стабільності кримінального законодавства і перш за все, Кримінального кодексу України, фактична незмінність якого віддзеркалює стійку, прогнозовану й ефективну кримінально-правову політику держави⁷³⁴.

Активно розробляє питання кримінально-правової політики і В. І. Борисов. На його думку, державна політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики. У цьому достатньо широкому комплексі провідне місце належить кримінально-правовій політиці, оскільки саме вона, визначаючи межі злочинного у суспільстві, формулює зміст державної політики у сфері боротьби зі злочинністю⁷³⁵.

О. М. Костенко вважає, що на сьогодні соціальний натуралізм є світоглядом, що може зупинити соціальний регрес цивілізації. За допомогою цієї ідеології можна протидіяти існуючим нині проявам сваволі та ілюзій в усіх сферах соціального життя, зокрема у політиці, економіці, праві, моралі тощо. Значення соціального натуралізму полягає у тому, що він дає критерій для чіткого розрізнення прогресу і регресу, а також озброює людей інструментарієм, здатним забезпечувати соціальний прогрес. Як слушно вважає вчений, якщо соціальне явище є природним, тобто відповідає законам соціальної природи, то воно буде прогресивним. Отже, люди мають пізнавати закони соціальної природи й узгоджувати відповідно до них свою соціальну практику, якщо хочуть жити в умовах прогресу, а не регресу. Тому, як резюмує науковець, соціальний натуралізм має стати ідеологією XXI століття⁷³⁶. До речі, застосування ідей соціального натуралізму жодним чином не буде зайвим при розробці функцій кримінально-правової політики.

Як бачимо, у політико-правовій спадщині XX-XXI ст. приділено чимало уваги кримінально-правовій політиці. Науковці з різних сторін розглядали її функціонування, нерідко описуючи ті чи інші особливості певної її функції, як-от, нормотворчої, нормотлувачувальної та ін. З впевненістю можна стверджувати, що надбання вчених минулого та сучасності, заклали серйозний фундамент на порозі серйозних реформ в

⁷³⁴ Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю на початку XXI ст. – проблема сьогодення. *Щорічник українського права*: зб. наук. пр. 2009. № 1. С. 217.

⁷³⁵ Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1-2.

⁷³⁶ Костенко О. Соціальний натуралізм — світогляд майбутнього. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 10. С. 33-38.

галузі державного управління, що неминуче торкнеться кримінально-правової політики. Хочеться надіятися, що при впровадженні надсучасних управлінських концепцій NPM (New Public Management – нове публічне управління), GG (Good Governance – ефективне управління), електронного адміністрування та ін., питання ефективного функціонування кримінально-правової політики, які станом на сьогодні обґрунтовані багаточисельними науковими працями, не будуть залишені осторонь.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Формуючі функції

3.1.1. Функція формування запиту

Як уже зазначалося в пп. 1.4., функції кримінально-правової політики поділяються на формуючі, реалізаційні та сервісні. Формуючі функції спрямовані на окреслення певної проблеми, яка потребує опрацювання в рамках кримінально-правової політики.

Серед формуючих функцій, звичайно, в першу чергу, виділяється **функція формування запиту**. Саме тут, у ході реалізації даної функції носіями публічної влади здійснюється первинний відбір, визначення тих питань, які потребують політичного втручання шляхом прийняття відповідного політичного рішення. Варто нагадати, що на цілком слушну думку багатьох вчених (Д. О. Балобанова, В. І. Борисов, Ю. В. Баулін, О. О. Дудоров, О. М. Костенко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, Е. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс та ін.) кримінально-правова політика не є щоденним, т.зв. «типовим» інструментарієм. Вона повинна долучатися до вирішення проблеми тільки в тому випадку, якщо інші засоби не будуть ефективними без застосування кримінально-правового впливу. Тому при формуванні запиту варто відфільтровувати популістські та амбіційні проекти окремих політичних сил, інших суб'єктів законодавчої ініціативи, спрямовані не на вирішення проблеми в цілому, а на досягнення точкового результату, зазвичай, з мотивів політичної доцільності.

Крім того, треба пам'ятати, що функціонування кримінально-правової політики – це замкнутий цикл, у якому вирішення однієї проблеми (наприклад, через функцію нормотворення чи нормозастосування) є початком усвідомлення нової. Адже в багатьох випадках практика застосування тієї чи іншої норми ставить питання (формуючи тим самим новий запит) про удосконалення чи певну корекцію сформульованого правила поведінки, як правило, у виді заборонних норм. Запити до кримінально-правової політики формуються також і в результаті функціонування інших підсистем політики в сфері протидії злочинності

(кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої, кримінологічної (профілактичної)).

Отже, «точкою відліку» кожної одиничної проблеми, що «входить» в циклічну кримінально-правову політику є формулювання запиту або усвідомлення (формулювання) проблеми. Варто погодитися з авторами підручника з державної політики щодо того, що належно сформульована проблема – це наполовину вирішена проблема⁷³⁷.

Очевидним фактом є те, що формуванню запиту до кримінально-правової політики кореспондує певний процес аналізу проблеми, який можна відобразити схематично. Варто також зазначити, що цей процес є справедливим і дієвим щодо будь-яких питань, які повинні завершитися формулюванням відповідного запиту для подальшого його обробки та вирішення.

Схема 16. Функція формування запиту як процес

Умовно функція формування запиту поділяється на дві складові частини: розуміння проблеми (сюди входять перші три етапи, відображені на схемі 16) та її зовнішнє вираження (останні два етапи схеми 16).

Розуміння проблеми тісно пов'язане в першу чергу, з тими факторами зовнішнього середовища, які в процесі реалізації державної політики (в т.ч. і кримінально-правової) зумовлюють виникнення проблеми, що потребує вирішення засобами кримінально-правової політики. В цьому контексті особливої уваги заслуговує класифікація запитів кримінально-правової політики з позицій джерела їх походження.

Як було окреслено в пп. 1.3., кримінально-правова політика поділяється на внутрішню і зовнішню політики. Відповідно, запити, за їх джерелом походження, можна поділяти на *внутрішні* та *зовнішні*.

Зовнішні запити виникають у ході реалізації зовнішньо кримінально-правової політики. Вони, зазвичай, тісно пов'язані з глобалізаційними процесами в сфері протидії злочинності та виникають, як правило, в результаті міжнародної активності нашої держави, як-от підписання та ратифікація відповідних міжнародних конвенцій, що містять кримінально-правові норми, підписання міждержавних та міжнародних договорів про співпрацю тощо.

⁷³⁷ Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. С. 54.

Внутрішні запити мають більш складне структурування, оскільки існує набагато більше коло взаємозв'язків в рамках реалізації всієї державної політики. За джерелом їх походження внутрішні запити можна поділити на декілька видів (див. схему 17):

1) продуковані іншими напрямками державної політики. Цілком зрозумілим є той факт, що виходячи із змісту ст.1 Кримінального кодексу України, завданням кримінального законодавстві в цілому є кримінально-правове забезпечення охорони відповідних груп відносин, благ, цінностей чи інтересів. Кримінально-правова політика, виконуючи глобальне завдання мінімізації злочинності та убезпечення суспільства, є тим крайнім інструментарієм фактично для всіх інших напрямів державної політики. Тому, очевидно, при вирішенні проблем в інших сферах нерідко виникають запити і до кримінально-правової політики;

2) продуковані у результаті взаємодії з іншими підсистемами політики у сфері протидії злочинності. Кримінально-правова політика, як вже неодноразово зазначалося, є лише однією з підсистем політики у сфері протидії злочинності, тому дуже часто виникають «спільні» проблеми, які призводять до виникнення внутрішньосистемного запиту до кримінально-правової політики;

3) продуковані за результатами функціонування кримінально-правової політики (самопродукування). Як уже зазначалося, кримінально-правова політика являє собою замкнутий цикл, в якому вирішення однієї проблеми може бути постановкою іншої (наприклад, у ході нормозастосування). Відповідно у таких випадках кримінально-правова політика продукує запити сама для себе.

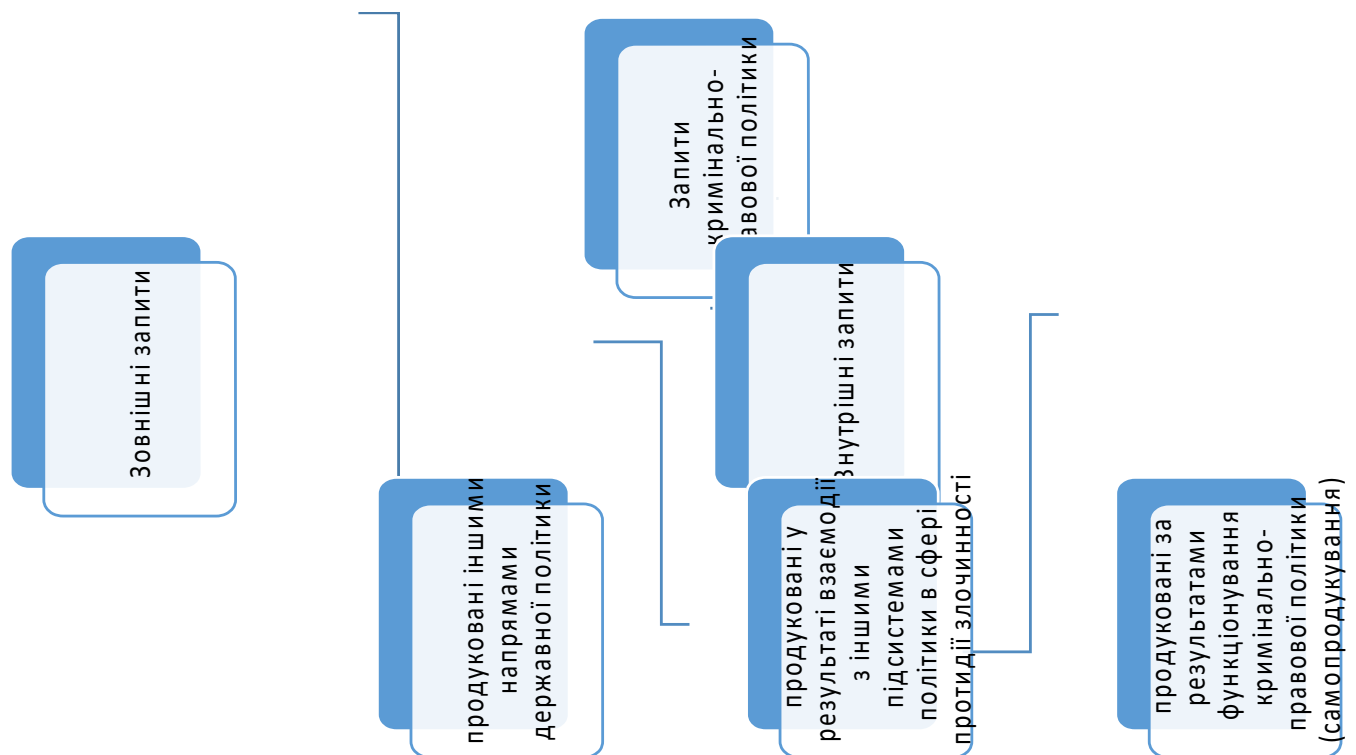
Друга складова функції формулювання запиту (мова йде про її зовнішнє вираження) має законодавче закріплення.

В першу чергу варто зауважити, що кримінально-правова політика формується виключно суб'єктами формування кримінально-правової політики. Варто підтримати позицію багатьох вчених, що кримінально-правові норми можуть створюватися або змінюватися виключно законами. Суб'єкти підпорядкованої влади теж створюють певні акти у ході реалізації функцій кримінально-правоої політики, однак не варто забувати, що ці акти мають локальний чи індивідуальний характер і призначені для реалізації політики на різних її рівнях (загальнодержавному, регіональному чи локальному), а не її формування. Принагідно, варто зазначити, що приблизно за місяць до підписання до друку даного дослідження було внесено зміни до ст.3 Кримінального кодексу України, які набрали чинності 11 червня 2020 року. Згідно нововведеної ч. 6 даної статті «зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися **виключно законами** (виділено мною – **І.К.**) про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства

України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення»⁷³⁸.

Схема 17. Запити кримінально-правової політики (за джерелом їх походження)

Отже, повертаючись до законодавчого закріплення зовнішнього виразу функції формулювання запиту, варто зазначити, що згідно ч. 1 ст. 91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» «Законопроект, проєкт іншого акта вноситься на реєстрацію разом з проєктом постанови, яку пропонується Верховній Раді прийняти за результатами його розгляду,

списком авторів законопроекту, пропозицією щодо кандидатури доповідача на пленарному засіданні та **пояснювальною запискою** (виділено мною – **І.К.**), яка має містити:

1) **обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень** (виділено мною – **І.К.**) та місця в системі законодавства;

2) обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування закону після його прийняття;

⁷³⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін : Закон України від 19 травня 2020 року № 619-ІХ. Офіційний вісник України від 19.06.2020, № 47, стор. 9, стаття 1485, код акта 99450/2020

3) інші відомості, необхідні для розгляду законопроекту»⁷³⁹.

Як бачимо, із змісту наведеної норми можна зробити висновок, що саме пояснювальна записка до законопроекту є зовнішнім вираженням такої функції функції кримінально-правової політики як формування запиту

На основі аналізу змін до законодавства про кримінальну відповідальність за декілька років⁷⁴⁰ можна навести найбільш поширені зовнішні та внутрішні *запити*, які ставали об'єктом кримінально-правової політики і в подальшому були реалізовані у якості нормативних актів.

I. Зовнішні запити

1. Виконання вимог угоди про асоціацію з ЄС:

- Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів»⁷⁴¹ спрямований на забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2019 році та виконання зобов'язань України в рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁷⁴². Відповідно ст.204 Кримінального кодексу було викладено в новій редакції.

2. Забезпечення належного виконання рекомендацій ЄС, що має важливе значення для прискорення візової лібералізації:

- Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації»⁷⁴³ розроблено для забезпечення

⁷³⁹ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

⁷⁴⁰ Оскільки дана частина дослідження проводилася у 2019 році, то аналізувалися зміни до законодавства за попередні три роки (відповідно 2016-2018 рр.). Фактично, для відображення функції формування запиту можна брати будь-який часовий період.

⁷⁴¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів : Закон України від 23 листопада 2018 року № 2628-VIII. Офіційний вісник України від 21.12.2018, № 98, стор. 13, стаття 3220, код акта 92574/2018.

⁷⁴² Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» № 9260 від 05.11.2018. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64888&pf35401=467994> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁴³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді

реалізації повною мірою вимог ЄС стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України, невід'ємною частиною якого є необхідність імплементації Директиви ЄС від 3 квітня 2014 року 2014/42/EU про арешт та конфіскацію предметів злочинної діяльності та доходів від неї в ЄС⁷⁴⁴;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році»⁷⁴⁵ підготовлений з метою впровадження у 2016 році електронної системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до вимог Закону України «Про запобігання корупції» згідно із зобов'язаннями Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України⁷⁴⁶. Цим Законом були внесені зміни до ст.366-1 Кримінального кодексу України;

3. Виконання положень ратифікованих Україною міжнародних конвенцій:

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат»⁷⁴⁷ спрямований на виконання Рамкової Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України 18 лютого 2016 року № 1019-VIII. Офіційний вісник України від 11.03.2016, № 18, стор. 272, стаття 713, код акта 80924/2016.

⁷⁴⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» № 4054 від 12.02.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58147&pf35401=376558> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁴⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році: Закон України від 15 березня 2016 року № 1022-VIII. Офіційний вісник України від 29.03.2016, № 23, стор. 9, стаття 897, код акта 81155/2016.

⁷⁴⁶ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» (щодо роботи електронної системи подання та оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування)» № 3755 від 05.01.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57642&pf35401=372113> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁴⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України 23 травня 2017 року № 2063-VIII. Офіційний вісник України від

конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат в частині охорони пралісів⁷⁴⁸. Запит до кримінально-правової політики полягав у тому, що у випадку невиключення в українське природоохоронне законодавство вимоги з охорони пралісів, то вони як всеєвропейська і світова спадщина будуть знищені повністю у найкоротший час⁷⁴⁹. Відповідно, законом було внесено зміни до ст. 246 Кримінального кодексу України;

- Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»⁷⁵⁰ мав на меті імплементацію у чинне кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України положень Стамбульської конвенції⁷⁵¹. В результаті були внесені чисельні зміни до законодавства про кримінальну відповідальність;

- Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації»⁷⁵² розроблений з метою гармонізації законодавства України⁷⁵³

15.09.2017, № 72, стор. 14, стаття 2198, код акта 87149/2017.

⁷⁴⁸ Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат : Конвенцію ратифіковано Законом № 1672-IV від 07.04.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text (дата звернення 17.08.2019).

⁷⁴⁹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо охорони пралісів згідно Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» № 4480 від 20.04.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58802&pf35401=393516> (дата звернення 17.06.2019).

⁷⁵⁰ Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» 6 грудня 2017 року № 2227-VIII. Офіційний вісник України від 19.01.2018, № 6, стор. 12, стаття 244, код акта 88783/2018.

⁷⁵¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 4952 від 12.07.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=405349> (дата звернення 17.06.2019).

⁷⁵² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України 14 березня 2018 року № 2334-VIII. Офіційний вісник України від 27.04.2018, № 33, стор. 17, стаття 1141, код акта 89874/2018.

⁷⁵³ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» № 2016 від 03.02.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53813&pf35401=327525> (дата звернення 17.06.2019).

із положеннями Факультативного протоколу щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії до Конвенції ООН про права дитини, ратифікованого Верховною Радою України 3 квітня 2003 р.⁷⁵⁴, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, що ратифікована Україною 20 червня 2012 р.⁷⁵⁵ та Європейської соціальної хартії, ратифікованої Україною 14 вересня 2006 р.⁷⁵⁶ Нову редакцію отримали ст. ст. 155 та 156 Кримінального кодексу України.

- Закон України «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами»⁷⁵⁷ був прийнятий з мотивів того, що окремі положення цієї статті, зокрема в частині визначення поняття «торгівля людьми» «...не відповідають положенням Конвенції ООН проти національної організованої злочинності та Протоколу до неї про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї...»⁷⁵⁸.

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних від нього»⁷⁵⁹ був результатом формування антидискримінаційного запиту в зв'язку тим, що Законом України «Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї» № 1490-VIII від 07.09.2016 року внесено зміни до цих документів відповідно до оновленого офіційного перекладу української

⁷⁵⁴ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Факультативний протокол ратифіковано Законом № 716-IV від 03.04.2003, Відомості Верховної Ради України, 2003, № 29, ст.226.

⁷⁵⁵ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенцію ратифіковано з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012. Офіційний вісник України від 14.12.2012, № 93, / № 52, 2012, ст. 2071 /, стор. 364, стаття 3817, код акта 64598/2012.

⁷⁵⁶ Європейська соціальна хартія (переглянута), Страсбург, 3 травня 1996 року : Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006, Відомості Верховної Ради України, 2006, N 43, ст.418.

⁷⁵⁷ Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами : Закон України від 6 вересня 2018 року № 2539-VIII. Офіційний вісник України від 16.10.2018 р., № 79, стор. 12, стаття 2628, код акта 91755/2018.

⁷⁵⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України (щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів)» № 6243 від 27.03.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61428&pf35401=419457> (дата звернення 17.06.2019).

⁷⁵⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміна «особа з інвалідністю» та похідних від нього : Закон України від 2 жовтня 2018 року № 2581-VIII. Офіційний вісник України від 16.11.2018, № 88, стор. 13, стаття 2906, код акта 92111/2018.

мовою Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї та, відповідно, слова «інваліди» замінено словами «особи з інвалідністю»⁷⁶⁰. Аналогічно ці слова були замінені і у Кримінальному кодексі України.

II. Внутрішні запити

A. Продуковані іншими напрямками державної політики

1. Забезпечення кримінально-правової охорони відповідних об'єктів:

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності»⁷⁶¹ приймався з метою внести зміни до законодавчих актів, які регулюють питання проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань⁷⁶². Цим законом в т.ч. було внесено ряд змін до Кримінального кодексу України з приводу кримінально-правового забезпечення охорони відповідних відносин;

- Закон України «Про державну підтримку кінематографії в Україні»⁷⁶³ приймався в т.ч. і для посилення захисту інтелектуальної власності та боротьби з піратством⁷⁶⁴. Відповідно ним були внесені зміни до ст. 176 Кримінального кодексу України;

- Закон України «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання»⁷⁶⁵ передбачав встановлення певного рівня

⁷⁶⁰ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення зміни до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміну «особа з інвалідністю» та похідних від нього» № 8358 від 16.05.2018. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63996&pf35401=454874> (дата звернення 17.06.2019).

⁷⁶¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1666-VIII. Офіційний вісник України від 11.11.2016, № 87, стор. 11, стаття 2825, код акта 83665/2016.

⁷⁶² Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження європейських стандартів захисту прав власності та економічних інтересів громадян та інвесторів» від 5067 від 05.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id= &pf3511=59923&pf35401=401841> (дата звернення 17.06.2019).

⁷⁶³ Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23 березня 2017 року № 1977-VIII. Офіційний вісник України від 05.05.2017, № 36, стор. 19, стаття 1121, код акта 85807/2017.

⁷⁶⁴ Пояснювальна записка до доопрацьованого проєкту Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» № 3081-д від 27.11.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57258&pf35401=367126> (дата звернення 24.06.2019).

відповідальності (в т.ч. кримінальної) за порушення законодавства у сфері комерційного обліку⁷⁶⁶;

- Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти»⁷⁶⁷ зобов'язував органи державної влади вживати всіх можливих заходів для попередження випадків зникнення безвісти та усунення їх наслідків як у мирний час, так і під час збройного конфлікту та інших ситуацій насильства⁷⁶⁸. Цим же законом криміналізовано насильницьке зникнення (ст.146-1 Кримінального кодексу України);

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів»⁷⁶⁹ приймався з метою забезпечення збереження лісового фонду країни шляхом обмеження внутрішнього споживання необроблених лісоматеріалів і посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за незаконну вирубку лісу та подальший його експорт поза митним контролем (контрабанду)⁷⁷⁰. Кримінальний кодекс України відповідно було доповнено ст. 201-1, а ст. 246 була викладена в новій редакції;

2. Забезпечення кримінально-правової охорони діяльності відповідних суб'єктів:

⁷⁶⁵ Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання : Закон України 22 червня 2017 року № 2119-VIII. Офіційний вісник України від 11.08.2017, № 63, стор. 5, стаття 1909, код акта 86790/2017.

⁷⁶⁶ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про комерційний облік комунальних послуг» 4901 від 06.07.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59553&pf35401=394410> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁶⁷ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. Офіційний вісник України від 14.08.2018, № 62, стор. 61, стаття 2133, код акта 91122/2018.

⁷⁶⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» № 5435 від 22.11.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60560&pf35401=407886> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁶⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів : Закон України від 6 вересня 2018 року № 2531-VIII. Офіційний вісник України офіційне видання від 16.10.2018, № 79, стор. 7, стаття 2626, код акта 91754/2018.

⁷⁷⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» № 5495 від 06.12.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60642&pf35401=409122> (дата звернення 24.06.2019).

- Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»⁷⁷¹ був прийнятий з метою визначення основ організації та діяльності з примусового виконання судових рішень і рішень інших органів державними виконавцями органів державної виконавчої служби та приватними виконавцями, їх завдань та правового статусу⁷⁷²; метою Закону України «Про виконавче провадження»⁷⁷³ вбачалося підвищення ефективності діяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів та забезпечення належної реалізації завершальної стадії судового розгляду, – примусового виконання рішень⁷⁷⁴. Цими Законами було деталізовано кримінальну відповідальність за опір суб'єкту, який займається примусовим виконанням рішень відповідних органів;

- Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»⁷⁷⁵ мав своїм завданням створення передумов сталості державного регулюючого впливу на діяльність суб'єктів природних монополій у сфері енергетики через рішення цієї комісії⁷⁷⁶. Цим Законом було криміналізовано втручання у діяльність членів комісії;

⁷⁷¹ Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. Офіційний вісник України від 15.07.2016, № 53, стор. 7, стаття 1851, код акта 82365/2016.

⁷⁷² Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» 2506а від 14.08.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56267&pf35401=354637> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁷³ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. Офіційний вісник України від 15.07.2016, № 53, стор. 36, стаття 1852, код акта 82366/2016.

⁷⁷⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про виконавче провадження» № 2507а від 14.08.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56268&pf35401=354640> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁷⁵ Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII. Офіційний вісник України від 06.12.2016, № 94, стор. 7, стаття 3068, код акта 83911/2016.

⁷⁷⁶ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг» № 2966-д від 19.02.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58234&pf35401=377836> (дата звернення 18.06.2019).

- Закон України «Про Вищу раду правосуддя»⁷⁷⁷ встановив організаційні передумови діяльності та правового статусу Вищої ради правосуддя як нового органу системи правосуддя⁷⁷⁸. Цим законом було криміналізовано посягання на життя голови та членів Вищої Ради правосуддя; погроза або насильство щодо них, а також втручання в їх діяльність;

- Закон України «Про Конституційний Суд України»⁷⁷⁹ визначив порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус його суддів, підстави і порядок звернення до нього, процедуру розгляду ним справ і виконання його рішень. В результаті запиту до кримінально-правової політики було внесено зміни до декількох статей Кримінального кодексу України щодо кримінально-правового забезпечення охорони діяльності Конституційного Суду України;

- Закон України «Про Вищий антикорупційний суд»⁷⁸⁰ спрямований на визначення засад організації та діяльності Вищого антикорупційного суду і спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності⁷⁸¹. Цим законом введено кримінальну відповідальність за втручання у діяльність судового експерта.

3. Приведення у відповідність законодавчих положень та термінів (в т. ч. у випадках бланкетних норм):

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»⁷⁸² був прийнятий з метою вдосконалення законодавства у сфері підвищення мінімальної заробітної плати та страхових виплат, легалізація відносин у сфері зайнятості та оплати праці, шляхом делегування органам місцевого самоврядування повноважень у сфері контролю за додержанням

⁷⁷⁷ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. Офіційний вісник України від 13.01.2017, № 4, стор. 180, стаття 107, код акта 84481/2017.

⁷⁷⁸ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Вищу раду правосуддя» № 5180 від 23.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60102&pf35401=400755> (дата звернення 18.06.2019).

⁷⁷⁹ Про Конституційний Суд України : Закон України 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Офіційний вісник України від 11.08.2017, № 63, стор. 25, стаття 1912, код акта 86791/2017.

⁷⁸⁰ Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. Офіційний вісник України від 22.06.2018, № 48, стор. 16, стаття 1656, код акта 90511/2018.

⁷⁸¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» № 7440 від 22.12.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63218&pf35401=443099> (дата звернення 25.06.2019).

⁷⁸² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII. Офіційний вісник України від 06.01.2017, № 2, стор. 9, стаття 32, код акта 84413/2016.

законодавства про працю та зайнятість населення, а також накладання штрафів за його порушення⁷⁸³; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році»⁷⁸⁴ мав на меті виконання вимог пункту 4 розділу XIX Податкового кодексу України щодо щорічного перегляду ставок деяких податків, визначених в абсолютних значеннях, створення умов для збільшення надходжень до бюджету та забезпечення збалансованості бюджету 2017 року, адаптації до норм Європейського законодавства⁷⁸⁵. Цими законами у тексті Кримінального кодексу України слова «мінімальних заробітних плат» були замінені словами «прожиткових мінімумів для працездатних осіб»;

- Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» встановлював правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів⁷⁸⁶. Згідно з цим законом внесено зміни до ст. 236 Кримінального кодексу України: слова «проведення екологічної експертизи» було замінено словами «здійснення оцінки впливу на довкілля».

4. Стимулювання населення до відповідної поведінки шляхом застосування кримінально-правових засобів заохочення⁷⁸⁷:

- Закон України «Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів»⁷⁸⁸ приймався з метою встановлення належних правових підстав звільнення від

⁷⁸³ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 5130 від 15.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60033&pf35401=406080> (дата звернення 18.06.2019).

⁷⁸⁴ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році : Закон України від 20 грудня 2016 року № 1791-VIII. Офіційний вісник України від 13.01.2017, № 4, стор. 37, стаття 103, код акта 84477/2017.

⁷⁸⁵ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» № 5132 від 15.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60035&pf35401=406084> (дата звернення 17.06.2019).

⁷⁸⁶ Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 року № 2059-VIII. Офіційний вісник України від 27.06.2017, № 50, стор. 5, стаття 1549, код акта 86334/2017.

⁷⁸⁷ Цей запит є одним із проявів у кримінально-правовій політиці нетипових для неї диспозитивних методів регулювання, які останнім часом набувають все більшої ваги.

кримінальної відповідальності осіб, що добровільно здали органам влади радіоактивні матеріали (джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини або ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді)⁷⁸⁹;

Б. Продуковані у результаті взаємодії з іншими підсистемами політики у сфері протидії злочинності:

1. Кримінально-процесуальна політика

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги»⁷⁹⁰ був прийнятий у відповідь на серію рішень Європейського Суду з прав людини, у яких констатувалося, що «... в Україні участь особи, до якої вже застосовують примусові заходи медичного характеру при розгляді справ про продовження, зміну виду чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру, очевидно не є обов'язковою. Можливості пацієнта у такому провадженні обмежені, оскільки він не є стороною провадження. ... можливість пацієнтів отримати інший висновок незалежних експертів-психіатрів це принцип, що також включений до Принципів ООН захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, є важливою гарантією від можливого свавілля при прийнятті рішень стосовно продовження застосування примусового лікування»⁷⁹¹. Попри численні зміни до процесуального законодавства, нову редакцію отримала ст. 95 Кримінального кодексу; крім того, по всьому тексту слова «психіатричний заклад» в усіх відмінках і числах пропонувалось замінити словами «заклад з надання психіатричної допомоги» у відповідному відмінку і числі;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового

⁷⁸⁸ Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів : Закон України 4 жовтня 2016 року № 1638-VIII. Офіційний вісник України від 08.11.2016, № 86, стор. 7, стаття 2810, код акта 83591/2016.

⁷⁸⁹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59003&pf35401=386752> (дата звернення 5.06.2019).

⁷⁹⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги : Закон України 14 листопада 2017 року № 2205-VIII. Офіційний вісник України від 22.12.2017, № 100, стор. 13, стаття 3053, код акта 88259/2017.

⁷⁹¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до законодавчих актів щодо надання психіатричної допомоги» № 4449 від 15.04.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58760&pf35401=384486> (дата звернення 25.06.2019).

розслідування»⁷⁹² був реакцією на запит щодо величезної кількості проблемних питань, що виникли під час здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень правоохоронними органами за участі суб'єктів господарювання⁷⁹³. Внаслідок цього була введена письмова форма дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, на розголошення даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування особою, попередженою в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані. Розголошення ж без такого дозволу тягне кримінальну відповідальність (ст. 387 Кримінального кодексу України). Розголошення даних, що ганьблять людину, принижують її честь і гідність переведено до особливо кваліфікованого складу (ч. 3 вказаної статті).

2. Кримінально-виконавча політика:

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених»⁷⁹⁴ був прийнятий з метою законодавчого урегулювання питань, пов'язаних із впровадженням в Україні пробації, деяких питань виконання та відбування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, підвищення правової захищеності осіб, засуджених до таких видів покарань⁷⁹⁵. Цим законом в т. ч. було внесено ряд змін до Кримінального кодексу України, пов'язаних із пробацією та забезпеченням умов для реальної можливості засуджених скористатися наданими у зв'язку з прийняттям Закону України від 08 квітня 2014 року № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»

3. Кримінологічна (профілактична) політика:

⁷⁹² Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII. Офіційний вісник України від 15.12.2017, № 98, стор. 53, стаття 2984, код акта 88206/2017.

⁷⁹³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» № 7275 від 10.11.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62853&pf35401=438050> (дата звернення 25.06.2019).

⁷⁹⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 7 вересня 2016 року № 1492-VIII. Офіційний вісник України від 18.10.2016, № 80, стор. 15, стаття 2666, код акта 83407/2016.

⁷⁹⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

- Закон України «Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства»⁷⁹⁶ було прийнято через високу латентність доведення до самогубства та «... відсутність норми в Кримінальному кодексі України, яка б давала можливість притягати до відповідальності за доведення до самогубства через мережу Інтернет...»⁷⁹⁷.

В. Продуковані за результатами функціонування кримінально-правової політики (самопродуковані):

1. Виникнення нових загроз і викликів, які потребують кримінально-правового регулювання і охорони:

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання»⁷⁹⁸ був реакцією на запит щодо належного захисту прав дітей шляхом встановлення дієвого механізму притягнення до відповідальності осіб за несплату аліментів та ухилення в подальшому порушників від відбування призначеного стягнення за несплату аліментів⁷⁹⁹. Цим законом в результаті було криміналізовано злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт;

- Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України»⁸⁰⁰ розроблено з

⁷⁹⁶ Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства : Закон України 8 лютого 2018 року № 2292-VIII. Офіційний вісник України від 20.03.2018, № 22, стор. 46, стаття 722, код акта 89378/2018.

⁷⁹⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)» № 4088 від 17.02.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58195&pf35401=377350> (дата звернення 24.06.2019).

⁷⁹⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України 3 липня 2018 року № 2475-VIII. Офіційний вісник України від 14.08.2018, № 62, стор. 9, стаття 2128, код акта 91124/2018.

⁷⁹⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» № 8296 від 19.04.2018. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63899&pf35401=453693> (дата звернення 24.06.2019).

⁸⁰⁰ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2599-VIII. Офіційний вісник України від 20.11.2018, № 89, стор. 15, стаття 2951, код акта 92176/2018.

метою сприяння забезпеченню захисту суверенітету та територіальної цілісності України шляхом криміналізації незаконного перетину державного кордону представниками держави-агресора⁸⁰¹ – у Кримінальному кодексі у зв'язку з цим появилася ст. 332-2.

2. Удосконалення законодавчої бази та усунення недоліків законодавчого регулювання питань у відповідній сфері протидії злочинності (в т.ч. і шляхом виправлення недоліків щодо раніше внесених змін у законодавство про кримінальну відповідальність):

- Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів»⁸⁰² був обумовлений необхідністю подальшого удосконалення законодавчого механізму забезпечення належного захисту професійної діяльності журналістів⁸⁰³;

- Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення»⁸⁰⁴ приймався для необхідності виправлення попередніх змін до ст.72 Кримінального кодексу України, які мали негативні наслідки. Йшлося про дотримання такої мети покарання як – запобігання вчиненню нових злочинів шляхом введення правила зарахування судом у строк покарання у разі засудження до позбавлення волі день за день або за правилами, передбаченими у частині першій цієї статті. При призначенні покарань, не зазначених в частині першій цієї статті, суд, враховуючи попереднє ув'язнення, може пом'якшити покарання або повністю звільнити засудженого від його відбування⁸⁰⁵;

⁸⁰¹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону» № 7017 від 02.08.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62393&pf35401=430978> (дата звернення 17.06.2019).

⁸⁰² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів : Закон України від 4 лютого 2016 року № 993-VIII. Офіційний вісник України від 11.03.2016, № 18, стор. 268, стаття 710, код акта 80964/2016.

⁸⁰³ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» № 1630 від 25.12.2014. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53168&pf35401=322239>. (дата звернення 24.06.2019).

⁸⁰⁴ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18 травня 2017 року № 2046-VIII. Офіційний вісник України від 30.06.2017, № 51, стор. 7, стаття 1567, код акта 86365/2017.

⁸⁰⁵ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення)» № 5534 від 12.12.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60710&pf35401=409974>

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин»⁸⁰⁶ було прийнято під впливом запиту, спрямованого на захист прав тварин, оскільки, як вказано у пояснювальній записці до законопроекту, «... станом на сьогодні непоодинокими залишаються випадки жорстокого поводження з тваринами, їх мордування та вбивства. ... Все це стало можливим за умови відсутності адекватного покарання з боку держави. Неадекватно низькі штрафи, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, та де-факто відсутності кримінальної відповідальності (хоча вона і передбачена Кримінальним кодексом України)...»⁸⁰⁷. Внаслідок цього ст. 299 Кримінального кодексу України була викладена у відповідній редакції⁸⁰⁸.

2. Проблемні питання термінології чи уточнення змістового наповнення конкретного складу злочину чи його ознак в законі про кримінальну відповідальність:

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб»⁸⁰⁹ мав на меті уточнення поняття військового злочину. Окрім того, внаслідок зростання кількості відповідних порушень виник запит на розширення кола суб'єктів військових злочинів: суб'єктами військових злочинів є не тільки військовослужбовці, як це було раніше, а й військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів⁸¹⁰;

(дата звернення 24.06.2019).

⁸⁰⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин : Закон України від 22 червня 2017 року № 2120-VIII. Офіційний вісник України офіційне видання від 15.08.2017, № 64, стор. 5, стаття 1923, код акта 86800/2017.

⁸⁰⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запровадження гуманного ставлення до тварин) № 5119-1 від 14.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60020&pf35401=399715> (дата звернення 24.06.2019).

⁸⁰⁸ Правда, до законодавця залишається відкритим питання щодо кваліфікації жорстокого поводження з тваринами у випадку наявності такої кваліфікуючої ознаки, як «вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього», так як ця ознака з невідомих причин вказана і у ч. 2 і у ч. 3 цієї статті.

⁸⁰⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб : Закон України від 16 березня 2017 року № 1952-VIII. Офіційний вісник України від 25.04.2017, № 33, стор. 13, стаття 1017, код акта 85692/2017.

⁸¹⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб» № 5112 від 12.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60010&pf35401=399239>

- Закон України «Про внесення зміни до статті 201 Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди частин вогнепальної зброї»⁸¹¹ розширив предмет злочину «Контрабанда».

Як бачимо, існуючі в період 2016-2018 рр. проблеми були відображені у відповідних пояснювальних записках до законопроектів (саме таким чином «працює» функція формування запиту в рамках кримінально-правової політики) і дістали своє подальше законодавче вирішення.

3.1.2. Функція визначення ресурсів

Цілком зрозумілим є той факт, що вирішення суспільних проблем завжди потребує затрат ресурсів (англ. inputs) – певних обмежених, але необхідних для впровадження політики «вихідних умов» вжиття намічених заходів, з якими мають справу творці та/чи аналітики політики⁸¹².

У сучасній політологічній науці та науці з державного управління точаться гострі дискусії щодо класифікацій тих чи інших ресурсів, які можуть використовуватися у процесі реалізації того чи іншого напрямку політики. Зокрема, автори вищезгаданого підручника з державної політики наводять низку підходів щодо цього питання, вказуючи, що кількість ресурсів може бути різною.

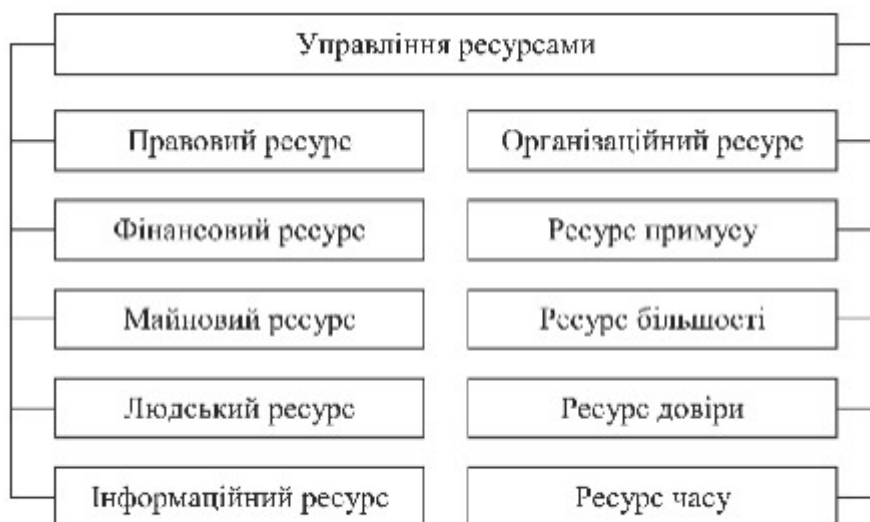
Схема 18. Ресурси політики⁸¹³

(дата звернення 24.06.2019).

⁸¹¹ Про внесення зміни до статті 201 Кримінального кодексу України щодо криміналізації контрабанди частин вогнепальної зброї : Закон України від 18 травня 2017 року № 2052-VIII. Офіційний вісник України від 23.06.2017, № 49, стор. 110, стаття 1511, код акта 86236/2017.

⁸¹² Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. С. 57.

⁸¹³ Наводиться за оригіналом: Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. С. 58.

Очевидно, що не всі ресурси використовуються одночасно при втішенні тієї чи іншої проблеми. Відповідний суб'єкт кримінально-правової політики після формування запиту повинен вибрати ті ресурсні компоненти, які є необхідними в кожному конкретному випадку. Оскільки політологічні класифікації ресурсів виходять за рамки даного дослідження, варто керуватися наведеною схемою і окреслити ті ресурси, до яких найчастіше звертаються творці кримінально-правової політики.

Правовий ресурс. Безумовно, один із найважливіших обов'язкових ресурсів, оскільки згідно вищезгаданої ч.1 ст.91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» «Законопроект, проект іншого акта вноситься на реєстрацію разом з проектом постанови, яку пропонується Верховній Раді прийняти за результатами його розгляду, списком авторів законопроекту, пропозицією щодо кандидатури доповідача на пленарному засіданні та **пояснювальною запискою (виділено мною – І.К.),** яка має містити: 1) обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень та **місця в системі законодавства (виділено мною – І.К.)**»⁸¹⁴.

Даний ресурс в рамках функції визначення ресурсу має різноманітний прояв при вирішенні конкретних проблем.

У деяких випадках при формулюванні відповідного запиту вказується лише наявний стан його правового регулювання, **без вказівки на необхідність/відсутність необхідності змін до законодавства.** Наприклад, у пояснювальній записці до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», яким було внесено зміни в т.ч і до Кримінального кодексу України, вказано, що сферу правового регулювання організації та правового статусу органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і

⁸¹⁴ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

рішень інших органів, складають положення Конституції України, законів України «Про виконавче провадження», «Про державну виконавчу службу» та інших нормативно-правових актів⁸¹⁵.

В іншому випадку, завданням Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» є удосконалення законодавчої бази та усунення недоліків законодавчого регулювання питань, пов'язаних із діючим правовим механізмом забезпечення захисту професійної діяльності журналістів. Реалізація положень даного законопроекту після його прийняття **не потребує внесення змін** (виділено мною - І.К.) до інших законів України⁸¹⁶. І, дійсно, жодних змін в інші, окрім Кримінального кодексу України, нормативні акти, внесено не було. Аналогічне положення міститься в багатьох інших нормативних актах⁸¹⁷.

Натомість, як вказано у пояснювальній записці до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» «...основними законодавчими актами у цій сфері правового регулювання є: Конституція України; Кримінальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України; Кримінально-виконавчий кодекс України; Закони України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про пробацію», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про волонтерську діяльність», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про охорону дитинства», Про психіатричну допомогу», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Реалізація проекту Закону **передбачає внесення змін** (виділено мною - І.К.) до чинних підзаконних актів»⁸¹⁸. Або встановлено чіткий перелік нормативних актів, у які плануються зміни: «Прийняття Закону України «Про Вищий

⁸¹⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» 2506а від 14.08.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56267&pf35401=354637> (дата звернення 24.06.2019).

⁸¹⁶ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» № 1630 від 25.12.2014. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53168&pf35401=322239>. (дата звернення 24.06.2019).

⁸¹⁷ Див. напр.: Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» № 5495 від 06.12.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60642&pf35401=409122> (дата звернення 24.06.2019).

антикорупційний суд» потребуватиме внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів України «Про судоустрій і статус суддів України», «Про Вищу раду правосуддя»⁸¹⁹. В деяких випадках вказується на місце розташування таких змін: «... потребує змін до інших законів, які зазначені в Прикінцевих положеннях проекту Закону»⁸²⁰. Також зустрічаються і загальні фрази, які лише окреслюють сферу державної політики, в рамках якої прогноуються зміни в законодавстві⁸²¹.

Особливо схвально слід відноситися до тих випадків, коли, незважаючи на той факт, що кримінально-правова політика є «залученою» сферою по відношенню до основного предмету регулювання, при визначенні правового ресурсу вбачається пряма вказівка на зміни до законодавства про кримінальну відповідальність. Приміром, у пояснювальній записці до доопрацьованого проекту Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» чітко вказано, що «... проектом також пропонується внести зміни до ... Кримінального кодексу України ...»⁸²². Це підтверджує той факт, що дані відносини з тих чи інших причин потребують кримінально-правового забезпечення їх охорони.

Фінансово-майновий ресурс теж відноситься до обов'язкових, адже відповідне положення міститься у ч. 3 та ч. 4 ст. 91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»:

⁸¹⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

⁸¹⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» № 7440 від 22.12.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=63218&pf35401=443099> (дата звернення 25.06.2019).

⁸²⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг» № 2966- д від 19.02.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58234&pf35401=377836> (дата звернення 18.06.2019).

⁸²¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження європейських стандартів захисту прав власності та економічних інтересів громадян та інвесторів» від 5067 від 05.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59923&pf35401=401841> (дата звернення 17.06.2019).

⁸²² Пояснювальна записка до доопрацьованого проекту Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» № 3081-д від 27.11.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57258&pf35401=367126> (дата звернення 24.06.2019).

«3. У разі внесення законопроекту, проекту іншого акта, прийняття якого призведе до зміни показників бюджету (надходжень бюджету та/або витрат бюджету), суб'єкт права законодавчої ініціативи зобов'язаний додати фінансово-економічне обґрунтування (включаючи відповідні розрахунки). Якщо такі зміни показників бюджету передбачають зменшення надходжень бюджету та/або збільшення витрат бюджету, до законопроекту, проекту іншого акта подаються пропозиції змін до законодавчих актів щодо скорочення витрат бюджету та/або джерел додаткових надходжень бюджету для досягнення збалансованості бюджету. Законопроект, проект іншого акта (крім проектів законів про Державний бюджет України, про внесення змін до закону про Державний бюджет України, про ратифікацію міжнародних договорів України щодо одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України) не має містити положень, прийняття яких призведе до збільшення державного боргу і державних гарантій.

4. Якщо реалізація законопроекту, проекту іншого акта не впливає на показники бюджету, про це зазначається в пояснювальній записці»⁸²³.

Знову ж таки відображення даного виду ресурсу є різноманітним, виходячи із вирішення конкретних проблем.

Наприклад, прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» **не потребує додаткових витрат** (виділено мною - *I.K.*) з Державного бюджету України⁸²⁴.

Разом з тим, реалізація Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» **потребує додаткових видатків** (виділено мною - *I.K.*) у 2015 році у сумі 81,4 млн грн реалізація окремих норм діючого Закону № 1186-VII щодо набуття засудженими права на пенсію під час відбування покарань та надання засудженим доступу до мережі Інтернет⁸²⁵. Видатки також можуть вказуватися без конкретної суми, а лише з вказівкою цільового спрямування таких витрат. Приміром

⁸²³ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

⁸²⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» № 1630 від 25.12.2014. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53168&pf35401=322239>. (дата звернення 24.06.2019).

⁸²⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

«реалізація проекту Закону вимагатиме додаткових витрат з Державного бюджету України в частині забезпечення органів досудового розслідування технічними засобами, які будуть необхідні у разі запровадження обов'язкової відеофіксації такої слідчої дії як обшук»⁸²⁶.

І ще один варіант: у деяких випадках ресурсна функція програмує не видатки, а, навпаки, надходження у бюджет. Наприклад, у пояснювальній записці до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», яким внесено зміни в т.ч. і до кримінального законодавства, вказано, що «з метою здійснення правового регулювання **надходжень** (виділено мною - *І.К.*) до Державного бюджету України у вигляді обов'язкових платежів за провадження незалежної професійної діяльності приватними виконавцями додатково розроблено проєкт Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України»⁸²⁷.

Йдеться також і про економію: «...реалізація проекту акта сприятиме збалансуванню Державного бюджету України та ефективному і раціональному використанню бюджетних коштів. У 2017 році **економія коштів** (виділено мною - *І.К.*) Пенсійного фонду України має скласти орієнтовно близько 3 млрд. гривень»⁸²⁸. Зрозуміло, що ця економія прямо не пов'язана з реалізацією кримінально-правової політики, однак слід пам'ятати, що будь-який нормативний акт, який «зачіпає» акти інших сфер державної політики, в усіх варіантах повинен прийматися і реалізовуватися з позиції її єдності як системи.

Особливого схвального ставлення в рамках фінансово-майнової складової ресурсної функції кримінально-правової політики вимагають випадки врахування практики Європейського Суду з прав людини. Так, в пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення змін до законодавчих актів щодо надання психіатричної допомоги» сказано, що «... прийняття проєкту Закону дозволить **попередити витрати** (виділено мною -

⁸²⁶ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» № 7275 від 10.11.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62853&pf35401=438050> (дата звернення 25.06.2019).

⁸²⁷ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» 2506а від 14.08.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56267&pf35401=354637> (дата звернення 24.06.2019).

⁸²⁸ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 5130 від 15.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60033&pf35401=406080> (дата звернення 18.06.2019).

I.K.) з Державного бюджету України особам, які виграють справи в Європейському суді з прав людини проти України⁸²⁹.

Позитивним є і розподілення видатків в рамках існуючого фінансування, наприклад щодо реалізації законодавчих змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: «... Реалізація положень законопроекту не потребуватиме додаткових витрат з Державного бюджету України, оскільки **забезпечуватиметься у межах коштів**(*виділено мною - I.K.*), призначених у Державному бюджеті України на утримання державних органів, до компетенції яких належить виконання запропонованих заходів...»⁸³⁰.

Організаційно-інформаційний ресурс теж законодавчо закріплений, однак він уже не є обов'язковим, на відміну від попередніх, оскільки застосовується тільки при потребі.

Так, згідно ч.7 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», «Якщо законопроект, проект іншого акта вноситься за погодженням з відповідними органами виконавчої чи судової влади, до нього додається таке погодження»⁸³¹.

Як бачимо, в деяких випадках ресурсна функція (в даному випадку – її організаційно-інформаційна складова) допомагає визначити коло суб'єктів, які можуть бути залучені до вирішення проблеми, наприклад, шляхом погодження. Зокрема, положення законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» були погоджені з Міністерством фінансів України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством оборони України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством освіти і науки України, Верховним Судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державною фіскальною службою України та Пенсійним фондом України без зауважень. Водночас «... при прийнятті цього Закону до законопроекту Міністерством економічного розвитку і

⁸²⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до законодавчих актів щодо надання психіатричної допомоги» № 4449 від 15.04.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58760&pf35401=384486> (дата звернення 25.06.2019).

⁸³⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» № 7275 від 10.11.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62853&pf35401=438050> (дата звернення 25.06.2019).

⁸³¹ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

торгівлі України, Міністерством соціальної політики України, Генеральною прокуратурою України були висловлені зауваження, які враховано частково»⁸³². Аналогічно проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» було погоджено Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством фінансів України та Міністерством внутрішніх справ України без зауважень⁸³³.

Інколи вказується конкретного адресата, який безпосередньо повинен прийняти участь в розробці і вирішенні проблеми. Наприклад, пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів» стверджує, що «... проєкт вноситься на розгляд Уряду відповідно до параграфу 552 Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 18 липня 2007 року № 950»⁸³⁴.

Крім того, нерідко згадується і правова експертиза належним суб'єктом. Зокрема, «...після погодження заінтересованими органами проєкт Закону буде надіслано до Міністерства юстиції України для проведення правової експертизи»⁸³⁵. До речі у цьому ж законі при реалізації ресурсної функції враховано стейкхолдерів: «Проєкт Закону стосується інтересів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Міністерства юстиції України»⁸³⁶.

⁸³² Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

⁸³³ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» № 7275 від 10.11.2017. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62853&pf35401=438050> (дата звернення 25.06.2019).

⁸³⁴ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59003&pf35401=386752> (дата звернення 5.06.2019).

⁸³⁵ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» № 9260 від 05.11.2018. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=64888&pf35401=467994> (дата звернення 24.06.2019).

⁸³⁶ Там же.

Ресурс більшості теж має законодавче закріплення, хоча й відноситься до неособових. Як уже зазначалося, у демократичній правовій державі формування політики потребує обов'язкового закріплення у формі законів, затверджених парламентською більшістю або безпосередньо громадянами (згідно ч. 5 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» «У разі внесення законопроекту, остаточне прийняття рішення щодо якого можливе лише за результатами референдуму, ця обставина повинна бути зазначена у пояснювальній записці»⁸³⁷). Завдяки цьому суб'єкти політики можуть спрямувати її до всього суспільства, а не до окремих його складових.

Щоб запобігти втраті ресурсу більшості, творці політики мають здійснювати її постійне оцінювання й моніторинг; публічно пояснювати її, розкриваючи хибність тверджень опонентів; залучати символічні цінності, які сприймаються більшістю, або такі, що здатні зібрати нову більшість. Окреслення й повторення останніх сприяє стабілізації відносин, стимулюючи політичну підтримку впроваджуваної політики⁸³⁸.

Яким же чином використовується даний ресурс при реалізації функції визначення ресурсів?

З метою отримання зауважень і пропозицій до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», його текст з 06 по 21 травня 2015 року оприлюднювався на офіційному сайті Державної пенітенціарної служби⁸³⁹. А проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» було розроблено на основі Звіту, підготовленого Радою бізнес-омбудсмена, за результатами численних обговорень з громадськістю (в тому числі бізнес-асоціаціями), представниками правозахисних організацій, наукових установ та інших експертів⁸⁴⁰.

⁸³⁷ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

⁸³⁸ Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. С.61.

⁸³⁹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

⁸⁴⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» № 7275 від 10.11.2017. URL:

Законопроект щодо законодавчих змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами було широко обговорено за участю представників Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України інших органів центральної влади, громадських об'єднань, а також міжнародних та національних експертів, письмові та усні пропозиції за результатами громадських обговорень враховано при розробці цього законопроекту. Для обговорення положень Конвенції Комітетом у закордонних справах Верховної Ради України із залученням представників громадськості проведено круглий стіл «Запобігання та протидія насильству щодо жінок та домашньому насильству: на шляху до ратифікації Стамбульської конвенції Україною» (02.07.2015). Також проведено парламентські слухання «Сімейна політика України – цілі та завдання» (17.06.2015), під час яких обговорювалось питання необхідності ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та криміналізації у зв'язку з цим усіх форм насильства, які ця Конвенція забороняє⁸⁴¹. Законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» було розроблено із врахуванням зауважень та рекомендацій, що надходили від Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, профільних комітетів Верховної Ради України, органів державної влади, міжнародних та громадських організацій під час обговорення проблематики протидії сексуальним зловживанням та сексуальній експлуатації дітей. Зокрема, зміни до законодавства обговорювались під час круглого столу «Стан реалізації законодавства у сфері боротьби з торгівлею дітьми, дитячою проституцією і порнографією та перспективи його вдосконалення» (23.11.2010 р.), експертних слухань «Перспективи вдосконалення законодавства України в сфері захисту дітей від торгівлі людьми, сексуального насильства та експлуатації» (02.03.2011 р.), круглого столу «Реалізація рекомендації Комітету ООН з прав дитини за результатами розгляду державних доповідей України. Питання протидії злочинам проти дітей» (08.07.2011 р.), круглого столу «Вдосконалення національного

<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62853&pf35401=438050> (дата звернення 25.06.2019).

⁸⁴¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 4952 від 12.07.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59648&pf35401=405349> (дата звернення 17.06.2019).

законодавства щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру» (18.10.2011 р.), науково-експертних обговорень в Академії правових наук України (22.10.14 р.), круглого столу із науковцями Харківського національного університету внутрішніх справ (02.11.2014 р.)⁸⁴².

Всі інші ресурси не мають свого законодавчого закріплення, тому носять виключно факультативний характер і застосовуються в рамках функції визначення ресурсів тільки за потреби.

Ресурс довіри. Як зазначають автори підручника з державної політики, «у найзагальнішому випадку – це здатність учасника політики до отримання підтримки, а також до її надання. Щоб результативно та ефективно впроваджувати будь-яку політику, необхідно досягти хоча б мінімального консенсусу між усіма групами інтересів щодо способів розроблення й суті майбутніх результатів політики. За його відсутності виникають конфлікти між учасниками політики й перешкоди на шляху її формування. Ресурс довіри є найбільш нестійким та обмінюваним між учасниками політики при її впровадженні. Інакше кажучи, це або свого роду «мастило», що полегшує обертання «управлінських шестерень», або навпаки, чинник, що перешкоджає впровадженню політики. Його використання потребує від кожного творця політики певних комунікативних навичок, сили волі, гнучкості, тверезості сприйняття в спілкуванні з іншими учасниками політики»⁸⁴³.

Наприклад, вбачалося, що прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» дозволить поліпшити правовий захист професійної діяльності журналістів, що, в свою чергу, позитивно відобразиться на гарантованих Конституцією України демократичних принципах суспільного життя⁸⁴⁴.

Реалізація Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» дасть можливість засудженим скористатися наданими їм правами, позитивно вплине на діяльність установ

⁸⁴² Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» № 2016 від 03.02.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53813&pf35401=327525> (дата звернення 17.06.2019).

⁸⁴³ Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. С.60.

⁸⁴⁴ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів)» № 1630 від 25.12.2014. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53168&pf35401=322239> (дата звернення 24.06.2019).

виконання покарань Державної пенітенціарної служби, удосконалив кримінально-виконавче законодавство України, а також дасть змогу формувати державну політику у сфері пробації, сприятиме гуманізації системи правосуддя та виконання кримінальних покарань в Україні, їх наближенню до європейських та міжнародних стандартів⁸⁴⁵.

Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» стверджує, що прийняття закону «спрямоване на забезпечення якісного та швидкого виконання судових рішень і рішень інших органів у відповідності з європейськими стандартами, рівноцінної конкуренції між державними та приватними виконавцями, дотримання балансу повноважень приватних і державних виконавців, та **підвищення рівня довіри** (виділено мною - *I.K.*) суспільства до системи примусового виконання рішень в цілому⁸⁴⁶. Аналогічне положення міститься у пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про виконавче провадження»⁸⁴⁷. Вторить такому положенню, правда не контексті зростання довіри, а в аспекті її відновлення, пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Вищу раду правосуддя»: «...прийняття законопроєкту та утворення Вищої ради правосуддя стане реальним показником змін у системі правосуддя, що сприятиме **відновленню довіри** (виділено мною - *I.K.*) громадян до неї, створить привабливі умови для залучення добросовісних фахових правників до суддівського корпусу та значно покращить роботу системи судоустрою⁸⁴⁸.

Інколи ресурс довіри безпосередньо пов'язаний з соціальною напругою в суспільстві, на що звертається увага при реалізації ресурсної функції. Зокрема, у пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів» вказано, що його прийняття

⁸⁴⁵ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

⁸⁴⁶ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» № 2506а від 14.08.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56267&pf35401=354637> (дата звернення 24.06.2019).

⁸⁴⁷ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про виконавче провадження» № 2507а від 14.08.2015. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56268&pf35401=354640> (дата звернення 24.06.2019).

⁸⁴⁸ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Вищу раду правосуддя» № 5180 від 23.09.2016. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60102&pf35401=400755> (дата звернення 18.06.2019).

«...зменшить **рівень соціальної напруги** (виділено мною - *І.К.*) в регіонах»⁸⁴⁹.

Ресурс часу. Цілком зрозуміло, що не кожна кримінально-правова норма може впроваджуватися миттєво і набирати чинності через десять днів з моменту через десять днів з дня його офіційного оприлюднення. Кримінальному законодавству відомі випадки, коли для вступу в дію конкретної норми потрібен певний час. Наприклад, загальновідомий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»⁸⁵⁰ (т.зв. закон про кримінальні проступки) був прийнятий 22 листопада 2018 року. Спочатку набрання ним чинності планувалося на 1.01.2020 р., але пізніше цей строк був змінений на 1.07.2020 р. Законом України «Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»⁸⁵¹. Оскільки однією з причин цього наводився якраз ресурс часу: «... Одночасно **на сьогодні не всі органи кримінальної юстиції** (виділено мною - *І.К.*), у компетенцію яких згідно чинного кримінального процесуального законодавства (ст. 216 КПК України), входить здійснення досудового розслідування що до діянь, які належать до категорії кримінальних проступків, **готові** (виділено мною - *І.К.*) до здійснення цієї діяльності (не створені відповідні підрозділи, не підготовлені виконавці та т. ін.), що може призвести до відповідних складнощів у правозастосуванні»⁸⁵².

Типовим прикладом є також вказівка на те, що «положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

⁸⁴⁹ Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення зміни до статті 265 Кримінального кодексу України щодо добровільної здачі радіоактивних матеріалів». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=59003&pf35401=386752> (дата звернення 5.06.2019).

⁸⁵⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. Офіційний вісник України від 03.05.2019, № 34, стор. 83, стаття 1198, код акта 94254/2019.

⁸⁵¹ Про внесення зміни до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 3 грудня 2019 року № 321-IX. Офіційний вісник України від 02.01.2020, № 1, стор. 8, стаття 2, код акта 97269/2019.

⁸⁵² Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Розділу II «Перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018р. №2617-VIII» (щодо відтермінування часу вступу в дію) № 2155 від 18.09.2019. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66893&pf35401=501030> (дата звернення 25.01.2020).

забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» було запропоновано викласти в новій редакції та ввести їх у дію з 01.01.2016, у зв'язку з чим вищезазначена додаткова потреба у коштах на їх реалізацію була відтермінована з 2015 на 2016 рік»⁸⁵³.

Як бачимо функція визначення ресурсів теж має своє формальне вираження. Ресурси, якими оперує кримінально-правова політика, можуть мати обов'язковий та необов'язковий (факультативний) характер.

3.2. Реалізаційні функції

3.2.1. Нормотворча функція

Як справедливо зауважила Т. В. Михайліна, на сьогодні не вщухають наукові дискусії з приводу співвідношення категорій «нормотворчість», «правотворчість», «законотворчість», «формування права», «правоутворення», «правозакріплення»⁸⁵⁴. Ю. С. Лепех, досліджуючи питання співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість», виділяє чотири підходи в науці щодо даного питання: 1) ці поняття є синонімами; 2) нормотворчість є різновидом правотворчості (тобто вужчим поняттям – **І.К.**); 3) це відокремлені поняття; 4) науковці застосовують ці поняття без встановлення співвідношення⁸⁵⁵.

При цьому Ю. С. Лепех на підтвердження другого підходу зазначає, що цієї позиції Є. Гетьман та С. Плавич⁸⁵⁶. І якщо стосовно першого варто погодитися, то С. В. Плавич, навпаки, вказував, що «нормотворчість розглядається як процес «творення норм», що є більш загальним – родовим поняттям, щодо правотворчості, виступає як родове поняття щодо створення соціальних норм, різновидами якої є правова нормотворчість, релігійна, корпоративна тощо»⁸⁵⁷, тим самим стверджуючи що

⁸⁵³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 2490а від 10.08.2015 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=354469> (дата звернення 25.06.2019).

⁸⁵⁴ Михайліна Т. В. Загальнотеоретичний аналіз складових елементів категорії «нормотворчість». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015, № 13, том 1, С. 15.

⁸⁵⁵ Лепех Ю. Питання про співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 225-231.

⁸⁵⁶ Лепех Ю. Питання про співвідношення понять «правотворчість» та «нормотворчість». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 228.

⁸⁵⁷ Плавич С. В. Теоретико-методологічні засади правотворчості : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2009. 16 с.

нормотворчість є більш широким поняттям. Підтримує цю позицію і Т. В. Михайліна. Провівши аналіз існуючих в науці позицій, вчена резюмує, що нормотворчість виступає найширшою зі категорій, оскільки охоплює створення приписів всіх видів: технічних норм, соціальних норм та особливого виду соціальних норм – правових⁸⁵⁸.

І, дійсно, якщо пригадати наведене вище, формування запитів до кримінально-правової політики нерідко реалізовується не тільки внаслідок правозастосування, тобто у правовому полі. Стрімкий розвиток суспільства обумовив ситуацію, при якій постійно виникають нові явища та відносини, які потребують, в т. ч. і кримінально-правової охорони. Джерела таких запитів в багатьох випадках носять соціальний, економічний, технічний, релігійний чи інший характер, що обумовлює суспільний запит на здійснення їх *правового* регулювання чи охорони шляхом створення правових норм⁸⁵⁹. Очевидно, в кінцевому відбудеться правотворчість (чи її більш вузький різновид – законотворчість). Однак правотворчість, в свою чергу, є більш вузьким поняттям, тільки різновидом нормотворчості, оскільки її результатом її лише правові норми. Отож, не вступаючи у більш глибоку теоретико-правову дискусію стосовно даного співвідношення⁸⁶⁰, відносно кримінально-правової політики та її функцій доцільно використовувати більш широкий термін «*нормотворча функція*», оскільки кримінально-правова політика при реалізації даної функції оперує не тільки правовими нормами, а й доктринальними та ідеологічними положеннями, проблемами визначення різноманітних ресурсів, пояснювальними записками до законопроектів (які не містять правових норм) тощо. В цьому контексті повністю підтримується позиція З. А. Загинеї-Заболотенко, яка, говорячи про нормотворчу техніку, вказує, що «що більшість проблем **нормотворчості** (виділено мною – *І. К.*) у галузі кримінального права України ... зумовлені значною мірою тим, що правила формулювання

⁸⁵⁸ Михайліна Т. В. Загальнотеоретичний аналіз складових елементів категорії «нормотворчість». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015, № 13, том 1, С. 17.

⁸⁵⁹ Наприклад, на сьогодні найбільш поширеним явищем, яке виникло та існує у економіко-інформаційному середовищі та потребує правового регулювання, а можливо й охорони, є криптовалюта.

⁸⁶⁰ Цікавим є співвідношення цих термінів в англійській мові. Правотворення позначається терміном «*lawmaking*» – букв., створення чи ліквідація законів (синонім – законодавча діяльність); нормотворення – терміном «*rulemaking*» – створення норм. Тобто фактично розмежовується законотворення як прерогатива законодавця і нормотворення – всіх інших суб'єктів. У вітчизняній науці схожої позиції дотримується А. О. Рибалкін, який стверджує, що термін «правотворчість» можна застосовувати як родові поняття, охоплюючи ним такі два різновиди створення норм права, як законотворчість – створення правових норм, що мають закріплення в актах вищої юридичної сили – законах, і нормотворчість – діяльність із прийняття правових норм на основі та відповідно до законів (Рибалкін А.О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії): дис.... канд юрнд. наук. Запоріжжя, 2005. С. 7).

кримінально-правових приписів і методи їх розуміння та тлумачення невідомі або маловідомі суб'єктам реалізації відповідних норм»⁸⁶¹.

Під *нормотворенням* в сучасній науці розуміється «діяльність суб'єктів права по створенню соціальних (у тому числі й правових) норм з метою регулювання відповідної сфери суспільних відносин, результатом якої є прийняття (затвердження) нормативно-правового акту, статуту, положення тощо. Тобто поняття нормотворення є ширшим за поняття правотворчості»⁸⁶². Тому, в загальних рисах нормотворча функція проявляється у діяльності уповноважених суб'єктів щодо створення відповідних норм на різних рівнях кримінально-правової політики. Причому цілком очевидним є той факт, що нормотворення включає в себе: а) створення нових норм права; б) конкретизація існуючих норм права; в) удосконалення існуючих норм права; г) усунення застарілих правил поведінки, прогалин та протиріч у праві⁸⁶³.

Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України»⁸⁶⁴ відбулася криміналізація незаконного перетину державного кордону представниками держави-агресора (*створення нових норм*); Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб»⁸⁶⁵ уточнив поняття військового злочину (*конкретизація існуючих норм*); Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів»⁸⁶⁶ здійснив подальше удосконалення законодавчого механізму забезпечення належного

⁸⁶¹ Загинеї З.А. Герменевтика кримінального закону України. : автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2016. 36 с.

⁸⁶² Див., напр.: Плавич В. П. Феномен нормотворчості та його співвідношення із суміжними категоріями: правотворчість, законотворчість, правотворчий та законотворчий процеси. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. Вип. 62. С. 11-16.

⁸⁶³ Старинський М. В. Недосягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем як наслідок нейтралізації норми права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 30. том 1. С. 4.

⁸⁶⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України : Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2599-VIII. Офіційний вісник України від 20.11.2018, № 89, стор. 15, стаття 2951, код акта 92176/2018.

⁸⁶⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб : Закон України від 16 березня 2017 року № 1952-VIII. Офіційний вісник України від 25.04.2017, № 33, стор. 13, стаття 1017, код акта 85692/2017.

захисту професійної діяльності журналістів (*удосконалення існуючих норм права*); Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення»⁸⁶⁷ приймався, як уже зазначалося, для виправлення попередніх змін до ст.72 Кримінального кодексу України, які мали негативні наслідки (*усунення застарілих правил поведінки, прогалин та протиріч у праві*).

Варто звернути особливу увагу на суб'єктів реалізації нормотворчої функції. Якщо коло суб'єктів формуючих функцій можна було визначити доволі схематично, внаслідок особливої різноманітності і непередбачуваності запитів, то реалізаційні функції, зазвичай, мають їх визначений перелік.

В першу чергу, це всі без винятку носії права законодавчої ініціативи. Як слушно вважає С. М. Глазунова, це може бути державний орган, особа або група осіб, яким Конституцією надана можливість вносити законопроекти до парламенту. Вчена стверджує, що наявність у суб'єкта права законодавчої ініціативи означає, що парламент зобов'язаний розглянути внесену даним суб'єктом пропозицію про видання закону або його проект⁸⁶⁸.

Згідно ст. 93 Конституції України, право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України⁸⁶⁹. Аналогічна норма міститься й у Регламенті Верховної Ради України⁸⁷⁰. Отож, вказані суб'єкти на загальнодержавному рівні є суб'єктами реалізації нормотворчої функції⁸⁷¹.

⁸⁶⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів : Закон України від 4 лютого 2016 року № 993-VIII. Офіційний вісник України від 11.03.2016, № 18, стор. 268, стаття 710, код акта 80964/2016.

⁸⁶⁷ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18 травня 2017 року № 2046-VIII. Офіційний вісник України від 30.06.2017, № 51, стор. 7, стаття 1567, код акта 86365/2017.

⁸⁶⁸ Глазунова С. М. Система суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2012. № 6. С. 109.

⁸⁶⁹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁸⁷⁰ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

⁸⁷¹ Зазвичай, в спеціалізованій літературі народного депутата України не виділяють серед суб'єктів кримінально-правової політики. Однак, виходячи з того, що народний депутат є суб'єктом законодавчої ініціативи, він може бути суб'єктом як формуючих, так і реалізаційних функцій. Відтак, пропонується,

Найчастіше правом законодавчої ініціативи користуються народні депутати України (із аналізованих у попередньому підрозділі законів, якими вносилися зміни до Кримінального кодексу України в період 2016-2018 рр. народний депутат (група народних депутатів) 23 рази виступали суб'єктами законодавчої ініціативи). І це не дивно, адже виходячи із ст. 85 Конституції України саме до компетенції Верховної Ради України відноситься визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики⁸⁷² (напрямок якої є кримінально-правова політика). Крім того, не варто забувати, що діяння, які є злочинами, можуть визначатися виключно законами України⁸⁷³ (ст. 92 Конституції України).

Значно рідше правом законодавчої ініціативи користуються Президент України та Кабінет Міністрів України. Приміром із досліджуваних законів, якими вносилися зміни у Кримінальний кодекс України протягом 2016-2018 рр. Кабінет Міністрів України виступав ініціатором законопроектів тільки 6 разів, а Президент України – 5 разів.

Як вказує С. М. Глазунова, Президент України визначає основні напрями правотворчої політики в державі, систему найбільш пріоритетних завдань у галузі нормативно-правового регулювання, а також необхідних форм їх вирішення. За допомогою участі в законодавчому процесі, а також видання указів і розпоряджень Президент України здійснює підтримку стратегічного курсу правового розвитку суспільства і держави. Вироблення правотворчої політики знаходить свій вираз також у прояві Президентом України законодавчої ініціативи, в реалізації права вето, в його щорічних посланнях до українського народу⁸⁷⁴.

У повній мірі вищенаведене стосується й кримінально-правової політики. Крім того, виходячи з ст.106 Конституції України, Президент України представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; відповідно в Регламенті Верховної Ради України вказано, що Президент України (як і Кабінет Міністрів України) може вносити проект закону про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України. У цьому проявляються так звана договірна нормотворчість, адже, виходячи з положень ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори України», міжнародні договори України укладаються: Президентом України або за його дорученням – від імені України;

окрім Верховної Ради України в цілому, включити у перелік суб'єктів кримінально-правової політики народного депутата України.

⁸⁷² Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁸⁷³ Там же.

⁸⁷⁴ Глазунова С. М. Система суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2012. № 6. С. 110.

Кабінетом Міністрів України або за його дорученням – від імені Уряду України; міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів⁸⁷⁵. Так, Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» щодо арешту та конфіскацію предметів злочинної діяльності та доходів від неї було внесено Президентом України⁸⁷⁶. Нормотворча функція у діяльності Президента України проявляється також, наприклад, у Положенні про порядок здійснення помилування⁸⁷⁷.

Згідно Конституції України, Кабінет Міністрів України забезпечує ... здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави (п. 1 ст. 116), а також здійснює заходи щодо забезпечення ... громадського порядку, боротьби зі злочинністю (п. 7 ст. 116). Очевидно, що дані повноваження стосуються також і нормозастосовчої функції, про яку мова піде пізніше. Однак, виходячи з того, що згідно п. 9 цієї ж статті, уряд спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, Кабінет Міністрів України безпосередньо реалізує й нормотворчу функцію. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 601-р був затверджений План заходів на 2017-2019 роки з реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року, в якому із вказівкою на строки та суб'єкта виконання були розписані відповідні заходи⁸⁷⁸.

⁸⁷⁵ Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. Офіційний вісник України від 17.09.2004, № 35, стор. 11, стаття 2317, код акта 29955/2004.

⁸⁷⁶ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України 18 лютого 2016 року № 1019-VIII. Офіційний вісник України від 11.03.2016, № 18, стор. 272, стаття 713, код акта 80924/2016.

⁸⁷⁷ Положення про порядок здійснення помилування : затверджено Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015. Офіційний вісник України від 05.05.2015, № 33, стор. 13, стаття 960, код акта 76572/2015.

⁸⁷⁸ План заходів на 2017-2019 роки з реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 601-р. Офіційний вісник

Названі суб'єкти, будучи суб'єктами законодавчої ініціативи, можна об'єднати у групу *суб'єктів прямого нормотворення*. Всі інші суб'єкти, які реалізують свої повноваження щодо розробки проектів не напряму, а шляхом їх подання суб'єктам законодавчої ініціативи, варто об'єднати у групу *суб'єктів опосередкованого нормотворення*.

Суб'єктами опосередкованого нормотворення, в першу чергу, виступають центральні органи державної влади, які в рамках належної їм компетенції теж її реалізують (вони представляють т.зв. відомчу нормотворчість). Діяльність всіх центральних органів виконавчої влади регулюється Законом України «Про центральні органи виконавчої влади»⁸⁷⁹, згідно з яким міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. Спеціалізованими органами, діяльність яких безпосередньо спрямована на протидію злочинності, виступають Міністерство внутрішніх справ України та Національна поліція України.

Згідно Положення про Міністерство внутрішніх справ України⁸⁸⁰, міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах ... протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг. Міністерство має ряд повноважень, що напряму стосуються нормотворчої функції, зокрема:

«1) ...

2) розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції;

3) погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, готує в межах повноважень, передбачених законом, висновки і пропозиції до проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

4) готує в межах повноважень, передбачених законом, зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентіві України;

України від 15.09.2017, № 72, стор. 47, стаття 2211, код акта 87171/2017.

⁸⁷⁹ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. Офіційний вісник України від 18.04.2011, № 27, стор. 20, стаття 1123, код акта 55751/2011.

⁸⁸⁰ Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. Офіційний вісник України від 17.11.2015, № 89, стор. 43, стаття 2972, код акта 79258/2015.

5) розробляє проекти державних програм з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону, захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій, а також з питань міграції;

...»⁸⁸¹.

На реалізацію цих повноважень Міністерство внутрішніх справ, наприклад, затвердило Порядок дій уповноважених службових осіб органів Державної прикордонної служби України під час затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді або суду⁸⁸², а також велику кількість інших актів, спрямованих на протидію злочинності.

Ще одним спеціалізованим органом, діяльність якого спрямована на протидію злочинності⁸⁸³, є Національна поліція України, яка згідно Закону України «Про Національну поліцію України», є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку⁸⁸⁴.

Зрозуміло, що Нацполіція, як і МВС, в першу чергу виконує нормозастосовчу функцію, однак і нормотворча має свій прояв шляхом опосередкованого нормотворення. Очевидно, що й інші центральні органи влади, такі як Мінюст, Національне агентство запобігання корупції і т. п., також тим чи іншим чином реалізують нормотворчу функцію кримінально-правової політики за правилами, визначеними вищезгаданим Законом України «Про центральні органи виконавчої влади»⁸⁸⁵. Вони виконують свої специфічні завдання, і їх нормотворча діяльність у сфері протидії злочинності визначається їх компетенцією і повністю охоплюється поняттям *відомча нормотворчість*, яке в тій чи іншій інтерпретації давно відоме в науці⁸⁸⁶. Наприклад, згідно ст. 15 цього закону «міністерство у

⁸⁸¹ Там же.

⁸⁸² Порядок дій уповноважених службових осіб органів Державної прикордонної служби України під час затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді або суду : затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 травня 2018 року № 386. Офіційний вісник України від 10.08.2018, № 61, стор. 111, стаття 2116, код акта 91060/2018.

⁸⁸³ До речі, План заходів щодо діяльності Нацполіції на певний рік затверджується Міністерством внутрішніх справ України. Зокрема, 2 грудня 2019 року був затверджений План основних заходів Національної поліції України на 2020 рік (URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/pdf/plan-osnovnih-zahodiv-npu-na-2020-rik_.pdf (дата звернення 12.01.2020)).

⁸⁸⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Офіційний вісник України від 18.08.2015, № 63, стор. 33, стаття 2075, код акта 78051/2015.

⁸⁸⁵ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. Офіційний вісник України від 18.04.2011, № 27, стор. 20, стаття 1123, код акта 55751/2011.

⁸⁸⁶ Відомча правотворчість в юридичній літературі визначається як сукупність підзаконних нормативних актів (указ, інструкція, нормативний наказ),

межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів Кабінету Міністрів України **видає накази** (виділено мною – **I. К.**), які підписує міністр».

Враховуючи вертикальну структуру виконавчої влади, нормотворчість, вже у якості локальних актів, проявляється також і на регіональному та місцевому рівнях в рамках компетенції регіональних та місцевих департаментів, управлінь, відділів відповідних центральних органів влади, детальний аналіз нормотворчої діяльності не видається доцільним внаслідок його величезного обсягу та однотипності.

До особливого виду нормотворчості в Україні належить судова нормотворчість, стосовно існування якої в Україні якої донедавна точилися й точаться гарячі дискусії. Як зазначає О. Я. Сметаняк, з цього приводу в науці склалося декілька точок зору: «...перша полягає в тому, що вищі суди здійснюють виключно нагляд за діяльністю нижчестоячих судів, забезпечуючи єдність застосування законів. Тим самим вони займаються правозастосуванням, а не правотворчістю. Друга точка зору полягає в тому, що суддівська правотворчість протирічить конституційному принципу розподілу державної влади, вступає в конфлікт з правотворчою гілкою влади – парламентом. Така позиція є достатньо поширеною, зокрема, вона виражена наступною тезою – «судова практика протирічить принципу підзаконності судової діяльності. Правотворча діяльність суду з неминучістю зменшує значення закону»... Третя точка зору визнає фактичну суддівську правотворчість, включаючи діяльність нижчестоячих судів»⁸⁸⁷.

На сьогодні факт існування судової нормотворчості визнаний на законодавчому рівні.

Так, ні для кого не є секретом, що Конституційний суд України, базовими повноваженнями якого є вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та офіційне тлумачення Конституції України, тим самим наділений фактичним правом відмінити/не відмінити відповідні нормативно-правові акти чи їх окремі норми. Це випливає зі змісту ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України»: «Закони, інші акти або їх окремі положення,

що видаються у межах компетенції органу виконавчої влади (міністерства, відомства, комітету), та які містять вторинні (похідні) норми, що розкривають і конкретизують первинні норми, приймаються на їх підставі, спрямовані на їх виконання (див. напр. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник / О. Ф. Скакун. Х. : Еспада, 2006. 776 с.).

⁸⁸⁷ Сметаняк О. Я. Об'єктивування права в процесі судової нормотворчості. Філософські та методологічні проблеми права. № 2. 2012. С.137.

що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення»⁸⁸⁸. Цілком зрозумілим є те, що рішення Конституційного Суду є обов'язковими і остаточними. Наприклад, Законом України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» пропонувалося внести до Кримінального кодексу України зміни щодо заміни слів «тимчасовою спеціальною комісією» замінити словами «спеціальною тимчасовою слідчою комісією»⁸⁸⁹. Однак даний закон було визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду України N 20-рп/2009 від 10.09.2009⁸⁹⁰.

Крім того, внаслідок нещодавнього реформування системи судоустрою, особливої ваги набули висновки Верховного Суду щодо застосування норм права. Так, виходячи зі змісту ч.5 та ч.6 ст.13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є **обов'язковими** (виділено мною – **І. К.**) для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права⁸⁹¹. Також, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, **враховуються** (варто звернути увагу на імперативний характер даної норми: «враховуються», а не «можуть враховуватися» - **І.К.**) іншими судами при застосуванні таких норм права. Наприклад в одному з рішень Верховний суд зазначив, що «Термін «потерпілий» у статті 46 КК України необхідно розуміти в його кримінальноправовому значенні, як особу, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або майнова шкода або створюється загроза її заподіяння. Якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення потерпілому заподіяна смерть, то ніхто інший не може висловити його волю під час вирішення питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди у вигляді смерті як підстави для

⁸⁸⁸ Про Конституційний Суд України : Закон України 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Офіційний вісник України від 11.08.2017, № 63, стор. 25, стаття 1912, код акта 86791/2017.

⁸⁸⁹ Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 15 січня 2009 року № 890-VI. Офіційний вісник України від 03.04.2009, № 22, стор. 11, стаття 694, код акта 46130/2009.

⁸⁹⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 10 вересня 2009 року № 20-рп/2009. Офіційний вісник України від 28.09.2009, № 72, стор. 73, стаття 2488, код акта 47929/2009.

⁸⁹¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII.

звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 46 КК України. Заподіяна кримінальним правопорушенням шкода у розумінні статті 46 КК України має бути такою, що за своїм характером піддається відшкодуванню (усуненню). Смерть є наслідком, що має незворотний характер. Таким чином, шкода у вигляді смерті відшкодуванню або усуненню в розумінні цієї статті не підлягає. У випадку заподіяння кримінальним правопорушенням шкоди у вигляді смерті потерпілого звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (стаття 46 КК України) неможливе»⁸⁹². Цілком очевидним є фактичний нормативний характер такого положення, оскільки воно стосується застосування ст.46 Кримінального кодексу України, а, відтак, є обов'язковим для всіх інших судів при застосуванні цієї норми.

Можна ще довго сперечатися стосовно судової нормотворчості, але факт залишається фактом: висновки Верховного Суду України щодо застосування норм права є проявом нормотворчої функції, в т.ч. і кримінально-правової політики.

Слід також звернути увагу й на деякі негативні фактори, що супроводжують нормотворчу функцію кримінально-правової політики. Т. В. Міхаліна наголошує на існуванні такого явища, як «тіньова нормотворчість», під яким вона розуміє процес «створення особливого різновиду соціальних норм, які регулюють специфічну сферу суспільних відносин, які не виходять від держави, не захищаються силою державного примусу і не характеризуються формальною визначеністю. Як правовий феномен тіньова нормотворчість може розглядатися як негативне явище, що з'являється внаслідок неналежної якості процесу правотворчості в державі. Головними причинами появи тіньової нормотворчості вчена називає незадовільне функціонування офіційних норм, прийняття нормативних актів, які не відповідають наявним потребам суспільства, прогалини в правовому полі, у практичних відносинах людей, а також в існуванні позаправових елементів у нормотворчій діяльності. Використання неофіційних привілеїв, перевищення повноважень чиновницьким апаратом, а також представниками правоохоронних органів призводять до формування значної кількості тіньових правил поведінки, а також так званої «тіньової юстиції»⁸⁹³.

Крім того, на ще один негативний фактор справедливо звертає увагу І. Б. Медицький, який детально досліджує наслідки злочинності в Україні⁸⁹⁴.

⁸⁹² Детальніше з текстом постанови Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17 можна ознайомитися за посиланням <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>.

⁸⁹³ Міхаліна Т. В. Соціально-правовий феномен тіньової правотворчості та причини її появи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Випуск 2. Том 1. 2015. С. 44.

⁸⁹⁴ Цілковитої підтримки заслуговує віднесення законотворчої діяльності до аналізованої автором категорії «ціна злочинності», з позицій вартості для

Він стверджує, що «системний аналіз звітності щодо виконання бюджетних програм показує постійне збільшення собівартості законотворчої діяльності ВРУ, яка становила: у 2016 р. – 334 млн. 795 тис. грн.; у 2017 р. – 517 млн. 994 тис. грн. (+ 183 млн. 199 тис. грн. (54,0%) порівняно з минулим роком); у 2018 р. – 755 млн. 125 тис. грн. (+ 237 млн. 131 тис. грн. (45,7%) порівняно з минулим роком); у 2019 р. – 871 млн. 73 тис. грн. (15,3%) порівняно з минулим роком). Одночасно із цим кількісно-якісні показники ефективності та раціональності (у тому числі й економічного змісту) вітчизняного парламенту не корелюють із остаточною собівартістю законодавчої «продукції». ... Тенденція зростання собівартості законотворення спостерігається і у проєктах документів на наступні звітні періоди. Так, згідно з бюджетним запитом на 2020-2022 роки, за планованої кількості законопроектів у 1350 одиниць, середні витрати на **один** (виділено мною – **І.К.**) законопроект у 2021 р. прогноуються у сумі 791 700 грн., у 2022 р. – 831 500 грн. Причому планована кількість зареєстрованих законопроектів, як і запланована частка прийнятих законів, залишається на рівні попередньої діяльності за 2016-2019 роки – 1350 одиниць та 26,6% відповідно»⁸⁹⁵. Як бачимо реалізація нормотворчої функції є доволі «затратною» діяльністю, залишаючи більше питань, ніж відповідей, щодо її ефективності.

І ще одне. Не варто забувати про нормотворчу техніку та її недоліки. Як слушно зазначає З. А. Загиней, у формулюванні багатьох норм кримінального законодавства наявні «...істотні недоліки нормотворчої техніки, які впливають на праворозуміння та правозастосування. У більшості випадків причина полягає в недбалості законодавця...»⁸⁹⁶. Як бачимо, питання недопущення помилок при нормотворенні має надзвичайну фажливість при реалізації нормотворчої функції кримінально-правової політики. З метою покращення якості формулювання кримінально-правової норми законодавцю варто звернути особливу увагу на спеціалізовані наукові дослідження у цій сфері⁸⁹⁷, а також на численні

суспільства діяльності з кримінально-правового нормотворення. Однак, пропонуване влучення автором кримінально-правового законотворення в структуру наслідків злочинності (Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2020. С. 196-220) є доволі дискусійним з тих міркувань, що порушується філософське розуміння причинно-наслідкового зв'язку: чи може законотворення бути наслідком злочинності?

⁸⁹⁵ Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти : монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. С. 213-214.

⁸⁹⁶ Загиней З. Окремі недоліки нормотворчої техніки Розділу XVII Особливої частини КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та їх вплив на тлумачення кримінально-правових норм. *Вісник Національної академії Прокуратури України*. № 4.2013. С. 42.

резолуції науково-практичних конференцій, в яких науковці вказують на наявні недоліки та шляхи їх виправлення.

Резюмуючи, варто звернути увагу на те, що серед окреслених суб'єктів реалізації нормотворчої функції, виходячи з їх повноважень, кримінально-правову політику в «чистому» вигляді творять тільки суб'єкти законодавчої ініціативи, а також з великою натяжкою органи судової влади шляхом судової нормотворчості. Це зумовлено тим фактом, що тільки закон може визначати кримінально-правові засоби впливу на злочинність, які виражаються в кримінально-правових нормах. Якби мова йшла про кримінальне право як галузь права, то на цьому можна було б поставити крапку, адже всі інші суб'єкти не мають прямого відношення до творення кримінально-правових норм. Однак розглядається кримінально-правова політика, основним завданням якої є налагодження взаємодії всіх можливих складових державного механізму для ефективного виконання завдання з мінімізації злочинності та убезпечення суспільства. Зокрема, ті ж самі центральні органи виконавчої влади в рамках своєї компетенції кримінально-правові норми не приймають, однак, виходячи із положень ст. 7 та ст. 19 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»⁸⁹⁸, мають своїм завданням узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проєктів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України. Тим самим здійснюється опосередкована (непряма) реалізація нормотворчої функції.

Принагідно слід зауважити, що на формування кримінально-правової політики можуть впливати громадяни України⁸⁹⁹, громадські організації, політичні партії, засоби масової інформації і т.п. – всі вони є учасниками⁹⁰⁰

⁸⁹⁷ Напр.: Загинеї З. А. Кримінально-правова герменевтика : монографія. К. : Видавничий дім «АртЕк», 2015. 380 с.

⁸⁹⁸ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. Офіційний вісник України від 18.04.2011, № 27, стор. 20, стаття 1123, код акта 55751/2011.

⁸⁹⁹ Громадяни України можуть бути суб'єктами нормотворчої функції при реалізації свого права брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах. Однак на сьогодні закон про референдум визнаний неконституційним, а положень Конституції України явно недостатньо для детального аналізу можливості референдного вирішення питань кримінально-правової політики.

⁹⁰⁰ Не суб'єктами, оскільки не реалізують функцій кримінально-правової політики, а беруть участь в її реалізації різними способами, починаючи від дотримання кримінально-правових норм (громадяни) і закінчуючи сприянням комунікації суспільства і представницької влади (ЗМІ). Питання про суб'єктів та учасників кримінально-правової політики висвітлене у попередніх дослідженнях (Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів:

кримінально-правової політики, які шляхом певної політичної активності можуть формувати запити, а в кінцевому – сприяти реалізації нормотворчої функції (наприклад, шляхом обговорення відповідних законопроектів у сфері кримінально-правової політики).

3.2.2. Нормозастосовча функція

Якщо нормотворча функція має своїм призначенням створення загальної бази правил і процедур з питань кримінально-правової політики, то нормозастосовча спрямована на використання цієї бази для вирішення тих чи інших конкретних питань, т.зв. індивідуальне регулювання суспільних відносин.

Питанням застосування норм, як і питанням їх творення, присвячена велика кількість спеціалізованих публікацій. Автори по-різному підходять до його розуміння, використовуючи для його позначення різні категорії, нерідко окреслюючи їх як синоніми, чи надаючи їм різного значення. Відповідно від того, який саме обрати підхід до поняття застосування норм, дана функція в контексті кримінально-правової політики може отримувати різний зміст.

Так, автори підручника з теорії держави і права цілком справедливо визначають застосування норм права як правову форму діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб у реалізації приписів норм права відносно конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних рішень⁹⁰¹. О. Ф. Скакун говорить вже про два взаємозамінні терміни: застосування норм права (правозастосовна⁹⁰² діяльність) як владно-організаційну діяльність уповноважених державних органів, організацій та посадових осіб, яка здійснюється в процедурно-процесуальному порядку і полягає у реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань⁹⁰³. До речі, ще в минулому столітті І. Я. Дюрягін теж синонімізував правозастосування і правозастосовну діяльність, вважаючи, що це здійснювана в спеціально визначених законом формах державно-владна організаційна діяльність компетентних суб'єктів із видання індивідуально-

ЛьвДУВС, 2012. 214 с.), а також у дослідженнях багатьох інших авторів.

⁹⁰¹ Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

⁹⁰² Розуміючи, що в публікаціях фахівців частіше використовується термін «правозастосовна», і не вступаючи в дискусії стосовно даного питання, дане дослідження будується на принципах послідовності та наступності, тому стосовно назви функції використовується термін «нормозастосовча», виходячи з аргументів зазначених у попередньому підрозділі.

⁹⁰³ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К.: Алерта: КНТ; ЦУЛ, 2010. С. 414.

конкретних правових приписів⁹⁰⁴. Деякі автори, крім того, визначають мету правозастосування. Наприклад, А. М. Перепелюк пропонує визначати поняття «правозастосування», вказуючи насамперед на реалізацію норм права, яка вже здійснюється шляхом прийняття індивідуально конкретизуючих актів⁹⁰⁵.

Отож, як бачимо, велика кількість авторів використовують поняття «правозастосування», «застосування норм права» та «правозастосовна діяльність» як синоніми. Однак, як цілком слушно вказує О. М. Юхим'юк, при цьому в науковій літературі дедалі частіше наголошується на необхідності розмежування таких двох категорій, як «правозастосування» та «правозастосовна діяльність»⁹⁰⁶. Наприклад, в цьому контексті, той же І. Я. Дюрягін розглядав правозастосування як спосіб державно-правового впливу на суспільні відносини і виділяв дві його основні функції – правозабезпечувальну і функцію індивідуального (казуального) регулювання⁹⁰⁷. Так от, як зазначає О. М. Юхим'юк, «правозастосування пропонують розглядати як ... *творчу діяльність* (виділено мною – *І.К.*), здійснювану у встановлених законом процедурних і процесуальних формах, яка покликана забезпечити адресатам правових норм можливість реалізації належних їм прав і покладених на них юридичних обов'язків. Правозастосовна діяльність у свою чергу – це юридична цілісна система *дій* з реалізації права, здійснювана особливим колом *суб'єктів* (органів та посадових осіб), наділених державно-владними *повноваженнями*, яка відбувається у певних процесуально-процедурних формах (*всі виділення мої – І. К.*)»⁹⁰⁸. Отож, розмежування проводиться за характером застосування; якщо мова йде про пряме застосування норми для регулювання конкретного відношення – то мається на увазі *правозастосовна діяльність*, якщо ж про творче (тобто з можливістю власної інтерпретації та особливого, по відношенню до інших рівноцінних суб'єктів, використання чи викладу та аргументації результатів такого специфічного використання) – то *правозастосування*.

⁹⁰⁴ Дюрягін І. Я. Применение норм советского права. Свердловск, 1973. С. 19.

⁹⁰⁵ Перепелюк А. Природа правозастосування як елемента правової системи. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. №53. С. 61.

⁹⁰⁶ Юхим'юк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права». *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 54.

⁹⁰⁷ Дюрягін І. Я. Применение норм социалистического общенародного права органами советской общественности : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Свердловск. 1965. С. 3.

⁹⁰⁸ Юхим'юк О. М. Співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права». *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 54.

Раціональне зерно даного твердження відносно нормозастосовчої функції кримінально-правової політики полягає в тому, що нормозастосування при її реалізації має різний характер.

Дійсно, з одного боку, ч. 2 ст. 19 Конституції України вказує, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України⁹⁰⁹. Виходячи з цього, нормозастосування полягає у чіткому, безухильному, і, найголовніше, однаковому виконанні відповідних приписів всіма рівнорівневими суб'єктами. Наприклад, суб'єкт законодавчої ініціативи, усвідомивши наявність відповідного запиту до кримінально-правової політики, починає діяльність з реалізації нормотворчої функції шляхом неухильного виконання положень Регламенту Верховної Ради України, а зокрема ч. 1 ст. 90, яка вказує, що «законопроект, проект іншого акта має бути оформлений відповідно до вимог закону, цього Регламенту та інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів»⁹¹⁰. Причому всі суб'єкти законодавчої ініціативи розуміють і застосовують норми щодо вимог до законопроекту однаково. Надалі відповідний суб'єкт (як і інші суб'єкти з таким же правом) крок за кроком проходить всі етапи законотворчого процесу, застосовуючи всі потрібні приписи законодавства. У такому прояві нормозастосовчої функції кримінально-правової політики, очевидно, йде мова про «нормозастосовчу діяльність», яка у кожному конкретному випадку є однаковою для всіх суб'єктів, які відповідно до своєї компетенції реалізують надане їм право чи виконують покладений на них обов'язок, неухильно дотримуючись законодавчих інструкцій⁹¹¹.

Законодавець по-різному описує нормозастосовчу діяльність як прояв нормотворчої функції. Наприклад, Верховна Рада України та народні депутати України, як і всі інші суб'єкти законодавчої ініціативи, щоденно застосовують низку норм, які регулюють законотворчий процес. В цьому проявляється тісний взаємозв'язок між нормотворчою та нормозастосовчою функціями, адже щоб створити кримінально-правову норму, слід правильно застосувати низку чинних процедурних норм Регламенту.

Президент України реалізує функцію нормозастосування шляхом актів помилування. Згідно офіційного повідомлення Президент України у

⁹⁰⁹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹¹⁰ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

⁹¹¹ Навіть у випадку реалізації дискреційних повноважень, коли уповноважений суб'єкт кримінально-правової політики має можливість вибору, своє управлінське рішення він приймає з дотриманням вищенаведеного положення ч. 2 ст. 19 Конституції України.

2018 р. видав чотири укази, якими помилував 9 жінок та 5 чоловіків, повністю звільнені від відбування покарання та вийшли на волю п'ять осіб, ще для восьми суттєво зменшені терміни покарання⁹¹², у 2019 році – помилувано 22 засуджені особи, з яких 5 жінок і 17 чоловіків, покарання скорочено одній особі, решту засуджених звільнено від подальшого відбування покарання⁹¹³.

Щодо Кабінету міністрів України у ст.116 Конституції України окреслено декілька позицій щодо нормозастосовчої діяльності уряду в контексті кримінально-правової політики:

- п. 1: забезпечує ... здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави;

- п. 4.: розробляє і здійснює загальнодержавні програми. Не зовсім зрозумілим в даному аспекті є вказівка у цьому положенні на вичерпний перелік таких програм: економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України. Приміром важко виявити, до якого з запропонованих видів можна віднести Державну соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2020 року? Використання у назві терміну «соціальна» зовсім не свідчить, що це програма виключно соціального розвитку. Адже складно до нього віднести анонсоване в програмі «удосконалення процедури взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами влади в частині протидії торгівлі людьми»⁹¹⁴. Таке ж питання можна поставити і щодо положення Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки про намагання посилити ефективність діяльності органів судової влади та системи кримінальної юстиції у переслідуванні осіб, які вчинили корупційні правопорушення⁹¹⁵. Отож, такий перелік програм не видається коректним, оскільки в силу набагато більшого охоплення сфер державної політики, Кабінет Міністрів про здійсненні нормозастосовчої діяльності і створенні індивідуальних владних приписів нерідко змушений виходити за його межі;

- п.7: здійснює заходи щодо забезпечення ... боротьби зі злочинністю⁹¹⁶ – пряма вказівка на реалізацію нормозастосовчої функції кримінально-правової політики.

⁹¹² <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-pomyluvav-14-osib-u-2018-rotsi/29766424.html> (дата звернення 28.06.2019)..

⁹¹³ https://zik.ua/news/2019/09/12/za_chas_prezydenstva_zelenskyu_pomyluvav_22_gromadyan_1645145 (дата звернення 12.01.2020)

⁹¹⁴ Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111. Офіційний вісник України від 11.03.2016, № 18, стор. 323, стаття 728, код акта 80942/2016.

⁹¹⁵ Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки : Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265. Офіційний вісник України від 22.05.2015., № 38, стор. 108, стаття 1146, код акта 76796/2015.

Центральні органи виконавчої влади реалізують державну політику в одній чи декількох сферах (міністерства), або здійснюють виконання окремих функцій з реалізації державної політики (інші центральні органи виконавчої влади). Серед спеціалізованих (профільних) міністерств, діяльність яких безпосередньо спрямована на реалізацію нормозастосовчої функції кримінально-правової політики, виділяється міністерство внутрішніх справ України, серед інших центральних органів виконавчої влади – Національна поліція України.

Так, згідно п.1 Положення про Міністерство внутрішніх справ України, міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфер протидії злочинності⁹¹⁷, а згідно ст. 2 Закону України «Про національну поліцію України» завданням поліції є надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності⁹¹⁸.

Отож, вказані, та й деякі інші, органи виконавчої влади в межах вертикальних владних відносин на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях здійснюють *нормозастосовчу діяльність*, яка є першим проявом нормозастосовчої функції кримінально-правової політики.

Зовсім іншого характеру нормозастосування набуває при здійсненні судами правосуддя у випадках винесення рішень у кримінальних провадженнях. Судове нормозастосування є специфічною формою реалізації права, яка здійснюється у встановленому законом порядку і спрямована на застосування правових приписів, безпосереднім результатом якої є вирішення кримінально-правового конфлікту.

Таке нормозастосування, безумовно, носить «творчий» характер, що призводить до різних рішень навіть у схожих справах. І мова тут не йде про дискреційні повноваження, яких у судів, як і в інших суб'єктів кримінально-правової політики, є багато. Мова йде про те, що зміст рішення лежить в рамках «чистого» нормозастосування з вирішення конкретних індивідуалізованих кримінально-правових відносин. І тут уже важко посперечатися з ч. 1 ст. 129 Конституції України, яка наголошує, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права», що дозволяє судам інколи приймати рішення не згідно «букви», а виходячи із «духу» закону. Очевидно, судове нормозастосування різоче відрізняється від діяльності інших державних органів з реалізації

⁹¹⁶ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹¹⁷ Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. Офіційний вісник України від 17.11.2015, № 89, стор. 43, стаття 2972, код акта 79258/2015.

⁹¹⁸ Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. Офіційний вісник України від 18.08.2015, № 63, стор. 33, стаття 2075, код акта 78051/2015.

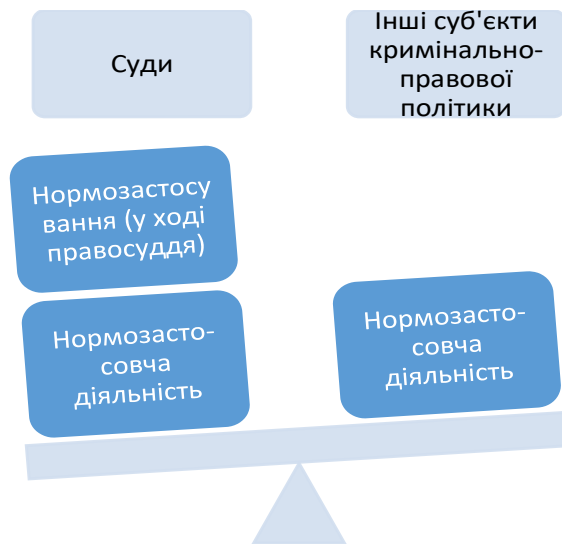
нормозастосовчої функції кримінально-правової політики (як було сказано вище – «нормозастосовчої діяльності»), і претендує на позначення іншим терміном – «нормозастосування»⁹¹⁹.

Звичайно, здійснюючи нормозастосування у процесі правосуддя, суди не стоять осторонь від притаманної для всіх інших суб'єктів вищезгаданої нормозастосовчої діяльності. Адже у всіх інших випадках (окрім прийняття та аргументації рішень в процесі здійснення правосуддя), суди застосовують норми у сфері кримінально-правової політики згідно вищевикладеного правила ч. 2 ст. 19 Конституції України. Цілком зрозумілою і однаковою є нормозастосовча діяльність, наприклад, місцевих загальних судів щодо застосування положення ч. 2 ст. 22 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», згідно якого вони «... розглядають ... кримінальні ... справи... у випадках та порядку, визначених процесуальним законом»⁹²⁰. Чи, приміром, положення ст. п. 2 ч. 1 ст. 44 цього ж закону, згідно якої судові палати касаційного суду аналізують судову статистику та вивчають судову практику. Очевидно, що це нормозастосовча діяльність, яка не має відношення до «творчого» процесу правосуддя.

Схема 19. Прояви нормозастосовчої функції кримінально-правової політики

⁹¹⁹ Ще раз слід наголосити, що в більшості джерел йде мова про «правозастосування». В цілому не заперечуючи проти цього (адже важко заперечити використане в дослідженні положення про те, що суди при прийнятті конкретного рішення можуть, керуючись принципом верховенства права, вийти за межі змісту відповідної норми). Однак для забезпечення системності даного дослідження, варто дотримуватися єдиного підходу до формулювань, тому для кримінально-правової політики більш доцільним є використання терміну «нормозастосування» в його широкому розумінні, маючи на увазі застосування всіх соціальних норм, в т.ч. і правових, з дотриманням принципу верховенства права.

⁹²⁰ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Офіційний вісник України від 26.07.2016, № 56, стор. 9, стаття 1935, код акта 82460/2016.

Звичайно, варто звернути увагу ще на один аспект нормозастосування. Судова «творчість» не може вдаватися до крайнощів, не повинна виходити за певні рамки⁹²¹, суддівський угляд повинен прагнути до однакового з точки зору змісту застосування кримінально-правових норм. З цього приводу законодавство визначає декілька положень, які теж характеризують нормозастосовчу діяльність судів.

Зокрема, відповідно до ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» апеляційний суд аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства. Відповідно до ст. 26 – секретар судової палати апеляційного суду ... контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів апеляційного суду про діяльність судової палати. Відповідно до ст. 29 – голова апеляційного суду ... організовує ведення та аналіз судової статистики, організовує вивчення та узагальнення судової практики, інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства. Виходячи з цих положень та змісту ст. 128 вищезазначеного закону, питання надання методичної допомоги, порядку її надання мають бути вирішені зборами суддів апеляційного суду як питання внутрішньої діяльності суду.

Наприклад, 25 та 26 жовтня 2018 року голова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Борис Гулько, секретар Пленуму ВС, секретар Першої судової палати КЦС ВС Дмитро Луспеник і суддя Касаційного кримінального суду у складі ВС Олександр Марчук відвідали

⁹²¹ Варто нагадати вищезгадане положення про те, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду (які самі по собі проявом судової нормотворчості), враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права (тут уже йде мова про окреслення рамок для нормозастосування).

Хмельницький апеляційний суд з метою надання методичної допомоги суддям першої та апеляційної інстанцій Хмельницької, Тернопільської та Чернівецької областей для забезпечення однакового застосування норм Конституції України та законів України⁹²². Вочевидь за результатами такого візиту рішенням зборів суддів Хмельницького апеляційного суду № 6 від «25» січня 2019 року були затверджені Методичні рекомендації щодо надання Хмельницьким апеляційним судом місцевим судам методичної допомоги в застосуванні законодавства⁹²³.

Згідно п. 6 та п. 7 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд України так само забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування.

На регіональному та місцевому рівнях представлений також ще один вид нормозастосовчої діяльності, т.зв. муніципальна нормозастосовча діяльність або нормозастосовча діяльність органів місцевого саморядування. Не дивлячись на той факт, що Конституція України окреслює лише повноваження органів державної влади в сфері протидії злочинності, з неї також випливає і положення про те, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – *самостійно вирішувати питання місцевого значення (виділено мною – І. К.)* в межах Конституції і законів України. Саме з цього положення у ст.140 Конституції й випливає муніципальна нормозастосовча діяльність. Як слушно стверджує О. П. Шайтуро, «Основний Закон України утверджує місцеве самоврядування як один із конституційних інститутів, залишаючи простір для його вдосконалення через законодавче забезпечення місцевого самоврядування, що, у свою чергу, передбачає вживання заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, які гарантуються Конституцією України, а також, безумовно, захист цих прав від будьяких посягань, у тому числі й злочинних»⁹²⁴. Вчена у зв'язку з цим детально аналізує передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування в

⁹²² https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/586638?fbclid=IwAR1c7caaPiL4HIJtgQoPyW3UkfWAN9sDzC_wJgHwPR50Om7dgtlH4aWf97o (дата звернення 12.01.2020).

⁹²³ Методичні рекомендації щодо надання Хмельницьким апеляційним судом місцевим судам методичної допомоги в застосуванні законодавства : Затверджено рішенням зборів суддів Хмельницького апеляційного суду № 6 від 25 січня 2019 року. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/info_sud/lokalni/metodychni (дата звернення 12.01.2020)/

⁹²⁴ Шайтуро О. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт протидії злочинності: правове регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 214.

Україні»⁹²⁵ власні та делеговані⁹²⁶ повноваження органів місцевого самоврядування, які можуть стосуватися протидії злочинності.

Серед них до сфери нормозастосовчої функції можуть належати, наприклад повноваження щодо утворення комісій з питань боротьби зі злочинністю (підпункт 4 пункту «б» частини першої статті 38 названого закону), а також, звичайно, «затвердження цільових програм з інших питань місцевого самоврядування» (пункт 22 частини першої статті 26 того ж закону). Серед таких цільових програм нерідко приймаються програми протидії злочинності на локальному рівні. Приміром, рішенням Івано-Франківської міської ради від 21.11.2019 р. № 4 було затверджено «Комплексну програму профілактики злочинності в місті до 2024 року», очікуваними результатами якої вбачається «...зниження рівня злочинності, ослаблення суспільної напруги викликані її впливом, зменшення впливу організованої злочинності на економічну та політичну сфери суспільства, зменшення корупційних проявів, створення прозорої системи прийняття і виконання управлінських рішень, істотне підвищення рівня захисту економічних відносин від злочинних посягань, витіснення з економічної сфери кримінального елементу, скорочення обсягів «тіньової» економіки, поліпшення захисту правоохоронними органами прав, свобод і власності громадян, створення безпечних умов життя на території міської ради, мінімізація злочинного впливу на молодь та підлітків, усунення причин і умов, що сприяють втягненню їх у протиправну діяльність, підтримання правопорядку та безпеки громадян на максимально високому рівні»⁹²⁷.

Очевидно, суб'єктом реалізації нормозастосовчої функції на регіональному та локальному (місцевому) рівнях виступає також депутат місцевої ради, який згідно з ст. 19 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» має право пропонувати питання для розгляду їх радою та її органами; вносити пропозиції і зауваження до порядку денного засідань ради та її органів, порядку розгляду обговорюваних питань та їх суті; вносити на розгляд ради та її органів пропозиції з питань, пов'язаних з його депутатською діяльністю; вносити на розгляд ради та її органів проекти рішень з питань, що належать до їх відання, поправки до них⁹²⁸.

⁹²⁵ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Офіційний вісник України. 1997 р., № 25, стор. 20, код акта 1051/1997.

⁹²⁶ Делегована нормотворчість – видання нормативно-правового акта за уповноваженням, яке виходить із закону, або за прямим дорученням одного (вищого) органу держави іншому (нижчому) із збереженням певної системи контролю з боку вищого органу за реалізацією делегованих повноважень (Грималюк П. О. Особливості правотворчого процесу у межах делегованої правотворчості. *Правова держава*. 2010. Випуск 21. С. 545-553).

⁹²⁷ Комплексна програма профілактики злочинності в місті до 2024 року : Рішенням Івано-Франківської міської ради від 21.11.2019 р. № 4. URL: <http://www.namvk.if.ua/prdt/407748/> (дата звернення 17.01.2020).

3.2.3. Контрольна

Якщо нормотворча функція кримінально-правової політики встановлює правила і процедури, нормозастосовча має своїм призначенням щоденне їх застосування, то контрольна⁹²⁹ функція кримінально-правової політики повинна постійно надавати інформацію про реальний стан впровадження кримінально-пваової політики уповноваженими органами, сигналізувати у випадку виявлення порушень, а також спрямовувати діяльність відповідних суб'єктів на недопущення порушень та виправлення недоліків. За загальновідомим правилом контроль розпочинається з отримання інформації щодо певного об'єкта та його правового стану, а завершується прийняттям рішень про або відповідність його правового статусу до закріпленого у законі, або про невідповідність і необхідність приведення його до того, який передбачався перед здійсненням правового регулювання.

За аналогією з тлумачувальною функцією кримінально-правової політики (див. нижче) найбільш важливим критерієм для поділу контролю є його суб'єктний склад. Відповідно варто виділяти **офіційний** та **неофіційний** контроль. *Офіційний* контроль здійснюється уповноваженими органами в межах їх компетенції, *неофіційний* здійснюється суб'єктами, які прямо не уповноважені законом реалізовувати контрольну функцію кримінально-правової політики, однак мають право це робити, і, відповідно, здійснюють його через відповідні важелі впливу (див. схему 20).

Офіційний контроль, виходячи із суб'єктів кримінально-правової політики включає парламентський, президентський, відомчий та судовий контроль (див. схему 21).

Законодавство України приділяє чимало уваги **парламентському** контролю в сфері кримінально-правової політики⁹³⁰. Зокрема, до повноважень Верховної Ради України належить:

1) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції України та закону (п. 13 ст. 85 Конституції України);

⁹²⁸ Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 року № 93-IV. Офіційний вісник України від 16.08.2002, № 31, стор. 167, стаття 1453, код акта 22960/2002.

⁹²⁹ Контроль - перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось. Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. К., 1970-1980. Том 4, 1973. С. 271.

⁹³⁰ П. Л. Фріс слушно ставить парламентський контроль на вершину піраміди контролю у кримінально-правовій політиці. Див.: Фріс П. Л. Контроль у кримінально-правовій політиці. *Вісник Національної Академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 16-22.

Схема 20. Прояви контрольної функції кримінально-правової політики

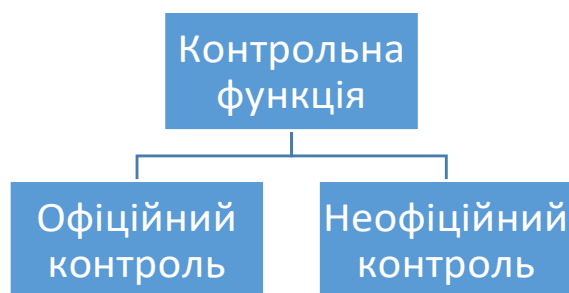
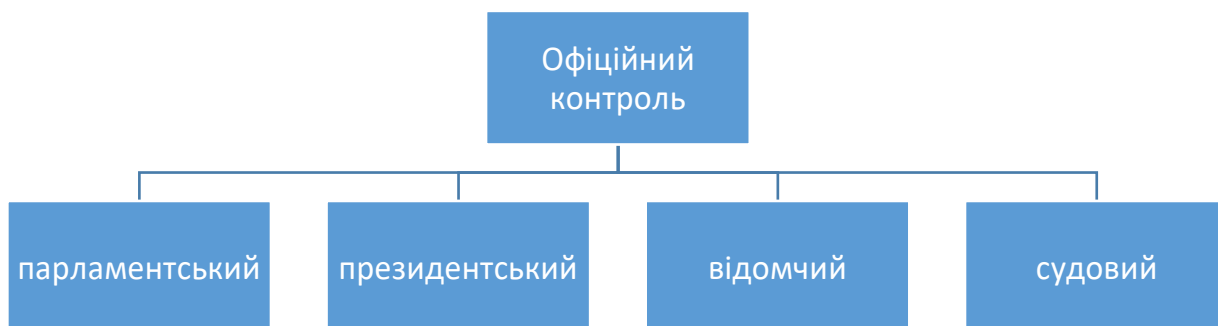

Схема 21. Офіційний контроль в рамках реалізації контрольної функції кримінально-правової політики

2) здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією України та законом (п. 33 ст. 85 Конституції України)⁹³¹.

Для виконання цих контрольних функцій Верховна Рада України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів (ч. 1 ст.89 Конституції України)⁹³². Відповідно до ст. 11 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», комітети Верховної Ради України здійснюють такі функції: 1) законопроектну; 2) організаційну; 3) **контрольну**⁹³³.

⁹³¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹³² Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹³³ Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 10.05.1995, № 19, стаття 134.

Згідно ст.14 цього ж закону контрольна функція комітетів полягає в:

«1) аналізі практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань, віднесених до *предметів відання (виділено мною – І. К.)* комітетів, підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України;

2) участі за дорученням Верховної Ради України у проведенні «Дня Уряду України»;

3) контролі за виконанням Державного бюджету України в частині, що віднесена до *предметів їх відання (виділено мною – І. К.)*, для забезпечення доцільності, економності та ефективності використання державних коштів у порядку, встановленому законом;

4) організації та підготовці за дорученням Верховної Ради України парламентських слухань;

5) організації та підготовці слухань у комітетах;

6) підготовці та поданні на розгляд Верховної Ради України запитів до Президента України від комітету відповідно до положень пункту 34 частини першої статті 85 Конституції України;

7) взаємодії з Рахунковою палатою;

8) взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини;

9) направленні матеріалів для відповідного реагування в межах, установлених законом, органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам;

10) погодженні питань, проведенні консультацій щодо призначення на посади та звільнення з посад керівників відповідних державних органів, створенні і ліквідації спеціальних державних органів, що віднесені до *предметів відання (виділено мною – І. К.)* комітетів, та здійсненні інших погоджень і консультацій у випадках, передбачених законом»⁹³⁴.

Отже, контрольні функції, як бачимо, в багатьох випадках залежать від предмету відання конкретного комітету. Наприклад, згідно ч.3 ст.6 Закону України «Про національну безпеку України», з метою гарантування неухильного і безумовного дотримання державними органами спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронними органами, правоохоронними органами спеціального призначення та розвідувальними органами вимог Конституції України щодо забезпечення національної безпеки створюється комітет Верховної Ради України, до повноважень якого належить забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю цих органів⁹³⁵.

⁹³⁴ Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 10.05.1995, № 19, стаття 134.

⁹³⁵ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Офіційний вісник України від 20.07.2018, № 55, стор. 51, стаття 1903, код акта 90815/2018.

Для реалізації парламентського контролю як прояву контрольної функції кримінально-правової політики Постановою Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» було створено Комітет з питань правоохоронної діяльності⁹³⁶, до предмету відання якого було віднесено чимало питань кримінально-правової політики, а саме:

- формування стратегії функціонування правоохоронної системи України;
- кримінальне законодавство;
- організація та діяльність органів прокуратури, поліції, Національної гвардії, прикордонної служби, Державного бюро розслідувань, інших правоохоронних органів;
- протидія організованій злочинності і міжнародній злочинності, протидія кіберзлочинності;
- протидія нелегальній (незаконній) міграції;
- запобігання злочинам та здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- організація охорони громадської безпеки і порядку;
- охоронна і детективна діяльність;
- обіг зброї у цивільному обороті;
- міжнародне співробітництво та координація з питань правоохоронної діяльності.

Отже, у будь-якому із вказаних питань комітет з правоохоронної діяльності може реалізувати свої контрольні функції в сфері кримінально-правової політики. Крім того, парламентський контроль полягає і у тому, що комітет з правоохоронної діяльності здійснює аналіз практики застосування державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами Конституції та законів України, аналіз відповідності закону прийнятих ними підзаконних нормативно-правових актів, своєчасності їх прийняття. За наслідками такого аналізу комітет вносить державним органам, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам рекомендації щодо приведення у відповідність із законом підзаконного нормативно-правового акта. Рекомендації комітетів підлягають обов'язковому розгляду державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами і організаціями. Про результати розгляду та вжиті заходи має бути повідомлено комітетам у встановлений законом строк, якщо відповідними рекомендаціями не встановлено більш пізній строк (ст.24 Закону України «Про комітети Верховної Ради України»⁹³⁷).

⁹³⁶ Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України № 19-ІХ від 29 серпня 2019 р. Відомості Верховної Ради України від 31.08.2019, № 35, стор. 5, стаття 147.

⁹³⁷ Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 10.05.1995, № 19, стаття

Наприклад, виходячи із Звіту про підсумки роботи Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності за період роботи десятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання (лютий – липень 2019 року) комітетом проведено 10 засідань, на яких розглянуто 60 питань, в тому числі 5 питань контролю⁹³⁸.

Особливим проявом парламентського контролю є прерогатива створення тимчасової слідчої комісії – колегіального тимчасового органу Верховної Ради України, що утворюється з числа народних депутатів України, завданням якого є здійснення парламентського контролю шляхом проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес⁹³⁹. Діяльність тимчасових слідчих комісій визначається Законом України «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України»⁹⁴⁰. За результатами своєї діяльності тимчасова слідча комісія готує звіт⁹⁴¹, при розгляді якого Верховна Рада України, згідно ст. 22 зазначеного

134.

⁹³⁸ Звіт про підсумки роботи Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності за період роботи десятої сесії Верховної Ради України восьмого скликання (лютий – липень 2019 року) : Затверджено рішенням Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (Протокол засідання № 113 від «03 » 07 2019 р.). URL: <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/32329.pdf> (дата звернення 17.10.2019).

⁹³⁹ До питань, що становлять суспільний інтерес, наприклад, можна віднести перевірку відомостей та з'ясування стану розслідування щодо нападів на Катерину Гандзюк та інших громадських активістів (Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо нападів на Катерину Гандзюк та інших громадських активістів : Постанова Верховної Ради України від 6 листопада 2018 року № 2605-VIII. Відомості Верховної Ради України від 16.11.2018, № 46, стор. 54, стаття 375.

⁹⁴⁰ Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 19 грудня 2019 року № 400-IX. Офіційний вісник України від 24.01.2020, № 6, стор. 43, стаття 262, код акта 97699/2020.

⁹⁴¹ Зокрема, за результатами розгляду звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо нападів на Катерину Гандзюк та інших громадських активістів Верховною Радою України були розроблено низку заходів та рекомендацій для відповідних органів. Наприклад, Генеральній прокуратурі України було рекомендовано вжити заходів реагування за фактами, наведеними у звіті Тимчасової слідчої комісії; посилити нагляд за дотриманням законності у роботі Національної поліції України, своєчасно реагувати на всі випадки порушення законодавства та вживати необхідних заходів реагування у разі невиконання приписів прокурора і т.д. (Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо нападів на Катерину Гандзюк та інших громадських активістів : Постанова Верховної Ради України від 11 липня 2019 року № 2756-VIII. Відомості Верховної Ради України від 02.08.2019, № 31, стор. 7, стаття 122.

закону, в разі необхідності вирішує питання щодо: 1) направлення матеріалів слідчої комісії до Генеральної прокуратури України для їх вивчення та відповідного реагування; 2) направлення висновків слідчої комісії Президенту України, Прем'єр-міністру України; 3) направлення висновків слідчої комісії для реагування згідно із законом відповідному органу державної влади, іншому державному органу, органу місцевого самоврядування чи посадовій особі; 4) опублікування висновків слідчої комісії у газеті «Голос України» з додержанням вимог закону щодо захисту інформації з обмеженим доступом, у тому числі таємної чи іншої охоронюваної законом інформації⁹⁴². Для проведення розслідування вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі – контрольна функція кримінально-правової політики у цьому випадку проявляється в тому, що Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту.

Виходячи із змісту ст.101 Конституції України, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини⁹⁴³, причому, як уточнено в ст.1 Закону України «Про Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», ця форма парламентського контролю здійснюється на постійній основі⁹⁴⁴. До омбудсмена надходить чимала кількість звернень щодо допущення порушень прав людини та громадянина, які містять ознаки злочину. Наприклад, до Уповноваженого звернулась громадянка В., мешканка Волинської області, яка повідомила, що з 2017 року працює у магазині без оформлення трудових відносин. При звільненні з роботи у 2019 році роботодавець не виплатив їй заробітну плату. Під час проведеної Управлінням Держпраці перевірки не встановлено факту перебування громадянки В. у трудових відносинах з роботодавцем. Після звернення Уповноваженого до правоохоронних органів у цій справі було відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого частиною першою статті 172 КК України (грубе порушення законодавства про працю)⁹⁴⁵.

⁹⁴² Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 19 грудня 2019 року № 400-ІХ. Офіційний вісник України від 24.01.2020, № 6, стор. 43, стаття 262, код акта 97699/2020.

⁹⁴³ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹⁴⁴ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. Офіційний вісник України від 22.01.1998, № 1, стор. 21, стаття 5, код акта 4625/1998.

Значно менш контрольних повноважень у Президента України, в рамках **президентського** контролю. Нічого дивного в цьому немає, адже у Президента України, у порівнянні з Верховною Радою України, набагато менший обсяг повноважень, пов'язаних не стільки із сферою кримінально-правової політики, скільки взагалі з контролем за діяльністю Верховної Ради України в рамках механізму стримувань та противаг. Окрім загальних для всіх напрямків державної політики можливостей призначення позачергових виборів до Верховної Ради України та припинення повноважень Верховної Ради України, Президент України зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (ст.106 Конституції України)⁹⁴⁶. Крім того, як слушно зазначає П. Л. Фріс, президентський контроль також «реалізується в період від передачі закону з Парламенту до Президента України для його підписання. Саме у цей період відповідні структури секретаріату Президента вивчають нормативний акт і діють свій висновок що до нього. Зрозуміло, що після вивчення такого висновку Президент або підписує закон, або, користуючись правом наданим йому ч.2 ст. 94 Конституції України (*зараз – п. 30 ч. 1 ст. 106 – І. К.*), накладає на нього вето і зі своїми зауваженнями повертає до Верховної Ради»⁹⁴⁷.

Відомчий контроль реалізується органами виконавчої влади на чолі з Кабінетом Міністрів України, який в свою чергу підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. Саме у діяльності органів виконавчої влади чітко простежується вертикальна (рівнева) контрольна побудова системи державних органів, адже виходячи із ч.2 ст.1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» уряд здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та **контролює** діяльність цих органів⁹⁴⁸, а згідно ст. 118 Конституції України голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам

⁹⁴⁵ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2019 рік. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/zvit%20za%202019.pdf> (дата звернення 15.04.2020).

⁹⁴⁶ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹⁴⁷ Фріс П. Л. Контроль у кримінально-правовій політиці. Вісник Національної Академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 18-20.

⁹⁴⁸ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. Офіційний вісник України від 14.03.2014, № 20, стор. 23, стаття 619, код акта 71668/2014.

виконавчої влади вищого рівня, а місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня⁹⁴⁹. Детальні повноваження, відповідних центральних органів державної влади, у яких проявляється контрольна функція кримінально-правової політики, містяться у відповідних нормативних документах, якими вони керуються у своїй діяльності. Не вбачаючи за необхідне проводити детальний аналіз всіх контрольних повноважень органів виконавчої влади в сфері кримінально-правової політики, слід зазначити, що у більшості випадків «вертикального» нормозастосування органами виконавчої влади при реалізації кримінально-правової політики застосовується *програмно-цільовий метод*⁹⁵⁰, при якому вищестоячий орган визначає чіткі завдання та суб'єкта виконання, а також встановлює строки і форму виконання. Відповідно суб'єкт такого відомчого нормотворення тим самим визначає суб'єкта і строки контролю за виконанням конкретного положення щодо реалізації чи формування кримінально-правової політики.

Судовий контроль має свої специфічні особливості, на які варто звернути увагу в контексті проявів контрольної функції кримінально-правової політики.

По-перше, контроль проявляється в самому факті існування інстанційності (апеляційної та касаційної інстанції), адже в рамках контролю за правильністю застосування законодавства суд вищестоячої інстанції може переглянути рішення нижчестоячих судів.

По-друге, контрольна функція вже щодо самого рішення суду прямо передбачена у Конституції України, адже згідно ч. 3 ст. 129-1 «контроль за виконанням судового рішення здійснює суд»⁹⁵¹. Прямо передбачений судовий контроль і в рамках діяльності слідчого судді (ст.21 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»)⁹⁵², однак такий контроль здійснюється, здебільшого, в рамках контрольної функції кримінально-процесуальної політики.

І, по-третє, особливе місце в рамках реалізації контрольної функції кримінально-правової політики виконують адміністративні суди. Справа в

⁹⁴⁹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹⁵⁰ Детальніше див. Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 214 с.

⁹⁵¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

⁹⁵² Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Офіційний вісник України від 26.07.2016, № 56, стор. 9, стаття 1935, код акта 82460/2016.

тому, що, як уже було сказано вище, кримінально-правова політика реалізується на декількох рівнях, що супроводжується прийняттям різнорівневих управлінських рішень. В багатьох випадках може виникати проблема законності таких рішень. Виходячи із ст.5 Кодексу адміністративного судочинства України, кожна особа має право звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом: 1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень; 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю⁹⁵³.

Зокрема, *ОСОБА_1* подано на розгляд Окружному адміністративному суду міста Києва позов до Держави Україна, в особі Кабінету Міністрів України, у якому позивач просить суд: - визнати незаконною та скасувати у повному обсязі постанову Кабінету Міністрів України № 1210 від 23.11.2011, як таку, що носить злочинний характер; – відновити дію Закону № 796-12 від 28.02.91 до його непорушної редакції, закріпленої Конституцією України без будь-яких обмежень гарантій права; – визнати дії, безправ'я і беззаконня в діях і рішеннях Кабінету Міністрів України протиправними – злочином⁹⁵⁴. В кінцевому у цій справі діяльність уряду була визнана законною, однак сам факт такого звернення свідчить про важливість діяльності адмінсуду з реалізації контрольної функції.

Неофіційний контроль проявляється в доктринальному (науковому) та громадському контролі (див. схему 22).

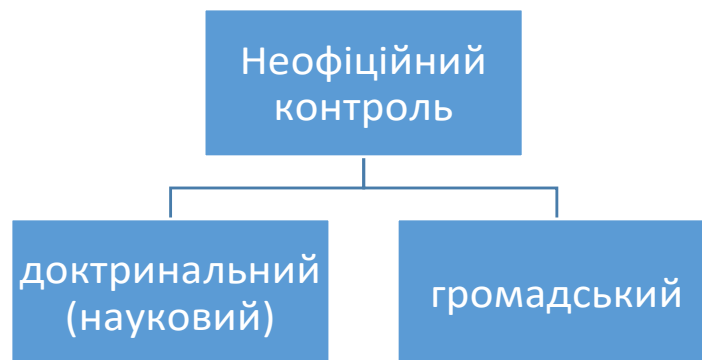
Питання **доктринального (наукового)** контролю вже піднімалося в науці. Зокрема, П.Л.Фріс, досліджуючи проблеми контролю у кримінально-правовій політиці відносить його до неформального, однак надзвичайно дієвого виду контролю. «Фактично не існує питання (особливо на рівні правозастосування), яке б не було предметом наукового аналізу. У кожній практично праці висловлюються критичні зауваження щодо проблем у сфері кримінально-правової політики і вносяться відповідні пропозиції по їх

⁹⁵³ Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Офіційний вісник України від 26.08.2005, № 32, стор. 11, стаття 1918, код акта 33303/2005.

⁹⁵⁴ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85274025>

усуненню»⁹⁵⁵. В. І. Борисов з цього приводу висловився, що «однією із нагальних потреб є об'єднання зусиль науковців і практичних працівників у розв'язанні проблем протидії злочинності, а також вироблення рекомендацій щодо удосконалення кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства»⁹⁵⁶.

Схема 22. Неофіційний контроль в рамках реалізації контрольної функції кримінально-правової політики

Цілком підтримуючи позицію авторів стосовно активності науковців та важливості співпраці між науковою і практикою, варто зазначити, що дієвість цього контролю залежить від зацікавленості самих органів влади у наковій підтримці. Однак, як свідчить Т. А. Денисова, «...на жаль, нині науковці лише «стукаються у закриті двері»⁹⁵⁷. Наукові пропозиції практично залишаються поза увагою як законодавця, так і осіб, які застосовують кримінальний закон. Як резюмує П. Л. Фріс, такий підхід не слугує розвитку кримінально-правової політики і повинен бути ліквідований»⁹⁵⁸.

Як слушно зазначає В. Х. Ярмакі, у предметі **громадського** контролю за правоохоронною діяльністю можна виділити два напрямки: по-перше, контроль за повсякденною діяльністю щодо охорони громадського

⁹⁵⁵ Фріс П. Л. Контроль у кримінально-правовій політиці. Вісник Національної Академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 20-21.

⁹⁵⁶ Вітальне слово директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, академіка НАПрН України БОРИСОВА Вячеслава Івановича. Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 21.

⁹⁵⁷ Денисова Т.А. Сучасні українські уявлення про кримінологічну науку. Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 59.

⁹⁵⁸ Фріс П. Л. Контроль у кримінально-правовій політиці. Вісник Національної Академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 20-22.

порядку, забезпечення громадської безпеки, здійснення інших видів правоохоронної діяльності, по-друге – контроль за діяльністю, яка має обмежений доступ на предмет забезпечення законності її здійснення⁹⁵⁹.

Здійснюючи теоретичне обґрунтування громадського контролю О. Тітков наголосив на наявності деформацій у державній службі країн постсоціалістичного простору, які полягають у наступному: а) інститути державного управління здебільшого діють формально, імітуючи виконання функцій державної політики; б) відсутність розуміння того, що є «продуктом» діяльності чиновника певного рівня, а саме – рішення чи моніторинг його реалізації; в) розуміння правозастосувачем і громадянином закону як формального інституту, котрий підтримує існуючий порядок у суспільному житті⁹⁶⁰.

А. С. Крупник слушно вважає, що успішність громадського контролю в будь-якій сфері державної політики залежить від декількох факторів:

- усвідомлення органами публічної влади та посадовими особами всіх рівнів необхідності існування громадського контролю як невід'ємної складової системи публічного управління (як зворотний зв'язок і зовнішнє оцінювання);

- усвідомлення громадянами, громадськими об'єднаннями, територіальними громадами своєї відповідальності за стан справ на власній території, що має спонукати найбільш активних і небайдужих членів співтовариства добровільно брати участь у здійсненні громадського контролю;

- наявність розвиненої законодавчої бази, що передбачає обов'язковість для органів влади залучати представників громадськості до вироблення й реалізації публічної політики на всіх стадіях підготовки, ухвалення й виконання управлінських рішень, а також містить дієздатні механізми громадського контролю;

- наявність постійно діючої системи навчання та підвищення кваліфікації громадських експертів, які беруть участь у здійсненні громадського контролю, забезпечення їх фахової спеціалізації та озброєння;

- тісний творчий зв'язок і обмін досвідом діяльності щодо здійснення громадського контролю між громадськими організаціями та владними структурами, які займаються створенням і розвитком системи громадського

⁹⁵⁹ Ярмачі В.Х. Міжнародний досвід здійснення громадського контролю за правоохоронною діяльністю та шляхи його адаптації в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3(70). С. 220.

⁹⁶⁰ Тітков А. Общественный контроль, его сущность, проблемы и перспективы (по материалам опроса экспертов правозащитных организаций в регионах России) / А. Тітков // Демос. Центр содействия проведению исследований проблем гражданского общества. Цит. за Ярмачі В.Х. Міжнародний досвід здійснення громадського контролю за правоохоронною діяльністю та шляхи його адаптації в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3(70). С. 220.

контролю в країні, з відповідними зарубіжними й міжнародними організаціями⁹⁶¹.

Звичайно, деякі кроки до формування успішного громадського контролю зроблено. Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, які проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Дійсно, проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проєктів таких рішень⁹⁶².

Аналогічно створено передумови і для громадської експертизи діяльності державних органів, яка є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі⁹⁶³.

Отож, як бачимо, можливо, окрім доктринального (наукового) контролю, в нашій державі існують всі передумови для реалізації контрольної функції кримінально-правової політики. Однак у багатьох випадках, навіть при виявленні порушень, державна «машина» не завжди реагує на результати контрольної діяльності відповідних суб'єктів. Контрольна функція кримінально-правової політики, внаслідок фактичної недослідженості, ще потребує додактової уваги як з точки зору науки, так і практики.

⁹⁶¹ Крупник А.С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України / А.С. Крупник // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. ЛРІДУ. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 14. С. 146-154.

⁹⁶² Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики : Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996. Офіційний вісник України від 12.11.2010, № 84, стор. 36, стаття 2945, код акта 53292/2010.

⁹⁶³ Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976. Офіційний вісник України від 21.11.2008, № 86, стор. 100, стаття 2889, код акта 44890/2008.

3.3. Сервісні функції

Специфікою сервісних функцій кримінально-правової політики є те, що вони «пронизують» (супроводжують) все її функціонування, від моменту виникнення проблеми до фінального контролю формалізованого рішення. До сервісних функцій кримінально-правової політики відносяться тлумачувальна та інформаційно- комунікаційна функції.

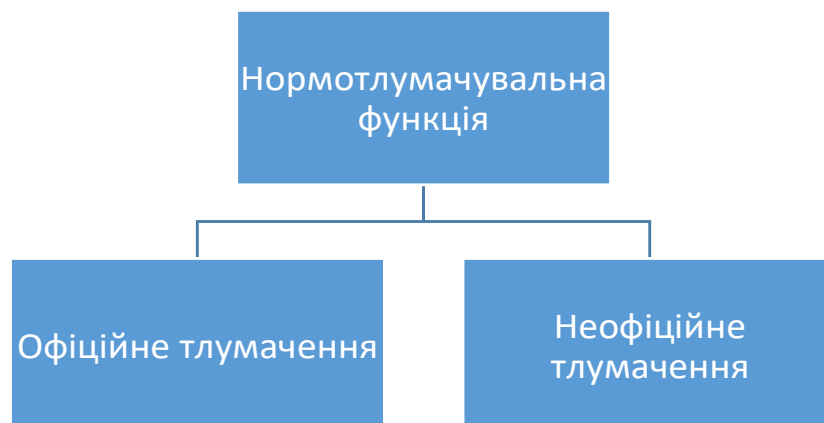
3.3.1. Тлумачувальна

Звичайно, зрозумілим є той факт, що в процесі застосування кримінально-правових норм суб'єкти нормозастосування нерідко стикаються з ситуаціями, коли ту чи іншу кримінально-правову норму можна розуміти по-різному. Мету забезпечення єдності практики нормозастосування у сфері кримінально-правового регулювання та охорони переслідує *тлумачувальна* функція кримінально-правової політики.

Зазвичай, в якості критеріїв виступають поділ тлумачення за суб'єктами, за способом та за обсягом. Виходячи з того, що кримінально-правова політика розглядається як діяльність відповідних суб'єктів щодо протидії злочинності, то в контексті даного дослідження, вочевидь, найбільшої уваги заслуговує поділ тлумачення на види в залежності від суб'єкта його здійснення⁹⁶⁴.

Стосовно видів тлумачення закону про кримінальну відповідальність *за суб'єктом* в науці існують декілька точок зору. Абсолютна більшість вчених ведуть мову про виділення **офіційного** та **неофіційного** тлумачення, однак їх наповнення є дещо відмінним.

Схема 23. Прояви тлумачувальної функції кримінально-правової політики

⁹⁶⁴ Стосовно класифікацій тлумачення за способами та обсягом з врахуванням специфіки даного дослідження проводити їх аналіз не видається доцільним. Тому в подальшому застосовуються традиційні, вже виділені наукою види тлумачення за способом (граматичне, систематичне і т.д.) та за обсягом (буквальне, обмежувальне, поширювальне).

Зокрема, В. О. Навроцький виділяє **легальне (офіційне)** тлумачення (що полягає у реалізації органом влади, уповноваженим на те законом, права офіційного тлумачення), **судове** тлумачення як найбільш поширений вид офіційного тлумачення (що полягає у судових роз'ясненнях з приводу застосування норми) та **наукове (доктринальне)** тлумачення (роз'яснення змісту кримінально-правового закону науковими і навчальними юридичними установами, вченими і практиками)⁹⁶⁵. Аналогічної позиції притримуються й автори підручника з Загальної частини кримінального права⁹⁶⁶. Різниця полягає в тому, що судове тлумачення В. О. Навроцький поділяє на тлумачення *казуальне* (що здійснюється в рамках конкретної кримінальної справи) та тлумачення *квазінормативне* (що здійснюється, наприклад, в Постановах Пленуму Верховного Суду України)⁹⁶⁷, а В. І. Борисов (автор відповідного розділу підручника) судове тлумачення поділяє на *казуальне* та *правозастосовне* (що дається в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду України) тлумачення⁹⁶⁸.

П. Л. Фріс виділяє: а) **аутентичне** (тлумачення, яке здійснюється органом, що прийняв відповідний закон); б) **легальне** (тлумачення, яке здійснюється вповноваженим на те органом); в) **судове** (тлумачення, яке дає кримінальному закону суд будь-якої ланки в процесі розгляду кримінальних справ). Сюди ж автор відносить і тлумачення, здійснюване у чинних Постановах Пленуму Верховного Суду України; г) **доктринальне (наукове)** тлумачення кримінального закону, яке дається фахівцями в галузі кримінального права у монографіях, статтях тощо. Перші два види вчений називає *офіційними* видами тлумачення, а інші – *неофіційними*⁹⁶⁹.

Фактично так само М. І. Хавронюк, залежно від того, хто здійснює тлумачення (за суб'єктом), розрізняє тлумачення: 1) **офіційне (легальне)**, яке дає орган, спеціально на те уповноважений; 2) **автентичне**, яке дає орган, що прийняв закон; 3) **судове (казуальне)**. Воно має такі різновиди: – тлумачення, яке здійснює суд (суддя) будь-якої інстанції при розгляді конкретної кримінальної справи; – тлумачення (роз'яснення рекомендаційного характеру) з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні кримінальних справ, яке дає за

⁹⁶⁵ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник. За ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 93-95.

⁹⁶⁶ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов , Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова , В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 51.

⁹⁶⁷ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник. За ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 94.

⁹⁶⁸ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов , Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова , В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 51.

⁹⁶⁹ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник. Одеса: Фенікс. 2018.

результатами узагальнення судової практики у своїх постановках Пленум Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ; – тлумачення (роз'яснення рекомендаційного характеру) з питань застосування законодавства при вирішенні кримінальних справ, яке до 2010 р. за результатами узагальнення судової практики давав у своїх постановках Пленум Верховного Суду України і які не втратили свого значення⁹⁷⁰; 4) **доктринальне (наукове)**, яке дають фахівці у галузі кримінального права в коментарях до КК України, монографіях, підручниках, навчальних посібниках і довідниках, експертних висновках, статтях, лекціях, доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях, тощо⁹⁷¹.

А. С. Беніцький та М. В. Мазур у рамках відповідного підрозділу ще одного підручника з Загальної частини кримінального права, проводять більш розгорнуту класифікацію тлумачення за суб'єктами. По-перше, мова йде про більш широкий критерій виділення: за суб'єктами та *юридичними наслідками* вони виділяють офіційне та неофіційне тлумачення. Відповідно **офіційне** тлумачення включає **автентичне** (тлумачення, яке дається тим органом, що встановив норму, тобто автором норми), **делеговане** (що здійснюється на підставі прямої указівки закону органом, який її не приймав, однак воно теж має загальнообов'язковий характер), **судове** (здійснюється Конституційним Судом України й Пленумом Верховного Суду України (*загальне судове тлумачення*)), а також судами загальної юрисдикції підчас розгляду конкретної кримінальної справи (*індивідуальне судове тлумачення*)) й **відомче** (тлумачення, що здійснюється правоохоронними органами та іншими органами виконавчої влади в межах їх компетенції). **Неофіційне** тлумачення вони поділяють на **доктринальне** (наукове роз'яснення змісту кримінально-правових норм, що міститься наукових працях, навчальних виданнях і науково-практичних коментарях), **компетентно-правове** (дається юристами, котрі мають практичний досвід у сфері застосування кримінально-правових норм), **компетентно-неправове** (виходить від осіб, котрі не є юристами, але мають знання в суміжних галузях) та **буденне** (може здійснюватися будь-якими суб'єктами, що не мають спеціальних знань в галузі кримінального права чи в суміжних галузях науки)⁹⁷².

Т. В. Котяй вважає, що **офіційне** тлумачення залежно від сфери дії актів тлумачення воно поділяється на **нормативне** й **казуальне**. Нормативним автор називає такий вид тлумачення, результати якого

⁹⁷⁰ Зрозуміло, така класифікація викликана існуванням в судовій системі України Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ (2010-2017 рр.).

⁹⁷¹ Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. С. 93-94.

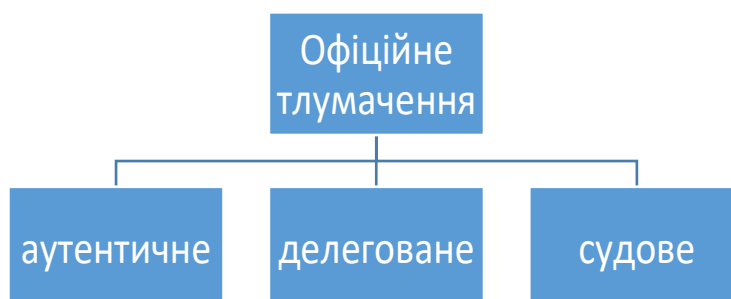
⁹⁷² Кримінальне право. Загальна частина. Підручник. За заг.ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К. : Істина, 2011. С.191-194 с.

поширюються на невизначене коло осіб і випадків застосування норми права, тобто таке тлумачення має загальний характер, а казуальне – при вирішенні конкретної справи⁹⁷³. **Неофіційне** тлумачення Т.В.Котяй поділяє на **буденне** неофіційне тлумачення (яке може бути здійснене будь-якою особою у повсякденному житті); **професійне (або компетентне)**, що надходить від особи, яка має спеціальну освіту (адвоката, нотаріуса, юрисконсульта); **доктринальне (наукове)**, яке надається вченими в коментарях, статтях, монографіях, навчальних посібниках⁹⁷⁴.

На основі аналізу існуючих в науці позицій щодо тлумачення кримінально-правових норм та його видів, слід звернути увагу на особливості прояву таких підходів в контексті реалізації тлумачувальної функції кримінально-правової політики.

Варто нагадати, що тлумачення вважається офіційним, якщо воно здійснюється спеціально уповноваженим компетентним органом, державним службовцем чи посадовою особою на підставі службового обов'язку і закріплюється в спеціальному акті, що має загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів, які реалізують відповідні норми права⁹⁷⁵.

Схема 24. Офіційне тлумачення в рамках реалізації тлумачувальної функції кримінально-правової політики

Аутентичне тлумачення, за усталеною в науці позицією, дається автором норми. Кінцевим автором кримінально-правових норм виступає Верховна рада України (навіть у випадках опосередкованої нормотворчості, коли законопроект суб'єктам законодавчої ініціативи поступає від

⁹⁷³ Котяй Т. В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2(11), 2016. С.91-95.

⁹⁷⁴ Котяй Т. В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2(11), 2016. С.91-95.

⁹⁷⁵ Юхимюк О. М. Правова природа офіційного тлумачення норм права. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153577771.pdf> (дата звернення 7.07.2019).

нижчестоячих органів державної влади, закон у кінцевому приймається законодавчим органом), тому суб'єктом аутентичного тлумачення виступає законодавець. З цього приводу в науці існує дві позиції щодо існування аутентичного тлумачення кримінально-правових норм. З одного боку, В. О. Навроцький стверджує, що «... ніхто не перешкоджає Верховній Раді України доповнити статтю КК приміткою, в якій витлумачити те чи інше кримінально-правове поняття, викласти статтю КК так, щоб її описова диспозиція розкривала зміст відповідного терміна, чи іншим чином тлумачити кримінальний закон. Безумовно, що цей орган може тлумачити кримінальний закон у такий спосіб і таке тлумачення є офіційним»⁹⁷⁶. З іншої точки зору, А. С. Беніцький та М. В. Мазур стверджують хибність такого підходу, оскільки, по-перше, здійснюється заміщення понять «законотворчість» і «тлумачення», по-друге, законодавець не з'ясовує змісту норми, а визначає її (тобто, навіть при прийнятті примітки відбувається законотворення, а не тлумачення), і, по-третє, у такому випадку (визнання примітки автентичним тлумаченням) вони матимуть зворотню дію в часі⁹⁷⁷.

Не вступаючи у дискусію, варто зазначити, що з точки зору аналізованого рамакх даного дослідження функціонального підходу, відсутні жодні перешкоди для поєднання функцій кримінально-правової політики одна з одною в рамакх діяльності одного і того ж суб'єкта. У даному випадку вбачається поєднання нормотворчої та тлумачувальної функції (детальніше про цю функцію – пп. 3.3.1 даного дослідження), адже важко заперечити той факт, що Верховна Рада України, приймаючи примітку до конкретної статті, водночас здійснює тлумачення відповідної норми з мотивів єдності нормозастосування, причому нерідко це здійснюється в контексті реалізації інших сфер державної політики. Наприклад, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» статтю 45 Кримінального кодексу України було доповнено приміткою такого змісту: «Примітка. Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені частиною другою статті 191, частиною другою статті 262, частиною другою статті 308, частиною другою статті 312, частиною другою статті 313, частиною другою статті 320, частиною першою статті 357, частиною другою статті 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 354, 364, 364-1, 365-2, 368-370 цього Кодексу»⁹⁷⁸.

⁹⁷⁶ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник. За ред. В.О.Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 93.

⁹⁷⁷ Кримінальне право. Загальна частина. Підручник. За заг.ред. А.С.Беніцького, В.С.Гуславського, О.О.Дудорова, Б.Г.Розовського. К. : Істина, 2011. С.192.

⁹⁷⁸ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. Офіційний вісник України від 07.11.2014, № 87,

Делеговане тлумачення Конституції та законів України до недавнього часу в повному обсязі здійснював Конституційний Суд України⁹⁷⁹. Однак, 30 вересня 2016 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року №1401-VIII. Згідно з цим Законом суттєво змінилися повноваження Конституційного Суду України. Відповідно до нової редакції статей 147, 150 Конституції України Конституційний Суд України не розглядає питань щодо офіційного тлумачення законів України, за ним залишилися повноваження щодо офіційного тлумачення Конституції України⁹⁸⁰. Отож, станом на сьогодні делеговане тлумачення кримінально-правових норм Конституційний Суд може здійснювати лише в рамках норм, що містяться в Конституції України.

Судове тлумачення детально дискутується в спеціалізованій літературі, тому не видається доцільним повторювати загальновідомі позицій фахівців. Варто тільки зазначити, що в діяльності Верховного Суду України проявляється поєднання нормотворчої та тлумачувальної функції кримінально-правової політики, адже, як вже зазначалося вище, згідно ст.13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, а також враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права⁹⁸¹. Якщо мова йде про положення, яке має загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів владних повноважень – то йде мова про судову нормотворчість (див. вище), якщо ж про положення, які суд використовує у якості аргументів (наприклад, у мотивувальній частині рішення) – то це типовий приклад судового тлумачення.

Неофіційне тлумачення, які відомо, не має юридичної сили, обов'язкового характеру і формально є рекомендаціями щодо адекватного з'ясування дійсного змісту норм права. В контексті реалізації правороз'яснювальної функції кримінально-правової політики варто

стор. 104, стаття 2472, код акта 74508/2014.

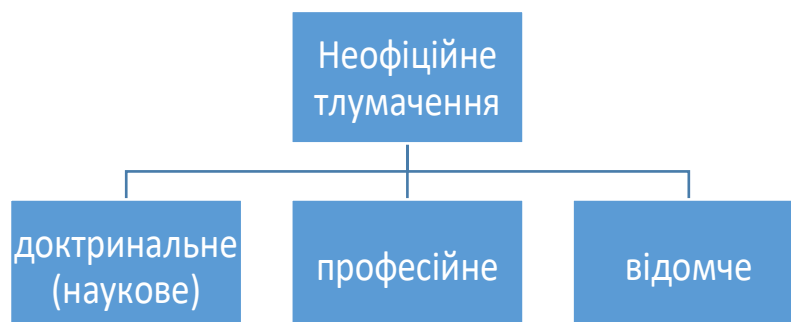
⁹⁷⁹ Наприклад, Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича було здійснено офіційне тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби). Офіційний вісник України офіційне видання від 07.05.2012, № 33, стор. 49, стаття 1234, код акта 61358/2012.

⁹⁸⁰ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року №1401-VIII. Офіційний вісник України від 08.07.2016, № 51, стор. 8, стаття 1799, код акта 82295/2016.

⁹⁸¹ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Офіційний вісник України від 26.07.2016, № 56, стор. 9, стаття 1935, код акта 82460/2016.

виділяти доктринальне (наукове) тлумачення, професійне тлумачення та відомче тлумачення⁹⁸².

Схема 25. Неофіційне тлумачення в рамках реалізації тлумачувальної функції кримінально-правової політики

Давно відоме⁹⁸³ доктринальне (наукове) тлумачення, як слушно зазначає З. А. Загинеї, у контексті тлумачення кримінального закону України має своїм призначенням інтерпретацію норм права конкретним науковцем, яка не має обов'язкового значення⁹⁸⁴. Т. С. Коханюк з цього приводу вказує, що таке тлумачення зазвичай є особистою думкою науковців і не завжди відображає дійсний зміст статті кримінального закону. З цих мотивів, вчена наполягає на тому, що доктринальне тлумачення слід використовувати, проте використовувати його необхідно із обережністю, історичний досвід багатьох країн доводить можливість виникнення суперечностей між дійсним змістом тексту закону та його неофіційним тлумаченням⁹⁸⁵. Дійсно, для цього виду неофіційного тлумачення нерідко характерні положення дуже дискусійного характеру. Однак цим самим не можна знижувати його важливість. Не варто забувати, що в системі кримінально-правової політики виділяється доктринальна платформа; нерідко доктринальне тлумачення стає «новим» запитом для кримінально-правової політики. Також, згідно ч. 7 ст. 434-2 Кримінального процесуального кодексу України, після передачі кримінального провадження на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати

⁹⁸² Буденне тлумачення (в силу відсутності серед його «творців» суб'єктів кримінально-правової політики) знаходиться поза рамками кримінально-правової політики, тому не розглядається як прояв реалізації її тлумачувальної функції.

⁹⁸³ Див. Розділ 2.

⁹⁸⁴ Цит. за.: Котяй Т. В. До питання видів тлумачення кримінального закону та суб'єктів його здійснення. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(11), 2016. С.94.

⁹⁸⁵ Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2014. С. 33.

Верховного Суду визначений у ньому суддя-доповідач у разі необхідності *звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку* щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми у подібних правовідносинах був раніше отриманий Верховним Судом⁹⁸⁶.

Професійне неофіційне тлумачення здійснюють особи, які мають відповідні фахові спеціалізовані знання і вміння у галузі кримінального права, наприклад висновок експерта щодо тяжкості тілесних ушкоджень, щодо належності певного предмета до категорії «зброя» тощо.

Як уже було сказано, в науці виділяється ще й такий вид тлумачення як відомче тлумачення. Науковці на підтвердження існування такого різновиду наводять, наприклад, Лист державного комітету з питань регуляторної політики та підприємництва від 13 квітня 2007 р. № 2693⁹⁸⁷, у якому було роз'яснено, що до платників податків не можуть бути застосовані санкції ст. 212 Кримінального кодексу України, оскільки єдиний податок не включено до системи оподаткування (цей податок сплачується на підставі Указу Президента України від 3 липня 1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва»)⁹⁸⁸. Водночас автори допускають певну непослідовність: відносячи відомче тлумачення до видів офіційного тлумачення, вони зазначають, що «такі листи не є офіційним тлумаченням кримінально-правових норм, не мають обов'язкового характеру та носять суто інформаційний характер»⁹⁸⁹. Повністю підтримуючи позицію щодо необов'язкового характеру таких листів, треба враховувати той факт, що фактично всі автори виходять з тих позицій, що офіційне тлумачення здійснюється уповноваженими суб'єктами в процесі їх діяльності, і таке тлумачення має обов'язковий характер. Отож, якщо листи чи інші формалізовані документи видаються в рамках компетенції відповідного органу і містять роз'яснення тих чи інших кримінально-правових норм стосовно певних аспектів їх застосування в процесі діяльності цього органу чи інших органів, то таке тлумачення буде різновидом **неофіційного** тлумачення, яке має рекомендаційний (необов'язковий) характер.

⁹⁸⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Офіційний вісник України від 25.05.2012, № 37, стор. 11, стаття 1370, код акта 61601/2012. З наступними змінами і доповненнями.

⁹⁸⁷ Щодо можливості застосування кримінальної відповідальності до платників єдиного податку за несплату єдиного податку : Лист Держпідприємство України від 13.4.2007 № 2693. URL: <https://dtkr.com.ua/show/2cid05010.html> (дата звернення 7.07.2019).

⁹⁸⁸ Кримінальне право. Загальна частина. Підручник. За заг.ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. К. : Істина, 2011. С.193.

⁹⁸⁹ Там же. С.193.

Наприклад, як вказано в ч.3 ст. 21 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», комітети з питань, віднесених до предметів їх відання, мають право надавати роз'яснення щодо застосування положень законів України. Такі роз'яснення не мають статусу офіційного тлумачення⁹⁹⁰.

Визначившись із особливостями класифікації тлумачення в залежності від суб'єкта, варто відобразити *сервісний* характер тлумачувальної функції при функціонуванні кримінально-правової політики в цілому та окремих її функцій зокрема.

Цілком зрозумілим є той факт, що при реалізації формуючих функцій кримінально-правової політики особливої ваги набуває неофіційне тлумачення, оскільки нормативного акта ще немає, тим самим відсутній предмет офіційного тлумачення.

При *формуванні запиту* і *визначенні ресурсів* суб'єкт повинен для себе з'ясувати, по-перше, наявний стан нормативного регулювання проблеми із повним розумінням вже існуючих положень⁹⁹¹, і, по-друге, зміст тих майбутніх нормативних положень, які в подальшому із застосуванням необхідних прийомів юридичної техніки⁹⁹² будуть викладені у тексті правової норми⁹⁹³. Очевидно, що для повного розуміння проблеми суб'єкти кримінально-правової політики доволі часто звертаються до спеціалізованої літератури. Наприклад, у висновках до багатьох дисертацій, у монографічній літературі та численних матеріалах конференцій кримінально-правового спрямування надаються вже протлумачені і обгрунтовані пропозиції не тільки щодо покращення діючого законодавства, а й щодо необхідності реагування кримінально-правової політики на певні нові явища і процеси. Безумовно, такі надбання доктринального (наукового) тлумачення) можуть і повинні бути використаними при формуванні запиту до кримінально-правової політики.

У багатьох випадках (особливо при реалізації функції визначення ресурсів) суб'єкти кримінально-правової політики часто звертаються до фахівців з конкретної проблематики, тим більше, що це передбачено законодавством. Зокрема, згідно Методики проведення фінансово-економічних розрахунків під час підготовки проєкту акта Кабінету Міністрів України та проєкту закону, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України

⁹⁹⁰ Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР. Відомості Верховної Ради України від 10.05.1995, № 19, стаття 134.

⁹⁹¹ Існуюче нормативно-правове забезпечення проблеми згодом описується у пояснювальній записці до законопроєкту.

⁹⁹² Детально проблематикою юридичної техніки займаються Шутак І.Д., Онищук І.І. та ін.

⁹⁹³ Нерідко така «попередня» діяльність виливається пізніше у конкретну термінологічну статтю відповідного нормативного акту, що є надзвичайно ефективним при подальшому нормозастосуванні.

«... розробник проєкту акта визначає відповідність проєкту акта стратегічним цілям і пріоритетам, визначеним Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, іншими стратегічними та програмними документами, здійснює аналіз і системне вивчення причини виникнення проблеми, розглядає різні підходи до її вирішення; розглядає альтернативні варіанти способів реагування на виявлені проблеми, що потребують вирішення. З метою всебічного розгляду запропонованих варіантів **можуть залучатися для консультацій фахівці, які володіють потрібними знаннями у відповідній сфері (виділено мною – І.К.)**»⁹⁹⁴. У всіх перелічених випадках мова йде про доктринальне (наукове) чи професійне тлумачення.

Звичайно, що набагато частіше тлумачувальна функція «працює» разом з реалізаційними функціями, адже на відміну від попередньої групи, тут мова йде про конкретні нормативні положення чи їх проєкт.

Про можливість Верховної Ради реалізовувати тлумачувальну функцію при нормотворенні (наприклад, шляхом прийняття приміток) мова вже йшла вище. Однак при реалізації нормотворчої функції існують й інші прояви сервісного характеру тлумачувальної функції кримінально-правової політики. Зокрема, мова йде про попередній розгляд законопроектів, проєктів інших актів у комітетах. Згідно ч. 6 ст. 93 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» для попереднього розгляду законопроекту, проєкту іншого акта на засідання головного комітету запрошується ініціатор внесення законопроекту чи представник суб'єкта права законодавчої ініціативи, а в разі необхідності – представники Кабінету Міністрів України, міністерств, інших державних органів, об'єднань громадян, а також **експерти, фахівці** та інші особи⁹⁹⁵.

Реалізації тлумачувальної функції у поєднанні з нормотворчою присвячена і ст.103 Регламенту. Зокрема, згідно ч. 1 вказаної статті Голова Верховної Ради України (Перший заступник Голови Верховної Ради України, заступник Голови Верховної Ради України) або головний комітет за власним рішенням можуть направити законопроект на **наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження**; при цьому предмет і мета експертизи, пошуку, дослідження повинні бути чітко визначені⁹⁹⁶.

⁹⁹⁴ Методика проведення фінансово-економічних розрахунків під час підготовки проєкту акта Кабінету Міністрів України та проєкту закону, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України : затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 21.03.2008 № 428 (у редакції наказу Міністерства фінансів України від 06 грудня 2019 року № 510). Офіційний вісник України від 24.04.2008, № 29, стор. 40, стаття 929, код акта 42810/2008.

⁹⁹⁵ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

Ч. 2 ст 103 Регламенту вказує, що зареєстрований та включений до порядку денного сесії законопроект при підготовці до першого читання **в обов'язковому порядку направляється для проведення наукової експертизи, а при підготовці до всіх наступних читань – для проведення юридичної експертизи та редакційного опрацювання** у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради. Остаточна юридична експертиза і редакційне опрацювання здійснюються після прийняття акта Верховної Ради в цілому.

Згідно п.19 Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України, *наукову експертизу* проводить Головне науково-експертного управління апарату Верховної Ради України, *юридичну експертизу* – Головне юридичне управління апарату Верховної Ради України, *редакційне опрацювання* – редакційний відділ Головного управління документального забезпечення апарату Верховної Ради України⁹⁹⁷. В цьому випадку, як і в положенні ч.3 ст.103 Регламенту Верховної Ради України (а саме, щодо можливості направлення окремих законопроектів для одержання експертних висновків до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців), звичайно, мова йде вже про відомче тлумачення.

Проте існує й обов'язок доктринального (наукового) тлумачення. Дійсно, згідно тієї ж. ч. 3 ст. 103 Регламенту Верховної Ради України, зареєстровані законопроекти, які мають *системний характер для окремих галузей законодавства і необхідність наукового опрацювання яких при підготовці до першого читання встановив профільний комітет*, направляються для одержання експертних висновків до **Національної академії наук України**⁹⁹⁸. Варто наголосити, що в структурі Національної Академії наук, існують спеціальні підрозділи, які дають висновки з питань кримінального права (наприклад, Відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького) та кримінально-правової політики (зокрема, Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем

⁹⁹⁶ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

⁹⁹⁷ Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України : Додаток до Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22 травня 2006 року № 428. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428/06-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення 10.07.2019).

⁹⁹⁸ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Офіційний вісник України від 01.03.2010, № 12, стор. 9, стаття 565, код акта 49690/2010.

злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України).

Щодо комібінації тлумачувальної функції з нормозастосовчою, то в першу чергу, варто повернутися до нормозастосування судами, а точніше – до дискусії щодо судового нормотворення. В науці існують дві позиції з цього питання. Згідно з першою, на думку, наприклад С. В. Шевчука, судам притаманна правотворчість⁹⁹⁹. Інша стверджує, що правотворчість в Україні не здійснює навіть Верховний Суд України¹⁰⁰⁰. Причому у другій позиції автори у якості одного з аргументів наводять той факт, що правотворчість – це інтелектуально-вольова діяльність, а діяльність Верховного Суду з прийняття положень, спрямованих на однакове застосування законодавства має чисто інтелектуальний характер.

Якщо б мова йшла тільки про рішення, які мають обов'язковий характер для інших судів (ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»¹⁰⁰¹), то, вочевидь, така позиція є більш прийнятною, і можна було б вести мову про «чисте» судове тлумачення, оскільки така діяльність охоплюється правосуддям, для здійснення якого, власне, й створені судові органи (ст. 124 Конституції України¹⁰⁰²). Однак, як уже зазначалося, згідно ч.5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є **обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень**, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права¹⁰⁰³. Без сумніву, мова йде про можливість створення судами правил, що виходять за рамки діяльності тільки судів: вони набувають обов'язкового характеру для всіх інших органів. Така діяльність вже має ознаки владної інтелектуально-вольової діяльності, що характерно, для правотворення. Тут також слід враховувати й те, що такі рішення судів, обов'язкові для всіх «суб'єктів владних повноважень» враховуватимуться і

⁹⁹⁹ Детальніше див.: Шевчук С. В. Судова правотворчість. Світовий досвід і перспективи в Україні

¹⁰⁰⁰ Детальніше див.: Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін. ; відп. ред., кер. авт. кол. В. Г. Ротань. Х. : Право, 2013. С. 64.

¹⁰⁰¹ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Офіційний вісник України від 26.07.2016, № 56, стор. 9, стаття 1935, код акта 82460/2016.

¹⁰⁰² Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

¹⁰⁰³ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Офіційний вісник України від 26.07.2016, № 56, стор. 9, стаття 1935, код акта 82460/2016.

безпосередньо громадянами (наприклад, правові позиції щодо перебування у стані необхідної оборони, щодо врахування стану сп'яніння при вчиненні порушень правил безпеки дорожнього руху тощо). Зрештою, ніщо не заважало законодавцю не розділяти правові наслідки висновків щодо застосування норм права окремо для судів, і окремо для всіх суб'єктів владних повноважень. Якщо вважати, що в обох випадках йдеться про тлумачення, то таке формулювання ч. 5 і ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» стає абсурдним. Отож, суди, крім класичного тлумачення, в окремих випадках можуть здійснювати, хоча й специфічне, але нормотворення.

Окремо в контексті тлумачувальної та нормозастосовчої функції кримінально-правової політики слід згадати і практику Європейського суду з прав людини. Згідно ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод¹⁰⁰⁴ та практику Суду як джерело права¹⁰⁰⁵. На слухну думку В. О. Навроцького, Європейський суд з прав людини, як правило, не тлумачить актів національного законодавства; водночас, приймаючи рішення з конкретних справ, він викладає своє розуміння змісту відповідних положень Конвенції в аспекті дотримання прав людини¹⁰⁰⁶.

Практика Європейського Суду з прав людини показує і комбінаційну взаємодію тлумачувальної та контрольної функції кримінально-правової політики. Згідно ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», міністерства, інші центральні органи виконавчої влади забезпечують систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду¹⁰⁰⁷. Дане положення підтверджує вже згаданий висновок про те, що при нормозастосуванні у вертикальній гілці виконавчої влади особливої ваги набуває відомче тлумачення.

Отож, як бачимо, тлумачувальна функція цілком виправдано відноситься до сервісних функцій кримінально-правової політики, адже

¹⁰⁰⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. Офіційний вісник України від 16.04.1998, № 13, / № 32 від 23.08.2006 /, стор. 270.

¹⁰⁰⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Офіційний вісник України від 05.04.2006, № 12, стор. 16, стаття 792, код акта 35664/2006.

¹⁰⁰⁶ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник. За ред. В. О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 94.

¹⁰⁰⁷ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Офіційний вісник України від 05.04.2006, № 12, стор. 16, стаття 792, код акта 35664/2006.

вона найбільш ефективно працює не сама по собі, а при поєднанні з іншими функціями кримінально-правової політики.

3.3.2. Інформаційно-комунікаційна функція

Перехід України до інформаційного суспільства (з врахуванням особливостей, викликаних проведенням проти України «інформаційної війни»), розвиток і домінування інформаційної сфери висувають на передній план необхідність формування якісної державної інформаційної політики, яка могла б консолідувати суспільство і в перспективі забезпечити досягнення належного рівня соціально-економічного розвитку країни¹⁰⁰⁸.

Як вказує О. В. Геселев, на думку прихильників комунікативної концепції праворозуміння, правові норми, функціонування яких можливо тільки за наявності ціннісних відносин між ними й відповідними суб'єктами, безглузді, якщо вони не визначають взаємообумовлену поведінку суб'єктів, не спричиняють виникнення реальних правових відносин, інакше кажучи, якщо вони не функціонують, не створюють правової комунікації¹⁰⁰⁹.

Отже, інформаційно-комунікаційна функція має на меті забезпечити ефективні канали взаємодії між різноманітними суб'єктами, результатом яких вбачається взаємообумовлена їх поведінка: суспільство дотримуватиметься установлених кримінально-правовою політикою правил, а кримінально-правова політика даватиме відповіді на суспільні запити в сфері протидії злочинності. Н. А. Савінова вказує, що під феноменом кримінально-правової комунікації варто розуміти цілеспрямовану передачу інформації про зміст кримінальних правопорушень і кримінально-правові наслідки їх вчинення для злочинця і жертви (кримінально-правове поводження)¹⁰¹⁰.

У рамках реалізації інформаційно-комунікаційної функції в цьому контексті варто виділити два аспекти: перший, власне, й стосується вищезазваної кримінально-правової комунікації при реалізації всіх інших функцій кримінально-правової політики, а другий – забезпечення при реалізації цих функцій ефективної інформаційної взаємодії між всіма суб'єктами кримінально-правової політики.

Стосовно першого аспекту інформаційно-комунікаційної функції, то варто зазначити, що на справедливу думку О. М. Балинської, «закон як правове мовлення, розраховане на отримання відповідного комунікативного

¹⁰⁰⁸ Козич. Стаття випуск 51

¹⁰⁰⁹ Геселев О. В. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 45. 2009. С. 100.

¹⁰¹⁰ Савінова Н. А. Кримінально-правова комунікація у дискурсі ефективності кримінально-правового регулювання. [Взяти посилання з її сайту, воно з вказанням стор.](#)

результату (підпорядкування висловленому) регулює поведінку правосприймачів, мволеннево відтворює соціальну програму адаптивної правової поведінки, є вербалізованим стимулом до правомірної поведінки і гарантом досягнення успіху в цьому, а також мволенневою апеляцією до найсильніших емоцій індивіда. Тобто закон, з погляду вербального біохевіоризму, є багатоаспектним регулятором правової поведінки суб'єкта і правовому полі». Вище у розділі 2 вже розглядалися окремі політико-правові теорії на підтвердження висловленої тези. Зокрема, це відзначав Ю. Хабермас, який стверджував, що норма працюватиме тільки тоді, коли буде належна комунікація, коли суспільство «сприйме» цю норму як легітимну. Він зазначає, що «...сєнс демократичних процедур правової держави в тїм і полягає, аби інституціалїзувати комунїкативні форми, конче потрібні для розумного формування волї»¹⁰¹¹.

В. С. Богданов теж вважає, що «... важливим для розв'язання проблеми легїтимації є з'ясування питання, завдяки чому складається конвенція, завдяки чому досягається консєнсус, чи згода. Представники чи не найвпливовїшої сьгодні комунїкативної філософїї вважають, що всі обов'язковї норми та права врешті-решт мають бути легїтимованї лише консєнсусом усіх учасників вільного від примусу дискурсу. Таким чином, легїтимація правових норм, якщо вона відповідає процедурї, дотична до принципу справедливостї, що містить у собі врахування інтересів усіх, а тому постає також і моральною легїтимацією»¹⁰¹².

Очевидно, що для досягнення легїтимаційного результату і, як наслідок, належної поведінки особи в сферї протидїї злочинностї, необхідне ефективне функціонування саме інформаційно-комунїкаційної функції кримінально-правової політики.

Другий аспект інформаційно-комїнакаційної функції пов'язаний, власне, з її «обслуговуванням» державної діяльностї в сферї кримінально-правової політики в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство за своєю сутністю характеризується презумпцією відкритостї публічної інформації для громадян і захистом їхніх інформаційних прав, забезпеченням вільного обїгу інформації, конституційного права на вільний пошук, отримання, виготовлення (створення) і поширення інформації. Найважливішим фактором інформаційного суспільства є високий професїоналізм і відповідальність учасників інформаційного обміну (насамперед, засобів масової інформації та органів влади) та забезпечення рівних прав для всіх його суб'єктів. Настїльки важлива роль інформації в житті людства, а отже, і інститутів, що

¹⁰¹¹ Хабермас Ю. ДЕМОКРАТИЯ, РАЗУМ, ПРАВСТВЕННОСТЬ. Московские лекции и интервью. Москва, АО «КАМІ» Издательский центр «Академия», 1995. с.71.

¹⁰¹² Детальніше див.: Богданов В. С. Ідея справедливостї в соціальній політиці сучасної демократичної держави: політико-правовий вимір. Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. Випуск 58. 2011. С. 30-37.

цією інформацією володіють і її транслюють, поставила питання про більш широке, ніж у повсякденному житті, застосування інформаційних технологій, а саме – на державному рівні, у внутрішній і зовнішній політиці держави¹⁰¹³.

Як слушно зауважує Н. А. Савінова, руйнування старої системи суспільних цінностей, неврегульованість відносин, що відбуваються з приводу цінностей інформаційного суспільства, активізація використання інформаційного простору та можливість здійснення впливів на свідомість, у тому числі з використанням ЗМІ, зростання вірогідності здійснення злочинів дистанційно тощо обумовлюють пере-осмислення підходів до сучасної кримінально-правової політики у напрямках, яких вимагає сучасний стан суспільних відносин¹⁰¹⁴.

Сьогодні у суспільстві виникла і стрімко розвивається ціла інформаційна індустрія, чия самостійність і перспектива подальшого розвитку цілком і повністю залежить від найбільш точного регулювання правовідносин, що виникають при формуванні, використанні та захисту інформаційних ресурсів. У зв'язку з широким проникненням у всі сфери людської діяльності сучасних інформаційних технологій, назріла необхідність не тільки в науковому осмисленні наслідків їх створення та практичного використання, але і в змістовному аналізі проблем, що виникають у сфері інформатизації суспільства та забезпеченні інформаційної безпеки.

Н. А. Савінова, досліджуючи питання розвитку кримінально-правової політики щодо інформаційного суспільства зазна-чає, що на сьогодні, в умовах майже невпорядкованого розвитку інформаційного суспільства в Україні, низької ефективності норм, які мали б регулювати відносини, що відбуваються на новій стадії існування людства, стану аномії суспільства, руйнування системи колишніх цінностей і відсутності побудови нової їх системи, а також у зв'язку з фактичним нехтуванням такими уразливими у ІС категоріями цінностей, як свідомість та психіка, державі потрібна ефективна і дієва Концепція кримінально-правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства¹⁰¹⁵.

Перші кроки в контексті реалізації інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики було зроблено більше 20 років тому. Ще у 1997 році Указом Президента України від 21 липня 1997 року № 663/97 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року «Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення

¹⁰¹³ [Посилання взяти зі своєї статті 51](#)

¹⁰¹⁴ Савінова Н.А. Основні завдання кримінально-правової політики забезпечення розвитку інформаційного суспільства України. Юридична Україна. 2011. Випуск 4. С. 98.

¹⁰¹⁵ Савінова Н.А. Удосконалення кримінально-правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні. Правова інформатика, № 2(34) / 2012. С.61.

державного регулювання інформаційних відносин» було поставлено завдання розробити та затвердити державну програму здійснення інформаційної політики та розвитку національного інформаційного простору, а також проаналізувати рівень захисту державних інформаційних ресурсів та інформаційного середовища, систем зв'язку і телекомунікацій, комп'ютерних інформаційних систем та здійснити необхідні заходи для створення національної інфраструктури інформаційної безпеки¹⁰¹⁶.

Фактично відразу ж були створені Комісія з питань інформаційної безпеки¹⁰¹⁷ (правда проіснувала дана Комісія зовсім недовго – до 2000 року) та Консультативна рада з питань розвитку інформаційного суспільства при Верховній Раді України¹⁰¹⁸.

Вочевидь за результатами їх діяльності, у 1999 році заслухавши інформацію Кабінету Міністрів України про стан справ в інформаційній сфері, Верховна Рада України відзначила, що «...Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади належним чином **не забезпечують реалізацію державної інформаційної політики** (виділено мною - *І.К.*), спрямованої на утвердження свободи слова, плюралізму і демократичних засад інформаційної діяльності, інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки України, зміцнення і розвиток її інформаційної інфраструктури»¹⁰¹⁹.

Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (прийнята 22.07.2000) відзначила, що «...зусилля міжнародного співтовариства, спрямовані на розвиток глобального інформаційного суспільства, повинні супроводжуватися погодженими діями по створенню безпечного і вільного від злочинності кіберпростору. Ми повинні забезпечити здійснення ефективних заходів - як це зазначено в Керівних принципах з безпеки інформаційних систем ОЕСР – у боротьбі зі злочинністю в комп'ютерній сфері. Буде розширено співпрацю країн «Групи восьми» в рамках Ліонській групи по транснаціональній організованій злочинності. Ми будемо і далі

¹⁰¹⁶ Указ Президента України від 21 липня 1997 року No 663/97 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року «Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин». Урядовий кур'єр від 24.07.1997.

¹⁰¹⁷ Указ Президента України від 3 лютого 1998 року No 76/98 «Про Комісію з питань інформаційної безпеки». Урядовий кур'єр від 26.02.1998 (Указ втратив чинність на підставі Указу Президента No 889/2000 (889/2000) від 14.07.2000)

¹⁰¹⁸ Постанова Верховної Ради України «Про Консультативну раду з питань розвитку інформаційного суспільства при Верховній Раді України». Голос України від 07.04.1998.

¹⁰¹⁹ Постанова Верховної Ради України «Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 16, ст.99.

сприяти встановленню діалогу з представниками промисловості, розвиваючи, таким чином, успіх, досягнутий на нещодавній Паризькій конференції «Групи восьми» «Діалог між урядом і промисловістю про безпеку і довіру в кіберпросторі». Необхідно також знайти ефективні політичні рішення актуальних проблем, як, наприклад, спроби несанкціонованого доступу і комп'ютерні віруси. Ми будемо і далі залучати представників промисловості та інших посередників для захисту важливих інформаційних інфраструктур»¹⁰²⁰.

Україна прореагувала на дану хартію «швидко» – аж у 2013 році: серед стратегій в рамках міжнародного співробітництва у сфері розвитку інформаційного суспільства було визнано дотримання рішень Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства¹⁰²¹.

Високий пріоритет розвитку інформаційного суспільства в Україні було засвідчено Меморандумом про взаєморозуміння між Генеральним Директором з питань Інформаційного суспільства Європейської Комісії та Державним комітетом зв'язку та інформатизації України щодо розвитку Інформаційного суспільства¹⁰²². Цікаво, що Меморандум набрав чинності 14 вересня 2000 року, а був опублікований аж наприкінці 2003 року.

В контексті сучасного стану справ в реалізації інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики, а саме сучасного «маніпулятивного» використання ЗМІ, цікавими є результати парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України», проведені 16 січня 2001 року. Верховною Радою України було відзначено, що «парламентські слухання стали важливим практичним заходом щодо аналізу ситуації в цій сфері, узагальнення проблем та визначення шляхів їх розв'язання, а також удосконалення форм і методів законотворчої діяльності парламенту, спрямованої на забезпечення інформаційної безпеки держави та дотримання конституційних прав громадян на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, отримання повної і об'єктивної інформації про життя суспільства та діяльність органів державної влади»¹⁰²³. І далі: «Верховна Рада України констатує, що стан

¹⁰²⁰ Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. Дипломатический вестник. 2000. N 8. С. 51 - 56.

¹⁰²¹ Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. No 386-р. Урядовий кур'єр від 13.06.2013. No 105

¹⁰²² Меморандум про взаєморозуміння між Генеральним Директором з питань Інформаційного суспільства Європейської Комісії та Державним комітетом зв'язку та інформатизації України щодо розвитку Інформаційного суспільства. Офіційний вісник України від 05.12.2003, No 47, стор. 270, стаття 2492, код акта 26870/2003

¹⁰²³ Постанова Верховної Ради України «Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України» від 7 червня 2001 року No

справ та тенденції в цій сфері свідчать про серйозну кризу і значні відхилення від демократичного розвитку. Зокрема, поширено практику використання найвпливовіших засобів масової інформації для дезорієнтації населення щодо ситуації в країні, нав'язування політичних оцінок, маніпулювання громадською думкою. Державні засоби масової інформації фактично перетворено на знаряддя політичної боротьби»¹⁰²⁴. Нажаль, усе це залишилось лише на рівні декларування. Реальних кроків щодо виправлення ситуації майже за 20 років зроблено не було. Можемо лише з гіркотою констатувати, що при своєчасному вирішенні вказаних проблем Україна не мала би відомих програшів в інформаційній війні яка розв'язана Росією, уникнула би ряду проблем пов'язаних із зростанням злочинності в інформаційно-комунікативній сфері, які ми маємо сьогодні.

Верховна Рада України також констатувала, що «органи державної влади та посадові особи, відповідальні за формування інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки, позбавлені можливості повноцінно виконувати свої функції. Засоби масової інформації, які прагнуть бути об'єктивними, нерідко під сумнівними приводами притягаються до відповідальності, переслідуються податковими та іншими контролюючими органами, а над незалежними журналістами чиняться фізичні розправи. Стан справ стосовно забезпечення в Україні реальної свободи слова і права громадян на об'єктивну інформацію викликає занепокоєння Ради Європи, інших міжнародних організацій, професійних та правозахисних організацій»¹⁰²⁵.

До речі, за результатами даних парламентських слухань були внесені знакові зміни в законодавство: 1) в Закон України «Про телебачення і радіомовлення» - щодо ліцензування каналів мовлення; 2) у Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» - з випадків конфлікту щодо завданої моральної (немайнової) шкоди між журналістом і засобом масової інформації, з одного боку, та органом державної влади або органом місцевого самоврядування чи офіційною, посадовою особою (офіційними, посадовими особами) - з другого. У таких випадках судам було приписано визначатися щодо достовірності опублікованої інформації та наявності злого умислу журналіста чи засобу масової інформації, а також враховувати наслідки використання потерпілим можливостей позасудового (досудового)

2498-III. Голос України від 26.06.2001, No 112.

¹⁰²⁴ Постанова Верховної Ради України «Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України» від 7 червня 2001 року No 2498-III. Голос України від 26.06.2001, No 112.

¹⁰²⁵ Постанова Верховної Ради України «Про підсумки парламентських слухань «Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України» від 7 червня 2001 року No 2498-III. Голос України від 26.06.2001, No 112.

спростування неправдивих відомостей, відстоювання його честі і гідності та врегулювання конфлікту в цілому¹⁰²⁶. У 2003 році дана норма (ч.4 ст.17 вказаного Закону) набрала сучасного вигляду. У ч.5 ст. 17 зазначено, що умислом журналіста та/або службової особи засобу масової інформації є таке їх/її ставлення до поширення інформації, коли журналіст та/або службова особа засобу масової інформації усвідомлювали недостовірність інформації та передбачали її **суспільно небезпечні наслідки»** (виділено мною - *І.К.*). Фіксація у законі можливості настання внаслідок вчинення вказаних дій шкідливих наслідків, в такому випадку об'єктивно ставить питання про доцільність криміналізації вказаних діянь, що потребує окремого дослідження з позицій загальних підстав криміналізації.

Як бачимо, законодавче забезпечення інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики як напрямку державної політики характеризується спробами створити ефективне інформаційне суспільство з відповідною інформаційною безпекою, які на жаль, не знайшли відповідної реалізації в діяльності уповноважених суб'єктів.

Такі спроби фактично відповідали завданням кримінально-правової політики в сфері розвитку інформаційного суспільства, окресленим у своїх дослідженнях Н. А. Савіною. Дослідниця до таких завдань цілком слушно відносить:

1) забезпечення проведення та урахування результатів кримінально-правового прогнозування, у тому числі результатів наукових досліджень щодо суспільно небезпечних посягань у інформаційному суспільстві;

2) криміналізація суспільно небезпечних діянь та декриміналізація злочинів шляхом імплементації у національний закон про кримінальну відповідальність вимог актів міжнародної кримінально-правової політики забезпечення розвитку інформаційного суспільства;

3) криміналізація суспільно небезпечних діянь та декриміналізація злочинів на підставі встановлення соціальної обумовленості криміналізації або декриміналізації, у тому числі на підставі кримінально-правового прогнозування особливостей динаміки суспільних відносин в умовах глобалізації у інформаційному суспільстві;

4) забезпечення ефективної реалізації положень закону про кримінальну відповідальність відповідно до сфери його дії, враховуючи особливості інформаційного суспільства;

5) забезпечення вдосконалення національного законодавства шляхом внесення змін та доповнень, а також удосконалення (модернізація) тлумачення окремих норм закону про кримінальну відповідальність в умовах розвитку інформаційного суспільства;

6) внесення на міжнародному рівні пропозицій щодо запровадження напрацювань держави в сфері прогнозування потреб криміналізації та

¹⁰²⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-14>

реалізації нових ефективних норм закону про кримінальну відповідальність в умовах розвитку інформаційного суспільства¹⁰²⁷.

Певні кроки на виконання окреслених завдань вже зроблено. У січні 2015 року в Україні утворено Міністерство інформаційної політики України¹⁰²⁸ (на сьогодні – Міністерство культури та інформаційної політики), основними завданнями якого вбачалося: 1) забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів; 2) забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації¹⁰²⁹.

Крім того, на даний момент у вигляді проєкту розроблена Концепція інформаційної безпеки України, текст якої був представлений на офіційному сайті Міністерства інформаційної політики¹⁰³⁰.

Згідно з цією Концепцією, забезпечення інформаційної безпеки – діяльність, спрямована на запобігання, своєчасне виявлення, припинення чи нейтралізацію реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці України. Очевидно, що така діяльність повинна здійснюватися різноманітними заходами, в тому числі і силами кримінально-правової політики, серед завдань якої виділяється і забезпечення охорони прав і свобод громадян, конституційного устрою України тощо (в т.ч. і щодо інформаційної безпеки України). Тим більше, що серед напрямів державної політики у сфері інформаційної безпеки (згідно з Концепцією) окремо визначено «розвиток нормативно-правової бази для регулювання процесів розвитку інформаційного простору і його захисту».

Яким же чином безпосередньо проявляється сервісний характер інформаційно-комунікаційної функції по відношенню до функціонування кримінально-правової політики в цілому? Слід відмітити, що питання забезпечення суб'єктів кримінально-правової політики необхідною для прийняття рішень інформацією при реалізації інших функцій є «наскрізним» для функціонування всієї системи кримінально-правової політики. І якщо стосовно нормотворчої чи нормозастосовчої функцій її «співпраця» з ними є більш-менш типовою (внаслідок, зокрема, діяльності відповідних апаратів з належними повноваженнями забезпечення відомчого інформаційного обігу як у Верховній Раді, Кабінету Міністрів України,

¹⁰²⁷ Савінова Н.А. Основні завдання кримінально-правової політики забезпечення розвитку інформаційного суспільства України. Юридична Україна. 2011. Випуск 4. С. 99.

¹⁰²⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 2 «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України». Офіційний вісник України від 30.01.2015. № 6. Стор. 36. Стаття 124.

¹⁰²⁹ Там же **Перевірити, чи не змінилися формулювання цих завдань.**

¹⁰³⁰ Концепція інформаційної безпеки України http://mir.gov.ua/done_img/d/30-project_08_06_15.pdf

Президента України, так і в органів судової влади), то відносно формуючих функцій та контрольної функції варто відмітити декілька особливостей.

В першу чергу, разом із функцією формування запиту та визначення ресурсів, інформаційно-комунікаційна функція повинна забезпечити відповідних суб'єктів належною максимально повною інформацією щодо проблеми, яка стала джерелом запиту до кримінально-правової політики. На цьому етапі важливим є визначення існуючого обсягу нормативного регулювання проблеми (перелік нормативних актів, яких торкнеться їх прийняття), про можливі подальші законодавчі роботи по нормативному регулюванню та охороні цих та пов'язаних суспільних відносин, благ та інтересів.

Однак важливість взаємодії інформаційно-комунікаційної функції з функціями формування запиту та визначення ресурсів проявляється дещо в іншому. Саме на цьому етапі, для якісного формування запиту і подальшого належного «виходу» на реалізаційні функції вимагається насичена фактами та обґрунтована наукою якісна інформація¹⁰³¹. Ця інформація потрібна, насамперед, для прийняття рішення щодо необхідності вирішення проблеми кримінально-правовими засобами, а також обрання відповідного методу, який буде застосовуватися в кожному конкретному випадку¹⁰³².

Тут роль інформаційно-комунікаційної функції суттєво підвищується, адже визначення методу прямо залежить від інформації, яка повинна надійти від кримінального права (звичайно, мова йде про випадки прийняття позитивного рішення¹⁰³³ щодо необхідності вирішення проблеми

¹⁰³¹ Зокрема, прикладом можуть слугувати запропоновані М. В. Карчевським індекси законодавчої контекстної оцінки злочинів. Детальніше див: Карчевский Н. В. Метод контекстной законодательной оценки общественной опасности деяния и возможности его применения. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2014. С. 115-121.

¹⁰³² Наприклад, Є. В. Лащук вважає, що за основними функціями кримінального права усі напрями кримінально-правової політики України можна поділити на регулятивні, охоронні та повнофункціональні (Лащук Є. В. До питання про напрями кримінально-правової політики України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 152.).

¹⁰³³ Як слушно вказує П. Л. Фріс, «...основним критерієм, що визначає криміналізацію, слід визнати доцільність її застосування для боротьби з конкретним видом діянь. Вирішення питання про доцільність пов'язано з констатацією того факту, що здійснення боротьби з відповідним видом антигромадської поведінки іншими (не кримінально-правовими) засобами є неможливим. Кримінально-правова політика націлює законодавця на відмову від застосування кримінальної відповідальності в усіх без винятку випадках, коли вона неспроможна служити меті зменшення рівня злочинності відповідного виду»

силами кримінально-правової політики). Варто нагадати, що кримінальне право, як вже було сказано у пп. 1.5, виконує дві функції: охоронну (яка працює до моменту вчинення злочину за відсутності кримінально-правових відносин) і регулятивну (яка спрацьовує після вчинення злочину для регулювання кримінально-правових відносин, які виникли у зв'язку з його вчиненням). Так-от, вибір методу залежить від того, на реалізацію якої функції кримінального права спрямований майбутній законопроект.

Якщо мова йде про необхідність реалізації *охоронної функції* кримінального права, наприклад, при необхідності забезпечити чи розширити кримінально-правову охорону нових відносин чи, навпаки, звузити чи зняти таку охорону, і відповідна інформація належним чином буде відтранспортована до кримінально-правової політики, то при реалізації функції формування запиту кримінально-правової політики для подальшого вирішення проблеми будуть обиратися методи *криміналізації* (*декриміналізації*), *пеналізації* (*депеналізації*)¹⁰³⁴ чи їх комбінація. Наприклад, виникло питання необхідності кримінально-правового забезпечення належного захисту прав дітей шляхом встановлення дієвого механізму притягнення до відповідальності осіб за несплату аліментів та ухилення в подальшому порушників від відбування призначеного стягнення за несплату аліментів (оскільки дане питання не входило в об'єкт охорони, виникла потреба забезпечення реалізації **охоронної** функції кримінального права щодо нових відносин). Належна інформація потрапила до кримінально-правової політики, в результаті чого для вирішення проблеми був обраний метод **криміналізації**: прийнято вищезгаданий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання»¹⁰³⁵. Цим законом в результаті було криміналізовано злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт.

Якщо ж питання стосується *регулятивної функції* кримінального права, (наприклад, окреслення способів звільнення від кримінальної (детальніше див.: Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. Вісник Асоціації кримінального права України, 2014, № 1(2). С. 19-28.). Для прийняття відповідного рішення інформаційно-комунікаційна функція повинна забезпечити збір необхідної інформації і доставлення її до відповідного суб'єкта кримінально-правової політики.

¹⁰³⁴ Питання про методи кримінально-правової політики виходять за межі дослідження. Тому, виходячи з цього, а також враховуючи той факт, що підстави (де)криміналізації, (де)пеналізації в більшій мірі відносяться до сфери кримінологічної (профілактичної) політики, не видається за доцільне давати їх детальну характеристику.

¹⁰³⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України 3 липня 2018 року № 2475-VIII. Офіційний вісник України від 14.08.2018, № 62, стор. 9, стаття 2128, код акта 91124/2018.

відповідальності і т.п. питання, що не стосуються зміни ознак складу злочину чи видів і розмірів покарань за них), і вся потрібна інформація буде передана до кримінально-правової політики, то при реалізації функції формування запиту кримінально-правової політики буде обрано *імперативний чи диспозитивний метод* (методи) чи їх комбінацію (зокрема, для диференціації чи індивідуалізації кримінальної відповідальності)¹⁰³⁶. Наприклад, ст. 85 Кримінального кодексу у первинній редакції мала такий вигляд: «На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання або невідбуту його частину більш м'яким покаранням». Після викладення Закону України «Про застосування амністії в Україні» у новій редакції¹⁰³⁷ в кримінальному праві виникла необхідність переглянути положення амністії відповідно до цього закону. Оскільки питання амністії у всіх випадках стосується існуючих кримінально-правових відносин, і тим більше не торкається жодних питань зміни ознак складу злочину чи виду і розміру покарання, то виникла проблема забезпечення належної реалізації **регулятивної** функції кримінального права шляхом приведення ст. 85 Кримінального кодексу у відповідність до нової редакції Закону України «Про застосування амністії в Україні». Відповідна інформація силами інформаційно-комунікаційної функції поступила до функції формування запиту кримінально-правової політики. Було обрано **диспозитивний** метод регулювання шляхом надання дозволу¹⁰³⁸ компетентним суб'єктам вирішувати питання про звільнення від покарання у дещо звужених рамках, адже у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні» було зазначено, що закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості стосовно осіб, які звільняються від відбування покарання¹⁰³⁹ (цей же метод, але, відповідно, у ширших рамках

¹⁰³⁶ Про диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності див. напр.: Гуророва Н. О. Диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р.* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2013. С. 74-78.

¹⁰³⁷ Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України : Закон України від 2 червня 2011 року № 3465-VI. Офіційний вісник України від 04.07.2011, № 48, стор. 46, стаття 1958, код акта 57309/2011.

¹⁰³⁸ Детально про диспозитивний метод та способи його реалізації у кримінальному праві та кримінально-правовій політиці див. у працях П. В. Хряпінського, О. М. Поліщук, Е. М. Гануляка та ін.

¹⁰³⁹ Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України : Закон України від 2 червня 2011 року № 3465-VI. Офіційний вісник України від 04.07.2011, № 48, стор. 46, стаття 1958, код акта 57309/2011.

використовувався в попередній редакції). В результаті ст. 85 Кримінального кодексу України набула такої редакції: «На підставі закону про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань»¹⁰⁴⁰.

Однак, не завжди інформація є належною та обґрунтованою. Зокрема, горезвісний закон Савченко був прийнятий не внаслідок ефективної роботи інформаційно-комунікаційної функції, а з мотивів політичної доцільності. Як результат його негативного застосування прийшлося його терміново реанімувати, задіюючи вже реальні механізми функціонування кримінально-правової політики. Так, Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення»¹⁰⁴¹ приймався для виправлення того, що могло не статися, якби не порушувалися нормальні взаємозв'язки функцій кримінально-правової політики.

Схема 9.1. Забезпечення інформаційно-комунікаційною функцією вибору методу кримінально-правової політики

Не менш важливу роль відіграє ця функція і щодо реалізаційних функцій. При нормотворенні надзвичайно важливим є питання опублікування кримінально-правових норм. Згідно ст. 57 Конституції України, «закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у

¹⁰⁴⁰ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Офіційний вісник України від 08.06.2001, № 21, стор. 1, стаття 920, код акта 18825/2001.

¹⁰⁴¹ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення: Закон України від 18 травня 2017 року № 2046-VIII. Офіційний вісник України від 30.06.2017, № 51, стор. 7, стаття 1567, код акта 86365/2017.

порядку, встановленому законом, є нечинними»¹⁰⁴². А ч.1 ст.4 Кримінального кодексу України вказує, що Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Сервісний характер інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики міг би проявитися ще в одному випадку можливої взаємодії з нормотворчою функцією. Мова йде про проблему кримінологічної експертизи нормативно-правових актів чи їх проєктів, про яку йдеться у працях О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. В. Голіни, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Костенка, О. М. Литвака, М. І. Мельника, Ю. В. Орлова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, Ю. М. Шемшученка, Н. М. Ярмиш та багатьох інших. Звичайно, це питання, які і питання підстав криміналізації, входить до відання кримінологічної (профілактичної) політики. Але інформаційно-комунікаційна функція кримінально-правової політики в силу свого сервісного призначення могла б налагодити міцний «місток» для транспортування суб'єктам законодавчої ініціативи необхідної достовірної інформації щодо цього питання¹⁰⁴³.

Не менш важливою є роль даної функції при нормозастосуванні та контролі. Неможливо уявити громадський контроль без відповідної інформації про реальний стан виконання того чи іншого положення. Сьогодні важко уявити роботу в сфері протидії злочинності без оперативного наповнення сайтів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Державної судової адміністрації та ін. А практикуючі юристи щоденно беруть участь в реалізації інформаційно-комунікаційної функції кримінально-правової політики, аналізуючи те чи інше рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Останнім часом особливої ваги набувають громадські обговорення законопроектів (громадські слухання). З цього приводу варто зазначити, що в Україні створено спеціальний веб-сервіс «Електронний кабінет громадянина»¹⁰⁴⁴, де кожна особа може реалізувати свої права щодо звернення громадян, електронної петиції, обговорення законопроектів та запису на засідання¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴² Конституція України від 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України від 01.10.2010, № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.06.2020).

¹⁰⁴³ Проект Закону «Про кримінологічну експертизу проєктів нормативно-правових актів» № 7755 від 04.07.2005 р. знаходиться в статусі «Очікує розгляду» (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7755&skl=5). І так вже 15 років, на жаль.

¹⁰⁴⁴ <https://itd.rada.gov.ua/idsrv/>

¹⁰⁴⁵ Деякі сервіси працюють поки що в тестовому режимі

Наприклад, на реалізацію свого права Мелашенко Сергій Валерійович на сайті офіційного Інтернет-представництва Президента України 6 червня 2019 оприлюднив електронну петицію «Кримінальна відповідальність за публічну образу працівника поліції» наступного змісту «На даний час авторитет ОВС знаходиться на дуже низькому рівні, оскільки правопорушники під час спілкування з працівниками поліції дозволяють собі принижувати їх честь та гідність, усвідомлюючи той факт, що максимальна відповідальність за образу поліцейського являється адміністративним правопорушенням та тягне за собою відповідальність у вигляді стягнення дрібної суми штрафу, в результаті чого систематично трапляються подібні випадки. З метою підвищення авторитету в ОВС та запобігання подібних випадків прошу всі охочих підтримати дану петицію для подальшого прийняття закону, щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб які будуть публічно ображати честь та гідність працівника ОВС»¹⁰⁴⁶. Петиція набрала 27 голосів з 25000 необхідних, таким чином не була підтримана.

Отже, як бачимо, незважаючи на те, що ця функція відноситься до сервісних функцій, це жодним чином не свідчить про зменшення її важливості в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства.

¹⁰⁴⁶ <https://petition.president.gov.ua/petition/59310>

Зміст

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.....	3
ВСТУПНЕ СЛОВО.....	7
РОЗДІЛ 1.....	8
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	8
1.1. Стан досліджень політики у сфері протидії злочинності, її підсистем ТА ФУНКЦІЙ.....	8
1.2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	29
1.3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ЯК ПІДСИСТЕМА ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	42
1.3.1. «Політика» як системоутворююча категорія.....	42
1.3.2. Кримінально-правова політика і владні відносини.....	50
1.3.3. Кримінально-правова політика та політична система..	54
1.3.4. Векторно-рівнева система кримінально-правової політики.....	59
1.3.5. Платформи та площини кримінально-правової політики	71
1.4. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	84
1.5. СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	98
РОЗДІЛ 2.....	114
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВЧЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ.....	114
2.1. Становлення вчень про кримінально-правову політику у державних утвореннях Стародавнього Світу.....	115
2.2. Погляди на кримінально-правову політику в епоху Середньовіччя	144
2.3. Вчення про кримінально-правову політику епохи Відродження та РЕФОРМАЦІЇ.....	153
2.4. Епоха розквіту вчень про кримінально-правову політику та її функції (початок XVIII – початок XIX ст.).....	162
2.5. Вчення про функції та функціонування кримінально-правової політики в XIX ст.....	172
2.6. Новітні вчення про кримінально-правову політику та її функції (XX- XXI ст.).....	188

РОЗДІЛ 3.....	206
ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	206
3.1. ФОРМУЮЧІ ФУНКЦІЇ.....	206
3.1.1. Функція формування запиту.....	206
3.1.2. Функція визначення ресурсів.....	224
3.2. РЕАЛІЗАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ.....	237
3.2.1. Нормотворча функція.....	237
3.2.2. Нормозастосовча функція.....	250
3.2.3. Контрольна.....	259
3.3. СЕРВІСНІ ФУНКЦІЇ.....	271
3.3.1. Тлумачувальна.....	271
3.3.2. Інформаційно-комунікаційна функція.....	284

Наукове видання

Козич І.В.

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ПОЛІТИКА: ФУНКЦІЇ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ**

монографія

Науковий редактор: д.ю.н., проф. Павло ФРІС

Комп'ютерна верстка і правка Ігор КОЗИЧ

Підписано до друку 26.06.20. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Ум.друк.арк. 19,5. Наклад 350 прим. Зам. №13-м/20.

ВИДАВЕЦЬ